

ISSN 2304-4756

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ

ВІСНИК КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць
№ 2 (35) 2025
Частина 1

Засновник та видавець –
Харківський національний університет
внутрішніх справ
Виходить 3 рази на рік
Заснований у травні 2012 року

Харків 2025

УДК 343.2(477)(075.8)

ББК 67.9 (4УКР)305

В 45

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 16 від 15 серпня 2025 року)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

О. М. Бандурка – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України, засл. юрист України, президент Кримінологічної асоціації України (Національна академія правових наук України, м. Київ, Україна) – *головний редактор*; **Ю. В. Орлов** – д-р юрид. наук, професор (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна) – *заступник головного редактора*; **Є. О. Гладкова** – д-р юрид. наук, ст. дослідник (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна) – *відповідальний секретар*; **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, проф., засл. прац. освіти України (Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна); **В. С. Батиргарєєва** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна); **В. О. Гусєва** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна) **О. М. Джужа** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна); **В. П. Ємельнов** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **О. О. Житний** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **К. Б. Левченко** – д-р юрид. наук, проф. (Урядовий уповноважена з питань гендерної політики, м. Київ, Україна); **А. Марковська** – канд. юрид. наук (Університет Англія Раскін, м. Кембридж, Велика Британія); **В. І. Павликівський** – д-р юрид. наук, професор (Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна); **П. Пойман** – д-р юрид. наук, член Комітету Чеського кримінологічного товариства (Празький інститут досліджень з питань безпеки (PSSI), м. Прага, Чеська Республіка); **Є. Л. Стрельцов** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. діяч науки і техніки України, віце-президент Кримінологічної асоціації України (Південний регіональний науковий центр Національної академії правових наук України, м. Одеса, Україна); **Т. Г. Фоміна** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **О. М. Храмцов** – д-р юрид. наук, професор (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **Н. П. Христинченко** – д-р юрид. наук, проф. (Київський університет інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія», м. Київ, Україна); **О. О. Юхно** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **І. С. Яковець** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. (Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності НАПрН України, м. Харків, Україна); **О. Н. Ярмиш** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (Інститут законодавства Верховної Ради України, м. Київ, Україна); **А. М. Яценко** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна).

Збірник наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України» входить до переліку наукових фахових видань України (юридичні науки, спеціальності – 081, 262), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступені доктора філософії, категорії «Б» (наказ Міністерства освіти і науки України від 20.06.2023 р. № 768).

Статті збірника висвітлюють широке коло наукових кримінологічних, кримінально-правових, кримінально-виконавчих, кримінальних процесуальних, криміналістичних, а також міждисциплінарних питань, актуальних проблем протидії злочинності, вдосконалення національного кримінального законодавства, правового регулювання, інформаційно-аналітичного й організаційно-управлінського забезпечення кримінологічної безпеки в Україні.

Для науковців, правоохоронців-практиків, здобувачів, ад'юнктів, аспірантів, слухачів, курсантів та студентів, а також усіх, хто цікавиться проблемами реформування кримінальної юстиції. Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо відповідають автори публікацій.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі в репозитарії Харківського національного університету внутрішніх справ, а також на офіційному веб-ресурсі видання (<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>).

ISSN 2304-4756

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE

BULLETIN

OF CRIMINOLOGICAL

ASSOCIATION OF UKRAINE

Collection of scientific
materials No. 2 (35) 2025

Part 1

Founder and editor –
Kharkiv National University of
Internal Affairs
Published 3 times per year
Founded in May, 2012

Kharkiv 2025

UDC 343.2(477)(075.8)

BBC 67.9 (4YKP)305

B 45

*Recommended for publishing and distribution through Internet
By the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs
(minutes No. 16 dated from August 15, 2025)*

EDITORIAL BOARD:

O. M. Bandurka – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Lawyer of Ukraine, President of the Criminological Association of Ukraine (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine) – *chief editor*; **Yu. V. Orlov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine) – *deputy chief editor*; **Eu. O. Hladkova** – Doctor of Law, senior researcher (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine) – *executive secretary*; **O. M. Lytvynov** – Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (M. Ye. Zhukovsky National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine); **V. S. Batyrhareieva** – Doctor of Law, senior researcher (Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems within the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Kharkiv, Ukraine); **V. O. Husieva** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **O. M. Dzhuzha** – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine); **V. P. Yemelianov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **O. O. Zhytnyi** – Doctor of Law, Professor (V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine); **K. B. Levchenko** – Doctor of Law, Professor (The International Women's Right Center «La Strada – Ukraine», Kyiv, Ukraine); **A. Markovska** – PhD (Anglia Ruskin University, Cambridge, United Kingdom); **Yu. V. Orlov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **V. I. Pavlykivsky** – Doctor of Law, Professor (M. Ye. Zhukovsky National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine); **P. Pojman** – PhD, Executive Board and founding member of the Czech Society of Criminology (Prague Security Studies Institute (PSSI), Prague, Czech Republic); **Ye. L. Streltsov** – Doctor of Law, Professor, corresponding member of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Worker of Science of Ukraine, Vice-President of the Criminological Association of Ukraine (Southern Regional Scientific Center of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Odesa, Ukraine); **T. H. Fomina** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **O. M. Khramtsov** – Doctor of Law, Professor (V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine); **N. P. Khrystynchenko** – Doctor of Law, Professor (Kyiv University of Intellectual Property and Law of National University «Odesa Law Academy», Kyiv, Ukraine); **O. O. Yuhno** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **I. S. Yakovets** – Doctor of Law, senior researcher (The Intellectual Property Research Institute of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Kyiv, Ukraine); **O. N. Yarmysh** – Doctor of Law, Professor, corresponding member of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Lawyer of Ukraine (Legislation Institute of the Verkhovna rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine); **A. M. Yashchenko** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine "On approval of the Procedure for the formation of the List of scientific and specialized publications of Ukraine" dated January 15, 2018 No. 32, documents confirming compliance with the requirements for assigning the appropriate category were submitted to the Ministry of Education and Culture. On June 20, 2023, by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 768, the journal was assigned the "B" category.

The articles of the collection highlight a wide range of scientific criminological, criminal, criminal executive, criminal procedural, forensic, interdisciplinary and legal issues, relevant problems of crime combating, improvement of the national criminal legislation, legal regulation, information and analytical, organizational and administration guaranteeing of counteracting crime in Ukraine, etc. The Editorial Board does not always share the authors' opinion. The authors of publications have responsibility for authenticity of the scientific material, professional formulation, actual data, citation, proper names, geographic names, as well as the disclosure of facts, which are not for open press, etc.

E-copy of the collection is placed free of charge online on the web-site of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine of the national Ukrainian Law Academy in the section «Scientific periodicals Ukraine», as well as on the web-resource of the edition (<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>).

СТАТТЯ НОМЕРА

УДК 343.9

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.2.1>

Максим Геннадійович КОЛОДЯЖНИЙ,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
(Науково-дослідний інститут вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса
НАПрН України, м. Харків)

ПРОБЛЕМА КОМПЛЕКСНОСТІ У КРИМІНОЛОГІЇ: АНАЛІЗ МИНУЛОГО, ОЦІНКА ТЕПЕРІШНЬОГО, ПОГЛЯД У МАЙБУТНЄ

У статті з урахуванням результатів теоретичного та емпіричного дослідження здійснена спроба оцінки ширини та глибини пізнання проблеми комплексності та комплексного підходу у галузі кримінології. Наведено аргументи щодо доцільності вивчення стану наукової розробленості проблеми комплексності. Розкрито характеристику міжсистемного галузево-предметно-хронологічного підходу пізнання анонсованих питань. Наведено загальне авторське розуміння комплексності та комплексного підходу. Перелічено основних учених та їх наукові праці, які прямо та здебільшого опосередковано стосуються проблеми комплексності. Виділено головні чотири етапи формування та розвитку філософських та кримінологічних знань про комплексність. Акцентовано увагу на значущості загальнонаукової системної методології для глибшого пізнання евристичного потенціалу комплексного підходу загалом та комплексності, зокрема. Намічено перспективи подальшого дослідження указаної наукової матерії.

Ключові слова: комплексність, комплексний підхід, системність, системний підхід, наука про складність, методологія, кримінологічна система, кримінологія, злочинність, кримінальна протиправність.

Постановка проблеми. Навколишній світ та фактично усі напрями

людської діяльності, включаючи сферу запобігання злочинності, пронизані комплексністю. Вона має багато граней, специфіка яких проявляється залежно від природи відповідного об'єкту, явища чи процесу, що описуються. Комплексність має дуже широку онтологічну палітру. Вона вказує на різнобічність й різносторонність нашого буття. Наприклад, у Новому Завіті зустрічається фраза «Альфа і Омега», які є, відповідно, першою і останньою буквами грецького алфавіту. Вказаний біблійський вислів символізує повноту речей і життя людей¹. Лише крізь призму комплексності можна пізнати всебічність, зміст і якість будь-яких об'єктів.

Комплексний підхід, який базується на застосуванні принципу комплексності при дослідженні різних наукових проблем, набув доволі поширеного застосування, у тому числі у галузі кримінології. Однак, як показали результати поглибленого теоретичного й емпіричного пізнання цих питань, серед учених у сфері наук кримінально-правового циклу відсутнє однастайне розуміння комплексності. Згідно із класичним поглядом комплексний підхід виражається у міждисциплінарному дослідженні певної наукової проблеми. Однак комплексність можна розглядати, головним чином, й крізь призму її внутрішньо-системного прояву.

Для продовження анонсованої наукової дискусії виникає необхідність у закладенні відповідних теоретико-методологічних основ. Їх невід'ємною складовою є дослідження еволюції знання про комплексність та комплексний підхід, а також про системність та системний підхід. Визначення стану розробленості проблеми комплексності в історично-філософському ракурсі дозволяє: оцінити ступінь її дослідження на теперішній час; прослідкувати логіку, послідовність та глибину її пізнання за окремими боками останньої; систематизувати наукову інформацію про предмет дослідження на конкретному етапі його розвитку; визначити відповідні наукові пробіли у вивченні цього питання, а також намітити вектори подальших наукових розвідок, здатних розширити уявлення про соціальну й функціональну природу об'єкту пізнання; установити «лідерів» галузевої думки, які своїми науковими результатами істотним чином просувають дослідження проблеми комплексності тощо.

Проблема комплексності у галузі кримінології досліджена наразі фрагментарно, що доводиться результатами емпіричного дослідження. Зокрема, 85,2 % опитаних протягом травня-червня 2025 р. експертів у виді провідних вчених у галузі наук кримінально-правового циклу підкреслили, що проблема комплексності у кримінології має низький або посередній ступінь розробленості. Окремі аспекти представленої наукової матерії вивчались такими українськими вченими, як: А. Бабенко, О. Бандурка, В. Батиргареева, А. Бойко, В. Василевич, В. Голіна, Б. Головкін, О. Джужа, В. Дрьомін, А. Закалюк, О. Колб, О. Костенко, О. Литвинов, І. Медицький, В. Оболенцев, Ю. Орлов, В. Попович, В. Туляков, В. Шакур та деякі ін.

¹ Альфа і Омега. URL: <https://surl.lu/bnecwk> (дата звернення: 06.06.2025).

Мета статті – з'ясування стану наукової розробки проблеми комплексності у кримінологічній науці, виділення основних етапів формування наукового знання у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Виконання поставленого наукового завдання пропонується шляхом застосування триєдиного авторського міжсистемного галузево-предметно-хронологічного підходу, який також має комплексні ознаки. Це передбачає оцінку ступеня розробленості проблеми комплексності у кримінології шляхом урахування трьох площин: галузевої (вивчення питання у філософії, наукознавстві й безпосередньо у кримінологічній науці та інших галузях знання); предметної (розгляд окремих аспектів проблеми комплексності); хронологічної (дослідження цієї проблеми крізь призму її історичної еволюції: з давніх-давен – до сьогодення).

Множина категорій і понять, які у сукупності складають онтологічний вимір комплексності буття і життя кожної людини так чи інакше «по-своєму», у різний спосіб інтерпретуються у науці про злочинність. Тому у цьому розумінні при дослідженні проблеми комплексності у кримінології немає якихось «другорядних» аспектів, які б не були важливими для анонсованої предметної сфери. Ось чому набуває актуальності вивчення загальних онтологічних засад світу у науковому доробку вчених за останні дві з половиною тисячі років. Ці основи здатні розширити уявлення про категорію комплексності у житті, науці та безпосередньо у галузі кримінології.

Засади категорії комплексності у науці загалом були закладені фундаторами грецької античної філософської думки. Ураховуючи, що системний метод і системологія, будучи своєрідним метазнанням, перебувають в основі розвитку усіх галузей науки¹, тому не є дивним, що саме цій проблематиці в усьому різноманітті її інтерпретацій приділено значну увагу давньогрецькими мислителями. Наприклад, метафоризацію слова «система» започаткував Демокріт². Платон розумів Всесвіт як взаємодію його різних частин³. Арістотель фактично вперше у науці обґрунтував єдність комплексів душі (психіки) та тіла (біологічного організму) людини, як певної системи⁴. У контексті онтологічних роздумів про систему буття Арістотель виділяв окремі комплекси мудрості про

¹ Лямець В. І. Системний аналіз. Вступний курс / В. І. Лямець, А. Д. Тевяшев; 2-ге вид., перероб. та доп. Харків: ХНУРЕ, 2004. С. 13; Оболенцев В. Ф. Базові засади системного аналізу запобігання злочинності в Україні. *Проблеми законності*: зб. наук. праць / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. Вип. 130. С. 155–161.

² Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: курс лекцій. Тернопіль: Економічна думка, 2005. С. 15.

³ Платон. *Діалоги* / Пер. с давньогрец. Харків : Фоліо, 2022. 345 с; Ківва Ф. В. Використання системного методу у науці: історія та сучасна практика. *Системний підхід у дослідженні злочинності*: мат. наук. конф. (Харків, 21 черв. 2013 р.) / за ред. В. В. Голіни, Ф. В. Ківви; уклад. В. Ф. Оболенцев. Харків: видав. Кім Д. С., 2013. С. 14–16.

⁴ Барнс Дж. Арістотель : дуже коротке введення / пер. з англ. та заг. редакція В. О. Тадєєва. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2023. С. 152–157; Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця: монографія. 2-ге вид., доп. і перероб. Дніпропетровськ: ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2012. С. 10.

форму, матерію, початок і цілі. Тому ним виділяються такі причини суцього, як формальні (*causa formalis*), матеріальні (*causa materialis*), рушійні (*causa efficiens*) та цільові (*causa finalis*)¹. Своєрідною квінтесенцією Арістотелівської філософської думки на проблему системності й комплексності можна вважати його крилатий вираз про те, що ціле є більшим за суму його окремих частин². Насправді це твердження Арістотеля можна назвати першим у науці формулюванням холістичного світосприйняття з визнанням властивостей емерджентності й частково нелінійного характеру соціальних процесів, включаючи систему злочинності та комплекси її запобігання.

Проблема комплексності знайшла свій розвиток у концепції діяльнісної людиномірності Протагора, який вважав людину мірою усіх речей, головним системоутворюючим фактором, а мірою самої людини – діяльність, як фактор людського розвитку³. Згодом цей принцип був також розвинений відомим українським філософом Г. Сковородою у роздумах про зв'язок комплексів мікро- та макрокосмосу⁴. Саме людину мислитель розумів певним мікрокосмосом, який тісно взаємодіє із макрокосмосом (оточуючим світом) та Богом.

Вагомий внесок у дослідження комплексності здійснила впливова філософська школа стоїцизму. Її апологети (Зенон Кітіонський, Персей, Панетій, Поседоній, Сенека, Марк Аврелій та ін.) наполягали на органічній системній єдності, що включає комплекси вчень про природу (фізика), пізнання і мислення (логіка) та про належне життя (етика). Стоїки запропонували свою матеріальну філософію, яка нагадувала античну релігію, але без Бога. Згодом система цінностей стоїків була використана у нових релігіях, включно з християнством⁵. У цілому можна вести мову про існування системності філософських ідей та комплексності окремих уявлень філософів-стоїків про життя, його закони, етику людського співіснування, відносини між людьми та ставлення до Природи.

З онтологічно-християнської позиції світ також є певною системою, що відповідно до біблейських вірувань має земний (у процесі життя людей) та позаземний (після смерті, Царство Небесне) комплекси. І зв'язком цих світів є людина з комплексом її «правильних» (богоугодних) й «неправильних» (гріховних) учинків. Крім цього, Біблія містить комплекс відповідних християнських цінностей, основні з яких викладені у десяти заповідях Божих. Більше того, філософія християнства, як відомо, складається із комплексу чеснот, що доповнюють одна одну: віра, надія та любов (до Господа й між людьми). Тобто з релігійної точки зору також

¹ Орлов Ю. В. Дискурсивно-перцептивні механізми детермінації злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2. 176–186.

² Арістотель. *Метафізика* / пер. з давньогрец., передмова і прим. О. А. Юдіна; худож.-оформлювач О. А. Гугалова-Мешкова. Харків : Фоліо, 2020. 300 с.

³ Маноха О. Є. Системний аналіз в кримінології : автореф. дис. .. канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1996. 23 с.

⁴ Там само.

⁵ Стоїцизм. URL: <http://surl.li/qjslvf> (дата звернення: 06.06.2025).

доречно вести мову про відповідну християнську систему та її окремі комплекси (релігійні норми, християнські цінності, канонізовані святі особи, вірування, поведінка віруючих та ін.).

Насправді комплексність має дуже широку онтологічну палітру. Вона виявляється у всебічності та різноспрямованості тих або інших явищ, процесів і навіть людських станів. Так, італійський художник М. Карлотті свого часу надав дуже вдале визначення краси. Під нею митець розумів суму взаємодіючих елементів, коли не треба нічого додавати, забирати чи змінювати¹. Тобто краса є результатом комплексного поєднання вичерпної та оптимальної кількості певних частин, які гармонійно взаємодіють між собою.

Американський психолог Р. Стернберг є розробником трикутної теорії кохання. Згідно з уявленням цього вченого, це почуття складається з трьох складових: 1) близькість (включає причетність, єдність й відчуття прив'язаності до іншої людини); 2) пристрась (виражається через закоханість й сексуальну привабливість); 3) зобов'язання (у короткостроковій перспективі проявляється у бажанні бути поруч зі своїм партнером, а у довгостроковій перспективі – у наявності спільних мрій і намірів). При цьому відсутність кохання інтерпретуються указаним психологом, як, відповідно, відсутність усіх перелічених його компонентів. Тоді як найвищою формою цього людського почуття названо «досконале» кохання, яке містить у собі усі три його складові². Звідси кохання також є комплексним почуттям людей, що утворене різними характеристиками. Аналогічний комплексний зміст можна продемонструвати на багатьох інших психічних станах, людських емоціях, почуттях, моральних чеснотах у виді щастя, страху, гніву, сміливості, справедливості, мужності та багато ін. Іншими словами, комплексність пронизує різні боки буття та різні сфери людської діяльності.

Пізнання проблеми комплексності набуло додаткового імпульсу у працях філософів Середньовіччя та Нового часу. Так, у книзі «Пристрасті душі» (1649 р.) французького філософа Р. Декарта саме людське життя описується як багато частин різної природи, які взаємодіють між собою, створюючи мережі з невідомими властивостями, де локальні ефекти можуть мати дивовижні глобальні наслідки³. Тобто фактично у цій роботі учений намагався описати життя людини як складну систему. Німецький математик і філософ Й. Ламберт зазначав, що будь-яка наука, як і її частина, постає як система, оскільки система є сукупністю ідей і принципів, які можна трактувати як ціле. У системі, за словами цього вченого, повинна бути субординація і координація. Новий етап в інтерпретації системності наукових знань пов'язаний з іменем І. Канта. Він підтверджував

¹ Вся справа у деталях. URL: <https://kenguru.com.ua/blog/vsyo-delo-v-detalyah/> (дата звернення: 06.06.2025).

² Sternberg R. J. A triangular theory of love. *Psychological Review*. 1986. Vol. 93. P. 119–135. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-295X.93.2.119>.

³ Hébert-Dufresne L., Allard A., Garland J. et al. The path of complexity. *NPJ Complexity*. 2024. Vol. 1. P. 1, 2. DOI: 10.1038/s44260-024-00004-0.

взаємообумовленість подій історії. Заслуга цього філософа полягає в перетворенні проблеми системного характеру науково-теоретичних знань у методологічну, розробці процедур і засобів системного конструювання знання. Цю лінію ще більше проводить Й. Фіхте, вихідна теза якого формулюється так: наукове знання є системним цілим. Г. Гегель запропонував історичне трактування системи відповідно до принципу сходження від абстрактного до конкретного. Спираючись на тезу про внутрішню ідею природи як рушійну першопричину, Г. Гегель також розглядав природу як систему ступенів, що з необхідністю виникають один з одного. Узагальнюючи науковий матеріал свого часу, Г. Спенсер указував на аналогію розвитку соціальних і природних явищ відповідно до наукових універсалій. Суттєвий розвиток системні явлення про взаємодіючі об'єкти (комплекси) Світу отримали в теорії позитивізму О. Конта¹. Тобто перелічені та багато інших мислителів минулого впродовж століть намагалися пояснити закономірності існування Всесвіту, системи матеріального та ідеального боків останнього, опис якої неможливий без дослідження її окремих комплексів та елементів, з яких ці комплекси складаються.

Наступним блоком літератури в указаній предметній сфері є той, що присвячений безпосередньо проблемі системності. На її фундаментальній основі фактично розгортається увесь теоретико-методологічний та прикладний науковий дискурс про комплексність у кримінологічній науці. Піонером системології вважається О. Богданов. У своїй праці «Тектологія», виданій у 1910–1920 рр., учений обґрунтовує комплексний та багатоелементний характер цілісних динамічних систем природи й суспільства. Важливим є встановлення властивості протиріч системи, їх здатності призводити до організаційного розбалансування окремих комплексів системи. Це стає результатом або кардинальних перетворень такої системи, або навіть її руйнування («Усезагальна організація науки (Тектологія)», О. Богданов).

До основоположників теорії систем належить також австрійський біолог Л. ф. Берталанфі. Він вивчав біологічні об'єкти як організовані динамічні системи, наполягав на цілісності організму. Методи аналізу відкритих систем цього ученого було вдало застосовано у подальшому не лише у біології, а й у кібернетиці та хімії. Л. ф. Берталанфі заснував першу в сучасній науці узагальнену системну концепцію, покликану розробляти математичний апарат опису систем різних типів і виявляти засоби інтеграції науки².

¹ Ківва Ф. В. Використання системного методу у науці: історія та сучасна практика. Системний підхід у дослідженні злочинності: мат. наук. конф. (Харків, 21 черв. 2013 р.) / за ред. В. В. Голіни, Ф. В. Ківви; уклад. В. Ф. Оболенцев. Харків: видав. Кім Д. С., 2013. С. 14–16; Оболенцев В. Ф. Теоретичний, методичний та практичний аспекти використання системного методу у вивченні злочинності. *Проблеми законності*: зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2014. Вип. 127. С. 152–160; Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: курс лекцій. Тернопіль: Економічна думка, 2005. С. 16.

² Людвиг фон Берталанфі. URL: <http://surl.li/tmzsvc> (дата звернення: 6.06.2025); Bertalanffy L. von

Розглядаючи доробок фундаторів теорії систем, неможна не виділити наукову школу бельгійського хіміка І. Пригожина, який у 1977 р. отримав Нобелівську премію за свою теорію термодинаміки неврівноважених фізичних систем, закономірності яких фактично поширюються на будь-які інші системні об'єкти. Цей учений вперше почав оперувати такими поняттями, як дисипативність (організованість системи) або точка біфуркації (критична межа системи)¹. При цьому найвагомішим досягненням І. Пригожина можна вважати формулювання його відомої теореми, відповідно до якої той виділений стан, до якого прагне система, відрізняється тим, що в ньому перенесення ентропії в навколишню середовище настільки малий, наскільки це дозволяють накладені на систему граничні умови².

Істотний внесок у розробку різних проблем системотехніки та системного підходу, у тому числі у суспільних науках, здійснили також такі вчені, як І. Блауберг, Н. Вінер, Р. Мертон, А. Уйомов, В. Садовський, Е. Юдін та ін. До цього списку справедливим буде включення С. Віцина, який у 1980 р. видав роботу під назвою «Системний підхід і злочинність». У ній, як відомо, науковець дослідив методологію системного підходу для вирішення соціальних проблем, розглянув злочинність як складну динамічну соціальну систему, проаналізував систему кримінальної юстиції та ін. У цей час (1978 р.) під редакцією П. Осіпова була опублікована одна з перших наукових робіт, безпосередньо присвячених проблемі комплексного запобігання злочинності – «Комплексне вивчення системи впливу на злочинність (методологічні та теоретичні основи)». У ній розглянуто методологічні засади комплексного вивчення системи впливу на злочинність, у тому числі наведено судження щодо сутності комплексного підходу та його співвідношення із системним підходом. З того часу не було видано подібних наукових праць, де б більш-менш ґрунтовно розглядались теоретичні та методологічні питання комплексності, а головне, застосування комплексного підходу у сфері запобігання правопорушенням.

Вивчення та узагальнення наукової літератури дає підстави констатувати, що системний підхід, як основа комплексності у науці загалом та у кримінологічному знанні, зокрема, набув широкого поширення, починаючи з 60-х рр. XX ст. І однією із перших царин, де системність та комплексність почали активно впроваджуватись на практиці, стала військова справа й сфера безпеки і оборони. Як зазначають класики системного аналізу, останній почав активно розроблятися саме у цей період як засіб вирішення військово-стратегічних проблем. Адже виникла нагальна потреба (через Холодну війну та гонку озброєнь) у переході від будівництва одиниць озброєння до їх систем у виді складних військово-технічних комплексів. Вони виконували чітко визначену стратегічну мету (наприклад,

Zu einer allgemeinen Systemlehre. *Biologia Generalis*. 1949. № XIX. S. 114–129.

¹ Пригожин Ілля Романович. URL: <http://surl.li/rzrnex> (дата звернення: 05.06.2025).

² Prigogine I., Stengers I. *Order Out of Chaos: Man's New Dialogue with Nature*. N.-Y. : Bantam Books, 1984. P. 193.

системи протиповітряної оборони). Згодом системний підхід почав активно застосовуватись для вирішення багатьох невоєнних соціальних проблем (І. Блауберг, Е. Юдін), включаючи проблему злочинності.

Наразі комплексний підхід активно застосовується у Збройних Силах (далі – ЗС) України, управлінні й організації діяльності української армії. Зокрема, мають місце такі напрями роботи, як: комплексне обґрунтування практичного застосування оперативних спроможностей складових сектору безпеки і оборони; комплексне стратегічне планування розвитку армії; оборонно-промисловий комплекс; комплексний огляд сектору безпеки і оборони¹ та ін. Загалом комплексний підхід перебуває в основі функціонування та розвитку сектору безпеки і оборони не лише України, а й багатьох країн світу.

Результати наукових пошуків перелічених вище та деяких інших учених щодо дослідження системного підходу у науці стали підґрунтям для формування теорії складних систем, яку нерідко називають навіть наукою про складні системи (complex systems science) або наукою про складність (complexity science). Ця галузь знання визнана сучасним науковим мейнстрімом у розвинених країнах світу², який лише починає системно досліджуватись в Україні. Недарма найвідоміший фізик сучасності, яким був і залишається С. Хокінг, зазначав, що ХХІ ст. буде періодом складності. Своєрідними науковими кузенами цієї науки є теорія систем, кібернетика, екологія, політологія та інші галузі, які цікавляться системами³. Є думка, що кримінологічна наука може по праву вважатися максимально спорідненою до науки про складність, адже кримінологія вивчає злочинність, як складне і комплексне соціальне явище, та розробляє систему його запобігання, яка складається із низки комплексів.

Саме теорія складності вивчає методологічні засновки комплексності. Фактично, коли йдеться про складні соціальні, і не тільки, системи, до яких, без сумніву, належить й кримінологічна система, максимально розкривається евристичний потенціал для розкриття природи комплексності у кримінологічному знанні.

Ще у 1948 р. У. Вівер опублікував есе на тему «Наука та складність», порівнюючи проблеми простоти, неорганізованої й організованої складності. Вчений описав це як проблеми, що включають одночасну роботу зі значною кількістю факторів, які взаємопов'язані та об'єднані в органічне ціле⁴. Для кримінологів предмет дослідження цього науковця має дуже нагадувати систему детермінації злочинності, утворену комплексом її

¹ Сектор безпеки і оборони України: стратегічне керівництво та військове управління : монографія / Саганюк Ф. В., Фролов В. С., Павленко В. І. та ін.; за ред. І. С. Руснака. Київ: ЦЗ МО та ГШ ЗС України, 2018. 230 с.

² Левантович О. Більше, ніж теорія: як наука про комплексність впливає на наше життя. URL: <https://ucu.edu.ua/news/bilshe-nizh-teoriya-yak-nauka-pro-kompleksnist-vplyvaye-na-nashe-zhyttya/> (дата звернення: 05.06.2025).

³ Hébert-Dufresne L., Allard A., Garland J. et al. The path of complexity. NPJ Complexity. 2024. Vol. 1. P. 1, 2. DOI: 10.1038/s44260-024-00004-0.

⁴ Weaver W. Science and Complexity. *American Scientist*. 1948. Vol. 36. P. 536–544.

окремих криміногенних чинників.

У 1962 р. політолог Г. Саймон заклав теоретичну основу для пізнання складних систем у своїй роботі «Архітектура складності»¹. Пізніше фізик Ф. Андерсон у 1972 р. дослідив як складність суперечить стандартній редукціоністській гіпотезі. Вчений наполягав, що чим глибше ми заглиблюємося в основи, тим менше вони здаються актуальними для глобальних проблем людського розвитку². Схожі філософські судження висловлював Е. Морена, критикуючи редукціоністську (системну) теорію³. Інтерес до складності живих систем надихнула Е. Шредінгера, науковця в галузі квантової механіки, на розробку теорії самовідтворення й спадкової інформації. Учений при цьому дійшов цікавого висновку, що для вичерпного розуміння живих систем знадобляться нові закони фізики⁴. Насправді обсяг знань про природу, сутність, функціонування й закономірності розвитку складних систем поширювався великими темпами у багатьох галузях. Істотний вплив на теорію складних систем здійснили також такі вчені, як Дж. Глейк⁵, М. Волдроп⁶, Дж. Коуен, Д. Пайнс та Д. Мельцер⁷, Дж. Міллер⁸, Д. Вест⁹, Нобелівські лауреати з фізики у 2021 р. С. Манабе, К. Гассельманн¹⁰ та чимало ін.

Висока зацікавленість світовим науковим співтовариством проблемою складних систем й комплексністю, як їх невід'ємною інтегративною властивістю, активне поширення цього знання у різних наукових галузях стало результатом організації діяльності навіть окремих наукових установ. Вони спеціалізуються на вивченні складних організованих систем. Найбільш відомою серед них є Інститут Санта-Фе (SFI), що дислокується у штаті Нью-Мексико (США). Він був заснований ще у 1984 р. Ця установа займається міждисциплінарними дослідженнями фундаментальних властивостей складних фізичних, математичних, біологічних та соціальних систем. Інститут консультують видатні вчені, включаючи кілька лауреатів Нобелівської премії, які представляють понад 80 провідних університетів

¹ Simon H. A. The Architecture of Complexity. *Proceedings of the American Philosophical Society*. 1962. Vol. 106. № 6. P. 467-482.

² Anderson P. W. More is different: broken symmetry and the nature of the hierarchical structure of science. *Science*. 1972. Vol. 177. P. 393-396.

³ Morin E. From the concept of system to the paradigm of complexity. *Journal of Social and Evolutionary Systems*. 1992. Vol. 15. Iss. 4. P. 371-385. DOI: 10.1016/1061-7361(92)90024-8.

⁴ Schrödinger E. What is Life?: The Physical Aspect of the Living Cell. Cambridge: University Press, 1945. 91 p.

⁵ Gleick J. Chaos: Making a New Science. London: Viking Penguin, 1989. 354 p.

⁶ Waldrop M. M. Complexity: The Emerging Science at the Edge of Order and Chaos. New York: Simon and Schuster, 1992. 380 p.

⁷ Cowan G., Pines D., Meltzer D. Complexity: metaphors, models, and reality. Reading: Addison-Wesley, 1994. 731 p.

⁸ Miller J. H. A Crude Look at the Whole: The Science of Complex Systems in Business, Life, and Society; 1st ed. NY: Basic Books, 2016. 272 p.

⁹ West G. Scale: The Universal Laws of Life, Growth, and Death in Organisms, Cities, and Companies. New York: Penguin, 2017. 479 p.

¹⁰ Rincon P. Nobel in physics: Climate science breakthroughs earn prize. URL: <https://www.bbc.com/news/science-environment-58790160> (дата звернення: 05.06.2025).

світу більше, ніж із 20 країн¹. На сьогодні президентом цього Інституту є Д. Кракауер, теоретик у галузі еволюції². Крім цього, окремими проблемами соціальної складності й комплексності опікується Інститут складних систем Нової Англії (NECSI). Останній тісно співпрацює в указаній сфері з дослідниками Массачусетського технологічного інституту, Гарвардського і Брандейського університетів³.

Проблема системної складності не залишилась осторонь й у науковому доробку окремих зарубіжних кримінологів. Так, у розвиток ідей У. Вівера інша відома, у тому числі у кримінологічних колах, учена-урбаніст Дж. Джекобс дослідила проблему організованої складності у своєму бестселері «Смерть і життя великих американських міст» (1961 р.)⁴. Результати її досліджень лягли в основу розробки відомої теорії, а згодом і практичної стратегії у виді просторової профілактики злочинності. У західній літературі вона частіше називається запобіганням злочинності шляхом проектування середовища проживання (Crime Prevention through Environmental Design – CPTED)⁵.

Системний підхід щодо визнання взаємодії різних боків людської поведінки вдало дослідив К. Джеффри у своїй праці «Кримінологія: міждисциплінарний підхід» (1990 р.). Учений такий підхід назвав перспективою інтегрованих систем (ISP) щодо вивчення злочинності на підставі результатів різних наукових дисциплін, тобто із застосуванням комплексного підходу. На думку вченого, саме така дослідницька стратегія дозволяє урахувати різні чинники при поясненні злочинної поведінки⁶.

Відомою серед широкого кримінологічного загалу працею на цю тематику є «Застосування теорії складності: цілісносистемні підходи до кримінального правосуддя та соціальної роботи» (2014 р.) під редакцією А. Пікрофта й К. Бартолласа. У роботі теорія складності розглянута з позитивістського, реалістичного та конструктивістського боків. Підкреслюється недоцільність редуccionізму у сфері запобігання злочинності, що нерідко допускається у державній політиці⁷.

Одним із останніх фундаментальних кримінологічних досліджень щодо проблеми складності є книга С. Фаррала «Побудова комплексних часових пояснень злочинності: історія, установи та агентства» (2021 р.). У ній учений пояснює розуміння категорій складності й тимчасовості у кримінології⁸.

¹ Santa Fe Institute. URL: <https://santafe.edu/about/overview> (дата звернення: 06.06.2025).

² Інститут Санта-Фе. URL: <https://surl.li/hgphmp> (дата звернення: 06.06.2025).

³ New England Complex Systems Institute. URL: <https://neccsi.edu/about> (дата звернення: 07.06.2025).

⁴ Jacobs J. The Death and Life of Great American Cities. New York : Random House, 1961. 472 p.

⁵ Колодажний М. Г. Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: зарубіжні реалії, перспективи запровадження в Україні: монографія. Харків: Право, 2018. 228 с.

⁶ Jeffery C. R. Criminology: An Interdisciplinary Approach. New Jersey: Prentice Hall, 1990. 482 p.

⁷ Applying Complexity Theory: Whole Systems Approaches to Criminal Justice and Social Work / Ed. By A. Pycroft, C. Bartollas.; 1st ed. Bristol University Press, 2014. 328 p.

⁸ Farrall S. Building Complex Temporal Explanations of Crime: History, Institutions and Agency (Critical Criminological Perspectives); 1st ed. Palgrave Macmillan, 2021. 179 p.

В Україні у галузі кримінологічного знання спеціальні дослідження щодо системної складності та комплексності, за окремими виключеннями, відсутні. При цьому не можна не відмітити окремих українських кримінологів, які збагатили теорію кримінологічної науки обґрунтуванням застосування системного та комплексного підходів при вивченні злочинності та її окремих проявів. Одним із перших кримінологів, який за часів незалежної України дослідив застосування системного підходу у кримінології, є О. Маноха. Науковець надав загальну характеристику системному аналізу, довів системність на прикладі предмета кримінології, аналізу злочинності, її детермінації та запобігання¹. Аналогічно О. Фролова, розуміючи злочинність системою, наполягає, що запобігання їй має передбачати комплекс запобіжних заходів і системний підхід до їх реалізації².

А. Закалюк наголошує, що одним із завдань сучасної кримінології є застосування системного підходу при проведенні кримінологічних досліджень. Крім цього, він розуміє детермінацію злочинності складним й комплексним феноменом³, запобігання якому передбачає вжиття відповідної системи запобіжних заходів. А. Закалюк також надав загальну характеристику комплексності й комплексного підходу у трьох площинах: теоретичні та практичні способи розв'язання кримінологічних проблем; урахування при кримінологічному аналізі різних соціальних тенденцій і процесів; міждисциплінарний підхід у кримінології. При цьому вимогою комплексності названий системний підхід⁴, з чим неможна не погодитись.

Слід наголосити на істотному науковому доробку В. Голіни при розробленні зазначеної проблематики. Зокрема, вчений, хоча і у загальних рисах, однак описує фундаментальне положення, яке можна використати у ролі своєрідної квінтесенції при дослідженні комплексності. Зокрема, йдеться про те, що запобігання злочинності являє собою цілеспрямований комплексний процес. Він ураховує поєднання теорії, законодавства, кримінологічної політики та діяльності багатьох суб'єктів у цій сфері⁵. Крім цього, В. Голіна на прикладі запобігання автотранспортним правопорушенням достатньо методологічно виважено і послідовно проілюстрував межі та практичні можливості комплексного підходу в указаній царині⁶. Без сумніву, окремі засновки цих напрацювань повинні

¹ Маноха О. Є. Системний аналіз в кримінології : автореф. дис. .. канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1996. 23 с.

² Фролова О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) : навч. посіб. Київ : АртЕк, 1997. 208 с.

³ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ: Ін Юре, 2007. С. 38, 184.

⁴ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3-х кн. Кн. 3: Практична кримінологія. Київ: Ін Юре, 2008. С. 79.

⁵ Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. / Голіна В. В. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. С. 4.

⁶ Голіна В. В. Комплексний підхід до розробки культурологічного напрямку запобігання автотранспортним правопорушенням: поняття, змістовна характеристика, значення. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: В. С. Батиргареева (голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2023. Вип. 45. С.

лягти в основу не лише обґрунтування актуальності комплексності у кримінологічному знанні, а й мають бути використані при розробці комплексної моделі запобігання злочинності в Україні.

Послідовним прибічником вдалого застосування категорій системності й комплексності в інституціональній теорії злочинності є В. Дрьомін. Учений підкреслює залежність поведінки людей від комплексу соціальних інститутів, які формують їх спосіб життя. Він доводить, що з позиції інституціоналізму підставою для висновку про системність злочинності служить уявлення про неї як інституціоналізовану систему кримінальних практик¹.

Неможна не відзначити вдумливе використання системного та комплексного підходів при кримінологічному дослідженні В. Батиргареєвою окремих видів і груп злочинів. Зокрема, вчена продемонструвала комплексність за усіма рівнями кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень, передбачених ст. 187 КК України: кількісно-якісні показники, особа злочинця-розбійника, детермінація розбоїв, потерпілі від цих злочинів, запобігання². Аналогічно щодо явища рецидивної злочинності. Окрім дотримання комплексності при наданні розгорнутого кримінологічного опису зазначеного протиправного феномену, В. Батиргареєва застосувала нетрадиційний комплексний підхід щодо об'єднання різних теорій при поясненні природи етіології та особливостей кримінологічної детермінації рецидивної злочинності в Україні³.

Імпонує інтерпретація комплексності Б. Головкіним при дослідженні окремих видів правопорушень. Так, комплексне вивчення умисних убивств і тяжких тілесних ушкоджень у сімейно-побутовій сфері розуміється ним не у міждисциплінарному контексті, а саме з огляду на глибину кримінологічного дослідження цієї проблеми. Крім цього, комплексний підхід запобігання зазначеним злочинам небезпідставно зводиться до реалізації різнорівневої системи запобіжних заходів, спрямованих на вплив на відповідні криміногенні об'єкти⁴. Так само й щодо явища корисливої насильницької злочинності, комплексність пізнання якої пов'язується передусім з його глибиною та видовою специфікою. Відсутність комплексності виражається Б. Головкіним через ознаку фрагментарності й неповноти дослідження. Більше того, комплексність названа ним ключовим принципом запобігання корисливій насильницькій злочинності⁵.

58–67. DOI: 10.31359/2079-6242-2022-45-58.

¹ Дрьомін В. М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2010. 38 с.

² Батиргареєва В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло. Харків : Одисей, 2003. 256 с.

³ Батиргареєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монографія. Хареїв : Право, 2009. С. 340, 341.

⁴ Головкін Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері. Харків : Нове слово, 2004. С. 7, 156, 191.

⁵ Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Харків: Право, 2011. С. 9, 240, 305.

Своєрідним локомотивом сучасного кримінологічного пізнання системного підходу при вивченні злочинності та її запобігання є В. Оболенцев. У серії монографій та циклі наукових статей, виданих протягом останніх років, науковець обґрунтовує придатність системного аналізу для: дослідження злочинності та віктимізації¹; розгляду нашої держави як відповідної системи²; запобігання корупції³; моделювання системи запобігання злочинності⁴ тощо. При цьому науковий доробок цього автора можна розглядати як певний методологічний базис для формування гносеологічних засновків дослідження проблеми комплексності у кримінології. Представлене дослідження додатково обґрунтовує актуальність і затребуваність системного підходу у науці та призначене заповнити наявний пробіл щодо вивчення природи, етіології та напрямів застосування комплексності у кримінологічній теорії і практиці.

Виправданість застосування системного підходу при вивченні злочинності та її запобіганні обґрунтовує у своїх працях й В. Шакур⁵. Учений також підкреслює необхідність створення державної системи комплексного спостереження, аналізу й прогнозу у сфері запобігання злочинності⁶.

Більш предметно комплексний підхід розглядає О. Литвинов, який наголошує на його принциповому методологічному значенні, який ним визнається навіть передумовою вивчення шуканого механізму запобігання злочинності. Цей підхід, на думку вченого, формується через визначення в явищах і процесах навколишнього світу загальних закономірностей розвитку і функціонування (наприклад, наявність декількох елементів, взаємозв'язки між якими утворюють цілісність). При цьому необхідністю є системний опис механізму в усіх неоднозначних та суперечливих проявах⁷. Тобто фактично О. Литвинов системний підхід виправдано називає методологічною основою комплексності.

Дискусія щодо значущості комплексності та системності продовжується на сторінках трилогії авторства О. Литвинова та Ю. Орлова. Кримінологи підкреслюють, що все активніше застосування цих методів є результатом ускладнення мислення⁸, а несистемність (еклектизм) є яскравим атрибутом українського суспільства⁹, включаючи несистемний

¹ Оболенцев В. Ф. Базові засади системного аналізу злочинності та віктимізації в Україні : монографія. Харків: Юрайт, 2016. 116 с.

² Оболенцев В. Ф. Базові засади системного аналізу системи держави України : монографія. Харків: Право, 2018. 98 с.

³ Оболенцев В. Ф. Держава Україна як система : системний підхід до запобігання корупції. *Проблеми законності*: зб. наук. праць / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. Вип. 138. С. 161–168. DOI: 10.21564/2414-990x.138.110994

⁴ Оболенцев В. Ф. Системний аналіз та моделювання системи запобігання злочинності в Україні : монографія. Харків: Юрайт, 2021. 192 с.

⁵ Тимошенко В. І., Шакур В. І. Теоретичні основи кримінології : монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2021. С. 12, 21.

⁶ Шакур В. І. Аналіз злочинності : проблеми термінології. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 2. С. 73–81. DOI: 10.33270/02232602.73.

⁷ Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні (теоретичні та практичні засади): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2010. С. 14.

⁸ Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Нариси з кримінології постмодерну. Харків: Право, 2019. С. 24.

⁹ Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Антипостмодерн: кримінологічні етюди. Харків: Право, 2020. С. 275.

характер діяльності багатьох суб'єктів запобігання злочинності¹, та ін.

Ознакою еволюції та прирощення наукової інформації про системний і комплексний підходи є наукові розвідки щодо існування та функціонування кримінологічної системи, яку однією із перших у загальних рисах описала О. Ведернікова². Окремі аспекти щодо кримінологічної системи, її поняття, властивостей, будови досліджували українські кримінологи С. Нежурбіда³ та О. Джужа⁴. Аналогічний підхід обстоює В. Василевич. Окрім визнання комплексного й системного характеру кримінології, як науки про злочинність, учений кримінологічну політику називає певною мікросистемою, яка є складовою ланкою в межах більш глобальної комплексної системи кримінологічної теорії та практики⁵.

Насправді через методологічну стрункість та праксеологічну гнучкість окремі аспекти системного і комплексного підходів досліджувались та використовувались й у багатьох інших галузях.

Висновки. З урахуванням вищевикладеного можна сформулювати такі судження:

1. Евристичний потенціал проблеми комплексності у галузі кримінології корелює з пізнанням еволюції стану її наукової розробленості.

2. На теперішній час відсутнє однозначне розуміння сутності комплексності та комплексного підходу та шляхів їх застосування у кримінологічній теорії та практиці.

3. Дослідження теоретико-методологічних засад комплексності можливе виключно із використанням загальнонаукового системного підходу, а також розглядом цієї проблеми крізь призму спеціального системного кримінологічного об'єкту (утворення).

4. Розвиток наукового знання про комплексність та системність пройшов декілька умовних історичних етапів: початковий (Античний), середній (епоха Нового часу), основний (із середини ХХ ст. до сьогодні) та сучасний етапи.

5. Наразі приріст знань про проблему комплексності у кримінології може бути продуктивним, окрім іншого, за умови визнання явища злочинності складною соціальною системою, якій, відповідно до

¹ Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого» часу: наукові розвідки / Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2021. С. 99.

² *Примітка.* Посилання на роботу авторки відсутнє через науково-етичні обставини. Див.: Рекомендації Комітету з питань етики щодо припинення (обмеження) використання джерел інформації держави-агресора в наукових публікаціях: протокол Комітету з питань етики Національного агентства з питань забезпечення якості вищої освіти від 30.11.2023 р. № 36. URL: <https://surl.li/ckijit> (дата звернення: 09.06.2025); Про використання джерел інформації, створених на території держави-агресора: лист Міністерства освіти і науки України від 25.10.2024 р. № 1/19894-24. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/atestatsiya-kadriv-vyshchoi-kvalifikatsii/2024/10/25/lyst-mon-1-19894-24-vid-25-10-2024.pdf> (дата звернення: 04.06.2025).

³ Нежурбіда С. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат: монографія. Чернівці : Друк Арт, 2013. С. 286–293.

⁴ Джужа О. М. Світові кримінологічні системи запобігання злочинам. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1. С. 7–12. DOI: <https://doi.org/10.33270/01191101.7>

⁵ Василевич В. В. Кримінологічна політика України : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 15.

діалектичного закону єдності й боротьби протилежностей, протистоїть інша, кримінологічна, система. Вона складається з декількох взаємопов'язаних комплексів, які тісно взаємодіють між собою та спрямовані на досягнення єдиної системної мети – захист прав і свобод людини та громадянина, обмеження поширення кримінальних правопорушень й зменшення їх негативних соціальних наслідків.

6. Перспективними напрямками прирощення наукового знання у цій сфері є обґрунтування застосування комплексності за усіма рівнями кримінологічної системи України щодо досягнення ефективності кримінологічної доктрини, кримінологічного законодавства, кримінологічної політики, кримінології як навчальної дисципліни, кримінологічного світогляду й кримінологічної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альфа і Омега. URL: <https://surl.lu/bnecwk> (дата звернення: 04.06.2025).
2. Арістотель. Метафізика / пер. з давньогрец. ; передмова і прим. О. А. Юдіна; худож.-оформлювач О. А. Гугалова-Мешкова. Харків : Фоліо, 2020. 300 с.
3. Барнс Дж. Арістотель : дуже коротке введення / пер. з англ. та заг. редакція В. О. Тадєєва. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2023. 256 с.
4. Батиргарєєва В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло. Харків : Одиссей, 2003. 256 с.
5. Батиргарєєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія. Хареїв: Право, 2009. 576 с.
6. Василевич В. В. Кримінологічна політика України : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 434 с.
7. Вся справа у деталях. URL: <https://kenguru.com.ua/blog/vsyo-delo-v-detalyah/> (дата звернення: 06.06.2025).
8. Голіна В. В. Комплексний підхід до розробки культурологічного напрямку запобігання автотранспортним правопорушенням: поняття, змістовна характеристика, значення. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: В. С. Батиргарєєва (голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2023. Вип. 45. С. 58–67. DOI: 10.31359/2079-6242-2022-45-58.
9. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні : феномен, детермінація, запобігання: монографія. Харків : Право, 2011. 432 с.
10. Головкін Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері. Харків : Нове слово, 2004. 252 с.
11. Джужа О. М. Світові кримінологічні системи запобігання злочинам. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1. С. 7–12. DOI: <https://doi.org/10.33270/01191101.7>
12. Дрьомін В. М. Інституціональна теорія злочинності та

криміналізації суспільства: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2010. 38 с.

13. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Ін Юре, 2007. 424 с.

14. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : У 3-х кн. Кн. 3 : Практична кримінологія. Київ: Ін Юре, 2008. 320 с.

15. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. / В. В. Голіна. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

16. Інститут Санта-Фе. URL: <https://surl.li/hgphmp> (дата звернення: 06.06.2025).

17. Ківва Ф. В. Використання системного методу у науці: історія та сучасна практика. *Системний підхід у дослідженні злочинності*: мат. наук. конф. (Харків, 21 черв. 2013 р.) / за ред. В. В. Голіни, Ф. В. Ківви; уклад. В. Ф. Оболенцев. Харків: видав. Кім Д. С., 2013. С. 14–16.

18. Колодяжний М. Г. Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: зарубіжні реалії, перспективи запровадження в Україні : монографія. Харків : Право, 2018. С. 228 с.

19. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій. Тернопіль : Економічна думка, 2005. 124 с.

20. Левантович О. Більше, ніж теорія: як наука про комплексність впливає на наше життя. URL: <https://ucu.edu.ua/news/bilshe-nizh-teoriya-yak-pauka-pro-kompleksnist-vplyvaye-na-nashe-zhyttya/> (дата звернення: 06.06.2025).

21. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні (теоретичні та практичні засади) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2010. 41 с.

22. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Антипостмодерн : кримінологічні етюди. Харків : Право, 2020. 280 с.

23. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого» часу : наукові розвідки / Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2021. 316 с.

24. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Нариси з кримінології постмодерну. Харків : Право, 2019. 278 с.

25. Людвиг фон Берталанфі. URL: <http://surl.li/tmzsvc> (дата звернення: 07.06.2025).

26. Лямець В. І. Системний аналіз. Вступний курс / В. І. Лямець, А. Д. Тевяшев; 2-ге вид., перероб. та доп. Харків: ХНУРЕ, 2004. 448 с.

27. Маноха О. Є. Системний аналіз в кримінології: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1996. 23 с.

28. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура (фрагменты); ред. В. Танчер; НАН Украины, Ин-т социологии. Киев : Абрис, 1996. 109 с.

29. Нежурбіда С. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат : монографія. Чернівці : Друк Арт, 2013. 432 с.

30. Оболенцев В. Ф. Базові засади системного аналізу запобігання

злочинності в Україні. *Проблеми законності*: зб. наук. праць / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. Вип. 130. С. 155–161.

31. Оболенцев В. Ф. Базові засади системного аналізу системи держави України: монографія. Харків : Право, 2018. 98 с.

32. Оболенцев В. Ф. Держава Україна як система : системний підхід до запобігання корупції. *Проблеми законності*: зб. наук. праць / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. Вип. 138. С. 161–168. DOI: 10.21564/2414-990x.138.110994.

33. Оболенцев В. Ф. Системний аналіз та моделювання системи запобігання злочинності в Україні : монографія. Харків : Юрайт, 2021. 192 с.

34. Оболенцев В. Ф. Теоретичний, методичний та практичний аспекти використання системного методу у вивченні злочинності. *Проблеми законності*: зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2014. Вип. 127. С. 152–160.

35. Орлов Ю. В. Дискурсивно-перцептивні механізми детермінації злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2. 176–186.

36. Платон. Діалоги / Пер. с давньогрец. Харків : Фоліо, 2022. 345 с.

37. Пригожин Ілля Романович. URL: <http://surl.li/rzrnex> (дата зверн

ення: 07.06.2025).

39. Про використання джерел інформації, створених на території держави-агресора: лист Міністерства освіти і науки України від 25.10.2024 р. № 1/19894-24. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/atestatsiya-kadriv-vyshchoi-kvalifikatsii/2024/10/25/lyst-mon-1-19894-24-vid-25-10-2024.pdf> (дата звернення: 04.06.2025).

40. Рекомендації Комітету з питань етики щодо припинення (обмеження) використання джерел інформації держави-агресора в наукових публікаціях: протокол Комітету з питань етики Національного агентства з питань забезпечення якості вищої освіти від 30.11.2023 р. № 36. URL: <https://surl.li/skijit> (дата звернення: 9.06.2025).

41. Сектор безпеки і оборони України: стратегічне керівництво та військове управління: монографія / Саганюк Ф. В., Фролов В. С., Павленко В. І. та ін.; за ред. І. С. Руснака. Київ: ЦЗ МО та ГШ ЗС України, 2018. 230 с.

42. Стоїцизм. URL: <http://surl.li/qjslvf> (дата звернення: 06.06.2025).

43. Тимошенко В. І., Шакун В. І. Теоретичні основи кримінології : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 240 с.

44. Фролова О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) : навч. посіб. Київ : АртЕк, 1997. 208 с.

45. Шакун В. Аналіз злочинності : проблеми термінології. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 2. С. 73–81. DOI: 10.33270/02232602.73.

46. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця : монографія. 2-ге

вид., доп. і перероб. Дніпропетровськ : ДДУВС ; Ліпа ЛТД, 2012. 548 с.

47. Anderson P. W. More is different: broken symmetry and the nature of the hierarchical structure of science. *Science*. 1972. Vol. 177. P. 393–396.

48. Applying Complexity Theory : Whole Systems Approaches to Criminal Justice and Social Work / Ed. By A. Pycroft, C. Bartollas.; 1st ed. Bristol University Press, 2014. 328 p.

49. Bertalanffy L. von Zu einer allgemeinen Systemlehre. *Biologia Generalis*. 1949. № XIX. S. 114–129.

50. Cowan G., Pines D., Meltzer D. Complexity: metaphors, models, and reality. Reading: Addison-Wesley, 1994. 731 p.

51. Farrall S. Building Complex Temporal Explanations of Crime: History, Institutions and Agency (Critical Criminological Perspectives); 1st ed. Palgrave Macmillan, 2021. 179 p.

52. Gleick J. Chaos: Making a New Science. London: Viking Penguin, 1989. 354 p.

53. Hébert-Dufresne L., Allard A., Garland J. et al. The path of complexity. *NPJ Complexity*. 2024. Vol. 1. P. 1, 2. DOI: 10.1038/s44260-024-00004-0.

54. Jacobs J. The Death and Life of Great American Cities. New York: Random House, 1961. 472 p.

55. Jeffery C. R. Criminology: An Interdisciplinary Approach. New Jersey: Prentice Hall, 1990. 482 p.

56. Miller J. H. A Crude Look at the Whole: The Science of Complex Systems in Business, Life, and Society; 1-st ed. NY: Basic Books, 2016. 272 p.

57. Morin E. From the concept of system to the paradigm of complexity. *Journal of Social and Evolutionary Systems*. 1992. Vol.15. Iss. 4. P. 371–385. DOI: 10.1016/1061-7361(92)90024-8.

58. New England Complex Systems Institute. URL: <https://necsi.edu/about> (дата звернення: 07.06.2025).

59. Prigogine I., Stengers I. Order Out of Chaos: Man's New Dialogue with Nature. N.-Y. : Bantam Books, 1984. 349 p.

60. Rincon P. Nobel in physics: Climate science breakthroughs earn prize. URL: <https://www.bbc.com/news/science-environment-58790160> (дата звернення: 07.06.2025).

61. Santa Fe Institute. URL: <https://santafe.edu/about/overview> (дата звернення: 07.06.2025).

62. Schrödinger E. What is Life?: The Physical Aspect of the Living Cell. Cambridge: University Press, 1945. 91 p.

63. Simon H. A. The Architecture of Complexity. *Proceedings of the American Philosophical Society*. 1962. Vol. 106. № 6. P. 467–482.

64. Sternberg R. J. A triangular theory of love. *Psychological Review*. 1986. Vol. 93. P. 119–135. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-295X.93.2.119>.

65. Waldrop M. M. Complexity: The Emerging Science at the Edge of Order and Chaos. New York: Simon and Schuster, 1992. 380 p.

66. Weaver W. Science and Complexity. *American Scientist*. 1948. Vol. 36. P. 536–544.

67. West G. Scale: The Universal Laws of Life, Growth, and Death in Organisms, Cities, and Companies. New York: Penguin, 2017. 479 p.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2025

Maxim G. KOLODYAZHNY,

PhD, Senior Researcher

(Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

THE PROBLEM OF COMPLEXITY IN CRIMINOLOGY: ANALYSIS OF THE PAST, ASSESSMENT OF THE PRESENT AND A LOOK INTO THE FUTURE

This article, based on the results of theoretical and empirical research, attempts to evaluate the breadth and depth of understanding the issue of complexity and the comprehensive approach in the field of criminology. Arguments are presented regarding the appropriateness of studying the state of scientific development of the problem of complexity. The characteristics of an intersystem, sectoral-subject-chronological approach to understanding the announced issues are revealed. The author offers a general understanding of complexity and the comprehensive approach. Key scholars and their scientific works, which directly or mostly indirectly relate to the problem of complexity, are listed. The article outlines the four main stages in the formation and development of philosophical and criminological knowledge about complexity. Attention is drawn to the significance of general scientific systems methodology for a deeper understanding of the heuristic potential of the comprehensive approach in general and complexity in particular.

The study of theoretical and methodological problems of complexity can be excluded from the implementation of the systematic scientific approach, as well as the consideration of this crisis problem through the prism of a special systemic criminological object (formation). The development of scientific knowledge about complexity and systematicity has gone through decades of conventional historical eras: the initial (Antique), middle (modern era), main (from the middle of the 20th century to the present) and modern stages.

Currently, the increase in knowledge about the problem of complexity in criminology can be productive provided that the phenomenon of crime is recognized as a complex social system, which, according to the dialectical law of unity and struggle of opposites, is opposed by another, criminological, system. It consists of several interconnected complexes that closely interact with each other and are aimed at achieving a single systemic goal - the protection of human and civil rights and freedoms, limiting the spread of criminal offenses and reducing their negative social consequences.

The prospects for further research into the specified scientific matter have been outlined. Promising directions for increasing scientific knowledge in this area are the justification of the application of complexity at all levels of the criminological system of Ukraine in order to achieve the effectiveness of

criminological doctrine, criminological legislation, criminological policy, criminology as an academic discipline, criminological worldview, and criminological activity.

Keywords: *complexity, comprehensive approach, systemicity, systems approach, complexity science, methodology, criminological system, criminology, crime, criminal unlawfulness.*

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

УДК 343.97

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.2.2>

Юрій Володимирович ОРЛОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

Сергій Володимирович ЩЕБЕТУН,
полковник поліції
(Головне управління Національної поліції в
Харківській області, м. Харків)

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЯМИ 342 ТА 345 КК УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню проблем кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 342 та 345 КК України, при відмежуванні від інших правопорушень, а також при розмежуванні один з одним. Встановлено, що основним об'єктивно-атрибутивним критерієм відмежування злісної непокори (ст. 185 КУпАП) від опору (ст. 342 КК України) є фізичне спрямування дій особи. Агресивні, такі, що свідчать про напад, рухи у бік працівника правоохоронного органу однозначно свідчать про опір. Рухи від працівника правоохоронного органу, що мають характер захисту від активних дій останнього, слід кваліфікувати як злісну непокору. Виділено та охарактеризовано специфічні ситуації службової діяльності поліцейських, в

яких проявляється злісна непокора та/або опір. Визначено, надано опис та пояснення розмежувальним ознакам складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 342 та 345 КК України.

Ключові слова: правоохоронні органи, авторитет, службові повноваження, злісна непокора, опір, погроза, насильство, масові заходи, тактика, тілесні ушкодження, життя, здоров'я, склад кримінального правопорушення, кримінальна відповідальність, кваліфікація.

Постановка проблеми. Опір (ст. 342 КК України)*, погроза або насильство щодо працівників правоохоронних органів (ст. 345 КК України) – вельми показові маркери так званого знедержавлення легітимності (У. Бек¹). Глибинні фактори поширення цих практик залягають у пластах формування соціально-політичної ідентичності, правової культури, що повсякчас у суспільствах транзитивного типу виявляються вразливими до чинників десолідаризації, фронтирності, економічної, політичної, культурної та суто соціальної маргіналізації. Саме тому мало що було б таким хибним, як вважати, що кримінально-правовими засобами можливо істотно підвищити рівень авторитету органів державної влади взагалі та правоохоронних органів, зокрема. А так само й вплинути на означені детермінанти насильницького зневажання держави в особі правоохоронців. Однак, попри це, не можна не визнати і того, що від адекватного застосування кримінальної репресії за вчинення такої чутливої категорії кримінальних правопорушень багато в чому залежить успіх утримання функціональності державного апарату у сфері захисту прав людини як на символічному рівні, так і на прикладному, безпосередньо діяльнісному рівні. Кожен факт опору чи погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу – це не просто посягання на авторитет останнього, а й на ті конкретні складові правопорядку, що стоять «за ним», зрештою – на здоров'я самого правоохоронця.

Водночас аналіз слідчої та судової практики щодо застосування норм, передбачених ст. ст. 342 і 345 КК України, засвідчує існування низки недоліків, пов'язаних з невірним розумінням їх розмежувальних критеріїв, а також критеріїв відмежування від інших правопорушень, зокрема від злісної непокори (ст. 185 КУпАП). Як наслідок – неодноманітне та неправильне правозастосування, що тягне за собою порушення принципу рівності громадян перед законом, а від нього – й порушення принципу верховенства права. Це – невинуватна «розкіш» в умовах триваючої війни за збереження права України бути суверенною, правовою державою у складі європейської цивілізаційної сім'ї. Тож ці недоліки мають бути усунені.

Принагідно зауважимо, що проблеми кваліфікації кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади, органів

* У цьому дослідженні йтиметься про опір працівникові правоохоронного органу (ч. 2 ст. 342 КК України).

¹ Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / Пер. з нім. О. С. Юдіна. К.: «Ніка-Центр», 2011. С. 48–62.

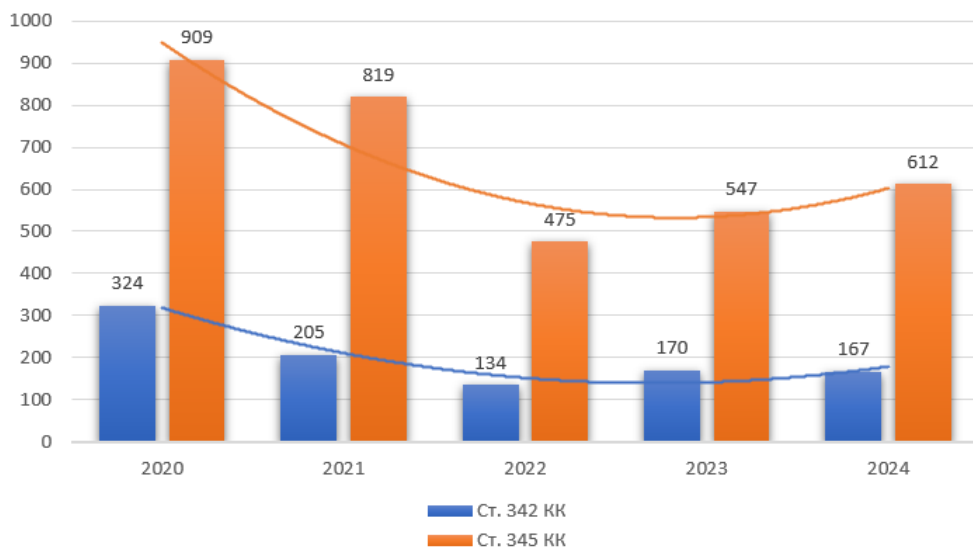
місцевого самоврядування, об'єднань громадян та проти журналістів неодноразово порушувались у працях Г. Є. Болдаря, Л. П. Брич, А. С. Габуди, Н. О. Гуторової, Л. В. Дорош, О. О. Дудорова, І. М. Залялової, О. О. Кваші, В. О. Навроцького, В. І. Осадчого, В. І. Павликівського, А. М. Яценка та інших дослідників. Разом з тим, попри існування вагомого теоретико-прикладного доробку, й досі лишається низка невирішених, дискусійних питань за напрямом відмежування та розмежування означених складів кримінальних правопорушень, які все ще очікують на свою розробку, подальше просування дискусійними полями.

Мета статті – виявити, описати, пояснити існуючі недоліки у практиці застосування ст. ст. 342 та 345 КК України, сформулювати рекомендації щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Практика діяльності правоохоронних органів, насамперед Національної поліції, щороку засвідчує ту обставину, що, незважаючи на вельми високий рівень довіри до них, який фіксується соціологами від початку повномасштабної агресії росії проти України, працівники цих органів регулярно стикаються з випадками протидії їх службовій діяльності, створенням перешкод нормальній реалізації правоохоронних повноважень. Відносно поширеними лишаються випадки злісної непокори законним розпорядженням або вимогам поліцейських (далі – злісна непокора), вчинення опору їх діям, погроз або насильства щодо них у зв'язку з виконанням службових обов'язків. І хоча їх рівень значно знизився після 24.02.2022 р., тим не менш протягом останніх двох років спостерігається відновлення негативної тенденції (див. діаграму).

Діаграма

Графічне зображення рівня і динаміки поширення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 342 та 345 КК України

Як можна бачити з діаграми, починаючи з 2023 року, спостерігається планомірне зростання рівня кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 342 та 345 КК України, що на фоні скорочення статистичної бази обліку (і територій обліку, і населення по відношенню до 2021 р.) виглядає досить тривожним сигналом, який не можна ігнорувати, а надто в перспективі повоєнного транзиту українського суспільства. Показники за 4 місяці 2025 р. (ст. 342 КК – 70 зареєстрованих випадків, ст. 345 КК – 260) лише підтверджують наростання несприятливої динаміки. При цьому ідентичними є й статистичні показники злісної непокори (ст. 185 КУпАП): у 2020 р. зареєстровано 11 125 фактів вчинення цього кримінального правопорушення, у 2021 – 10 289, у 2022 р. – 9 006, у 2023 р. – 7 601, у 2024 р. – 7 769. Це адміністративне правопорушення цілком можливо, на наш погляд, розглядати як своєрідне фонове явище для насильницької злочинності проти працівників правоохоронних органів. Відтак, оперуючи кримінологічною оптикою аналізу, конструюється триплексна аналітична модель антиправоохоронної аберації – соціальних практик злісної непокори, опору, погроз та насильства. Втім, з кримінально-правової перспективи така єдність виявляє проблемні зони свого відтворення. Задля забезпечення точного, правильного та одноманітного застосування закону про кримінальну відповідальність (чим, як засвідчує аналіз, далеко не завжди вирізняється слідча та судова практика) необхідно внести ясність в деякі ознаки складів вказаних правопорушень, запропонувати чіткі критерії для відмежування опору працівникові правоохоронного органу (ст. 342 КК України) від злісної непокори (ст. 185 КУпАП), а також розмежування із погрозою або насильством щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України).

Звертаючись до проблем відмежування від злісної непокори, зауважимо, що судовою практикою вже давно вироблена позиція, згідно з якою під злісною непокорою розуміється відмова від виконання наполегливих, неодноразово повторених законних вимог чи розпоряджень поліцейського при виконанні ним службових обов'язків, члена громадських формувань з охорони громадського порядку чи військовослужбовця у зв'язку з їх участю в охороні громадського порядку або відмова, виражена в зухвалій формі, що свідчить про явну зневагу до осіб, які охороняють громадський порядок (абз. 2 п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів» № 8 від 26.06.1992 р.¹). До цього, вочевидь, варто додати ще таких категорій потерпілих як державний виконавець, приватний виконавець, член громадського формування з

¹ Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів : постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 26.06.1992 р. // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92#Text> (дата звернення: 26.05.2025).

охорони державного кордону, уповноважена особа Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, які визначені чинною ч. 2 ст. 342 КК України¹. Але суті справи це не змінює, зокрема в контексті відмежування опору від злісної непокори саме за ознаками об'єктивної сторони складу правопорушення. А саме за цим критерієм й виникає найбільше труднощів та непорозумінь.

Вже у згаданій постанові Пленуму Верховного Суду України, в абз. 3 п. 7 зазначається: «...Адміністративна відповідальність за названою статтею (ст. 185 КУпАП – прим. авт.) настає при відсутності застосування фізичної сили з боку винної особи»². Однак сама по собі ця констатація не може задовольнити запити у наявності чітких відмежувальних критеріїв. Справа в тому, що в низці випадків злісна непокора таки може супроводжуватись застосуванням фізичної сили у широкому розумінні. Мова йде про ті випадки, коли вимога або розпорядження поліцейського мають змішану форму, яка передбачає комбінацію вербальних та фізичних актів. Останні трапляються в тому числі й тоді, коли працівник правоохоронного органу, зокрема поліцейський, або взагалі уникає спілкування з особою, або зводить його до мінімуму, приймаючи в конкретній обстановці рішення (в тій чи іншій мірі обґрунтоване) про фізичне затримання особи, застосування до неї спеціальних засобів (кайданки, гумовий кийок і т. п.), або поєднує вербальну вимогу припинити певні дії із фізичним утримуванням особи (тримання за руки, за одяг тощо). У зв'язку з цим одним з дискусійних питань є те, чи можна вважати фізичні дії поліцейського щодо спроби затримати особу, застосувати до неї спецзасоби, законним розпорядженням чи вимогою у значенні ст. 185 КУпАП.

Більшість дослідників-адміністративістів схиляються до думки, що фізичні дії не можуть розглядатися як вимога чи розпорядження поліцейського, а останні є виключно усними, мовленнєвими актами (рідше – жести). Відтак і вчинювані особою фізичні контрзаходи, спрямовані на уникнення затримання, слід вважати не злісною непокорою, а опором (ст. 342 КК України). Проте така позиція видається спірною.

По-перше, звернімо увагу на те, що тлумачний словник сучасної української мови визначає поняття «розпорядження» як наказ в усній або письмовій формі, даний директивним органом або повноважною особою³. Відповідно, «вимога» визначається як побажання, прохання, висловлене так, що не припускає заперечень. Норми, правила, яким хто-, що-небудь повинні підлягати⁴. І якщо щодо тлумачення вимоги різночитань немає, то цього не

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 26.05.2025).

² Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів : постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 26.06.1992 р. // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92#Text> (дата звернення: 26.05.2025).

³ Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 / Уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII. С. 1258.

⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 / Уклад. та голов. ред.

можна сказати про інтерпретацію категорії «розпорядження». Узвичаєне його розуміння, виражене у словнику, виходить радше з контексту документообігу, аніж з прикладного виміру реалізації повноважень. А саме останній, не опосередкований складанням, видачею офіційних документів, здебільшого має місце при конфліктній комунікації громадян та поліцейських, інших працівників правоохоронних органів. Відтак і зміст категорії «розпорядження» має визначатися більш широко. Принаймні, виходячи з буквального, юридико-семантичного тлумачення впливає, що розпорядженням є реалізація правомочності на власний розсуд, за визначених правових підстав, з дотриманням встановленого законодавством порядку, умов здійснення повноважень щодо чогось або когось. Форма такого здійснення не має принципового значення. Розпорядитись можна усно, письмово, конклюдентними діями, фізично. І це саме той випадок, коли фізичні дії поліцейського чи працівника іншого правоохоронного органу є способом реалізації наданих йому законом службових повноважень. Тому з нашої перспективи такі фізичні дії цілком можуть бути втіленням законного розпорядження, злісна непокора якому становить зміст діяння, передбаченого ч. 1 ст. 185 КУпАП.

Якщо дотримуватись загальноприйнятої та в цілому обґрунтованої точки зору на ключовий відмежувальний критерій злісної непокори від опору, яким є умовна пасивність чи, відповідно, активність дій особи щодо працівника правоохоронного органу, то слід мати на увазі і те, що пасивність має розумітися не у фізичному, а у юридичному значенні. При тому, що з механічної, фізичної точки зору дії особи можуть бути вельми енерговитратними, а тому і відноситись до категорії застосування фізичної сили, але, певна річ, пасивно-оборонного, захисного характеру. Тож варто визнати більш обґрунтованою позицію тих дослідників, які вважають, що злісна непокора може проявитися як у пасивній поведінці – бездіяльності, так і в активній (наприклад, коли на неодноразові вимоги пройти до органу поліції винний утікає від поліцейського)¹.

Наприклад, спроба з боку затримуваної працівниками поліції особи уникнути обмеження її рухової активності, висмикування рук, фізичне блокування рухів поліцейського, спрямованих на її затримання або знерухомлення цілком можуть супроводжуватись застосуванням так званої «фізичної сили», яка, проте, не означатиме активного впливу на поліцейського, залишатиметься виразом умовно пасивної позиції щодо відмови підкоритися законним розпорядженням поліцейського, в тому числі проявлених у спробах фізичного впливу. Фактично ці дії, у юридичному значенні, можуть бути ототожені із втечею від поліцейських (розрив дистанції, уникнення контакту): при наявності фізичної активності

В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII. С. 141; Розгон О. Г. Злісна непокора як підстава настання адміністративної відповідальності : сутність та особливості. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 184. URL: http://lsei.org.ua/5_2021/45.pdf (дата звернення: 27.05.2025).

¹ Габуда А. С. Відмежування складу опору особам, наділеним владними повноваженнями, від однорідних адміністративних правопорушень. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 185.

фіксується пасивність щодо обов'язку підкоритися законним розпорядженням.

В той же час у п. 8 означеної постанови Пленум Верховного Суду однозначно й безспідставно констатовано: «На відміну від злісної непокори, передбаченої ст.185 КУпАП, вчинення опору полягає в активній фізичній протидії»¹. Тому важливо здійснити чітке і ясне розмежування пасивної (злісна непокора) та активної (опір) але, тим не менш, фізичної протидії. Як видається, критерієм для цього може слугувати фізичне спрямування дій особи:

- агресивні, такі, що свідчать про напад, *рухи у бік поліцейського* (чи працівника іншого правоохоронного органу) однозначно свідчать про опір (ст. 342 КК України). Якщо особа відштовхує поліцейського, щоб запобігти удару кийком, або закриває обличчя від удару, в результаті чого поліцейський отримує травму руки, або хапається за одяг поліцейського, щоб запобігти падінню, такі дії не можуть вважатися опором у значенні ст. 342 КК України, оскільки їхня мета полягає не у протидії законній діяльності поліції, а в уникненні небезпеки для життя і здоров'я особи². У поєднанні з відмовою виконати законне розпорядження чи вимогу поліцейського в подібному випадку мова йтиметься саме про злісну непокору (ст. 185 КУпАП), а не про опір (ст. 342 КК України);

- *рухи від поліцейського* (чи працівника іншого правоохоронного органу), що мають характер захисту від активних дій самого поліцейського (як прояву законного розпорядження), або втечу слід кваліфікувати як злісну непокору (ст. 185 КУпАП).

Судова ж практика містить чимало хиб, які явно не відповідають визначеній рамці кваліфікації. Так, наприклад, відповідно до постанови Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 06.04.2023 р. до адміністративної відповідальності за ст. 185 КУпАП притягнуто особу, яка 15.01.2022 р. приблизно о 12 год. 35 хв. біля під'їзду будинку №14-А розташованого по вул. Бочарова у м. Запоріжжі, у стані алкогольного сп'яніння, погрожувала поліцейським, хапала їх за форму, вдарила коліном, не виконувала їх законні вимоги³. Цілком очевидно, що активне, ініціативне хапання за елементи однострою (тобто не як рефлекторний рух для уникнення падіння), нанесення ударів свідчить про наявність активних фізичних дій, властивих для опору працівникові правоохоронного органу та

¹ Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів : постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 26.06.1992 р. // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92#Text> (дата звернення: 26.05.2025).

² Ухвала Львівського апеляційного суду від 16.03.2021 р. Справа № 444/2115/17 (провадження № 11-кп/811/1282/20) // База даних (БД) «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95767763> (дата звернення: 26.05.2025).

³ Постанова Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 06.04.2023 р. Справа №336/724/23 (провадження 3/336/797/2023) // База даних (БД) «Опендатебот». URL: <https://opendatobot.ua/court/110194274-8105352de2d92192d82e4c0b512ea84a> (дата звернення: 26.05.2025).

мають бути кваліфіковані за ст. 342 КК України.

Отже, саме спрямованість суспільно небезпечних діянь на авторитет правоохоронних органів через активний, цілеспрямований фізичний вплив на працівника такого органу визначає характер суспільних відносин, яким спричиняється шкода та зумовлює *трансформацію* об'єкта правової охорони. Йдеться вже не про встановлений порядок управління (як це визначено у назві Глави 15 КУпАП), а саме про авторитет конкретного органу державної влади. Дисфункція публічного управління у певній її сфері внаслідок умовно пасивних (оборонних, втеча) фізичних дій «від» працівника правоохоронного органу змінюється на заподіяння шкоди авторитетові правоохоронного органу в результаті активного фізичного впливу (нападу, зустрічних, у відповідь фізичних дій), дій «у бік», «на» такого працівника.

В цьому контексті, можливо виділити декілька специфічних ситуацій, що виникають в діяльності поліцейських, в тому числі і зокрема працівників підрозділів поліції особливого призначення, і які, як засвідчує практика, далеко не завжди правильно оцінюються самими поліцейськими та, як наслідок, винні у вчиненні досліджуваної категорії правопорушень особи не притягаються до передбаченої законом юридичної відповідальності.

Ситуація 1. Затримання озброєної (імовірно озброєної) особи чи групи осіб. Тактичні засади успішних дій поліцейських в цій ситуації враховують фактор раптовості, стрімкості реалізації заходів з фізичного затримання, роззброєння, знерухомлення на фоні застосування комплексу прийомів впливу, які дезорієнтують затримуваних. При цьому вимоги поліцейських, адресовані останнім, висловлюються гучно, швидко та, якщо дозволяють обставини, поєднуються з одночасним фізичним впливом. Відтак законне розпорядження поліцейського набуває комбінованої форми, поєднує словесні висловлювання, вимоги та конкретні, безпосередні, фізичні заходи впливу, які також, підкреслимо, набувають юридичного значення законного розпорядження. Саме в такій ситуації, виходячи із необхідності дотримання вимог особистої безпеки як поліцейських, так і інших осіб, затримуваним не надається значного проміжку часу для добровільного реагування виключно на усні вимоги. Відповідно, спроби затримуваних осіб у зазначених обставинах ухилитись від затримання, від застосування щодо них окремих спецзасобів (наприклад, кайданок), вирватись, втекти варто кваліфікувати як злісну непокору законному розпорядженню, вимозі поліцейського, тобто як адміністративне правопорушення, передбачене ст. 185 КУпАП.

Якщо ж дії затримуваних носять активно-агресивний характер щодо поліцейських, проявляються у нанесенні ударів, штовханні, намаганнях дістати та застосувати вогнепальну чи холодну зброєю, заволодіти зброєю чи іншими предметами, які можна використати для спричинення тілесних ушкоджень – то за описаним вище правилом їх слід кваліфікувати як опір (ст. 342 КК України), а за наявності до того підстав – додатково за статтями Особливої частини КК України, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я особи (більш детально

про цей аспект кримінально-правової кваліфікації – далі).

Ситуація 2. Забезпечення поліцейськими публічної безпеки та порядку при масових заходах протестного та/або демонстраційного характеру. Як правило, подібні заходи супроводжуються формуванням натовпу з відповідними супутніми загрозами, що несе із собою поведінка осіб у його складі, включаючи ефекти емоційного зараження та колективного зниження інтелекту (за Г. Лебоном¹). Зрозуміла річ, в таких умовах дії учасників натовпу нерідко набувають агресивного спрямування. Ба більше: наявний досвід протидії інспірованим російською федерацією спробам насильницької зміни конституційного ладу в низці регіонах країни, в тому числі й у м. Харкові, які мали місце навесні 2014 р., недвозначно засвідчує, що саме захоплення адміністративних будівель з подальшим розгортанням каскаду гібридних, силових, дезінформаційно-пропагандистських практик є однією з тактичних цілей первинного етапу дестабілізації політичної та/або військово-політичної ситуації в регіоні та країні в цілому. Так само зрозуміло і те, що цей напрям підривної діяльності ворога має, перш за все, знаходити свою адекватну відповідь на рівні вчасних оперативних заходів щодо нейтралізації діяльності агентурної мережі, виявлення та припинення фактів співпраці громадян України з ворогом. Але не менш важливим є й правильне застосування адміністративно-правових та кримінально-правових заходів впливу, а надто на так званих ситуативних, нестійких учасників подібних масових заходів. Зрештою, належний порядок управління та авторитет органів державної влади України неодмінно мають бути забезпечені ефективним правовим захистом, нехай і у форматі реалізації юридичної відповідальності.

Узагальнення досвіду розгортання різних сценаріїв взаємодії поліцейських з учасниками натовпу дає можливість виділити щонайменше дві типові діяльнісно-комунікативні моделі:

а) модель взаємодії в обстановці захисту адміністративної будівлі (або ж блокування доступу до певної території). Поліцейськими, як правило, забезпечується охорона периметру та внутрішнього простору будівлі, споруди, території, коли агресивно налаштована група осіб, юрба, наближається до поліцейського загородження (кордону). В цих умовах, якщо дозволяють обставини, серед іншого рекомендовано через гучномовці чітко й декілька разів, наполегливо довести до учасників натовпу вимогу утриматись від будь-яких дій щодо спроб проникнення на охоронювану територію чи до будівлі. Ігнорування цієї вимоги, що проявляється у спробах уникнути поліцейський кордон, обійшовши його, знайшовши прогалини (*тобто не вступаючи у фізичний, силовий контакт безпосередньо з поліцейськими*), з метою потрапляння на охоронювану територію чи будівлю слід кваліфікувати за ст. 185 КУпАП, тобто як злісну непокору. Натомість будь-який активний фізичний вплив на поліцейського з метою прорвати поліцейський кордон (*штовхання, групове вклинювання у*

¹ Лебон Г. Психологія мас / Пер. з нім. К. : Андронум, 2021. С. 47–68.

поліцейський порядок, ланцюг, нанесення ударів частинами тіла, будь-якими предметами, жбурляння у поліцейських каміння чи інших предметів) є тим необхідним і достатнім об'єктивним критерієм, який дає підстави для кваліфікації цих дій як опору працівникові правоохоронного органу (ч. 2 ст. 342 КК України). При цьому відтягування загороджувальних елементів, що виставляються перед поліцейським кордоном, варто розглядати як готування опору, яке, втім, з огляду на санкцію ч. 2 ст. 342 та положення ч. 2 ст. 14 КК України, не тягне за собою кримінальної відповідальності.

В описаній моделі вихід, розташування та знаходження поліцейських на визначеному рубежі, у поєднанні з вимогами не заходити за відповідну лінію поліцейського кордону, в тому числі із заборонаю на потрапляння всередину адміністративної будівлі, варто розглядати як комбіновану форму законного розпорядження в межах та як зміст виконання поліцейськими своїх службових обов'язків. Навіть за відсутності усних вимог, адресованих натовпу, очевидний характер такої форми розпорядження не викликає, як видається, сумніву. Відповідно, активна фізична протидія такому виконанню поліцейськими своїх службових обов'язків має розглядатися як кримінально протиправний опір. Ясна річ, це не означає відсутність у діях нападників складу інших кримінальних правопорушень, зокрема, передбачених ст. ст. 109, 293, 341 КК України – за наявності до того підстав. Але важливо при цьому не випустити з уваги й факти опору працівникам правоохоронних органів під час виконання ними свої службових обов'язків, забезпечити їх документування, фіксування, усебічне розслідування та притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності;

б) модель взаємодії в обстановці захисту учасників ходи чи іншої форми масового зібрання громадян. Умови поліцейської діяльності в цій моделі є подібними до попередньо описаної у тих випадках, коли хода оточена зусібіч ланцюгом поліцейських. Спроба прорвати цей ланцюг шляхом активного фізичного впливу на поліцейських так само має кваліфікуватися за ч. 2 ст. 342 КК України. Водночас, ми свідомі того, що слідча і судова практика наразі йде дещо іншим шляхом й не надає в таких випадках самостійною юридичної оцінки фізичного впливу на поліцейського, якщо тільки він не потягнув за собою настання наслідків у виді тілесних ушкоджень різного ступню тяжкості. Але це не означає того, що такий підхід є обґрунтованим. Він має бути змінений. В тому числі і зокрема з урахуванням підходів до розмежування опору працівникові правоохоронного органу під час виконання ним своїх службових обов'язків (ст. 342 КК України) та погрози або насильства щодо такого працівника (ст. 345 КК України).

Ситуація 3. Поліцейський висловлює вимогу чи розпорядження та/або застосовує поліцейський захід без достатніх правових підстав, внаслідок чого особа не підкоряється або чинить опір. Ця ситуація є специфічною з точки зору суперечливості судової практики, що склалася з приводу її правової оцінки. Так, наприклад, у постанові Касаційного кримінального

суду у складі Верховного суду від 20.10.2020 р. висловлюється позиція, згідно з якою дії особи, спрямовані на протидію *невиправданому* (*курсив наш – авт.*) і надмірному насильству з боку поліцейського, не можуть кваліфікуватися як опір за ст. 342 КК України. Вирішуючи, чи є склад опору, суд повинен переконатися, що застосовані до обвинуваченої особи заходи з боку поліції були необхідними та пропорційними ситуації, що склалася, і були застосовані відповідно до процедури, установлені законом (ст. 29 Закону України «Про національну поліцію»)¹. Поліцейський зобов'язаний заздалегідь попередити особу про намір застосувати фізичну силу і надати їй достатньо часу для виконання законної вимоги поліцейського (ст. 43 Закону України «Про національну поліцію»)². З цього приводу слід висловити деякі зауваги.

По-перше, далеко не завжди обстановка дозволяє робити попередження й діяти необхідно негайно, швидко. У такому разі про необхідність попередження не йдеться, а правомірність дій поліцейського оцінюється, виходячи з підстав, порядку застосування самого поліцейського заходу. Але все ж, якщо обставини дозволяли попередити, проте поліцейський не виконав цієї вимоги, не попередив особу про намір застосувати щодо неї силу, подальший опір таким діям слід визнати правомірним. Дії ж поліцейського – перевищенням влади. Справа в тому, що законодавча вимога попередження про намір застосування сили виходить з того, що воно (попередження) здатне вплинути на рішення особи про відмову від продовження протиправних дій та підкорення законному розпорядженню або вимозі поліцейського. Відповідно, позбавлення особи обумовленої попередженням можливості припинити свої протиправні дії суттєво підвищує ризик необґрунтованого, невинуватого істотного обмеження основоположних прав людини на особисту недоторканість. Такою є логіка Верховного Суду. І з нею є сенс погодитись.

По-друге, звернімо увагу на використану у викладеній правовій позиції Верховного Суду термінологію: «*невиправдане*» та «*надмірне*» насильство з боку поліцейського. Щодо першого – то під ним, на нашу думку, слід розуміти випадки відсутності фактичних підстав для застосування поліцейським сили. Щодо другого – неправильно, надто інтенсивне, тривале застосування поліцейського заходу, що не відповідає обставині його застосування, небезпечності особи, тяжкості вчиненого нею правопорушення. У першому випадку (невиправдане застосування) перевищення влади (ч. 2 ст. 365 КК України) матиме місце з моменту застосування а, отже, дії особи щодо супротиву такому застосуванню сили не вважатимуться протиправними від початку відповідних контрзаходів. У другому ж опір, як кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 342

¹ Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного суду. Справа № 444/2115/17 (провадження № 51-8311км18) // База даних (БД) «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93014930> (дата звернення: 26.05.2025).

² Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 26.05.2025).

КК України, в цілому не виключається. Він може мати місце в умовах протидії правомірному режиму застосуванню сили. Втім, з моменту переходу цього режиму у фазу неправомірності (наприклад, понад необхідну для досягнення цілей поліцейського заходу термін його застосування) протиправність опору елімінується, протидія поліцейському набуває правомірного характеру.

Саме у такій правовій системі координат перебувала сторона обвинувачення, кваліфікуючи дії поліцейських за ч. 2 ст. 365 КК України, що проявилися у такому: патрульні поліцейські ОСОБА_4 та ОСОБА_5 у складі екіпажу «СІЧ-131» на службовому автомобілі «Toyota Prius» в період часу з 20 год. 00 хв. 01.09.2016 р. по 08 год. 00 хв. 02.09.2016 р. здійснювали охорону громадського порядку на території м. Чернігова. При патрулюванні біля зупинки громадського транспорту «Ріпкинська» виявили громадян ОСОБА_7 та ОСОБА_9, які знаходились неподалік залізних воріт зеленого кольору з написом «КАФЕ» фарбою червоного кольору. Зупинившись та підійшовши до ОСОБА_7, інспектори ОСОБА_4 та ОСОБА_5, в порушення вимог статей 7, 29, 42, 43 Закону «Про Національну поліцію», за відсутності будь-яких підстав, не представившись та не повідомивши причини, перевищуючи свої службові повноваження, насильно почали незаконно тримати ОСОБА_7 за руки з обох боків. При цьому останній жодним чином опору ОСОБА_5 та ОСОБА_10 не чинив, інших будь-яких незаконних дій не вчиняв. Далі поліцейський ОСОБА_11, діючи з ОСОБА_5, достовірно знаючи про відсутність правових підстав для здійснення заходів, що обмежують права та свободи потерпілого, умисно застосували до ОСОБА_7, який є інвалідом II групи загального захворювання, який жодним чином опору працівникам поліції не чинив та будь-яких незаконних дій не вчиняв, поліцейські заходи, а саме прийоми рукопашного бою у вигляді заламування та заведення його рук за спину, які у даному випадку взагалі не були необхідними, пропорційними та ефективними, і мали характер насильницьких незаконних дій, болісних і таких, що ображали особисту людську гідність потерпілого. У подальшому без відповідного попередження, без урахування конкретної ситуації, індивідуальної поведінки потерпілого та відсутність будь-яких ознак правопорушення в його діях, одночасно з ОСОБА_5 звалили ОСОБА_7 з ніг на асфальтне покриття тротуару. При цьому один з інспекторів Управління патрульної поліції, тримаючи заламані руки за спиною у потерпілого, притиснув коліном його голову до асфальту, а інший незаконно вдягнув на заламані руки кайданки, у яких не було необхідності і такі незаконні дії не відповідали обставинці що склалася, при наявній можливості вжиття інших більш м'яких превентивних заходів, визначених ст. 31 Закону України «Про Національну поліцію», затримали останнього і, тримаючи його за руки, посадили до службового автомобіля, не роз'яснюючи жодних прав та обов'язків, не складаючи відповідних протоколів, не пред'являючи жодних

звинувачень щодо вчинення будь-яких правопорушень, чим спричинили істотну шкоду охоронюваним правам, інтересам ОСОБА_7¹.

З іншого боку, Верховний Суд висловлює позицію, згідно з якою невиконання вимоги працівника поліції, *яка, очевидно, входить до кола його повноважень*, не може бути визнане правомірним, якщо особа, залежно від того, як вона оцінила ситуацію, вважає таку вимогу безпідставною, *навіть якщо згодом виявиться, що ця вимога ґрунтувалася на неправильній оцінці ситуації поліцейським і не мала достатніх підстав (курсив наш – авт.)*. Отже, наявність чи відсутність у поліцейського підстав для пред'явлення вимоги, що входить у межі його повноважень, не може братися до уваги при вирішенні питання щодо наявності чи відсутності складу злочину, передбаченого ст. 342 КК України². І хоча формулювання «вимога, що, очевидно, входить до кола повноважень поліцейського» є досить невизначеною (що значить «очевидно» і для кого має бути очевидно? Чи всі вимоги, передбачені законом, повноваження поліцейського є очевидними для будь-кого?), менше з тим правова позиція суду, як видається, відсилає до так званого принципу «Підкорюйся – потім оскаржуй».

Навіть побіжний аналіз цієї та вищевикладеної правової позиції Верховного Суду, зафіксованої в одній і тій самій постанові, виявляє певні ознаки протиріччя: при фактичній констатації обов'язку підкорюватись «вимогам, що, очевидно, входить до кола повноважень поліцейського» визнається, що все ж не можуть вважатися опором дії, спрямовані на супротив застосовуваній поліцією силі, якщо таке застосування є безпідставним або не відповідним встановленому порядку. Не потребує доведення теза про те, що застосування сили входить в повноваження поліцейського. У зв'язку з цим, як може здатися, і виникає враження протиріччя, внутрішньої логічної суперечливості позиції Верховного Суду. Однак при більш прискіпливому її аналізі з'являється можливість вивести деякі узагальнення, що не конфліктуватимуть у підходах до кваліфікації, а саме:

а) якщо дії поліцейського щодо реалізації наданих йому законом повноважень, навіть за умови об'єктивної відсутності законних підстав для їх реалізації у конкретній обстановці, не мають силового характеру (тобто виражені вербально), то злісна непокоря їх виконанню або опір (активний супротив, напад на поліцейського, який висловлює вимоги) мають кваліфікуватися за ст. 185 КУпАП або ст. 342 КК України відповідно;

б) якщо за тих самих умов (відсутність законних підстав або порушення законного порядку) поліцейський застосовує силу – ухилення від силових заходів або опір їх застосуванню слід вважати правомірним, якщо при цьому не було перевищено меж необхідної оборони (ст. 36 КК

¹ Вирок Новозаводського районного суду м. Чернігова від 25.01.2018 р. Справа № 751/120/17 (провадження №1-кп/751/39/18) // База даних (БД) «Zakon Online». URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/71786947> (дата звернення: 01.06.2025).

² Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного суду. Справа № 444/2115/17 (провадження № 51-8311км18) // База даних (БД) «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93014930> (дата звернення: 26.05.2025).

України). Таким чином, особу, яка чинить опір, слід вважати такою, що перебуває у стані необхідної оборони. Підставою ж для цього, підкреслимо, є наявність суспільно небезпечного, насильницького посягання з боку поліцейського (ч. 2 ст. 365 КК України). При цьому для кваліфікації не має значення, хто саме здійснює протидію насильницьким діям поліцейського – безпосередній потерпілий від них чи будь-яка інша особа, яка діє у стані необхідної оборони.

Далі звернімо увагу на дотичну до описаної вище проблематику: не безспірною є судова практика і її доктринальне обґрунтування, що склалися з приводу розмежування опору (ст. 342 КК України) та погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України). Головна проблема, як видається, полягає у тому, що, як засвідчує здійснений нами контент-аналіз 140 обвинувальних вироків у провадженнях за ст. 345 КК України, там, де фіксується насильство – органи досудового розслідування і суд інкримінують ст. 345 КК України. Таким чином, фактично або постулюється ненасильницький характер опору, або йдеться про ідеальну сукупність кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 342 та 345 КК України. Як перше, так і друге є неправильним та вимагає зміни підходів до кваліфікації, висунення системи наукових аргументів для цього.

Принагідно зауважимо, що Верховний Суд слушно зазначає: насильство, застосоване щодо поліцейського при опорі може полягати в умисному нанесенні ударів, побоїв, тілесних ушкоджень (абз. 5 п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України¹). Отже, опір – суть насильницька дія. І це логічно, закономірно. Більшість проявів опору супроводжуються насильством щодо поліцейських та інших категорій потерпілих у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 342 КК України. Втім надалі у вже згадуваній постанові Пленуму, датованій ще 1992 р., Верховний Суд України зафіксував положення, яке, на нашу думку, започаткувало правозастосовну плутанину, невизначеність. Зокрема, у тому таки абз. 5 п. 8 вказано, що якщо при опорі працівникові правоохоронного органу було нанесено удари, побої чи заподіяно легке, середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження, вчинене необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 188-1 та ч. 1 чи 2 ст. 189-4 КК України² (КК України 1960 р.³, вже не чинного. – прим. авт.). Тобто фактично Верховний Суд пропонує кваліфікувати суспільно небезпечні дії в описаній ситуації за правилами ідеальної сукупності, коли застосовуване проти

¹ Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів : постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 26.06.1992 р. // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92#Text> (дата звернення: 26.05.2025).

² Там само.

³ Кримінальний кодекс України : Закон Української РСР від 28.12.1960 р. (втратив чинність) // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05#Text> (дата звернення: 26.05.2025).

працівника правоохоронного органу насильство приписує вважати опором виконанню ним своїх службових обов'язків, але при цьому, оскільки існує також й окрема норма про насильство щодо вказаного працівника, – інкримінувати додатково винному відповідне кримінальне правопорушення, передбачене ст. 345 КК України.

Саме таким шляхом, до прикладу, пішов Жовківський районний суд Львівської області, який визнав ОСОБУ_5 винною у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 342 та ч. 2 ст. 345 КК України, а саме опору працівникові правоохоронного органу під час виконання тим службових обов'язків, а також у погрозі насильством та умисному заподіянні працівникові правоохоронного органу легких тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків. Кримінальна протиправна поведінка мала місце за таких обставин: 04.03.2017 р., в період з 12 год. 44 хв. до 12 год. 50 хв., знаходячись на прилеглий території до господарства, що по вулиці Жовківська, 1, та автодороги сполученням «Львів-Рава-Руська» у смт. Куликів Жовківського району Львівської області, виражаючи зневажливе ставлення до працівників правоохоронного органу – екіпажу «Округ-708» – поліцейських ОСОБА_9, ОСОБА_10 та ОСОБА_11, які під час патрулювання на службовому автомобілі марки «TOYOTA PRIUS» у відповідності до розстановки сил та засобів управління виявили порушення правил дорожнього руху водієм автомобіля марки «ВАЗ 2121», про що у подальшому було складено постанову про накладення адміністративного стягнення, з метою перешкодити інспекторам виконувати службові обов'язки по забезпеченню безпеки дорожнього руху, погрожуючи фізичною розправою, виражаючись нецензурними словами, умисно вчинив конфлікт та відмовився пред'явити документи на транспортний засіб та на право керування. Після цього продовжуючи ігнорувати законні вимоги пред'явити документи, умисно здійснив фізичну протидію інспекторам ОСОБА_9 та ОСОБА_10 натягнути кайданки на його руки з метою доставлення до відділення поліції для встановлення особи, умисно зірвав головний убір з інспектора ОСОБА_9 та умисно, вчиняючи опір, завдав один удар правою рукою стисненою у кулак інспектору ОСОБА_9 в обличчя зліва, чим спричинив легке тілесне ушкодження. Після цього дії ОСОБА_5 були припинені працівниками поліції шляхом застосування заходів фізичного впливу та спецзасобу кайданки¹.

І в цьому, з нашої точки зору, полягає помилка, що виходить з невірного розуміння призначення кримінально-правових норм про опір з одного боку, та про погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу – з іншого. Як результат – особа двічі піддається кримінальній репресії за одне й те саме посягання з *перспективи його основного безпосереднього об'єкту*.

Самозрозуміло, що як такий об'єкт у складах кримінальних

¹ Вирок Жовківського районного суду Львівської області. Справа № 444/2115/17 (провадження № 1-кп/444/38/2018) // База даних (БД) «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72335267> (дата звернення: 26.05.2025).

правопорушень, сконструйованих і у ст. 342, і у ст. 345 КК України, постає саме авторитет правоохоронних органів (зокрема, Національної поліції). При цьому насильство, як підкреслює сам Верховний Суд, цілком може бути характеристикою самого опору, проти чого навряд чи можна висунути скільки-небудь серйозні контраргументи. А якщо це так – то, не зважаючи на те, що конкретні види насильства та його наслідки у ст. 342 КК України не закріплені, застосування норми, закріпленої в цій статті, є необхідним і *достатнім* для кримінально-правового захисту саме авторитету правоохоронних органів. Підкреслимо: необхідною умовою для констатації такої достатності є встановлення того, що насильство було проявом опору, тобто проявилось як активна фізична протидія безпосередній реалізації працівником правоохоронного органу своїх службових повноважень. Така протидія здійснюється не просто у зв'язку з виконанням службових повноважень, а й *під час виконання* та, що головне, спрямоване на *фізичне та негайне* унеможливлення (негайне відвернення або припинення) такого виконання. Відтак, якщо йдеться саме про опір, то поруч із застосуванням ст. 342 КК України, за правилами ідеальної сукупності мають застосовуватись відповідні статті з розділу II Особливої частини КК України, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я особи. Таким чином, у прагненні забезпечити належну охорону останніх, поруч зі ст. 342 КК України, слід застосовувати не ще одну норму про кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади (захист такого авторитету, ще раз наголосимо, вже забезпечено застосуванням ст. 342 КК України), склад якого передбачає життя і здоров'я працівника правоохоронного органу як додатковий об'єкт (ст. 345 КК України), а норму, де вказаний об'єкт є основним безпосереднім, зокрема ст. ст. 121, 122, 125, 126, 129 КК України. Оперування таким підходом, по-перше, унеможливить фактичне подвійне ставлення в вину (за критерієм об'єкту кримінально-правової охорони) та, по-друге, виведе на розуміння сутнісних відмінностей складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 342 та 345 КК України.

Розвиваючи міркування за цим напрямом, щодо сутнісних відмінностей аналізованих юридичних складів, ще раз підкреслимо: наразі у слідчий та судовій практиці склалася парадоксальна ситуація, коли фактично насильство чи погроза його застосуванням визнається розмежувальним критерієм між складами, передбаченими ст. ст. 342 та 345 КК України. Але при цьому кваліфікація здійснюється або за сукупністю, або (що є більш послідовним з точки зору логіки використовуваного підходу, проте неправильним по суті) виключно за ст. 345 КК України. Як нами вже вказувалось, фактично це означає заперечення на практиці насильницького характеру опору, що за жодних обставин не можна вважати адекватною позицією.

Вихід з цієї узвичаєної ситуації доктринально хибного правозастосування виглядає можливим через зміну «оптики» порівняльного аналізу та звернення уваги не на об'єктивні, а на суб'єктивні

розмежувальні ознаки, які, з нашої точки зору, є в цій ситуації ключовими. Зокрема, варто вести мову про відмінність у меті застосування насильства при опорі (ст. 342 КК України) з одного боку та при висловленні погрози або застосування насильства щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України) з іншого.

Метою насильства при опорі (ст. 342 КК України) є активне створення перешкод для реалізації службових повноважень працівника правоохоронного органу безпосередньо під час їх реалізації. Тобто опір є відповіддю на правовий стан триваючої службової діяльності, способом негайного втручання в неї з метою її викривлення, припинення. Натомість *метою насильства (психічного або фізичного) при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 345 КК України*, є не безпосередній та негайний опір, а вплив на віддалений результат реалізації службових повноважень у майбутньому, або помста у майбутньому за їх триваючу реалізацію чи реалізацію у минулому. Це впливає і на зміст умислу. І саме в цьому полягає смисл категорії «у зв'язку з виконанням службових обов'язків», що використана в диспозиціях ч. ч. 1–3 ст. 345 КК України. Він, цей зв'язок, є складнішим, аніж при опорі. У випадку з останнім насильство безпосередньо, напругу, у часі (одночасно) та просторі (у тому ж місці) пов'язано з виконанням правоохоронцем своїх службових обов'язків. При погрозі або насильстві, передбачених ст. 345 КК України, – час та/або місце виконання службових обов'язків та, відповідно, насильство (психічне чи фізичне) розірвані, десинхронізовані, не співпадають.

Принципово важливо: для погроз або насильства щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України) умисел виражає спрямування дій на протидію реалізації службових повноважень не в момент самої протидії (що властиво для опору у значенні ст. 342 КК України), а у майбутньому. Для зручності застосування цих розмежувальних критеріїв можемо запропонувати три умовні моделі кримінально протиправної поведінки, передбаченої ст. 345 КК України:

1) погроза у *майбутньому* застосувати насильство у випадку певного, не бажаного для винного, варіанту *майбутньої реалізації* працівником правоохоронного органу своїх службових повноважень. Така погроза є фактором стримання від прийняття правоохоронцем рішень у майбутньому;

2) погроза у *майбутньому* застосувати насильство як помста за вже реалізовані повноваження;

3) застосування фізичного насильства або на підтвердження серйозності погроз щодо *майбутньої* службової діяльності, або як помсти за вже реалізовані у *минулому* правоохоронцем свої службові повноваження.

Дещо грубою, але, менше з тим, корисною для зіставлення моделей кримінально-правових заборон, сконструйованих у ст. ст. 342 та 345 КК України, може слугувати уподібнення їх до ст. ст. 187 та 189 КК України. Як відомо, при розбої насильство спрямоване на заволодіння майном, яке знаходиться безпосередньо при потерпілому в момент нападу. Натомість

для вимагання характерне перенесення мети застосування насильства на майбутнє, на відтерміноване заволодіння майном потерпілого, якого наразі (в момент нападу) при ньому немає.

Побічним свідченням такої телеологічної природи кримінально-правової заборони, сформованої у ст. 345 КК України, в тому числі є і те, що насильство при вчиненні цього кримінального правопорушення може застосовуватись не тільки до самого працівника правоохоронних органів, а й до його близьких родичів саме як спосіб вплинути на його діяльність як таку, а не безпосередньо в момент реалізації його службових повноважень, виконання службових обов'язків.

Висновки. Основним об'єктивно-атрибутивним критерієм відмежування злісної непокори (ст. 185 КУпАП) від опору (ст. 342 КК України) запропоновано визнати фізичне спрямування дій особи. Агресивні, такі, що свідчать про напад, рухи у бік працівника іншого правоохоронного органу однозначно свідчать про опір. Рухи від працівника правоохоронного органу, що мають характер захисту від активних дій останнього (як прояву законного розпорядження), або втечу слід кваліфікувати як злісну непокору.

Виділено та охарактеризовано специфічні ситуації службової діяльності поліцейських, в яких проявляється злісна непокора та/або опір: 1) затримання озброєної (імовірно озброєної) особи чи групи осіб; 2) забезпечення поліцейськими публічної безпеки та порядку при масових заходах протестного та/або демонстраційного характеру, в межах якої виділено дві типові діяльнісно-комунікативні моделі: а) модель взаємодії в обстановці захисту адміністративної будівлі (або ж блокування доступу до певної території); б) модель взаємодії в обстановці захисту учасників ходи чи іншої форми масового зібрання громадян; 3) висунення поліцейським вимоги або застосування поліцейського заходу без достатніх правових підстав, внаслідок чого особа не підкоряється або чинить опір. В межах останньої запропоновано використовувати такі правила кваліфікації: а) якщо дії поліцейського щодо реалізації наданих йому законом повноважень, навіть за умови об'єктивної відсутності законних підстав для їх реалізації у конкретній обстановці, не мають силового характеру, то злісна непокора їх виконанню або опір мають кваліфікуватися за ст. 185 КУпАП або ст. 342 КК України відповідно; б) якщо за тих самих умов поліцейський застосовує силу – ухилення від силових заходів або опір їх застосуванню слід вважати правомірним, якщо при цьому не було перевищено меж необхідної оборони.

Наведено аргументи на користь ключового значення ознак суб'єктивної сторони для розмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 342 та 345 КК України. Встановлено та обґрунтовано, що метою насильства (психічного або фізичного) при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 345 КК України, є не безпосередній та негайний опір (як у випадку з кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 342 КК України), а вплив на віддалений результат реалізації службових повноважень у майбутньому,

або помста у майбутньому за їх триваючу реалізацію чи реалізацію у минулому. Відповідно при опорі насильство безпосередньо, напряду, у часі (одночасно) та просторі (у тому ж місці) пов'язано з виконанням правоохоронцем своїх службових обов'язків. При погрозі або насильстві, передбачених ст. 345 КК України, – час та/або місце виконання службових обов'язків та, відповідно, насильство (психічне чи фізичне) розірвані, десинхронізовані, не співпадають.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / Пер. з нім. О. С. Юдіна. К. : «Ніка-Центр», 2011. 407 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 / Уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII. 1728 с.
3. Верховний Суд пояснив, як провести межу між опором поліції у значенні статті 342 КК і діями, зумовленими рефлексними реакціями або самозахистом. *Юридична газета*. 2023. 8 березня. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/263991-verkhovnyy-sud-obyasnil-kak-provesti-granitsu-mezhdu-soprotivleniem-politsii-v-znachenii-stati-342-uk-i-deystviyami-obuslovlennymi-reflektornymi-reaktsiyami-ili-samozaschitoy> (дата звернення: 26.05.2025).
4. Вирок Жовківського районного суду Львівської області. Справа № 444/2115/17 (провадження № 1-кп/444/38/2018) // База даних (БД) «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72335267> (дата звернення: 26.05.2025).
5. Вирок Новозаводського районного суду м. Чернігова від 25.01.2018. Справа № 751/120/17 (провадження №1-кп/751/39/18) // База даних (БД) «Zakon Online». URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/71786947> (дата звернення: 01.06.2025).
6. Габуда А. С. Відмежування складу опору особам, наділеним владними повноваженнями, від однорідних адміністративних правопорушень. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 183–191.
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 26.05.2025).
8. Кримінальний кодекс України : Закон Української РСР від 28.12.1960 р. (*втратив чинність*) // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05#Text> (дата звернення: 26.05.2025).
9. Лебон Г. Психологія мас / Пер. з нім. К. : Андронум, 2021. 138 с.
10. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного суду. Справа № 444/2115/17 (провадження № 51-8311км18) // База даних

(БД) «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93014930> (дата звернення: 26.05.2025).

11. Постанова Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 06.04.2023 р. Справа №336/724/23 (провадження 3/336/797/2023) // База даних (БД) «Опендатабот». URL: <https://opendatabot.ua/court/110194274-8105352de2d92192d82e4c0b512ea84a> (дата звернення: 26.05.2025).

12. Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів : постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 26.06.1992 р. // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92#Text> (дата звернення: 26.05.2025).

13. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 26.05.2025).

14. Розгон О. Г. Злісна непокора як підстава настання адміністративної відповідальності : сутність та особливості. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 183–185. URL: http://lsej.org.ua/5_2021/45.pdf (дата звернення: 27.05.2025).

15. Ухвала Львівського апеляційного суду від 16.03.2021 р. Справа № 444/2115/17 (провадження № 11-кп/811/1282/20) // База даних (БД) «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95767763>.

Стаття надійшла до редакції 02.06.2025

Yurii V. ORLOV,

Doctor of Science in Law, Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Serhiy V. SHCHEBETUN,

Police Colonel

(*Main Directorate of the National Police in Kharkiv Region, Kharkiv, Ukraine*)

PROBLEMS OF QUALIFICATION OF CRIMINAL OFFENCES PROVIDED FOR BY ARTICLES 342 AND 345 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article is devoted to the study of the problems of qualification of criminal offenses provided for by Articles 342 and 345 of the Criminal Code of Ukraine, when distinguishing them from other offenses, as well as when distinguishing them from each other. It has been established that the main objective and attributive criterion for distinguishing malicious disobedience (Article 185 of the Code of Administrative Offenses) from resistance (Article 342 of the Criminal Code of Ukraine) is the physical direction of the person.

Aggressive, such as those indicating an attack, movements towards a law enforcement officer clearly indicate resistance. Movements from a law enforcement officer that are of a protective nature against the latter's active actions should be qualified as malicious disobedience. Specific situations of police officers' official activities in which malicious disobedience and/or resistance are manifested are highlighted and characterized. The distinguishing features of the elements of criminal offenses provided for in Articles 342 and 345 of the Criminal Code of Ukraine are defined, described and explained.

Keywords: *law enforcement agencies, authority, official powers, malicious disobedience, resistance, threat, violence, mass events, tactics, bodily harm, life, health, elements of a criminal offense, criminal liability, qualification.*

Сергій Сергійович ТЕРЕЩУК,

кандидат юридичних наук

*(Харківський національний університет імені
В. Н. Каразіна, м. Харків)***ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ**

Стаття присвячена встановленню ознак складів воєнних злочинів проти довкілля, виявленню проблем їх кваліфікації. З'ясовано, що і міжнародне, і національне кримінальне право потребує раціонального зміщення фокусу регулятивних зусиль з антропоцентризму на екоцентризм там, де виявляється необхідність кримінально-правового захисту довкілля безвідносно людей. Доведено, що зміна у такий спосіб концепції правової оцінки злочинного спричинення шкоди навколишньому природному середовищу, в тому числі і зокрема в контексті збройного конфлікту, дозволить кваліфікувати відповідні діяння саме як воєнні злочини без прив'язки до загрози життю і здоров'ю населення, як того вимагає чинна міжнародно-конвенційна база.

Запропоновано доповнити диспозицію ч. 1 ст. 438 КК України альтернативним діянням у складі воєнних злочинів такого змісту: «...не обумовлене військовою необхідністю або непропорційне законній військовій цілі спричинення шкоди природному середовищу...». Доведена необхідність розширення обсягу документування та розслідування воєнних злочинів проти довкілля за рахунок тих з них, які полягають у порушеннях передбачених міжнародним гуманітарним правом обмежень та заборон у сфері користування природними ресурсами в межах забезпечення режиму окупації.

Ключові слова: збройний конфлікт, воєнний злочин, склад злочину, міжнародне гуманітарне право, довкілля, природне середовище, контекстуальний елемент, окупація, кваліфікація.

Постановка проблеми. Будь-який збройний конфлікт, а надто той, що має міжнародний характер, маніфестує не лише кризу гуманізму у його практичному вимірі, масштабні людські страждання, і не тільки

симулятивність розлогої машинерії квазіправозахисних структур рівня Організації Об'єднаних Націй, а й колосальне невігластво у взаємодії людини та природи. Не складе надмірних моніторингових та аналітичних зусиль, аби скласти картину тривожної панорами негативних та, за великим рахунком, незворотних кліматичних змін планетарного масштабу. Об'єктивне (виходячи з розміру людської популяції та характеру господарювання) антропогенне навантаження на довкілля, якщо ще не досягло точки неповернення траєкторії до геокатастрофи, то вже близько до неї. До цього додається фактор кримінальної експлуатації природи – браконьєрство, незаконна порубка лісів, нелегальне видобування корисних копалин тощо. Наслідки цих практик виходять далеко за межі горизонту подій, видимого з перспективи одного покоління. Те ж саме, але у значно більш гострих станах, з вищими темпами прискорення ризиків, загроз життю на Землі являє міжнародний збройний конфлікт як феномен. Про це наочно свідчать війни XX–XXI ст. ст. І агресивна війна росії проти України у цьому сенсі не є виключенням. Ба більше: її тривалість, інтенсивність та характер, особливості організації варварської діяльності російської окупаційної адміністрації на тимчасово окупованих територіях України змушують говорити про безпрецедентність, після Другої Світової війни, негативного впливу війни на довкілля.

У зв'язку з цим маємо говорити про нагальну потребу у зниженні мілітарного тиску на навколишнє природне середовище, екосистеми України, функціонування яких має глобальне значення. Не останню роль у вирішенні цієї задачі відіграє кримінальна юстиція, вістря якої повинно бути спрямоване в тому числі і зокрема на протидію воєнним злочинам проти довкілля.

Проблеми кримінально-правової кваліфікації воєнних злочинів, які спричиняють шкоду довкіллю, у тій чи іншій мірі ставали предметом дослідження О. Бринзанської, М. Джиллет (*M. Jillet*), Т. Короткого М. Медведєвої, Т. Павлової, В. Репецького, В. Тари (*W. Tara*) та інших вітчизняних і зарубіжних вчених. Віддаючи належне сформовану теоретико-прикладному здобутку, варто, все ж відмітити, що російсько-українська війна поставила на порядок денний низку проблемних питань кваліфікації, на які відповіді ще не сформовані.

Мета статті – визначити ключові ознаки складів воєнних злочинів проти довкілля, виявити проблеми їх кваліфікації, запропонувати шляхи їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Належне регулювання раціонального природокористування та захист навколишнього природного середовища, які б надавали можливість збереження біологічного балансу, нормального відтворення біорізноманіття, екосистем на планеті – базова умова виживання людства. При цьому природа функціонує за власними законами, що є індіферентними політичному світовому устроєві, кордонам держав. Саме тому проблема протидії злочинному спричиненню шкоди довкіллю не залишається локалізованою на національному рівні, а потрапляє до фокусу

уваги міжнародної кримінальної юстиції, досліджень у сфері міжнародної кримінальної відповідальності. Водночас не можна не помітити і того, що існуюча параметрія предметної кримінальної юрисдикції міжнародних судових органів щодо злочинів проти довкілля обмежується, наразі, їх опосередкуванням через інші категорії міжнародних злочинів, як їх матеріальні (об'єктивні) прояви, наслідки.

З цього приводу у низці наукових праць обґрунтовується позиція щодо недоцільності поширення предметної юрисдикції Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) на злочини, які спричиняють шкоду довкіллю, поза установкою антропоцентризму Римського статуту МКС. Так, наприклад, М. Джиллет (*M. Jillet*) зазначає, що хоча обсяг категорії «воєнний злочин» у статті 8(2)(b)(iv) Римського статуту¹ є надзвичайно обмеженим, це не вказує на неузгодженість судових рішень про її застосування в контексті спричинення шкоди довкіллю базовим засадам функціонування самого МКС. Обмежена можливість такого засудження не суперечить і не підриває жодної явної мети, викладеної в преамбулі Римського статуту, а радше підтверджує, що екологічні інтереси підпорядковані антропоцентричним згідно з рамками МКС. Аналогічно до цього, переслідування за спричинення екологічної шкоди виключно в контексті антропоцентричних злочинів, таких як геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини, не вказує на неузгодженість судових рішень як таку»². Фактично це означає заперечення можливості розширення предметної юрисдикції МКС шляхом міжнародної криміналізації окремих категорій злочинів проти довкілля. Не втягуючись, однак до дискусії щодо оптимальних підходів щодо інституціонального забезпечення реагування на найбільш серйозні посягання на навколишнє природне середовище, наголосимо на тому, що, по-перше, завжди лишається опція (хоча й з не найпростіших) запуску міжнародного судового органу *ad hoc* та, по-друге, важко собі уявити у практичній площині можливість спричинення такої шкоди поза ситуаціями вчинення інших категорій міжнародних злочинів, зокрема проти людяності, воєнних злочинів, геноциду.

У зв'язку з цим варто зосередити зусилля на тому, аби в межах вже існуючих правових конструкцій виробити правила їх коректного застосування, а також, не виключено, й удосконалення самих цих конструкцій. Тим більше, що для України проблема спричинення шкоди довкіллю суттєво загострилась саме у контексті збройного конфлікту. Тож передусім варто вести мову про особливу категорію воєнних злочинів проти довкілля, розробку рекомендацій для правозастосувачів щодо їх правильної кваліфікації, а також пропозицій щодо змін і доповнень до КК України, спрямованих на приведення його положень до вимог адекватного,

¹ Римський статут Міжнародного кримінального суду : Міжнародний документ ; Статут від 17.07.1998 р. // БД «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_588 (дата звернення: 12.07.2025).

² Jillet M. Environmental Damage and International Criminal Law // Sustainable Development and International Crimes. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. Pp. 98. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139507561.008>.

ефективного реагування на вказані злочини.

Принагідно зауважимо: випалені після Другої Світової війни землі в Норвегії, України, спустошені джунглі у В'єтнаму, колосальні забруднення повітря внаслідок пожеж на нафтових родовищах у Кувейті, осушені болота на півдні Іраку – все це незмінні супутники війн. Довкілля часто є одночасно жертвою та інструментом збройного конфлікту¹. Дії щодо захисту довкілля важливіші, ніж будь-коли, оскільки збройні конфлікти поєднуються зі зміною клімату та погіршенням стану довкілля, створюючи нову глобальну еру ризику². Незважаючи на давнє знання про те, що довкілля страждає від війни, велика кількість досліджень щодо запобігання шкоді, численні конвенції, звичаєві норми, спрямовані на запобігання шкоді довкіллю, продовжують лишатись недостатньо ефективними³, а конвенційна база – неконкретною, оціночною. Це не могло не відобразитись і на доктринальному визначенні аналізованої категорії.

Так, воєнний злочин проти довкілля визначається в науці як передбачене міжнародним гуманітарним правом діяння, що посягає на довкілля та його компоненти, раціональне використання та охорона яких забезпечують життєдіяльність людини, і полягає в безпосередньому протиправному здійсненні нападу, коли відомо, що такий напад послугує причиною *обширної, довгострокової та серйозної шкоди, яка є явно непропорційною* порівняно з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою⁴ (*курсив наш – С.Т.*). І хоча таке визначення є до певної міри обмеженим (детальніше про це – трохи далі), водночас примітним є те, що не будь-яке спричинення шкоди довкіллю, навіть в контексті збройного конфлікту, з позицій міжнародного гуманітарного права визначається як вчинення воєнного злочину, а лише те, яке характеризується обширністю, довгостроковістю, серйозністю. І ці ознаки є не винаходом теоретиків, а виводяться аналітично з міжнародно-конвенційної бази. Саме до цієї бази відсилає диспозиція ч. 1 ст. 438 КК України, у категоріях якої воєнний злочин проти довкілля характеризується або як «застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом»⁵, або (що частіше) як «інші порушення законів та звичаїв війни, що

¹ Tara W. Prosecuting attacks that destroy the environment: Environmental crimes or humanitarian atrocities? *Georgetown International Environmental Law Review*. 2005. № 17. Vol. 5. P. 697. URL: <https://www.proquest.com/docview/225516908/1D79B37A7B124D52PQ/3?sourcetype=Scholarly%20Journals> (дата звернення: 12.07.2025)

² Protecting the Environment in Times of Armed Conflict / DIIS Policy Brief October 2022. URL: https://pure.diis.dk/ws/portalfiles/portal/10947460/DIIS_Brief_2022_Protecting_the_Environment_WEB.pdf (дата звернення: 12.07.2025).

³ Tara W. Prosecuting attacks that destroy the environment: Environmental crimes or humanitarian atrocities? *Georgetown International Environmental Law Review*. 2005. № 17. Vol. 5. P. 697. URL: <https://www.proquest.com/docview/225516908/1D79B37A7B124D52PQ/3?sourcetype=Scholarly%20Journals> (дата звернення: 12.07.2025).

⁴ Садова Т. Щодо поняття воєнних злочинів проти довкілля в міжнародному кримінальному праві. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 256. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.4.34>.

⁵ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // БД «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.07.2025).

передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України»¹ (*de lege lata*). Тож намагання розібратися у змісті кримінально протиправних діянь досліджуваної категорії неодмінно вимагає звернення до положень міжнародного права. В числі останніх безпосередньо стосуються предмету цього аналізу є такі:

1) ст. 1 Конвенції ООН про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18.05.1977 р., що закріплює положення, відповідно до якого: «Кожна держава-учасниця цієї Конвенції зобов'язується не використовувати військові або будь-які інші ворожі методи впливу на навколишнє середовище, що мають широкомасштабні, тривалі або серйозні наслідки, як засіб руйнування, пошкодження або заподіяння шкоди будь-якій іншій державі-учасниці»². Відтак, як видається, вказана Конвенція ідентифікує вплив на довкілля із *забороненим методом* ведення війни, що охоплюється категорією «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України»³ (ч. 1 ст. 438 КК України);

2) ч. ч. 1, 3 ст. 35 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року, в яких зафіксовано: «У разі будь-якого збройного конфлікту право сторін, що перебувають у конфлікті, обирати методи або засоби ведення війни не є необмеженим. Заборонено застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довгочасної і серйозної шкоди природному середовищу»⁴. Отже, воєнний злочин проти довкілля може бути визначений або як прояв застосування заборонених засобів, або заборонених методів ведення війни. При цьому варто констатувати фактичне закріплення ознак формального складу злочину, про що свідчить виведення наслідків у виді широкої, довгочасної і серйозної шкоди природному середовищу за його межі. Необхідним є лише відповідний зміст інтелектуального моменту умислу у виді усвідомлення й передбачення можливості заподіяння внаслідок застосування відповідних засобів та/або методів ведення війни широкої, довгочасної і серйозної шкоди природному середовищу.

Окремим різновидом воєнного злочину проти довкілля є умисний,

¹ Там само.

² Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques : Resolution A/RES/31/72 adopted by the General Assembly 10 December 1976 / United Nations. URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/302/55/pdf/nr030255.pdf> (дата звернення: 14.07.2025).

³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // БД «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.07.2025).

⁴ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів : Міжнародний документ ООН від 08.06.1977 р. // БД «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення : 17.07.2025).

цільовий впливу на складові природного середовища (спеціальна мета – завдання шкоди довкіллю), внаслідок чого можливо досягнути віддалену мету у спектрі цілей збройного конфлікту;

3) ч. ч. 1, 2 ст. 55 Протоколу I: «При веденні воєнних дій має бути виявлена турбота про захист природного середовища від широкої, довготривалої і серйозної шкоди. Такий захист включає заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення. Заподіяння шкоди природному середовищу як репресалій заборонено»¹. У цій нормі, зокрема, наочно відображено міжнародно-гуманітарне узалежнення захисту довкілля від створюваних внаслідок впливу на нього загроз для життя і здоров'я людей (населення). Такий підхід є виправданим, адже йдеться, власне, про міжнародне *гуманітарне* право. Й допоки на рівні міжнародного кримінального права не відбулося самостійної криміналізації (звісно, у конвенційний спосіб) міжнародних екологічних злочинів, доводиться «миритися» з вторинним їх становищем, пов'язаним із первинною цільовою установкою міжнародного гуманітарного права на захист, передусім, людей;

4*) пп. «iv», п. «b» ч. 2 ст. 8 Римського статуту МКС одним з проявів воєнних злочинів визначає: «Умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди цивільним об'єктам чи *масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою*»². У цій нормі вже не фіксується жорстка прив'язка шкоди довкіллю до ознаки її (шкоди) властивості створювати загрозу життю і здоров'ю населення (як це визначено у Протоколі I). Однак з цього приводу варто зробити деякі зауваги.

По-перше, для вітчизняної правової системи, зокрема, в контексті застосування кримінального закону, Римський статут МКС, не зважаючи на його ратифікацію³ Україною, не є джерелом *матеріального* права. У тому розумінні, що диспозиція ч. 1 ст. 438 КК України не відсилає до цього міжнародного документу, який є джерелом *матеріального* права (з можливістю застосування) виключно для самого МКС. Виключення складають хіба що положення Римського статуту, які регулюють кримінально-виконавчі відносини, суб'єктом яких можуть бути окремі

¹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів : Міжнародний документ ООН від 08.06.1977 р. // БД «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення : 17.07.2025).

² Римський статут Міжнародного кримінального суду : Міжнародний документ ; Статут від 17.07.1998 р. // БД «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_588 (дата звернення: 12.07.2025).

³ Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21.08.2024 р. № 3909-IX // БД «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text> (дата звернення : 20.07.2025).

держави-члени, в тому числі й Україна. Тож посилатися на норми Римського статуту, якими встановлюється міжнародна кримінальна протиправність діянь, в процесі розслідування кримінальних правопорушень за КК України якщо і допустимо, то тільки як факультативний прийом, що виконує правоорієнтуючу функцію, не маючи при цьому обов'язкового юридичного значення.

По-друге, викладену норму слід тлумачити не ізольовано, семантично автономно, а в контексті закріпленого в абз. 1 п. «б» ч. 2 ст. 8 Римського статуту МКС положення, якому логічно підпорядковують всі підпункти, які охоплені материнською структурною одиницею (п. «б») диспозиції. А положення це звучить так: «Для цілей цього Статуту «воєнні злочини» означає ... інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права, а саме будь-яке з таких діянь...»¹ (*курсив наш – С. Т.*). Таким чином, не зважаючи на те, що в пп. «iv», п. «б» ч. 2 ст. 8 Римського статуту МКС не йдеться про зв'язок шкоди довіллі із загрозами для життя і здоров'я населення, така загроза імпліцитно вмонтована у склад відповідного злочину через її бланкетний характер, відсилання до Женевських конвенцій 1949 р. Відтак, було б необґрунтованим стверджувати, що при конструюванні норми, передбаченої пп. «iv», п. «б» ч. 2 ст. 8 Римського статуту МКС, її розробники відійшли від установки антропоцентризму.

Разом з тим, можемо припустити, що поступово формується підґрунтя для зміни цієї парадигми. У цьому судженні спираємось на аналіз схваленого Генеральною Асамблеєю ООН установчого документу під назвою «Захист навколишнього середовища у зв'язку зі збройними конфліктами», в якому зафіксовано проекти принципів здійснення такого захисту, визнані на міжнародному рівні. Відповідно до принципу 13 «Загальний захист довіллі під час збройного конфлікту» встановлюються такі правила: «З урахуванням чинного міжнародного права: (а) вживаються заходи щодо захисту довіллі від широкомасштабної, довгострокової та серйозної шкоди; (б) забороняється використання методів та засобів ведення війни, які мають на меті або можуть спричинити широкомасштабну, довгострокову та серйозну шкоду довіллі. Жодна частина довіллі не може бути атакована, якщо вона не стала військовою метою»². Відповідно до принципу 17 держави не повинні займатися військовим або будь-яким іншим ворожим використанням методів модифікації довіллі, що мають широкомасштабні, тривалі або серйозні наслідки, як засобом руйнування, пошкодження або заподіяння шкоди будь-якій іншій державі³. Як можна

¹ Римський статут Міжнародного кримінального суду : Міжнародний документ ; Статут від 17.07.1998 р. // БД «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_588 (дата звернення: 12.07.2025).

² Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts : Draft Principles / International Law Commission. Seventy-third session. Geneva, 18 April–3 June and 4 July–5 August 2022 / United Nations. General Assembly. A/CN.4/L.968. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/ltd/g22/348/04/pdf/g2234804.pdf> (дата звернення: 15.07.2025).

³ Там само.

помітити, йдеться про заборону впливу на довкілля, що може призвести до широкомасштабної, тривалої або серйозної шкоди для нього, але вже без прив'язки до життя і здоров'я населення. І це, вважаємо, є позитивним зрушенням.

Додаткові аргументи на користь позитивності таких трансформацій виявляються у сфері правозастосовної практики, що склалася в Україні щодо кваліфікації як воєнних злочинів випадків спричинення шкоди довкіллю. Зібрані нами експертні оцінки серед працівників спеціалізованої екологічної прокуратури у складі Херсонської, Запорізької та Харківської обласних прокуратур виявили, що як воєнні злочини проти довкілля за ч. 1 ст. 438 КК України кваліфікуються майже всі випадки артилерійських обстрілів, які спричиняють лісові пожежі, загоряння стерні, чагарників, що окрім школи рослинному світу тягнуть за собою також і забруднення атмосферного повітря продуктами горіння; забруднення водойм внаслідок потрапляння до них нафтопродуктів в результаті застосування зброї (наприклад, кейс із вогневим враженням цивільного судна, пришвартованого в морському порту м. Херсона, внаслідок чого до р. Дніпро потрапила значна кількість паливно-мастильних матеріалів) тощо. Іншими словами: вітчизняна практика йде шляхом документування, розслідування таких воєнних злочинів проти довкілля, які у суворо логічному, юридичному значенні не відповідають тому їх визначенню, яке випливає з міжнародної конвенційної бази, до якої безальтернативно відсилає диспозиція ч. 1 ст. 438 КК України, в тому числі й зокрема, зважаючи на основний безпосередній об'єкт і злочину, і кримінально-правової охорони, яким є міжнародний правопорядок.

Вочевидь, далеко не в кожному випадку спричинення, скажімо, лісових пожеж внаслідок артилерійських обстрілів, або забруднення водойм, ґрунтів, підземних вод тощо йдеться саме про широкомасштабну, тривалу та/або серйозну шкоду для довкілля, чого вимагає Протокол I, Конвенція ООН про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18.05.1977 р. Причому, якщо в останній йдеться про альтернативність цих ознак, то у Протоколі I – про їх кон'юнктивність, що ще більшою мірою ускладнює процес правозастосування. У цьому аспекті безумовно права, на нашу думку, Т. Садова, яка з посиланням на Е. Давіда зазначає, що вузьке тлумачення ст. ст. 35, 55 Протоколу I, яке переважало у 1977 році, сьогодні, імовірно, варто було б розглядати як застаріле, особливо з огляду на той факт, що поняття «велика, довготривала і серйозна шкода» в тому вигляді, у якому воно тлумачилося під час підготовчих робіт, юридично не визначено в самому Протоколі I, через що характер останнього залишається відносним, схильним до змін і еволюції, залежно від оцінки кваліфікуючим органом¹.

Дійсно, ситуація вимагає методологічних, концептуальних змін, адже

¹ Садова Т. Щодо поняття воєнних злочинів проти довкілля в міжнародному кримінальному праві. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 257. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.4.34>.

наявний стан речей змушує правозастосувачів балансувати між двома не повною мірою прийнятними варіантами кваліфікації спричинення шкоди довкіллю за відсутності об'єктивної можливості довести її масштабний, довготривалий і серйозний характер: 1) як воєнних злочинів за ч. 1 ст. 438 КК України, що, як ми обґрунтували, не відповідає положенням міжнародної конвенційної бази, до якої відсилає диспозиція; 2) як ординарних кримінальних правопорушень проти довкілля (Розділ VIII Особливої частини КК), що так само є необґрунтованим, адже ігноруватиме наявність специфічного контекстуального елементу цих злочинів – збройного конфлікту. В той час, як контекстуальний елемент змушує кваліфікувати відповідність посягання як воєнні злочини. І саме він є ключовим у розмежуванні воєнних злочинів проти довкілля з іншими злочинами, в тому числі міжнародними, які вчиняються опосередковано через злочинний вплив на складові навколишнього природного середовища.

О. Бризанська з цього приводу безпідставно зауважує, що шкоду довкіллю можна розглядати як умисне створення таких умов існування для національної, етнічної, расової чи релігійної групи, які за своїми якісними характеристиками спрямована на повне або часткове фізичне знищення цієї групи, тобто на вчинення геноциду. Ознаки таких умов розглядаються в практиці Міжнародного кримінального суду, Міжнародного трибуналу з питань колишньої Югославії та Міжнародного кримінального трибуналу з питань Руанди¹. Це ж стосується і вчинення злочинів проти людяності, при яких довкілля може використовуватися як засіб впливу на людей в межах систематичного та широкомасштабного нападу на них. Але це – окрема проблематика, що потребує самостійного дослідження. Тут же, наразі, наголосимо, що перспективи удосконалення вітчизняної правової політики у сфері реагування на спричинення шкоди довкіллю в контексті збройного конфлікту варто вбачати передусім в удосконаленні нормативної конструкції ч. 1 ст. 438 КК України.

Має відбутися внесення змін і доповнень до ст. 438 КК України в частині деталізації опису ознак суспільно небезпечного діяння, що посягає на довкілля в контексті збройного конфлікту. Як запрошення до дискусії можливо запропонувати таку редакцію диспозиції ч. 1 ст. 438 КК України: *«1. Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, не обумовлене військовою необхідністю або непропорційне законній військовій цілі спричинення шкоди природному середовищу, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій»*.

Але варто бути свідомим і того, що внесення подібних доповнень до ч.

¹ Brynzanska O. Damage to the environment as a sign of genocide. Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs. № 3. Vol. 29. Pp. 42. DOI: 10.56215/naia-herald/3.2024.42.

1 ст. 438 КК України призведе до закріплення своєрідної юридичної фікції. Справа в тому, що структурне розташування цієї статті у відповідному розділі КК так чи інакше, але обумовлює прив'язку досліджуваної категорії злочинів до міжнародного правопорядку та принципової неможливості на цій підставі обмеження джерел їх протиправності виключно національним законом. Але, гадаємо, за тих умов, що склалися у ситуації російсько-української війни такий варіант є прийнятним, практичним, дозволить узгодити вже сформовану правозастосовну практику із її матеріально-правовими джерелами, усунувши розрив між ними. Ба більше: метод юридичних фікцій широко використовується у механізмах правового регулювання, в тому числі і кримінально-правового. Проте допоки такі зміни і доповнення не відбудуться варто продовжувати практику фіксування, документування та розслідування воєнних злочинів проти довілля. Підставою для цього можуть слугувати норми звичаєвого міжнародного гуманітарного права.

Так, відповідно до норми 43 зафіксовано міжнародний звичай, змістом якого є такі імперативи: «Ніщо у природному середовищі не може бути об'єктом нападу, окрім випадків, коли це є військовою ціллю. Руйнування будь-якої частини навколишнього природного середовища забороняється, крім випадків, коли цього вимагає нагальна військова необхідність. Забороняється здійснення нападу на військову ціль, якщо можна очікувати, що такий напад спричинить надмірну випадкову шкоду навколишньому середовищу порівняно з очікуваною конкретною та безпосередньою військовою перевагою»¹. Відповідно до норми 44 під час використання тих чи інших методів та засобів ведення воєнних дій слід брати до уваги вимоги захисту та збереження навколишнього природного середовища. Під час проведення воєнних операцій слід вживати всіх практично можливих запобіжних заходів для уникнення та у будь-якому разі мінімізації випадкової шкоди навколишньому природному середовищу. Відсутність точних наукових знань щодо наслідків впливу конкретних воєнних операцій на навколишнє природне середовище не звільняє сторону конфлікту від вжиття таких запобіжних заходів².

Неважко пересвідчитись, що звичаєве міжнародне гуманітарне право прив'язує протиправність спричинення шкоди довіллю виключно до *порушення принципу пропорційності*, коли така шкода перевищує конкретну, безпосередню військову перевагу, яку можливо отримати від застосування зброї. Якщо відповідна міра пропорційності не перевищується (що встановлюється в кожному випадку індивідуально), спричинену довіллю шкоди варто розглядати як супутню (*collateral damage*), а відповідні дії – правомірними. До речі, Комітет, заснований для розгляду бомбардувань НАТО Федеративної Республіки Югославії, висловив думку, що «для

¹ Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми / Міжнародний Комітет Червоного Хреста. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/ukr-irrc_857_henckaerts.pdf (дата звернення 14.07.2025).

² Там само.

дотримання принципу пропорційності необхідно, щоб напад на воєнні об'єкти, який, як відомо або цілком можна припустити, завдасть серйозної шкоди навколишньому середовищу, приніс істотну воєнну перевагу, для того щоб визнати його законним» (п. 63 Заключного звіту)¹.

Отже, як бачимо, описаний міжнародний звичай знайшов свою практичну апробацію у діяльності міжнародного судового органу *ad hoc*. На можливість же застосування міжнародних звичаїв (звичаїв війни) як джерел права вказує безпосереднє їх семантичне означення у диспозиції ч. 1 ст. 438 КК України.

Окрім цього, вважаємо важливим звернути увагу й не те, що контекст збройного конфлікту не варто тлумачити вузько та зводити виключно до обстановки ведення бойових дій, застосування зброї. Вказаний контекст поширюється також і на дії окупаційної адміністрації, що впливає з меж регулювання самого міжнародного гуманітарного права, яке поширюється і на ведення бойових дій, поводження з військовополоненими, і на забезпечення режиму окупації. Саме в надрах останнього криється низка обов'язків та обмежень у діяльності окупаційної адміністрації, недотримання або порушення яких так само має кваліфікуватися як воєнні злочини, в тому числі й проти довкілля.

В цьому контексті до певної міри проривними на шляху до унормування діяльності окупаційної адміністрації щодо об'єктів навколишнього природного середовища на окупованій території стали ухвалені Генеральною Асамблеєю ООН та вже згадувані вище принципи підходи до здійснення захисту навколишнього середовища у зв'язку зі збройними конфліктами. Принципи 19 та 20 «Загальні екологічні зобов'язання окупаційної держави» фіксують такі підходи:

«1. Окупаційна держава повинна поважати та захищати довкілля окупованої території відповідно до чинного міжнародного права та враховувати екологічні міркування під час управління такою територією.

2. Окупаційна держава повинна вживати належних заходів для запобігання значній шкоді довкіллю окупованої території, включаючи шкоду, яка може зашкодити здоров'ю та благополуччю осіб, що перебувають під захистом, на окупованій території або іншим чином порушити їхні права.

3. Окупаційна держава повинна поважати закони та установи окупованої території щодо захисту довкілля та може вносити зміни лише в межах, передбачених правом збройного конфлікту»².

¹ International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY): Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia. 8 June 2000. International Legal Materials. № 39 (5). P. 1257–1283; Садова Т. Щодо поняття воєнних злочинів проти довкілля в міжнародному кримінальному праві. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 256. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.4.34>.

² Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts : Draft Principles / International Law Commission. Seventy-third session. Geneva, 18 April–3 June and 4 July–5 August 2022 / United Nations. General Assembly. A/CN.4/L.968. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/ltd/g22/348/04/pdf/g2234804.pdf> (дата звернення: 15.07.2025).

Крім того окупаційній державі дозволено розпоряджатися природними ресурсами на окупованій території та використовувати їх *виключно* на благо захищеного населення окупованої території та для інших законних цілей згідно з правом збройного конфлікту. Звідси випливає, що порушенням міжнародного гуманітарного права слід вважати організацію діяльності на окупованій території щодо видобування корисних копалин, використання земель, водних ресурсів, зайняття звіриним, рибним чи іншим водним добувним видом промислів не на підставі законів України та не в інтересах громадян України, що лишились на окупованій території. А оскільки, дійсно, складно собі уявити, щоб російська окупаційна адміністрація, представники збройних сил країни-агресора якимось фантастичним чином організували природокористування на підставі законодавства України, остільки будь-яке спеціальне природокористування, що здійснюватиметься вказаними суб'єктами за визначенням є протиправним. Контекст збройного конфлікту диктує необхідність пов'язування такої протиправності саме з міжнародним гуманітарним правом та визначати вчинюване як воєнні злочини проти довілля. Їх документування українськими правоохоронними органами (зокрема з використанням інструментарію OSINT) є важливою умовою забезпечення майбутнього відшкодування державою-агресором завданих довіллю збитків.

Висновки. Як засвідчило наше дослідження, і міжнародне, і національне кримінальне право потребує певного зміщення фокусу регулятивних зусиль з антропоцентризму на екоцентризм там, де в цьому є потреба. Виявляється необхідність кримінально-правового захисту довілля безвідносно людей. Зміна у такий спосіб концепції у правовій оцінці злочинного спричинення шкоди навколишньому природному середовищу, в тому числі і зокрема в контексті збройного конфлікту, дозволить кваліфікувати відповідні діяння саме як воєнні злочини без прив'язки до загрози життю і здоров'ю населення. Наразі ж сформована правова політика в Україні в частині кваліфікації воєнних злочинів проти довілля нехтує необхідністю цієї трансформації.

Варіантів виходу з цієї ситуації може бути два: ідеальний та реальний. Перший полягає у поступовій зміні самої міжнародної конвенційної бази. Інертність цього процесу, вочевидь, не дозволяє всерйоз розраховувати на успішність трансформацій у більш-менш розумній перспективі. Другий – у внесенні змін і доповнень до ст. 438 КК України в частині деталізації опису ознак суспільно небезпечного діяння, що посягає на довілля, відповідних наслідків. Запропоновано доповнити диспозицію ч. 1 ст. 438 КК України альтернативним діянням у складі воєнних злочинів такого змісту: «Не обумовлене військовою необхідністю або непропорційне законній військовій цілі спричинення шкоди природному середовищу». Реалізація цього варіанту призведе до закріплення своєрідної юридичної фікції, що спирається на міжнародний звичай та проекти принципів ООН у сфері захисту навколишнього середовища у зв'язку зі збройними конфліктами.

Доведена необхідність розширення обсягу документування та розслідування воєнних злочинів проти довілля за рахунок тих з них, які полягають у порушеннях передбачених міжнародним гуманітарним правом обмежень та заборон у сфері забезпечення режиму окупації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів : Міжнародний документ ООН від 08.06.1977 р. // БД «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення : 17.07.2025).
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // БД «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.07.2025).
3. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21.08.2024 р. № 3909-IX // БД «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text> (дата звернення : 20.07.2025).
4. Садова Т. Щодо поняття воєнних злочинів проти довілля в міжнародному кримінальному праві. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 252–257. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.4.34>.
5. Brynzanska O. Damage to the environment as a sign of genocide. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. № 3. Vol. 29. Pp. 42–52. DOI: 10.56215/naia-herald/3.2024.42.
6. Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques : Resolution A/RES/31/72 adopted by the General Assembly 10 December 1976 / United Nations. URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/302/55/pdf/nr030255.pdf> (дата звернення: 14.07.2025).
7. International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY): Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia. 8 June 2000. *International Legal Materials*. № 39 (5). P. 1257–1283.
8. Jillet M. Environmental Damage and International Criminal Law // Sustainable Development and International Crimes. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. Pp. 73–99. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139507561.008>.
9. Protecting the Environment in Times of Armed Conflict / DIIS Policy Brief October 2022. URL: https://pure.diis.dk/ws/portalfiles/portal/10947460/DIIS_Brief_2022_Protectin_g_the_Environment_WEB.pdf (дата звернення: 12.07.2025).

10. Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts : Draft Principles / International Law Commission. Seventy-third session. Geneva, 18 April–3 June and 4 July–5 August 2022 / United Nations. General Assembly. A/CN.4/L.968. URL:

<https://documents.un.org/doc/undoc/ltd/g22/348/04/pdf/g2234804.pdf> (дата звернення: 15.07.2025).

11. Tara W. Prosecuting attacks that destroy the environment: Environmental crimes or humanitarian atrocities? *Georgetown International Environmental Law Review*. 2005. № 17. Vol. 5. Pp. 697–722. URL: <https://www.proquest.com/docview/225516908/1D79B37A7B124D52PQ/3?source=Scholarly%20Journals> (дата звернення: 12.07.2025).

Стаття надійшла до редакції 07.08.2025

Serhiy S. TERESHCHUK,

PhD in Law

(V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine)

WAR CRIMES AGAINST THE ENVIRONMENT: PROBLEMS OF QUALIFICATION

The article is devoted to establishing the features of the elements of war crimes against the environment, identifying the problem of their qualification. It is found that both international and national criminal law require a rational change in the focus of regulatory efforts from anthropocentrism to ecocentrism where there is a need for criminal legal protection of the environment regardless of people. It is proved that changing the concept in this way in the legal assessment of criminal damage to the environment, including and in particular in the context of armed conflict, allows qualifying the relevant actions precisely as war crimes without reference to the threat to the life and health of the population.

It is proposed to supplement the disposition of Part 1 of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine with an alternative act as part of war crimes of the following content: "...causing damage to the natural environment not justified by military necessity or disproportionate to a legitimate military objective...". The need to expand the scope of documentation and investigation of war crimes against the environment at the expense of those of them that consist in violations of restrictions and prohibitions provided for by international humanitarian law in the sphere of the use of natural resources within the framework of ensuring the occupation regime has been proven.

Keywords: *armed conflict, war crime, composition of the crime, international humanitarian law, environment, natural environment, contextual element, occupation, qualification.*

Юлія Вікторівна ШВЕЦЬ,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИННОГО ОБІГУ АКТИВІВ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена кримінально-правовому аналізу об'єкту злочинного обігу активів. Встановлено, що такий обіг можливо представити у виді двовимірної моделі. Перший вимір репрезентує обіг активів злочинного походження. Другий – обіг активів, що використовуються з кримінально протиправною метою. Коли актив не має злочинного походження, або не використовується для фінансування, матеріального забезпечення іншої злочинної діяльності, його обіг є не тільки законним, але й бажаним з економічної точки зору. Аргументується, що злочинний обіг активів є субкримінальним феноменом, узалежненим від інших кримінальних правопорушень, вчинених та потенційно можливих. Функціонально такий обіг є епіфеноменом злочинності, супроводжує її і лише за наявності зв'язків з нею набуває самостійного кримінально-правового значення. На цій підставі об'єктом злочинного обігу активів запропоновано визнати суспільні відносини у сфері кримінологічної безпеки, нормальне функціонування яких визначає низький рівень економічної привабливості вчинення кримінальних правопорушень, мінімальні можливості їх фінансування, матеріального забезпечення.

Ключові слова: злочинний обіг активів, фінансування, матеріальне забезпечення, легалізація, склад кримінального правопорушення, об'єкт, цінності, суспільні відносини, запобігання кримінальним правопорушенням, кримінологічна безпека.

Постановка проблеми. Злочинний обіг активів традиційно складає одну з найскладніших проблем для правоохоронних органів. І не дарма. По-перше, завдяки тіньовому руху капіталів, активів відтворюються найнебезпечніші форми організованої злочинності, включаючи

транснаціональну. За своєю природою цей різновид злочинності є вельми стійким феноменом, що має у своєму «розпорядженні» розлогий інструментарій убезпечення від загроз викриття, в тому числі й зокрема – корупційні механізми. Останні, власне кажучи, так само складають окремий сегмент того таки злочинного обігу активів. Тож у правоохоронних органів завжди є ризик «вийти на себе» у намаганнях перекривати канали циркуляції вказаних активів. І в цьому складність. По-друге, злочинний обіг активів не належить до тих кримінальних практик, які проявляють себе в умовах очевидності. Вони ретельно замасковані, вплетені у складний каркас фінансових операцій, що вимагає використання інтелектоємних заходів задля виявлення відповідного руху активів, доведення їх кримінально протиправних форм, джерел, цілей і т. д. На жаль, державно-бюджетна сфера діяльності, правоохоронна система, далеко не завжди має у своєму розпорядженні належні за якістю, обсягом й доступністю інструменти фінансової розвідки. І в цьому також є проблема.

Нарешті, по-третє, іноді стається так, що злочинна діяльність є цілком й навіть надміру очевидною, відкритою та брутальною. Має масштабне фінансування, джерела і ключові механізми функціонування якого в цілому є відомими. Проте обструктивний вплив на ці механізми – задача не з числа тривіальних, вимагає не лише залучення інтелектуальних, організаційних ресурсів, але й політичної волі найвищого, міжнародного рівня. Йдеться про злочин агресії та міжнародного тероризму, які як найяскравіше (принаймні у розрізі злочину агресії) унаочнились у повномасштабній агресії росії проти України. І це – не те, що складність, а справжній виклик для України й світу. Адже, як зазначено у історичному рішенні Європейського Суду з прав людини у справі «Україна та Нідерланди проти Росії» від 09.07.2025 р. метою агресії росії є знищення української державності як такої. Процитуймо витяг з параграфу 177 фінального рішення (переклад з англійської – авторський): *«...Події в Україні є безпрецедентними в історії Ради Європи. Характер і масштаби насильства, а також агресивні заяви щодо державності України, її незалежності та самого її права на існування становлять загрозу мирному співіснуванню, яке Європа довго сприймала як належне... Ця небезпечна риторика також час від часу поширювалася на інші держави-члени Ради Європи, включаючи Польщу, Молдову та країни Балтії. Ці дії спрямовані на підірив самої основи демократії, на якій заснована Рада Європи та її держав-членів, шляхом ... відвертого ігнорування верховенства права. У жодному з конфліктів, що раніше розглядалися Судом, не було такого майже повсюдного «кричущого» нехтування державою-відповідачем основ міжнародного правового порядку, встановленого після Другої світової війни, та таких чітких заходів, вжитих Радою Європи для санкціонування неповаги державою-відповідачем до фундаментальних цінностей Ради Європи: миру, як уже було підкреслено, але не менш важливо людського життя, людської гідності та індивідуальних прав, гарантованих*

Конвенцією...»¹.

Тож в цій ситуації йдеться, власне, не стільки про кримінологічні цілі, про припинення злочинного обігу активів, скільки про виживання самої України. Й ось для досягнення цієї мети і може стати у нагоді опція звуження потоків фінансування агресивної війни, підвищення її ціни для держави-агресора, ускладнення можливості в отриманні нею доступу до ресурсів, зокрема грошових. Чільне місце в арсеналі засобів такого впливу, як у ординарній, так і воєнно-контекстуальній площині обіймають кримінально-правові заходи. У цьому зв'язку актуальною є проблема визначення особливостей складів відповідних кримінальних правопорушень. Й за існуючою інтелектуальною традицією початок руху у цьому напрямі співпадає з дослідженням об'єкту посягання.

Принагідно зауважимо, що різні аспекти кримінально-правової протидії злочинному обігу активів порушувались у працях А. В. Айдинян, П. П. Андрушка, О. М. Бандурки, А. С. Беніцького, М. Є. Григор'євої, Л. М. Долі, О. О. Дудорова, І. Є. Мезенцевої, Р. М. Міловідова, Р. О. Мовчана, В. О. Навроцького, Ю. В. Орлова, О. Б. Полторацького, В. М. Поповича, Т. М. Тертиченко, С. С. Чернявського, А. М. Яценка та низки інших науковців. На високому рівні досліджена значна частина питань, присвячених особливостям складів, проблемам кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 110-2, 111-2, 159-1, 209, 258-5 й низкою інших статей КК України, пов'язаних з тією чи іншою формою кримінально протиправного обігу активів. Разом з тим злочинний обіг активів як ґносеологічно та праксеологічно самостійний феномен не ставав предметом дослідження. Але він виявляє риси саме такого феномену та вимагає специфікації дослідницької уваги, і, передусім, – на рівні з'ясування змісту базової для розгортання подальшого наукового пошуку категорії, об'єкту кримінально протиправного посягання.

Мета статті – виявити, надати кримінально-правовий опис та пояснення об'єкту злочинного обігу активів.

Виклад основного матеріалу. Злочинний обіг активів є кримінологічною категорією, яка, втім, за нашим переконанням, цілком придатна та корисна для використання й у кримінально-правових дослідженнях, адже навіть при первинному аналізі виявляє синтетичні, інтегративні ознаки, деякою мірою втрачені за текстом чинного КК України, що репрезентує нормативно незв'язний вимір суспільно небезпечної діяльності. Який, менше з тим, існує і вимагає компетентного реагування, в тому числі у вимірі кримінально-правової політики. Остання ж диктує необхідність оперування деяким цілісним уявленням про предмет управлінського впливу, осердям якого є бачення об'єкту і кримінально-правової охорони, і відповідних суспільно небезпечних посягань.

Принагідно зауважимо, що під злочинним обігом активів можливо

¹ Case of Ukraine and The Netherlands v. Russia (Applications nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20 and 11055/22) : Judgment. 09.07.2025 / European Court of Human Rights (Grand Chamber). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#/{%22itemid%22:\[%22001-244292%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#/{%22itemid%22:[%22001-244292%22]}) (дата звернення: 17.07.2025).

розуміти оборотний ресурсний потенціал злочинності – систему суспільно небезпечних напрямів і форм руху грошових коштів, майна та інших активів, предметні контури якого складають кримінальні практики, пов'язані з фінансуванням злочинної діяльності, легалізацією її результатів та/або використанням активів, що спричиняє шкоду охоронюваним законом про кримінальну відповідальність суспільним відносинам¹. Фактично йдеться про двовимірну модель зазначеного оборотного ресурсного потенціалу злочинності. Перший вимір репрезентує обіг активів *злочинного походження*. Другий – обіг активів, що використовуються з *кримінально протиправною метою*.

Виходячи з викладеного розуміння природи досліджуваного різновиду злочинності, у її структурі можна виділити такі сегменти предметної діяльності:

1) злочинні фінансування, матеріальне пособництво вчиненню кримінальних правопорушень та матеріальна кримінально протиправна причетність до злочинної діяльності. Широта кримінально-правових меж цих практик зумовлює доцільність виділення серед них трьох умовно однорідних блоків кримінальних правопорушень:

– *безпековий блок*, представлений кримінально протиправними посяганнями проти основ національної безпеки, громадської безпеки, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку:

а) ст. ст. 110-2, 111-2 КК України;

б) ст. ст. 256 (в частині заздалегідь не обіцяного надання учасникам злочинних організацій транспортних засобів, технічних пристроїв, грошей, цінних паперів), 258-5, 260 (в частині фінансування не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань) КК України;

в) ст. ст. 437 (в частині фінансування ведення агресивної війни), 447 (в частині «фінансування, матеріального забезпечення найманців з метою використання у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, перешкоджання діяльності органів державної влади чи порушення територіальної цілісності»²) КК України;

– *політичний блок*: ст. 159-1 КК України – «Порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи агітації референдуму»³;

– *загальнокримінальний блок*: матеріальне пособництво (у значенні ч. 5 ст. 27 КК України) вчиненню будь-яких інших (окрім зазначених у попередніх блоках) кримінальних правопорушень у співучасті – надання засобів чи знарядь, використання активів для усунення перешкод (наприклад надання неправомірної вигоди);

¹ Швець Ю. В. Злочинний обіг активів у фокусі кримінологічного аналізу. *Legal Bulletin*. 2025. № 2 (16). С. 152. DOI: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2025-16-B19>.

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 21.07.2025).

³ Там само.

2) злочинні угоди з використанням активів – представлені сегментом *корупційної злочинності*, пов'язаної з наданням, одержанням неправомірної вигоди: ст. ст. 354, 364, 364-1, 368–369 КК України;

3) практики легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України).

Кримінально-правовий зміст злочинного обігу активів, таким чином, складають різномірні (з позиції родового об'єкту кримінально-правової охорони) діяння, які, водночас, об'єднані у єдиній соціально-правовій сутності. І ця обставина змушує визнати те, що всі ці діяння повинні мати спільні «точки перетину» у площині, перш за все, об'єкту кримінальних правопорушень. Адже оскільки вони уподібнюються сутнісно, остільки повинні мати однакові, спільні риси характеру суспільної небезпечності.

В цьому контексті не можна не зазначити, що об'єкт кримінального правопорушення – чи не найбільш неоднозначна категорія вітчизняної кримінально-правової науки. Як і чи не найбільш важлива, визначальна для розуміння соціально-правової природи кримінального правопорушення категорія. Настільки важлива, що розробники проекту нового КК України запропонували закріпити її нормативно у ч. 1 ст. 2.2.1 та визначити так: «...Передбачена цим Кодексом соціальна цінність, якій спричинюється шкода, зазначена у статтях 2.5.2–2.5.7 цього Кодексу»¹. Втім, як видається, подібний спосіб унормування доктринальної категорії є принаймні передчасним.

Не занурюючись до глибин тривалої дискусії про об'єкт кримінального правопорушення у вітчизняній доктрині (тут варто віддати належне українській науковій думці, що не задовольняється суто прикладними проблемами, а повсякчас звертається до питань граничних, виключно які і мають фундаментальне значення), звернімо увагу на Конституцію України. В ній дійсно у ст. 3 мовиться: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»². Акцентуймо: не просто цінністю, а соціальною, що так само знайшло своє семантичне відображення у ч. 1 ст. 2.2.1 проекту нового КК України. Але таке відображення відбулося радше як спроба відтворити конституційно-правовий підхід, аніж впровадити напрацювання кримінально-правової доктрини (якщо такий крок, до речі, може бути взагалі виправданим, що далеко не очевидно), в межах якої активно використовується концепція цінностей як об'єкту кримінального правопорушення.

Варто погодитись із тим, що в Основному законі, у нашому суспільному договорі, визнати людину її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека найвищими соціальними цінностями є цілком

¹ Проект нового Кримінального кодексу України (станом на 02.04.2025). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-proyekt-kk-02-04-2025.pdf> (дата звернення: 21.07.2025).

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 21.07.2025).

припустимим та, більше того, бажаним, корисним. Ця норма має виражене правоорієнтуюче значення. У вимірі кримінально-правової політики, себто негативного конституювання всього суспільного устрою, кримінальні правопорушення постають, відтак, деякою антицінністю, як такою. Проте це автоматично не означає, що кримінально-правова «анатомія людської деструктивності» (у термінології Е. Фромма) вичерпуються цієї антитезою та не може набувати більш деталізованого опису. Останній же змушує зважати на семіотичну нерозривність зв'язки «соціальна цінність».

Право є феноменом соціальним. Всі без виключення правові явища є соціальними, *співвідносними* із соціальними конвенціями, з ними пов'язані контекстуально. І якщо цінність артикулюється, унормовується в законі, аби не лишитись порожнім маніфестом – вона має бути виведена на рівень соціальності як синтезу мислення, дійсності та *діяльності*. Соціальна діяльність завжди співвідносна із соціальними акторами, суб'єктами взаємодій. Цінність є тільки тоді соціальною, коли виражається в контексті принципово іншого. Соціальна цінність – це діалогічна сутність і атрибут спільної діяльності. Вона (саме як соціальна) неможлива у персональному вимірі.

Крім того персональні цінності і блага здатні набути значення об'єкту складу кримінального правопорушення рівно у той момент, коли на них впливають саме у той спосіб, який передбачений законом про кримінальну відповідальність. В цьому виражається конструктивістська природа і самого кримінального правопорушення, і всіх компонентів його складу, включаючи об'єкт. Соціальне ж конструювання динамічних процесів (а онтологічний вимір кримінального правопорушення – це енергетична, просторово-часова динаміка) вимагає оперування відповідним методологічним інструментарієм, адекватними аналітичними схемами, здатними охопити весь комплекс соціально-динамічної взаємодії з приводу цінності, а не тільки її саму, безвідносно соціально-діалогічного контексту.

У цьому зв'язку, на нашу думку, слід визнати, що ще остаточно не вичерпано евристичного й прикладного потенціалу традиційної (часто стигмованої як советської, архаїчної) концепції суспільних відносин як об'єкту кримінального правопорушення. Навряд чи є сенс в межах цієї роботи наводити опис її змісту. Він є широковідомим. Тож зазначимо лише те, що з нашої перспективи, саме вона є найменш вразливою до критики з-поміж низки існуючих. А також те, що соціальна цінність набуває своєї, власне, соціальності виключно контекстуально, потрапляючи до структури, механізму суспільних відносин, стаючи його осердям, змістом. І саме в такому ракурсі пропонуємо продовжити подальше дослідження об'єкту злочинного обігу активів.

Щодо останнього – зауважимо: марно, напевне, намагатися віднайти деякі компромісні варіанти змістовної його характеристики через аналіз існуючих в доктрині позицій щодо об'єктів тих кримінальних правопорушень, які репрезентують предметність досліджуваного виду кримінальних практик. По-перше, через те, що наявні наукові праці не

присвячені спробам навести семіотичні мости між різномірними суспільно небезпечними посяганнями означеного ряду. Трансродова кримінально-правова аналітика й синтез – не надто розвинений напрям теоретизування та прикладних досліджень. Вираженою є тенденція до вузько-предметної специфікації, а тому й фрагментації наукового знання. По-друге, через те, що навіть в межах відповідних фрагментів не вичерпано всіх можливостей для розвитку розуміння об'єктів кримінальних правопорушень, пов'язаних зі злочинним обігом активів.

Так, наприклад, О. О. Дудоров та Т. М. Тертиченко, ведучи мову про безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України, воліють його визначати як встановлений з метою протидії залученню в економіку «брудного» майна порядок здійснення господарської діяльності, а також порядок вчинення цивільно-правових правочинів у частині використання майна, не пов'язаного з господарською діяльністю¹.

В. М. Киричко та О. І. Перепелиця визначають безпосереднім об'єктом складу вказаного злочину суспільні відносини у сфері зайняття господарською діяльністю і боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом². Отже, в цілому небезпідставно висновує М. О. Гладковський, правники вважають, що досліджуваний злочин посягає на дві групи суспільних відносин: 1) відносини у сфері зайняття господарською діяльністю; 2) відносини у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом³.

З точки зору С. Ханіна легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, посягає на встановлений порядок здійснення підприємницької та іншої господарської діяльності з метою протидії залученню в економіку майна, одержаного злочинним шляхом⁴. Схожою є позиція Л. М. Долі, О. Б. Полторацького, які пропонують визнати основним безпосереднім об'єктом складу цього злочину суспільні відносини, які забезпечують легальний господарський обіг грошових і матеріальних цінностей у сферах виробництва (виготовлення) продукції, торгівлі, надання послуг, виконання робіт, а також легальний рух коштів у сфері особистого, домашнього та іншого подібного використання майна, не пов'язаного з господарською діяльністю⁵. Як наслідок, резюмує

¹ Дудоров О. О. Тертиченко Т. М. Протидія відмиванню «брудного» майна: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України : монографія. Київ : Ваїте, 2015. С. 150.

² Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-е вид. Харків : Право, 2015. С. 231.

³ ; Гладковський М. О. Продовження дискусії щодо визначення безпосереднього об'єкту легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 273. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/68>.

⁴ Ханін С. Годувальниця (частина 2) – стаття 209 ККУ. *Юридична Газета Online*. 2022. 26 вересня URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/goduvalnitsya-chastina-2--stattya-209-kku.html> (дата звернення: 18.07.2025).

⁵ Доля Л. М. Класифікація об'єктів злочину легалізації (відмивання) доходів, здобутих злочинним шляхом. *Боротьба з організованою злочинністю та корупцією (теорія і практика)*. 2008. № 18. С. 171–179; Полторацький О. Б. Кримінально-правова характеристика легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом : монографія. Луганськ : Промдрук, 2013. С. 53; Гладковський М. О.

М. О. Гладковський, можна стверджувати, що головною метою криміналізації передбаченої статтею 209 КК України легалізації майна є недопущення введення в легальний обіг майна, одержаного злочинним шляхом¹. Й таке бачення мети протидії легалізації (відмиванню) в цілому відповідає підходу, що використовується у Директиві Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2015/849 від 20 травня 2015 року про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму, про внесення змін до Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 648/2012 та про скасування Директиви Європейського Парламенту і Ради 2005/60/ЄС та Директиви Комісії 2006/70/ЄС².

Але при цьому одностайного розуміння об'єкту складу цього злочину годі віднайти. Існує радше згода щодо мети криміналізації (хоча і це, певна річ, також важливо), але не щодо об'єкту. Таку ж ситуацію без труднощів можна виявити при зверненні до наукових напрацювань у напрямі дослідження об'єктів корупційних кримінальних правопорушень, проти основ національної безпеки, громадської безпеки тощо. Втім, об'єктно-ротова специфікація, фрагментація відповідних знань, розроблених положень зумовлює можливість опосередкованого на них зважання, як на окремі дотичні компоненти синтетичної моделі об'єкту злочинного обігу активів. Основний замисел побудови такої моделі виходить із розуміння соціально-правової сутності злочинного обігу активів, призначення, цілей криміналізації відповідних суспільно небезпечних діянь. Вище ми вже зазначали, що предметні контури досліджуваного соціального феномену обмежені операціями з тими активами, які або мають злочинне походження, або використовуються зі злочинною (кримінально протиправною) метою. Звідси випливає, що основним смислом, ціллю криміналізації дій з подібними активами є:

а) зниження економічної привабливості предикатної кримінально протиправної діяльності, в результаті якої актив здобувається. В цьому випадку задачею кримінально-правового реагування є недопущення можливості використати здобутий у кримінально протиправний спосіб актив. Так відбувається боротьба з економічними стимулами предикатної злочинної діяльності, а, відтак, і з нею самою у бінарній, реактивно-

Продовження дискусії щодо визначення безпосереднього об'єкту легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 273. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/68>.

¹ Гладковський М. О. Продовження дискусії щодо визначення безпосереднього об'єкту легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 273. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/68>.

² Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2015/849 від 20 травня 2015 року про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму, про внесення змін до Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 648/2012 та про скасування Директиви Європейського Парламенту і Ради 2005/60/ЄС та Директиви Комісії 2006/70/ЄС : Міжнародний документ Європейського Союзу. Директива від 20.05.2015 р. № 2015/849 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_037-15#Text (дата звернення: 21.07.2025).

проактивній формі. Реакція – щодо вже вчиненого кримінального правопорушення, проактивний вплив – на потенційно можливі. Отже, основна мета криміналізації – *запобігання кримінальних правопорушень*;

б) блокування можливості вчинення інших кримінальних правопорушень через припинення каналів їх фінансування, матеріального забезпечення. Задача криміналізації – не дати можливості (*запобігти*) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити злочинну діяльність.

Отже, КК України містить низку складів кримінальних правопорушень, основна телеологічна природа (цільова підстава) яких – запобігання інших кримінальних правопорушень. За відсутності зв'язку із можливістю запобігти іншим правопорушенням відповідні діяння (на які за відповідних умов поширюється кримінально-правова заборона) втрачають свою суспільну небезпечність. Коли актив не має злочинного походження, або не використовується для фінансування, матеріального забезпечення іншої злочинної діяльності, його обіг є не тільки законним, але й бажаним з економічної точки зору. Фактично злочинний обіг активів є субкримінальним феноменом, тобто узалежненим від інших кримінальних правопорушень, вчинених або потенційно можливих. Функціонально такий обіг є епіфеноменом злочинності, супроводжує її і лише за наявності зав'язків з нею набуває самостійного кримінально-правового значення. Відтак доходимо висновку про те, що *злочинний обіг активів посягає на суспільні відносини у сфері запобігання кримінальним правопорушенням, себто на кримінологічну безпеку*.

Кримінологічна безпека визначається у науці як такий стан суспільних відносин, за якого надійно захищено всі життєво важливі інтереси країни (нації), до мінімуму знижено реальні та потенційні кримінальні загрози й найкращим чином забезпечуються можливості прогресивного розвитку особи, суспільства та держави. Вона має всі необхідні властивості, що дозволяють зарахувати її до класу складних соціальних систем із конкретно-історичним (динамічним) характером, елементи якого інтегровано з усіма формами та напрямками взаємодії в системі «природа-людина-суспільство». У будь-який період часу цей стан захищеності набуває того чи іншого рівня, що визначається характером внутрішніх і зовнішніх загроз та природою реагування на них із боку керуючої системи¹.

Концепція кримінологічної безпеки враховує значимість профілактичної діяльності щодо зменшення кількості вчинюваних кримінальних правопорушень, тим не менш покликана забезпечити охорону суспільства від розширеного самовідтворення останніх, зменшення їх рецидивнебезпечності та головне гарантування максимального

¹ Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні: феномен та наукові засади забезпечення : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. С. 9; Прокоф'єва-Янчиленко Д. М. Кримінологічна безпека як інтегративна складова національної безпеки України. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія» : зб. наук. праць / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю. П. Алєнін [та ін] ; відп. за вип. В. М. Дрьомін ; МОН України, НУ «ОЮА». Одеса : Юрид. л-ра, 2014. Т. 14. С. 396.

усунення суспільно шкідливих наслідків¹.

Варто визнати, що кримінологічна безпека – категорія, яка ще не надто укорінена в кримінально-правових дослідженнях. Як, власне, і дослідження кримінологічної ефективності кримінально-правових норм. Концептуальні засади такого дослідження й досі очікують на свою розробку. Це – фундаментальна наукова проблем. В цьому контексті безумовно правим є академік О. М. Костенко, який наголошує, що теорія кримінологічної безпеки має опікуватись не лише проблемами кримінальних загроз та вдосконаленням запобіжних заходів останнім, але й вивченням закономірностей стану безпеки як такого, а також того, наскільки забезпечення належного стану безпеки і його усвідомлення особою виключає вчинення нею злочину². Отже, зазначає С. А. Мозоль, мова йде не лише про розвиток наукових знань щодо кримінальних загроз та заходів впливу них, або про систему профілактики злочинів, а про необхідність ґрунтовної кримінологічної теорії як системи наукових вчень про кримінальні загрози, кримінологічну безпеку та систему її забезпечення з урахуванням суспільного запиту на організацію комплексної протидії злочинності в ініціативному форматі, з послідовним поєднанням запобіжних та репресивних заходів³.

Втім, вже зараз існує достатньо підстав і на доктринальному, і на управлінському рівні вести мову про існування кримінологічної безпеки як частини національної безпеки України, що полягає у прийнятному за конкретних соціальних (економічних, політичних (в тому числі військово-політичних), культурних, правових) умов стані загроз поставленим під охорону кримінального закону суспільним відносинам. Адміністрування кримінологічною безпекою здійснюється широким арсеналом засобів, в числі яких і кримінально-правові – криміналізація, правозастосування. Власне, кримінально-правові норми про склади тих кримінальних правопорушень, що складають феномен злочинного обігу активів є виразом самодостатньої кримінологічної правотворчості у формі криміналізації та відповідного правозастосування, що має яскраво виражену кримінально-превентивну мету.

Разом з тим цілком зрозуміло, що кримінологічна безпека поставлена під кримінально-правову охорону не тільки тими нормами, які передбачають кримінальну відповідальність за злочинний обіг активів. Їх (норм) система є значно ширшою та додатково включає в себе ті, які закріплені у ст. ст. 342, 345, 380 387, 389, 389-2, 392, 393, 396 КК України та низці інших статей. Звідси, як видається, доцільно припустити можливість оперування категорією квазіродового (трансродового) об'єкта – суспільні відносини у сфері кримінологічної безпеки. Цей об'єкт потребує

¹ Мельничук Т. В. Кримінологічна безпека: сутність та концептуальне обґрунтування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 136.

² Костенко О. К. *Культура і закон – у протидії злу*: монографія. К.: Атіка, 2008. С. 112.

³ Мозоль С. А. Кримінологічна безпека як об'єкт наукового аналізу // Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвузівської науково-практичної конференції (Київ, 21 квітня 2018 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 96.

самостійного уваги на рівні окремого монографічного дослідження. Тут же зазначимо, що в його структурі можливо виділяти й більш дрібні, умовно одноманітні квазівидові об'єкти. Серед них виявляється і **об'єкт злочинного обігу активів**, під яким пропонуємо визнати суспільні відносини у сфері кримінологічної безпеки, нормальне функціонування яких визначає низький рівень економічної привабливості вчинення кримінальних правопорушень, мінімальні можливості їх фінансування, матеріального забезпечення.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що КК України містить низку складів кримінальних правопорушень, основна телеологічна природа (цільова підстава) яких – запобігання інших кримінальних правопорушень. За відсутності зв'язку із можливістю запобігти іншим правопорушеннями відповідні діяння втрачають свою суспільну небезпечність. Встановлено, що злочинний обіг активів можливо представити у виді двовимірної функціональної моделі. Перший вимір репрезентує обіг активів злочинного походження. Другий – обіг активів, що використовуються з кримінально протиправною метою. Коли актив не має злочинного походження, або не використовується для фінансування, матеріального забезпечення іншої злочинної діяльності, його обіг є не тільки законним, але й бажаним з економічної точки зору. Фактично злочинний обіг активів є субкримінальним феноменом, тобто узалежненим від інших кримінальних правопорушень, вчинених та потенційно можливих. Функціонально такий обіг є епіфеноменом злочинності, супроводжує її і лише за наявності зав'язків з нею набуває самостійного кримінально-правового значення. На цій підставі об'єктом злочинного обігу активів запропоновано визнати суспільні відносини у сфері кримінологічної безпеки, нормальне функціонування яких визначає низький рівень економічної привабливості вчинення кримінальних правопорушень, мінімальні можливості їх фінансування, матеріального забезпечення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гладковський М. О. Продовження дискусії щодо визначення безпосереднього об'єкту легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 272–277. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/68>.
2. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2015/849 від 20 травня 2015 року про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму, про внесення змін до Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 648/2012 та про скасування Директиви Європейського Парламенту і Ради 2005/60/ЄС та Директиви Комісії 2006/70/ЄС : Міжнародний документ Європейського Союзу. Директива від 20.05.2015 р. № 2015/849 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_037-15#Text (дата звернення: 21.07.2025).

3. Доля Л. М. Класифікація об'єктів злочину легалізації (відмивання) доходів, здобутих злочинним шляхом. *Боротьба з організованою злочинністю та корупцією (теорія і практика)*. 2008. № 18. С. 171–179.

4. Дудоров О. О. Тертиченко Т. М. Протидія відмиванню «брудного» майна: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України : монографія. Київ : Ваїте, 2015. 392 с.

5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 21.07.2025).

6. Костенко О. К. Культура і закон – у протидії злу : монографія. К. : Атіка, 2008. 323 с.

7. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-е вид. Харків : Право, 2015. 680 с.

8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.07.2025).

9. Мельничук Т. В. Кримінологічна безпека: сутність та концептуальне обґрунтування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 132–138.

10. Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні: феномен та наукові засади забезпечення : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 37 с.

11. Мозоль С. А. Кримінологічна безпека як об'єкт наукового аналізу // Кримінологічна теорія і практика : досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвузівської науково-практичної конференції (Київ, 21 квітня 2018 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 95–99.

12. Полторацький О. Б. Кримінально-правова характеристика легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом : монографія. Луганськ : Промдрук, 2013. 358 с.

13. Проект нового Кримінального кодексу України (станом на 02.04.2025). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-proyekt-kk-02-04-2025.pdf> (дата звернення: 21.07.2025).

14. Прокоф'єва-Янчилєнко Д. М. Кримінологічна безпека як інтегративна складова національної безпеки України. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія» : зб. наук. праць / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; відп. за вип. В. М. Дрьомін ; МОН України, НУ «ОЮА». Одеса : Юрид. л-ра, 2014. Т. 14. С. 395–401.

15. Ханін С. Годувальниця (частина 2) – стаття 209 ККУ. *Юридична Газета Online*. 2022. 26 вересня URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/goduvalnicya-chastina-2--stattya-209-kku.html> (дата звернення: 18.07.2025).

16. Швець Ю. В. Злочинний обіг активів у фокусі кримінологічного аналізу. *Legal Bulletin*. 2025. № 2 (16). С. 152–158. DOI: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2025-16-B19>.

17. Case of Ukraine and The Netherlands v. Russia (Applications nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20 and 11055/22) : Judgment. 09.07.2025 / European Court of Human Rights (Grand Chamber). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:\[%22001-244292%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-244292%22]}) (дата звернення: 17.07.2025).

Стаття надійшла до редакції 30.07.2025

Yuliya V. SHVETS,

PhD in Law

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

OBJECT OF CRIMINAL ASSET CIRCULATION: CRIMINAL LEGAL ANALYSIS

The article is devoted to the criminal-legal characteristics of the object of criminal asset circulation. It is established that such asset circulation can be represented in the form of a two-dimensional model. The first dimension represents the circulation of assets of criminal origin. The second is the circulation of assets used for criminally unlawful payment. When an asset does not have a criminal origin, or is not used to finance or materially support other criminal activities, its circulation is not only legal, but also desirable from an economic point of view. In fact, criminal asset circulation is a sub-criminal phenomenon, that is, independent of other criminal offenses committed and identified as possible. Functionally, such circulation is an epiphenomenon of crime, accompanies it and only in the presence of ties with it acquires independent criminal-legal significance. On this basis of the object of criminal circulation of assets, it is proposed to study social relations in the field of criminological security, the normal functioning of which is ensured by a low level of economic attractiveness of committing criminal offenses, minimal possibilities of their financing, and material support.

Keywords: *criminal circulation of assets, financing, material support, legalization, composition of a criminal offense, object, values, social relations, prevention of criminal offenses, criminological security.*

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.91/.97:004.056(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.2.5>**Петро Петрович ГАЛУШКО***(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ОСОБА КІБЕРЗЛОЧИНЦЯ: КРИМІНОЛОГО-ТИПОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті досліджено кримінологічні підходи до типології кіберзлочинців у контексті стрімкої ескалації загроз у цифровому середовищі. Акцентується увага на потребі переосмислення традиційних положень кримінологічної теорії в умовах постіндустріального розвитку суспільства, зокрема через ускладнення структури кіберзлочинності та зростання її впливу на соціальні відносини. Підкреслюється значення глибокого аналізу особистості злочинця як ключового елементу для розробки ефективних заходів запобігання. Обґрунтовано необхідність формування типології кіберзлочинців, яка дозволяє виділяти спільні риси, мотиви й поведінкові моделі осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення у кіберпросторі. Наводиться огляд наукових підходів до проблеми, аналізуються труднощі виокремлення типових профілів кримінальних правопорушників у зв'язку зі специфікою кіберзлочинності. Особлива увага приділена дослідженню особистісних, психофізіологічних та соціальних характеристик осіб кіберзлочинців.

Ключові слова: кіберзлочинність, кримінологічна типологія, особа кримінального правопорушника, комп'ютерні злочини, цифрове середовище, кримінально протиправна поведінка, психологічні характеристики, протидія кіберзлочинності.

Постановка проблеми. У контексті зростання масштабів кіберзлочинності, ускладнення її структури та трансформації злочинної поведінки у цифрову площину, зростає потреба в оновленні кримінологічних підходів до вивчення особи злочинця. Постіндустріальна стадія розвитку суспільства висуває нові виклики перед наукою кримінології, що зумовлює формування нової теоретичної парадигми. Особливого значення набуває проблема кримінологічної типології кіберзлочинців, як засобу систематизації знань про злочинну поведінку в цифровому середовищі.

Питання дослідження особистості злочинця в кримінології мають

глибоке теоретичне підґрунтя. Вагомий внесок у розробку цієї проблематики зробили такі вчені, як О. М. Костенко, С. Ф. Денисов, К. О. Лагода, Ю. В. Орлов, І. М. Даньшин, які досліджували як загальні питання особи правопорушника, так і специфіку кримінологічного аналізу в умовах новітніх форм злочинності. Зокрема, питання кіберзлочинності та типології її суб'єктів розглядали М. О. Кравцова, Р. В. Бараненко, В. В. Топчій, Л. В. Борисова, Д. С. Азаров, які підкреслювали ускладненість характеристик особи кіберзлочинця та недостатню розробленість єдиної типологічної моделі.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю розроблення кримінологічно обґрунтованої типології осіб, що вчиняють правопорушення у сфері інформаційних технологій, для ефективнішої протидії новітнім формам злочинної поведінки.

Мета статті полягає у здійсненні кримінологічної типології кіберзлочинців.

Виклад основного матеріалу. Ескалація загрози кіберзлочинності та її значний вплив на окремих осіб, організації та держави є дедалі очевиднішою. Зростаючий обсяг і складність кібератак зумовлюють необхідність глибшого розуміння осіб, які їх вчиняють. Постіндустріальна стадія розвитку людства вимагає переосмислення й уточнення багатьох положень кримінологічної теорії, перегляду традиційних підходів до боротьби зі злочинністю. На сучасному етапі кримінологія проходить етап формування нової парадигми, зміни наукового світогляду, генерування ідей та упровадження інновацій¹. Отже, кримінологічне дослідження особистості злочинця має виключне значення для забезпечення повноти пізнання феномену злочинності та, відповідно, розробки заходів запобігання. Кримінологічна типологія – це система класифікації, яка використовується для розуміння злочинної поведінки. Вона допомагає вивчати, як і чому відбуваються злочини, шляхом об'єднання злочинців у групи на основі спільних рис, мотивів або способів вчинення злочинів.

Типологія кіберзлочинців дасть можливість хоча б умовно поділити їх на види, виокремити їхні особливості. Така інформація дозволить скласти більш точні профілі осіб, які вчиняють злочини з використанням мережі Інтернет, розробити рекомендації для звичайних громадян, які можуть стати жертвами кіберзлочинців².

У кримінології особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, досліджується найбільш ґрунтовно, усебічно, адже вона є одним з основних елементів предмета, перебуває на межі низки правових наук, а також соціології, психології, педагогіки, що, у свою чергу, обумовлює використання методів для предметного вивчення особи злочинця та типології кіберзлочинця.

¹ Головкин Б. М. Теперішнє і майбутнє кримінології. *Проблеми законності*. 2020. № 149. С. 169.

² Чередниченко К. Ю. Кримінологічна типологія кіберзлочинців // Злочинці і жертви злочинів : матеріали XX всеукр. наук. конф. з кримінології для студентів, аспірантів та молодих вчених, м. Харків, 16 листоп. 2020 р. Харків, 2020. С. 711–716.

О. М. Костенко розвиває ідею, що під методом кримінологічного дослідження слід розуміти узгоджену з принципом кримінологічного пізнання сукупність прийомів, що застосовуються для пізнання злочинності, її причин і умов, особистості злочинця і розробки заходів протидії злочинності¹. Крім того, саме досліджуючи особистість злочинця, можна визначити ті Кримінологічно значущі характеристики середовища, які іноді важко (або неможливо) виявити іншим шляхом².

Складність досліджуваного питання обумовлює тим, що не було б сенсу вести мову про особистість злочинця, якщо їй не притаманні властивості, відмінні від особистісних якостей тих, хто не вчиняє злочинів. Для кримінолога особистість становить інтерес не сама по собі, а лише тією мірою, якою її властивості детермінують злочинну поведінку. Як підкреслюють К. О. Лагода та Ю. В. Орлов, кримінологія, вивчаючи особистість злочинця у нерозривному зв'язку з антисуспільною поведінкою, не може не спиратися в теоретичних концепціях та практичних висновках саме на особливості якостей осіб, які вчиняють злочини³. та становить об'єкт запобіжного впливу на індивідуальному та спеціально-кримінологічному (щодо групи осіб з типовими антисуспільними рисами) рівнях. Отже визначити та впровадити ці відносини з кримінологічної точки зору можливо лише тільки через дослідження конкретних особистостей та їхні взаємостосунки з іншими суб'єктами. Власне ці відносини, що складаються в напряду вчинення злочину, ведення антисоціального способу життя, що притаманне правопорушникам, і формують відповідний тип особи, яка в кримінології називається особа злочинця⁴.

Згідно з позицією І. М. Даньшина, про особу злочинця можна говорити у зв'язку з настанням юридично значущої події – вчиненням діяння, передбаченого законом про кримінальну відповідальність. Інакше і бути не може, оскільки властивості та якості будь-якої людини, у тому числі й злочинця, знаходять свій вияв не інакше, як в її діях і діяльності, а також у домінуючих орієнтаціях і мотиваціях. Але ця думка, на наш погляд, застаріла та в свою чергу можемо погодитися з точкою зору А. Ф. Зелінського О. М. Литвинова та Ю. В. Орлова та наголосити що такий підхід є занадто формальним і не враховує мінливості сучасної злочинності, яка багато в чому залежить від зміни законодавства про кримінальну відповідальність і роботи органів кримінальної юстиції. Так, Ю. В. Орлов вказав, що особистість кримінального правопорушника – відкрита, динамічна, соціально-біологічна система якостей людини, винної у злочинній діяльності як систематичній кримінальній практиці чи одиничному

¹ Костенко О. М., Перелигіна Р. В. Методологія і доктрина сучасної кримінології. К. : КУП НАН України, 2016. С. 6

² Кваша О. О. Організатор злочину кримінально-правове та кримінологічне дослідження. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького, 2003. С. 121.

³ Лагода К. О., Орлов Ю. В. Невиконання судового рішення: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія / за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : ТОВ «В деле», 2016. С. 48

⁴ Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін.; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова. Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2018. С. 128–129.

особистісно значущому кримінальному досвіді. Вона не зводиться виключно до соціально значущих рис людини¹.

Таким чином, сьогодні в кримінологічній літературі розглядаються різні думки стосовно сутності змісту самого поняття особа злочинця. В зв'язку з цим С. Ф. Денисов справедливо вказує, що особа злочинця є достатньо складним феноменом, інтегруючим і багатовекторним поняттям², а тому потребує більш ґрунтового системного асиметричного аналізу.

Для кращого розуміння злочинної поведінки кримінологи використовують класифікаційні схеми, відомі як типології злочинів, для вивчення того, як і чому відбуваються девіантні дії під час вчинення злочину. Центральним і важливим міркуванням будь-якої типології є її актуальність для суспільства. Кримінолог, який вивчає типологію злочинів, повинен визнати, що злочини минулого не обов'язково збігаються зі злочинами, скоєними сьогодні.³ У контексті кіберзлочинців кримінологічна типологія передбачає класифікацію злочинців на різні категорії на основі спільних характеристик для кращого розуміння їхньої поведінки. Ця структура допомагає вивчати «як» і «чому» були вчинені кіберзлочини, особливо під час війни росії проти України.

Кримінологічні дослідження особи комп'ютерного злочинця базуються в основному на двох особливо значимих специфічних групах відомостей. По-перше, це відомості про особу невідомого комп'ютерного злочинця. Такі відомості будуються в основному на основі залишених комп'ютерним злочинцем матеріальних слідів як на місці події комп'ютерного злочину, так і ідеальних слідів відображених в пам'яті свідків, потерпілих тощо. Очевидно, що такі відомості дозволяють сформулювати уяву про загальні риси, ознаки та манери поведінки комп'ютерного злочинця. По-друге, це відомості, які характеризують риси, ознаки та манери поведінки для встановлення відомого комп'ютерного злочинця⁴.

Як зазначила Л. В. Борисова «сьогодні кіберзлочинцям вченими надаються неоднозначні соціально-психологічні характеристики, які засновані на узагальнених емпіричних даних, оскільки сам предмет розгляду недостатньо вивчений з причин специфічності й складності цих злочинів»⁵. В свою чергу Д. С. Азаров, наголосив: «На жаль, вітчизняна кримінологія не має у своєму арсеналі даних узагальнюючого характеру

¹ Кримінологія (Загальна частина) : навч. посіб. / [І. О. Бандурка, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Орлова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ Харків : ХНУВС, 2025. С. 231.

² Денисов С.Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2020. № 1 (22). С. 152–159.

³ Introduction to Criminal Justice / Wesley B. Maier, Kadence C. Maier, William M., Terry D. Edwards. URL: <https://openwa.pressbooks.pub/crimjust1/>

⁴ Малій М. І. Особа комп'ютерного злочинця як об'єкт кримінологічного дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Хмельницький, 2021. 213 с.

⁵ Борисова Л. В. Суб'єкт (особа) транснаціонального комп'ютерного злочину : криміналістичні й психофізіологічні аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 76–80.

щодо особи цих злочинців, майже відсутні публікації з цього приводу. А окремі характеристики «комп'ютерного злочинця» (як то: вік – 24–25 років (середній вік – 30 років); за освітою – інженер в галузі електроніки і математики, займає відповідальну посаду (віце-президент компанії, фінансові керівники, скарбники, вкладники капіталів тощо); можуть не мати ніякої технічної освіти; не мають кримінального минулого; більшість становлять чоловіки, але можуть зустрічатися й жінки; у цілому це яскрава, думаюча, творча особа, професіонал своєї справи, готовий прийняти технічний виклик, бажаний працівник»¹.

Треба сказати, що з визначенням типології кіберзлочинців, на жаль, складно. Немає єдиного підходу та розуміння такого поняття. Так, В. В. Топчій вказав, що «у міжнародних нормативно-правових актах універсальне коло кримінальних правопорушень у сфері інформаційних відносин досі не визначене. Це пов'язано з динамічним розвитком злочинності, виникненням нових видів кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері інформаційних технологій. Тому на сьогодні актуальним питанням залишається розроблення єдиної кримінальної стратегії, пов'язаної з комп'ютерними кримінальними правопорушеннями, їх поняттям і системою»². Такої ж думки Т. Д. Лисько, В. В. Меланіч та Ю. В. Славіта: «Окрім змін у кримінальному законодавстві, комплексна боротьба з кіберзлочинністю потребує гармонізації національного кримінального законодавства про кіберзлочинність із міжнародним, що позитивно вплине на стан боротьби та запобігання кіберзлочинності»³.

На нашу думку, кримінологічна типологія є засобом розробки загальних підсумкових тверджень щодо спостережуваних фактів про певний клас (тип) злочинців, які є достатньо однорідними, щоб їх можна було розглядати як тип, а не намагатися вивчати злочинців як єдиний вид. Це систематичне групування сутностей, які мають спільні характеристики або ознаки, до класів певної системи. Типології є важливим інструментом у кримінології, що допомагає науковцям, правоохоронним органам зрозуміти різні види злочинів, кримінальних правопорушень і злочинної поведінки. Класифікація злочинів є необхідною, оскільки не всі злочини однакові. Кримінологи використовують типології злочинів, щоб вивчати, чому відбуваються злочини, хто їх вчиняє та як їх можна запобігти⁴.

Відомо, що перше в Україні дослідження портрета комп'ютерного злочинця здійснене ще у 1997 році⁵. Дану працю побудовано на основі

¹ Азаров Д. С. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері комп'ютерної інформації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2002. С. 135.

² Топчій В. В., Бодунова О. М. Система кримінальних правопорушень у сфері інформаційних технологій: міжнародно-правовий вимір. *Ірпінський юридичний часопис. Серія: право*. 2023. Вип. 1 (10). С. 187–194.

³ Лисько Т. Д., Меланіч В. В., Славіта Ю. В. Протидія кіберзлочинності: сучасний стан вітчизняного законодавства та досвід зарубіжних країн. *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. № 96. С. 44–49. DOI: <https://doi.org/10.32782/apdp.v96.2022.4>.

⁴ Docs criminal justice glossary. Crime typologies. URL: <https://docmckee.com/cj/docs-criminal-justice-glossary/crime-typologies-definition>.

⁵ Малій М. І. Особа комп'ютерного злочинця як об'єкт кримінологічного дослідження : дис. ... канд.

узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду дослідження характерних рис і ознак особи комп'ютерного злочинця. Крім того в даному дослідженні розкривається сутність поняття особи комп'ютерного злочинця, розкрита характеристика особи комп'ютерного злочинця та сформульована класифікація комп'ютерних злочинців, які вчиняли злочини 25-30 років тому. Водночас, судова-слідча статистика та практика свідчить про стрімке зростання кількості вчинених комп'ютерних кримінальних правопорушень в світі за останні роки. Виходячи з даних позицій, вважаємо, що комп'ютерні злочинці, які вчиняють комп'ютерні злочини сьогодні у Всесвітній мережі інтернет потребують спеціального і більш детального наукового дослідження. Особливо нагальними питаннями при дослідженні особи комп'ютерного злочинця є вивчення його особистісних якостей, психофізіологічних особливостей, індивідуальних рис та ознак, притаманних саме йому та закономірностей його поведінки при вчиненні комп'ютерних злочинів. Для цього потрібно більш детально розглянути зарубіжний досвід та досвід зарубіжних науковців.

Як ми вже казали вище, не існує єдиного міжнародно узгодженого визначення кіберзлочинності. Загалом, це будь-яка незаконна діяльність, що відбувається в кіберпросторі, з використанням мережі та призводить до матеріальних збитків; або незаконне використання будь-якого комунікаційного пристрою для вчинення незаконного діяння. Альтернативні терміни включають «злочин у кіберпросторі», «комп'ютерний злочин», «електронний злочин», «високотехнологічний злочин» і «злочин із використанням технологій». Кіберзлочинність часто передбачає використання комп'ютера як інструмента або цілі. Важливим є розрізнення між кіберзалежними та кібернетично сприяючими злочинами. Не будемо сперечатися з Дж. С. Албанезе, який сказав, що кіберзалежні злочини не можуть існувати поза цифровим світом, тоді як кібернетично-сприяючі злочини є традиційними злочинами, яким сприяють технології. Існуючі внутрішні типології виділяють в структурі кіберзлочинності такі її прояви, як кіберпроникнення, кібершахрайство та крадіжки, кіберпорнографію, а також кібернасильство.¹ Це вказано і в Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність від 23.11.2001 р.²

Проаналізувавши позиції, поширені серед зарубіжних кримінологів, можна дійти висновку про те, що у них інший підхід до типології та ознак осіб, які вчиняють кіберзлочини. Вони виділяють основні 4 групи за критеріями мотивації, особливостей технічних навичок та досвіду, цілепокладання, організаційної структури й характеру взаємодії з іншими співучасниками.

Домінуючі мотиви, що спонукають кіберзлочинців до їх протиправної

юрид. наук : 12.00.08. Хмельницький, 2021. С. 112.

¹ Albanese Jay S. A Typology of Cybercrime: An Assessment of Federal Prosecutions. *Journal of Criminal Justice and Law*. 2022. Vol. 6. Issue 1. URL: <https://jcl.pubpub.org/pub/vm45gchn/release/1>.

² Конвенція про кіберзлочинність : Міжнародний документ Ради Європи. Конвенція від 23.11.2001 р. URL: : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text.

активності, є різноманітними та складними. Розуміння мотивації має вирішальне значення для розробки ефективних стратегій протидії кіберзлочинності. Можна виділити такі ключові мотиви:

• **корисливий мотив, спрямований на отримання фінансової вигоди:** це є головним рушієм для багатьох кіберзлочинців, охоплюючи такі дії, як незаконне заволодіння персональними даними, їх продаж, а також шахрайства, атаки програм-вимагачів тощо¹. Чорний ринок викрадених даних і легкість їх монетизації сприяють цій активній дії цього мотиву. Модель «злочин як послуга» ще більше знижує бар'єр для входу фінансово мотивованих кіберзлочинців;

• **політичні та інші ідеологічні мотиви,** що обумовлюють до життя так званий *хактивізм* – використання комп'ютерів, комп'ютерних мереж для просування політичних ідей², в тому числі й втручання у виборчі процеси країн через використання технологій фреймингу, сугестії, чорного піару тощо. Керовані соціальними чи політичними мотивами, хактивісти використовують методи злому для просування своїх переконань або зриву діяльності організацій, з якими вони в опозиції, тощо. Їхні дії можуть варіюватися від спотворення вебсайтів, витоку даних³ й до впливу на світогляд користувачів соціальних мереж, обумовлення їх вибору на користь соціально (зокрема політично) значущих дій;

• **помста:** незадоволені співробітники або особи, які прагнуть помститися, скажімо колишньому роботодавцеві, можуть вдаватися до кібератак проти організацій або конкретних осіб;

• **ігрові мотиви.** Деякі особи мотивовані складністю злому як виклику технічного, інтелектуального характеру, бажанням отримати визнання серед однолітків або просто заради розваги⁴. Скрипт-кідді часто потрапляють до цієї категорії. Це – термін, що використовується для зневажливої характеристики недосвідчених, низько кваліфікованих хакерів – «чорних капелюхів», які мають обмежені знання та здійснюють свої атаки за допомогою скриптів, створених іншими хакерами, а не розробляють власні. Часто мотивовані пошуком гострих відчуттів та популярністю серед своїх колег, ці хакери не становлять значної загрози для добре підготовленої організації⁵. Але все ж скидати їх з рахунків не варто. Й деякі типові цифрові сліди здатні вказати саме не те, що в конкретному випадку діяв недосвідчений злочинець-гравець, для якого, зрештою, вчинення

¹ What is cyber crime? Types, examples, and prevention // CyberTalents. URL: <https://cybertalents.com/blog/what-is-cyber-crime-types-examples-and-prevention>.

² Хактивізм // Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Хактивізм>.

³ What is Hacktivism: Types, Ethics, History & Examples / Imperva. URL: <https://www.imperva.com/learn/application-security/hacktivism/>

⁴ Reynolds A. L. Profiling Cybercriminals: Behavioral Analysis and Motivations Behind Cybercrime Activities // *Cybersecurity Undergraduate Research Showcase*. 2024. URL: <https://digitalcommons.odu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1094&context=covacci-undergraduateresearch>

⁵ Know Your Adversary: Understanding the Motivations of Different Types of Hackers // ERMProtect. URL: <https://ermprotect.com/blog/know-your-adversary-understanding-the-motivations-of-different-types-of-hackers/?nowprocket=1>.

кіберзлочину є способом задовольнити потребу у самоактуалізації, визнанні.

•патріотично обумовлена діяльність проти ворожої держави, конкуруючої корпорації тощо. Держави чи конкуренти можуть займатися кібершпигунством для збору конфіденційної інформації з політичною, економічною чи стратегічною метою. Сюди можна віднести кібератаки під час збройних конфліктів, на кшталт агресивної війни росії проти України.

Мотивації часто корелюють з конкретними видами кіберзлочинів. Корислива мотивація тісно пов'язана з такими типами кіберзлочинів як фішинг, створення та поширення програми-вимагачів, незаконне заволодіння персональними даними¹. Політичні мотивації керують хактивізмом і кібертероризмом. Помста часто лежить в основі особистісно забарвлених погроз, деяких видів цілеспрямованих атак на кібернетичну інфраструктуру. Організовані кіберзлочинні групи, як правило, керуються фінансовою вигодою, тоді як хактивістські групи мотивовані ідеологією. Державні суб'єкти переслідують геополітичні та стратегічні цілі. Кіберзлочинці часто мають кілька мотивацій, і вони можуть змінюватися з часом. Розуміння мотивацій, що стоять за кібератаками, є вирішальним для розробки ефективних стратегій кібербезпеки.

В основу типології кіберзлочинців також можна покласти характер їх технічних, технологічних знань і навичок. Відповідно – формуються такі кримінологічні типи:

– *скрипт-кідді*: їм бракує значних технічних знань, і вони покладаються на готові інструменти. Часто мотивовані гострими відчуттями або визнанням серед однолітків.

– *хакери-початквці («зелені капелюхи»)*: новачки в хакерстві, але прагнуть навчатися та розвивати навички.

– *кваліфіковані хакери*: володіють значними технічними навичками. Кваліфіковані хакери можуть здійснювати складніші атаки, включаючи розгортання програм-вимагачів, витоки даних і складні фішингові кампанії². «Чорні капелюхи» – використовують навички з кримінально протиправною метою, «сині» – це розробники програмного забезпечення, орієнтованого на безпеку (в тому числі від викриття правоохоронцями), а «червоні» – хакери-вігіланти³, що самоправно переймають на себе функції держави як монополіста на легальне застосування сили в межах кримінальної юстиції.

– *елітні хакери* – професіонали найвищої категорії, творчі особистості, які нерідко виявляються розробниками ІТ-інновацій або ж, принаймні, неочікуваних напрямів, способів використання вже наявних розробок. Серед іншого елітні хакери можуть бути причетні до розробки складних стійких

¹ Arkvik I. What is financial cybercrime, and how can we prevent it? URL: <https://www.visma.com/resources/content/what-is-financial-cybercrime-and-how-to-prevent-it>.

² Borges E. Types of Cybercriminals and Their Motivations // Recorded Future. 2024. URL: <https://www.recordedfuture.com/threat-intelligence-101/threat-actors/cybercriminals>.

³What is Hacktivism: Types, Ethics, History & Examples / Imperva. URL: <https://www.imperva.com/learn/application-security/hacktivism/>

загроз (APT) або «експлойтів нульового дня» (недолік у безпеці програмного забезпечення, який невідомий тому, хто зацікавлений у його усуненні, наприклад, розробнику. «Експлойт нульового дня» – це метод, який хакери використовують для атаки на системи з раніше невідомою вразливістю)¹.

Типологія кіберзлочинців на основі особливостей цілепокладання дає можливості виділити такі їх типи:

– *одинаки, орієнтовані на особисті цілі*. Вони здійснюють атаки заради особистої вигоди: отримання важливої для них інформації, фінансових даних або переслідування²;

– *підприємці (малі та великі)*. Здійснюють кібератаки заради корпоративної (для групи осіб) фінансової вигоди. Невеликі об'єднання часто є вразливими через обмежені ресурси безпеки³.

– *державні органи*, які організують атаки в межах здійснення актів диверсій, кібертероризму, вчинення воєнних кіберзлочинів. До цього переліку належать також атаки й на критичну інфраструктуру з метою зриву, саботажу або спричинення широкомасштабних негативних наслідків для цивільного населення. Щодо об'єктів, розташованих на території України, тільки за 2024 р. було скоєно 4365 кібератак, від якої страждала в першу чергу критична інфраструктура.

Цінність цілі є ключовим фактором у кіберзлочинній діяльності⁴. Взаємопов'язаність цифрових систем означає, що атаки на одну ціль можуть мати наслідки для інших наприклад атаки на ланцюг поставок, що призводить до зупинки всієї галузі. Заклади освіти мають унікальний набір вразливостей і цінних даних, що робить їх привабливими цілями⁵.

Типологія на основі організаційної структури надає можливість вести мову про такі типи кіберзлочинців:

- *автономні злочинці*, що діють самостійно;
- *малі ситуативні групи*, що об'єднуються заради досягнення цілей протягом незначного проміжку часу. Є нестійкими;
- *організовані кіберзлочинні синдикати* – складні групи зі спеціалізованими ролями, часто схожі на легальний бізнес. Вони часто працюють з чітким розподілом праці, включаючи такі ролі, як

¹ Clough A. P. 3 Types of Cyber Threat Actors and Their Motivations // Risk & Insurance. 2022. URL: <https://riskandinsurance.com/3-types-of-cyber-threat-actors-and-their-motivations/>; Borges E. Types of Cybercriminals and Their Motivations // Recorded Future. 2024. URL: <https://www.recordedfuture.com/threat-intelligence-101/threat-actors/cybercriminals>

² Chen S., Hao M., Ding F., Jiang D., Dong J., Zhang S., Guo Q., Gao C. Exploring the global geography of cybercrime and its driving forces. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2023. Vol. 10. № 1. P. 71. – DOI: 10.1057/s41599-023-01560-x.

³ Common Targets for Cyberattacks in 2024 / IS Partners. 2024. URL: <https://www.ispartnersllc.com/blog/common-targets-for-cyberattacks/>

⁴ Вахитова З. Теорія кіберрутинної діяльності // Оксфордська дослідницька енциклопедія кримінології. 2025. 22 січня. URL: <https://oxfordre.com/criminology/view/10.1093/acrefore/9780190264079.001.0001/acrefore-9780190264079-e-784>.

⁵ Miller E. The State of Higher Education Cybersecurity: Top Insights and Trends // BitLyft. 2023. URL: <https://www.bitlyft.com/resources/the-state-of-higher-education-cybersecurity-insights-trends/>

тестувальники на проникнення, розробники шкідливого програмного забезпечення, переговорники та особи, які займаються відмиванням грошей¹;

– *публічно організовані суб'єкти* – групи, що фінансуються та керуються урядами країн.

– *хактивістські групи* – слабо організовані групи осіб, керовані політичними чи соціальними програмами. Є нестійкими, вразливими до викриття.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що сучасна кіберзлочинність, як кримінологічне явище, вимагає нового концептуального підходу до розуміння особи злочинця, яка діє в цифровому середовищі. Типологізація кіберзлочинців дозволяє систематизувати знання про їх соціально-психологічні характеристики, мотиваційні установки та моделі поведінки. З огляду на динамічність кіберсередовища, традиційні кримінологічні підходи до вивчення особи правопорушника потребують адаптації до нових форм девіантної активності.

З'ясовано, що більшість осіб, які вчиняють кіберзлочини, не мають кримінального минулого, мають високий інтелектуальний потенціал і, нерідко, працюють у легальному ІТ-секторі. При цьому зростає роль поведінкових та психофізіологічних характеристик у побудові ефективної профілактики кіберзлочинів.

Отже, особа комп'ютерного злочинця повинна стати одним із ключових об'єктів сучасних кримінологічних досліджень. Такий підхід сприятиме не лише глибшому розумінню цифрової злочинності, а й удосконаленню спеціальних та загальних заходів її запобігання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азаров Д. С. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері комп'ютерної інформації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2002. 212 с.
2. Борисова Л. В. Суб'єкт (особа) транснаціонального комп'ютерного злочину : криміналістичні й психофізіологічні аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 76–80.
3. Вахітова З. Теорія кіберрутинної діяльності // Оксфордська дослідницька енциклопедія кримінології. 2025. 22 січня. URL: <https://oxfordre.com/criminology/view/10.1093/acrefore/9780190264079.001.0001/acrefore-9780190264079-e-784>.
4. Головкін Б. М. Теперішнє і майбутнє кримінології. *Проблеми законності*. 2020. № 149. С. 168–184.
5. Денисов С. Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 152–159.

¹ Williams D. How High Level Cybercrime Groups Are Formed and Organized. URL: <https://www.blackfog.com/how-high-level-cybercrime-groups-are-formed/>

6. Кваша О. О. Організатор злочину кримінально-правове та кримінологічне дослідження. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2003. 216 с.
7. Конвенція про кіберзлочинність : Міжнародний документ Ради Європи. Конвенція від 23.11.2001 р. URL: : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text.
8. Костенко О. М., Перелигіна Р. В. Методологія і доктрина сучасної кримінології. К. : КУП НАН України, 2016. 115 с.
9. Кримінологія (Загальна частина) : навч. посіб. / [І. О. Бандурка, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Орлова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ Харків : ХНУВС, 2025. 616 с.
10. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін.; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова. Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
11. Лагода К. О., Орлов Ю. В. Невиконання судового рішення: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія / за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : ТОВ «В деле», 2016. 254 с.
12. Лисько Т. Д., Меланіч В. В., Славіта Ю. В. Протидія кіберзлочинності: сучасний стан вітчизняного законодавства та досвід зарубіжних країн. *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. № 96. С. 44–49. DOI: <https://doi.org/10.32782/apdp.v96.2022.4>.
13. Малій М. І. Особа комп'ютерного злочинця як об'єкт кримінологічного дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Хмельницький, 2021. 213 с.
14. Топчій В. В., Бодунова О. М. Система кримінальних правопорушень у сфері інформаційних технологій: міжнародно-правовий вимір. *Ірпінський юридичний часопис. Серія: право*. 2023. Вип. 1 (10). С. 187–194.
15. Хактивізм // Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Хактивізм>.
16. Чередниченко К. Ю. Кримінологічна типологія кіберзлочинців // Злочинці і жертви злочинів : матеріали ХХ всеукр. наук. конф. з кримінології для студентів, аспірантів та молодих вчених, м. Харків, 16 листоп. 2020 р. Харків, 2020. С. 711–716.
17. Albanese Jay S. A Typology of Cybercrime: An Assessment of Federal Prosecutions. *Journal of Criminal Justice and Law*. 2022. Vol. 6. Issue 1. URL: <https://jcjl.pubpub.org/pub/vm45gchn/release/1>.
18. Arkvik I. What is financial cybercrime, and how can we prevent it? URL: <https://www.visma.com/resources/content/what-is-financial-cybercrime-and-how-to-prevent-it>.
19. Borges E. Types of Cybercriminals and Their Motivations // Recorded Future. 2024. URL: <https://www.recordedfuture.com/threat-intelligence-101/threat-actors/cybercriminals>

20. Borges E. Types of Cybercriminals and Their Motivations // Recorded Future. 2024. URL: <https://www.recordedfuture.com/threat-intelligence-101/threat-actors/cybercriminals>.
21. Chen S., Hao M., Ding F., Jiang D., Dong J., Zhang S., Guo Q., Gao C. Exploring the global geography of cybercrime and its driving forces. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2023. Vol. 10. № 1. P. 71. – DOI: 10.1057/s41599-023-01560-x.
22. Clough A. P. 3 Types of Cyber Threat Actors and Their Motivations // Risk & Insurance. 2022. URL: <https://riskandinsurance.com/3-types-of-cyber-threat-actors-and-their-motivations/>
23. Common Targets for Cyberattacks in 2024 / IS Partners. 2024. URL: <https://www.ispartnersllc.com/blog/common-targets-for-cyberattacks/>
24. Docs criminal justice glossary. Crime typologies. URL: <https://docmckee.com/cj/docs-criminal-justice-glossary/crime-typologies-definition>.
25. Introduction to Criminal Justice / Wesley B. Maier, Kadence C. Maier, William M., Terry D. Edwards. URL: <https://openwa.pressbooks.pub/crimjust1/>
26. Know Your Adversary: Understanding the Motivations of Different Types of Hackers // ERMPProtect. URL: <https://ermprotect.com/blog/know-your-adversary-understanding-the-motivations-of-different-types-of-hackers/?nowprocket=1>.
27. Miller E. The State of Higher Education Cybersecurity: Top Insights and Trends // BitLyft. 2023. URL: <https://www.bitlyft.com/resources/the-state-of-higher-education-cybersecurity-insights-trends/>
28. Reynolds A. L. Profiling Cybercriminals: Behavioral Analysis and Motivations Behind Cybercrime Activities // *Cybersecurity Undergraduate Research Showcase*. 2024. URL:
29. What is cyber crime? Types, examples, and prevention // CyberTalents. URL: <https://cybertalents.com/blog/what-is-cyber-crime-types-examples-and-prevention>.
30. What is Hacktivism: Types, Ethics, History & Examples / Imperva. URL: <https://www.imperva.com/learn/application-security/hacktivism/>
31. Williams D. How High Level Cybercrime Groups Are Formed and Organized. URL: <https://www.blackfog.com/how-high-level-cybercrime-groups-are-formed/>

Стаття надійшла до редакції 10.07.2025

Petro P. HALUSHKO,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

CYBERCRIMINAL PERSONALITY: CRIMINOLOGY-TYPOLOGICAL CHARACTERISTICS

The article examines criminological approaches to the typology of

cybercriminals in the context of the rapid escalation of threats in the digital environment. The emphasis is on the need to rethink traditional provisions of criminological theory in the context of the post-industrial development of society, in particular due to the complexity of the structure of cybercrime and the growth of its impact on social relations. The importance of a deep analysis of the criminal's personality as a key element for the development of effective prevention measures is emphasized. The need to form a typology of cybercriminals is substantiated, which allows identifying common features, motives and behavioral models of persons committing criminal offenses in cyberspace. An overview of scientific approaches to the problem is provided, and the difficulties of identifying typical profiles of criminal offenders in connection with the specifics of cybercrime are analyzed. Particular attention is paid to the study of the personal, psychophysiological and social characteristics of cybercriminals.

Keywords: *cybercrime, criminological typology, criminal offender personality, computer crimes, digital environment, criminally unlawful behavior, psychological characteristics, counteraction to cybercrime.*

Ірина Геннадіївна ЛУЦЕНКО,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Тетяна Анатоліївна ШЕВЧУК
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Андрій Миколайович ЯЩЕНКО,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПІДРИВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОТИ УКРАЇНИ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВОЄННО-ЗЛОЧИННИХ ПРАКТИК У КІБЕРПРОСТОРІ

У статті досліджено нову кримінально-криміногенну загрозу – втягнення російськими спецслужбами українських неповнолітніх у підривну діяльність проти України в умовах російсько-української війни. Зазначено, що попри існуючі системи захисту прав дитини, війна виявила та посилила низку глибоких проблем у соціальній, економічній, інформаційній, освітньо-

педагогічній, сімейно-виховній та правоохоронній сферах, що створюють умови залучення підлітків до кримінальних практик. Проведено аналіз даних офіційної статистики та повідомлень правоохоронних органів України що свідчать про зростання підривної діяльності, фігурантами якої є неповнолітні. Виокремлено основні ознаки втягнення неповнолітніх у підривну діяльність проти України в умовах війни: використання цифрових платформ, корислива мотивація, прихована мета дій, застосування маніпулятивних практик. Акцентовано увагу на необхідності впровадження дієвих загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів протидії досліджуваному виду кримінальних практик, зокрема за допомогою правоохоронних ініціатив, освітніх проєктів, інформування громадськості та захисту вразливих категорій дітей. У висновку зазначено про критично важливу роль держави у захисті дітей як запоруки збереження майбутнього держави та стабільності суспільства в умовах війни.

Ключові слова: *неповнолітні, війна, втягнення у протиправну діяльність, підривна діяльність, ненависть, вербування, кіберпростір, кібербезпека, злочинність, протидія злочинності.*

Постановка проблеми. Російсько-українська війна докорінно змінила життя всієї країни та суспільства. Серед громадян також, напевно чи лишилися ті, в долі яких війна не внесла корективи. Разом із цим, як у мирний час, так і під час війни, існують категорії осіб, які потребують особливого захисту держави. Не безпідставно однією з таких категорій є неповнолітні. З одного боку діти (особи до 18 років), і неповнолітні, як одна з вікових категорій (14–18 років), вважаються вразливими верствами населення за низкою факторів, а з іншого боку – це майбутнє країни, нащадки, продовжувачі української державності. Тож цілком закономірно, що «держава, суспільство, сім'я мають забезпечити якнайкращий фізичний, інтелектуальний та духовний розвиток дітей, здійснюючи розвиток культури і спорту, дбаючи про належний стан закладів здоров'я та медичної допомоги, формуючи ефективну освітню траєкторію, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, готувати її до самостійного життя та праці»¹.

Втім, реалії воєнного часу свідчать про недостатню ефективність заходів захисту неповнолітніх, якими керувалися у довоєнний час. Про це свідчить невтішна статистика Офісу Генерального прокурора України, повідомлення Служби безпеки України (СБУ) та Національної поліції України (НПУ). Річ у тім, що РФ почала використовувати українських неповнолітніх осіб у своїй загарбницькій війні проти України.

Ціла плеяда українських вчених приділили значну увагу кримінологічним проблемам злочинності неповнолітніх, зокрема І. О. Бандурка, В. В. Голіна, С. Ф. Денисов, Л. В. Дундич, А. К. Закалюк, О. Г. Кальман, Ю. В. Орлов, О. С. Передерій, Н. З. Рогатинська, Н. В. Сметаніна,

¹ Тертишник В. М. Права і свободи людини. Київ : Алерта, 2022. С. 236

В. В. Сокурєнко, Т. В. Стаховський, Н. С. Юзікова, В. І. Шакур, А. П. Джука та ін. Свої праці науковці присвятили дослідженню умов та причин злочинності осіб цієї вікової категорії, розробили різні шляхи протидії їй. Разом із тим, наявність великої кількості наукових праць із зазначеної тематики, свідчить про постійну актуальність і затребуваність цієї тематики, малодослідженість окремих аспектів даного виду злочинності особливо в умовах російсько-української війни

Мета статті – виявити, описати ознаки, способи втягнення російськими спецслужбами українських підлітків у підрибну діяльність в умовах російсько-української війни, охарактеризувати кримінологічні засади протидії підрибній діяльності в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. З початком повномасштабного вторгнення на територію України у 2022 році та продовж 2023 року рф не використовувала неповнолітніх у підрибній діяльності проти України, про що свідчить відсутність даних у статистичній звітності облікованих кримінальних правопорушень за відповідні періоди за такими статтями Кримінального кодексу (далі – КК) України як-от: ст. 113 (Диверсія), ст. 114-1 (Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань), ст. 114-2 (Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану) та ст. 258 (Терористичний акт). Проте, провальний бліцкриг по захопленню України, змусив спецслужби рф вдатися до пошуку інших способів ведення війни, серед яких можна виділити і внутрішню дестабілізацію ситуації в країні за допомогою українських неповнолітніх. Як свідчать статистичні дані, цей спосіб виявився дієвим і вже має свої результати у вигляді облікованих кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їх участю у 2024 році, а саме: за ст. 113 ККУ – 9, за ст. 114-1 ККУ – 19, за ст. 114-2 ККУ – 1, за ст. 258 ККУ – 3; протягом січня-травня 2025 року ці показники становлять: за ст. 113 ККУ – 2, за ст. 114-1 ККУ – 6. І це лише дані офіційної статистики, поза якою лишається латентна злочинність. Щодо розмірів останньої у фахівців немає однастайності, проте спираючись на думки закордонних і вітчизняних спеціалістів, можемо припустити, що найменші показники латентності складають половину від усієї злочинності.

Про те, що рф використовує українських підлітків у війні проти України, і те, що дані офіційної статистики це лише верхівка айсбергу, свідчать численні повідомлення правоохоронних структур. Наведемо випадки вербування українських підлітків.

Кіберполіція України інформує про небезпеку вербування російськими спецслужбами для вчинення диверсій, зокрема – підпалів автомобілів українських військовослужбовців:

- поліцейські спільно з СБУ викрили схему російських спецслужб з вербування підлітків для вчинення диверсій. Юнаків віком від 13 до 18

років, яких росія втягнула в злочинну діяльність, затримано. Тепер їм загрожує покарання до 15 років позбавлення волі або довічне ув'язнення;

- на Миколаївщині затримали двох підлітків 16 та 17 років, які, спокусившись на «легкий заробіток» в інтернеті, облили легкозаймистою рідиною і підпалили дві автівки військовослужбовців на Одещині. Замовник цих підпалів перебуває за кордоном. За рішенням суду хлопцям обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою;

- затримання чотирьох мешканців Дніпропетровщини віком від 17 до 21 року, які підпалили військовий мікроавтобус у Дніпрі. Вони також діяли за завданням спецслужб рф, спокусившись на грошову винагороду (інформація станом на червень 2024 року)¹.

Станом на квітень 2025 року речник Служби безпеки України Артем Дехтяренко зазначив, що майже п'ята частина – 22% – тих, кого російські спецслужби завербували для своїх завдань в Україні, є неповнолітніми, їх використовували для підготовки диверсій чи терактів. «Підпали авто ЗСУ і диверсії на залізниці активізувалися приблизно із травня 2024 року. А з початку 2025 року спецслужби РФ вчергове показали, що у них немає ніяких червоних ліній і вони перейшли до терактів із використанням вибухівки. І для таких злочинів вербують навіть підлітків. Наймолодшими виконавцями російських замовлень, яких СБУ викрила на підпалі релейних шаф «Укрзалізниці», були 13-річні агенти-підлітки», – розповів представник СБУ².

У 2025 році ситуація з залученням російськими спецслужбами у підривною діяльність українських неповнолітніх дещо змінила свій характер. Так, начальник управління ювенальної превенції Нацполіції України Василь Богдан зазначив, що зараз у поліції спостерігають зниження кількості випадків вербування дітей, порівняно з минулим роком, водночас збільшилась кількість звернень про факти спроб вербування дітей: «Випадки вербування дітей почали з'являтися з квітня 2024 року і пік їхньої кількості був наприкінці літа – на початку осені минулого року. Потім тенденція почала спадати, але якщо на початку були дещо прості завдання, якщо можна так сказати – від підвалів релейних шаф та автомобілів, то зараз, як ми бачимо, підлітків вербують і для виконання різних диверсійних та терористичних завдань... Поряд із цим, ми спостерігаємо стрімке збільшення звернень до поліції про факти спроб вербування дітей»³.

Таким чином рф не тільки не припиняє вербувати неповнолітніх, а й схиляє їх до вчинення більш тяжких кримінальних правопорушень. Проте і це не є межею цинізму і жорстокості російських спецслужб у порівнянні з

¹ Вербування підлітків ворогом для скоєння диверсій: кіберполіція попереджає про небезпеку в інтернеті / Національна поліція України. URL: <https://npu.gov.ua/news/verbuvannia-pidlitkiv-vorohom-dlia-skoiennia-dyversii-kiberpolitsiia-poperedzhaie-pro-nebezpeku-v-interneti>.

² Речник СБУ: 22% серед завербованих спецслужбами РФ в Україні – це неповнолітні / Радіо свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-sbu-pidpaly-ahenty-rf-statystyka/33368404.html?fbclid=IwY2xjawJaGalleHRuA2F1bQlXMAABHR2FX74SbjhsemV352uaa6dWVP5fMceqX9E120KyijUxNH7xWPDMDYJqew_aem_XdhSQ3l2lt7Fhfm43V-HQ.

³ Там само

ліквідацією завербованих неповнолітніх. Прикладом таких дій є інформація від пресслужби СБУ, яка повідомила про обставини вибуху в Івано-Франківську, а саме за наявними даними, російська спецслужба підірвала двох власних агентів, які переносили саморобний вибуховий пристрій у районі залізничного вокзалу: «за даними слідства, неповнолітні навчалися у коледжах і товаришували. В обмін на обіцянку грошей від окупантів вони за інструкцією російського куратора виготовили саморобну вибухову речовину та два саморобні вибухові пристрої, замасковані під термоси. Для конспірації фігуранти робили це в орендованій за гроші куратора квартирі в багатоповерхівці поблизу залізничного вокзалу».¹

Контент-аналіз повідомлень у засобах масової інформації, а також інформації офіційних вебпорталів Національної поліції У та СБУ дає можливість виділити наступні ознаки втягнення російськими спецслужбами українських підлітків у підривну діяльність в умовах російсько-української війни:

- *найпотужнішою платформою для вербування підлітків є Інтернет*, а саме соціальні мережі і месенджери, які користуються популярністю у молоді (Telegram, TikTok, Instagram, чати в онлайн відеоіграх тощо). Нажаль, доступ до дітей через мережу Інтернет і в мирний час був слабкою ланкою, варто лише згадати «групи смерті», як-от: «Синій кит», «Тихий будинок» тощо. Закритість такого месенджера як Telegram дозволяє приєднуватися до існуючих груп та створювати нові групи з метою подальшого вербування її учасників або ж шляхом «зламу» тих чи інших месенджерів;

- *способами вербування* найчастіше виступають пропозиції заробітку, а також шантажування, погрози, розважальні пропозиції тощо. Частіше за все неповнолітні купляються на пропозицію «легких» грошей за зовсім невинні дії, наприклад, зробити фото чи напис. Погрози можуть застосовуватися як до самих неповнолітніх, так і їх рідних і близьких. Шантажування може використовуватися на підставі зібраної інформації про особу в мережі Інтернет або її найближче оточення. Підступність ворога не має меж, дітей шантажують навіть фото зробленими штучним інтелектом. Окрім цього шантажування може використовуватися до осіб, які на певному етапі відмовляються від подальшої співпраці;

- *справжня мета діяльності носить прихований характер*. За три роки повномасштабної війни відвертих прихильників «руського миру» на території України поменшало, а ті, що лишилися намагаються не привертати до себе уваги правоохоронних структур. Тож пропозиції щодо початкових дій переважно носять завуальований характер, залучення до диверсійної діяльності відбувається поступово. Умовно кажучи, зробити фото об'єкту майбутнього посягання, придбання засобів для його знищення та безпосередньо саме знищення можуть бути виконані трьома різними

¹ СБУ: Росія організувала вибухи в Івано-Франківську, підірвавши завербованих підлітків / Радіо свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-sbu-rosiia-vubyhy-ivano-frankivsk/33345529.html>.

людьми. В подальшому, всі ці дії можуть покладатися на одну особу чи групу осіб;

- на боці ворога *працюють підготовлені фахівці*, які володіють техніками маніпуляції та розуміються на віковій психології. Ця теза підтверджується різноманітними методами вербування неповнолітніх та втягнення їх до кримінальної діяльності. На одних дітей тиснуть погрозами розправи щодо їх батьків, інших шантажують інформацією приватного характеру, комусь пропонують помститися кривдникам у такий спосіб та інше.

- *повний контроль за ходом підривної діяльності*, від моменту залучення до виконання поставленого завдання. Куратори вимагають докази, що підтверджують виконання поставлених задач: фото- і відеофіксація результатів виконаної роботи. Окрім цього куратори особисто надають консультації щодо виготовлення саморобних вибухових пристроїв або надсилають відео такого змісту та інше;

- *територіальна розповсюдженість*, ворог не обмежується регіонами наближеними до лінії фронту, цей вид кримінальних практик охопив всю країну від сходу до заходу і з півдня на північ. Підривна діяльність російських спецслужб, в першу чергу спрямована на дестабілізацію країни з середини, тож під ударом перебувають всі регіони країни;

- *ліквідація завербованих агентів*. Життя українських дітей для рф нічого не значить, пусте місце, тим більше для російських спецслужб це лише розхідний матеріал у підривній діяльності. У разі виникнення загроз у ході виконання завдання, завербовані агенти ліквідуються на місці. Звичайно, що інформація про такі радикальні дії завербованим особам не повідомляється, тож вони не йдуть свідомо на смерть, не є «смертниками».

Використання рф українських підлітків у підривній діяльності проти України в мовах війни є поганим сигналом для всього нашого суспільства і держави. Безцінний людський ресурс, фундамент майбутньої української державності вже роками назавсім полишає Батьківщину. Діти, які попри всі небезпеки і ризики залишилися в воюючій країні, потребують максимальної уваги і захищеності з боку держави.

Вербування ворогом наших дітей під час війни свідчить про наявність низки недоліків у таких сферах життєдіяльності, як-от: економічна, сімейно-виховна, психологічна, освітньо-педагогічна, інформаційна, правоохоронна та інші. Принагідно зазначити, що існуючі недоліки, не є чимось новим, вони в більшому або меншому ступені існували і в мирний час, проте війна, як кризове явище посилила їх і вони набули контекстуального характеру.

Зазначені сфери охоплюються кримінологічними рівнями протидії злочинності, передусім загальносоціальним та спеціально-кримінологічним. Загальносоціальний рівень охоплює заходи, спрямовані на розвиток і вдосконалення суспільних відносин, зменшення соціальних суперечностей та побудову фундаменту для нормального функціонування всіх соціальних сфер. Злагоджена діяльність у зазначених сферах, як і їх взаємозалежність, на загальносоціальному рівні є необхідною умовою

функціонування держави і суспільства, адже розлад в одній сфері спричинить наслідки в інших. Таким чином, прорахунки і недоліки призводять до таких криміногенних наслідків:

- в економічній сфері. Переформатування всієї сфери, воєнні витрати, залежність від міжнародних партнерів, штучні конфлікти, корупція, втрата сотень підприємств і тисяч гектарів землі, втрата інфраструктури, переадаптація бізнесу, безробіття та інші економічні катаклізми беззаперечно вплинули на фінансовий стан кожної родини. Негативний вплив відчули багато родин, і саме це може бути однією з підстав отримати «легкі» гроші, за які неповнолітні придбають гаджети, одяг, мотоцикл та інше;

- сімейно-виховна сфера. «Неблагонадійні», конфліктні, асоціальні сім'ї нікуди не ділися під час війни; додалися неповні родини через втрати на війні; тривала відсутність одного з батьків у зв'язку з несенням військової служби; зайнятість батьків у пошуку засобів до існування; перекладання батьківських обов'язків на освітні організації тощо;

- психологічна сфера. Не всі дорослі справляються з своїм психологічним станом, значна частина людей потребує психологічної допомоги різного ступеня, в тому числі й діти. Певною особливістю в цій сфері є відстрочений характер настання наслідків, що може нести реальну і потенційну небезпеку, як для дітей, так і для дорослих;

- освітньо-педагогічна сфера. Всі освітяни і педагоги здійснюють потужний вплив на формування особистості дитини, особливо їх участь важлива в сім'ях, зазначених у сімейно-виховній сфері. Професійність фахівців у цій сфері та їх матеріальна забезпеченість це дієвий запобіжник на шляху до протиправної діяльності їх вихованців;

- інформаційна сфера, переповнена інформацією різного штибу, що доволі часто має діаметрально протилежний характер. Безконтрольне споживання цієї інформації незрілою інтелектуально-психологічно особистістю сприяє формуванню викривленої дійсності, де підмінюються поняття, події, вороги і герої тощо. Враховувати треба і ту обставину, що досліджувана нами категорія осіб, все своє свідоме життя зростає в умовах війни, що почалася на сході України, і для якої слово «війна», нажаль, є буденним.

Спеціально-кримінологічний рівень передбачає комплекс заходів спрямованих саме на протидію злочинності, які є змістом роботи різних державних органів. Значна роль у протидії втягненню неповнолітніх у підривну діяльність проти України відводиться правоохоронним органам, які діють за напрямками: кримінологічна профілактика, відвернення та припинення кримінальних правопорушень. Станом на зараз такою діяльністю займаються такі правоохоронні органи та їх структурні підрозділи як:

- СБУ, яка запустила спеціальний чатбот «Спали» ФСБешника» для оперативного збору інформації про спроби вербування російськими спецслужбами. Його створено в телеграмі, оскільки цю мережу ворог

найчастіше використовує для того, щоб залучити громадян України, а особливо молодь і неповнолітніх, до підпалів авто ЗСУ, приміщень ТЦК, мінувань, різного роду диверсій і терактів¹.

Національна поліція України протидіє вербуванню дітей і підлітків через такі підрозділи як: ювенальна превенція, кіберполіція, Служба освітньої безпеки (експериментальний проект), в цьому напрямку також працюють поліцейські офіцери громади. Зазначені суб'єкти у своїй діяльності активно застосовують такі заходи, як:

- відвідування шкіл з метою проведення для дітей тематичних лекцій. Начальник відділу ювенальної превенції ГУНП в Тернопільській області Олег Добропольський зазначив, що з дітьми в закладах освіти з початку року нами проведено понад 1650 лекцій²;

- проведення онлайн зустрічей, як-от масштабний онлайн-урок під назвою «ПротиДІЙ», який об'єднав 30 тисяч учасників та 287 шкіл і коледжів, організований кіберполіцейськими Чернівецької області та фахівцями Департаменту освіти і науки Чернівецької ОВА³;

- проведення роботи з батьками під час проведення батьківських зборів. За словами начальника ювенальної поліції України Василя Богдана, правоохоронці говорять не тільки з дітьми, а й з батьками, з педагогічним колективом, пояснюють, як це виявити, як потрібно правильно розмовляти з дітьми⁴;

- інформування населення. Начальник вибухотехнічної служби ГУНП в Тернопільській області Ігор Васьків застерігає про, те, що виглядає як бомба, воно дійсно як бомба. Це якась ємність, замотана скотчем. Обов'язково завжди буває телефон прикріплений. Це може бути антена. Ну і засіб камуфляжу, тобто якась сумка для переноски, наплічник, коробка. Це явні ознаки, що це щось рукотворне і воно тут з'явилося, але там воно не повинно стояти. Категорично забороняється відкривати, переміщати, піднімати, щось намагатися від'єднати, якщо там якісь є дрони і так далі⁵.

Висновки. Резюмуючи, зазначимо, що відповідальність за безпеку дітей в умовах війни в значній мірі покладається на державу, в особі її органів. Діяльність останніх це не тільки убезпечення неповнолітніх від вчинення кримінальних правопорушень, а також збереження стабільності в

¹ СБУ закликає українців повідомляти через чатбот «Спали» ФСБешника» про спроби вербування для підпалів чи терактів / Служба безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-zaklykaie-ukraintsiv-povidomliaty-cherez-chatbot-spaly-fsbeshnyka-pro-sproby-verbuvannia-dlia-pidpaliv-chy-teraktiv>.

² Моргун І. Як спецслужби РФ вербують підлітків для терактів: коментарі поліцейських з Тернопільщини / Суспільне Тернопіль. URL: <https://suspilne.media/ternopil/983723-ak-specsluzbi-rf-verbuit-pidlitkiv-dla-teraktiv-komentari-policejskih-z-ternopilsini/>

³ Кіберполіція і освітня Чернівецької області провели інтерактивний урок «ПротиДІЙ» для 30 тисяч учасників / Кіберполіція України. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/news/kiberpolicziya-i-osvityany-cherniveczkoji-oblasti-provely-interaktyvnyj-urok-protydij-dlya-tysyach-uchasnykiv-1210/>

⁴ До поліції надійшли майже 70 заяв дітей про спроби завербувати їх Росією / Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4011531-do-policii-nadijsli-majze-70-zaav-ditej-pro-sprobi-zaverbuvati-ih-rosie.html>.

⁵ Як спецслужби РФ вербують підлітків для терактів: коментарі поліцейських з Тернопільщини / Суспільне Тернопіль. URL: <https://suspilne.media/ternopil/983723-ak-specsluzbi-rf-verbuit-pidlitkiv-dla-teraktiv-komentari-policejskih-z-ternopilsini/>

середині країни, зміцнення української нації, виховання правової свідомості, підвищення рівня медіаграмотності, вибудовування довірливих стосунків між суспільством (особливо дітьми) і правоохоронними органами. Зауважимо, що у створенні довірливих стосунків дітей, їх батьків і правоохоронців не останню роль відіграє експериментальний проект – Служба освітньої безпеки, започаткований у 2024 році в умовах війни. Зазначена служба є своєрідною гарантією безпеки для дітей, тож доцільність введення її на рівні держави є беззаперечно необхідною і доцільною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вербування підлітків ворогом для скоєння диверсій: кіберполіція попереджає про небезпеку в інтернеті / Національна поліція України. URL: <https://npu.gov.ua/news/verbuвання-pidlitkiv-vorohom-dlia-skoiennia-dyversii-kiberpolitsiia-poperedzhaie-pro-nebezpeku-v-interneti> (дата звернення: 01.07.2025).
2. До поліції надійшли майже 70 заяв дітей про спроби завербувати їх Росією / Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4011531-do-policii-nadijsli-majze-70-zaav-ditej-pro-sprobi-zaverbuvati-ih-rosieiu.html> (дата звернення: 01.07.2025).
3. Кіберполіція і освітяни Чернівецької області провели інтерактивний урок «ПротиДІЙ» для 30 тисяч учасників / Кіберполіція України. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/news/kiberpolicziya-i-osvityany-cherniveczkoyi-oblasti-provely-interaktyvnyj-urok-protydij-dlya-tysyach-uchasnykiv-1210/> (дата звернення: 01.07.2025).
4. Моргун І. Як спецслужби РФ вербують підлітків для терактів: коментарі поліцейських з Тернопільщини / Суспільне Тернопіль. URL: <https://suspilne.media/ternopil/983723-ak-specsluzbi-rf-verbuut-pidlitkiv-dla-teraktiv-komentari-policejskih-z-ternopilsini/> (дата звернення: 01.07.2025).
5. Речник СБУ: 22% серед завербованих спецслужбами РФ в Україні – це неповнолітні / Радіо свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-sbu-pidpaly-ahenty-rf-statystyka/33368404.html?fbclid=IwY2xjawJaGalleHRuA2FlbQIxMAABHR2FX74SbjhsemV352uaa6dWVP5fMceqX9E12OKyjjUxNH7xWPDM DYJqew_aem_XdhSQ3l2lJt7Fhfm43V-HQ (дата звернення: 01.07.2025).
6. СБУ закликає українців повідомляти через чатбот «Спали» ФСБешника про спроби вербування для підпалів чи терактів / Служба безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-zaklykaie-ukraintsiv-povidomliaty-cherez-chatbot-spaly-fsbeshnyka-pro-sproby-verbuвання-dlia-pidpaliv-chy-teraktiv> (дата звернення: 01.07.2025).
7. СБУ: Росія організувала вибухи в Івано-Франківську, підірвавши завербованих підлітків / Радіо свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-sbu-rosiia-vubyhy-ivano-frankivsk/33345529.html> (дата звернення: 02.07.2025).

8. Тертишник В. М. Права і свободи людини : підручник. Київ : Алерта, 2022. 432 с.

9. Як спецслужби РФ вербують підлітків для терактів: коментарі поліцейських з Тернопільщини / Суспільне Тернопіль. URL: <https://suspilne.media/ternopil/983723-ak-specsluzbi-rf-verbuut-pidlitkiv-dla-teraktiv-komentari-policejskih-z-ternopilsini/> (дата звернення: 02.07.2025).

Стаття надійшла до редакції 05.07.2025

Iryna H. LUTSENKO,

PhD in Law, Associated Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Tatiana An. SHEVCHUK,

PhD in Law, Associated Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Andrii M. YASHCHENKO,

Doctor of Science in Law, Professor

(Kharkov National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

INVOLVEMENT OF MINORS IN SUBVERTIVE ACTIVITIES AGAINST UKRAINE: CRIMINAL ANALYSIS OF WAR CRIMINAL PRACTICES IN CYBERSPACE

This article examines a pressing criminological issue: the involvement of Ukrainian minors in subversive activities against Ukraine orchestrated by Russian special services during the ongoing Russian-Ukrainian war. It highlights that, despite existing child protection systems, the war has exposed and intensified various profound problems across social, economic, informational, educational, familial, and law enforcement areas, which create conditions for the involvement of adolescents in criminal practices. The author analyzes official statistics and reports from law enforcement agencies in Ukraine, which indicate a concerning rise in subversive activities involving minors. Key indicators of this involvement include the use of digital platforms, selfish motivations, concealed intentions behind actions, and the employment of manipulative tactics. The article stresses the importance of implementing effective general and specialized criminological measures to combat these criminal activities. It emphasises the need for law enforcement initiatives, educational programs, public awareness campaigns, and protective measures to support vulnerable children. The author concludes by underscoring the critical role of the State in safeguarding children, viewing this commitment as vital for ensuring the future stability of the State and society during wartime.

Keywords: *minors, war, involvement in illegal activities, subversion, recruitment, cyberspace, cybersecurity, crime, combating crime.*

Сергій Іванович МАРКО,

кандидат юридичних наук, професор

(Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів)

НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

Наукову статтю присвячено аналізу найважливіших компонентів кримінологічної політики – стратегії запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля. Наведено аргументи, що з метою забезпечення інтересів особистості, суспільства та держави, вироблення єдиних підходів до формування та реалізації відповідної кримінологічної політики, а також методологічних основ удосконалення актів законодавства, Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року повинна вказувати на кримінальні правопорушення проти довкілля, як на одне з головних джерел загрози національній безпеці в екологічній сфері на внутрішньому та зовнішньому рівнях. Реалізація Стратегії повинна здійснюватися шляхом розробки та проведення активної державної екологічної політики, заснованої на інтеграції екологічного, правового та соціального аспектів розвитку. Обґрунтовано доцільність розроблення та запровадження відповідного програмного документа, який відображатиме предмет регулювання, що охоплюється Розділом VIII Особливої частини кримінального кодексу України, – Програми запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, яка має стати одним з напрямків реалізації кримінологічної політики в аналізованій сфері, а відображені в ній цілі, завдання, суб'єкти, етапи, методи та строки реалізації дозволять скласти більш детальне уявлення про означений вектор (сегмент) політики держави, сформувати ефективну стратегію боротьби з цією категорією протиправних діянь. Акцентовано увагу на тому, що в структурі зазначеної програми доцільно виокремити блок програмних заходів, диференційованих за профілактичними рівнями, які мають бути чітко сформульовані, функціонально розподілені між відповідальними суб'єктами з визначенням строків їх реалізації та процедур контролю за виконанням. Також наголошено на важливості ресурсного забезпечення програмного документа, що включатиме механізм обліку витрат, спрямованих на виконання заходів, пов'язаних із запобіганням кримінальним правопорушенням проти довкілля.

Ключові слова: довкілля, державна екологічна політика, екологічна безпека, кримінальні правопорушення, кримінологічна політика, запобігання, законодавство, стратегія.

Постановка проблеми. Одним з основних завдань будь-якої держави є охорона довкілля, а захист екологічних прав має пріоритетне значення для суспільства, держави і людини. Визначений у ст. 66 Конституції України обов'язок кожного не заподіювати шкоду природі¹ має бути підкріплений такими організаційно-правовими засобами, які могли б забезпечити надійний превентивний вплив на потенційних порушників та передбачали ефективні засоби впливу на них шляхом притягнення до відповідальності. Крім того, п. 6 ст. 85 Основного закону одним з повноважень Верховної Ради України передбачене затвердження загальнодержавних програм охорони довкілля².

Науково-технічний прогрес, соціально-правова доступність і одночасно висока ліквідність природних ресурсів поряд з недостатньою ефективністю державного контролю в сфері охорони довкілля та природокористування створили ідеальні умови для розвитку одного з найбільш високолатентних видів злочинності, кількість жертв якої та розміри збитків вирахувати практично неможливо.

В останні десятиліття міжнародне співтовариство та переважна більшість держав приділяють значну увагу правотворчим, організаційним, економічним та пропагандистським напрямкам запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля. В суспільній та професійній юридичній свідомості відбулася переоцінка небезпеки злочинної та загалом протиправної екологічної поведінки і заподіяних наслідків у вигляді шкоди природі, життю та здоров'ю людей, їх майну, правам, створенню загроз для життєдіяльності, екологічної безпеки суспільства. Ця переоцінка призвела до ухвалення низки важливих міжнародно-правових угод, актів національного законодавства, створення спеціальних структур у рамках правоохоронної системи, сприяла інтенсифікації наукових досліджень у таких галузях юридичної науки, як кримінологія, екологічне та кримінальне право.

Виявляючи потреби суспільства в певному виді правового регулювання, соціальна обумовленість пояснює вибір юридичних засобів їх задоволення, в тому числі й кримінально-правової охорони³. Наявність відповідних нормативно-правових актів, що визначають настання кримінальної відповідальності за вчинення протиправних діянь у сфері охорони довкілля, вказує на особливу важливість окремих суспільних відносин у зазначеній сфері, на недостатність їх захисту та гарантування виключно іншими засобами правової охорони.

Відтак, в складних політичних, економічних, соціальних і екологічних умовах сучасної України особливої актуальності набуває питання визначення напрямків реалізації державної політики у частині запобігання

¹ Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 22.06.2025).

² Там само.

³ Судець О. М. Кримінальна відповідальність за порушення водного законодавства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ–Дніпро, 2021. С. 36.

протиправним діянням у сфері охорони довкілля та природокористування, формування найбільш ефективної моделі впливу на кримінальні правопорушення проти довкілля.

На доктринальному рівні кримінально-правові та кримінологічні аспекти кримінальних правопорушень проти довкілля стали предметом дослідження таких науковців, як А. М. Бабенко, О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, С. Б. Гавриш, В. В. Голіна, О. М. Гумін, В. К. Гришук, О. М. Джужа, О. О. Дудоров, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. М. Литвинов, В. К. Матвійчук, Р. О. Мовчан, В. О. Навроцький, Ю. В. Орлов, В. Л. Ортинський, В. Я. Тацій, Д. М. Тичина, П. Л. Фріс, В. І. Шакур, Н. С. Шевченко, А. М. Шульга та ін.

Врахування наукових позицій зазначених та інших науковців має важливе значення для вирішення завдань, спрямованих на досягнення мети публікації.

Мета статті – з'ясувати сучасні тенденції нормативно-правового регулювання екологічних правовідносин в Україні, на підставі чого визначити перспективні напрямки реалізації кримінологічної політики у сфері охорони довкілля, спрямовані на запобігання злочинності цього виду.

Виклад основного матеріалу. Україна, як демократична держава для охорони та збереження довкілля реалізує відповідну політику, виробляє механізми, спрямовані на дотримання законодавства, екологічних правил, нормативів, регулювання законослухняної поведінки, запобігання настанню майбутніх порушень, відшкодування заподіяної шкоди, запобігання кримінальним правопорушенням тощо.

Зазначимо, що з метою боротьби з екологічною злочинністю 27 лютого 2024 р. Європарламент прийняв нову директиву щодо захисту довкілля за допомогою кримінального права. Вона містить оновлений список кримінальних правопорушень, включаючи незаконну торгівлю деревиною, виснаження водних ресурсів, серйозні порушення законодавства ЄС про хімічні речовини та забруднення, спричинене суднами. Нові правила містять так звані кваліфіковані правопорушення, такі як масштабні лісові пожежі або повсюдне забруднення повітря, води та ґрунту, що призводять до руйнування екосистем. Тому ці правопорушення можна порівняти з екоцидом¹. Вважаємо, що у разі відображення в майбутньому Кримінальному кодексі України відповідних положень, коригуванню підлягатимуть і окремі напрямки формування кримінально-правової та кримінологічної політики у цій сфері.

У Висновку Консультативної ради європейських прокурорів № 17 (2022) про роль прокуратури в охороні довкілля від 4 жовтня 2022 р. йдеться, що захист довкілля потребує цілісного підходу, а якість законодавства є одним з основних елементів цього підходу. Внутрішнє законодавство має бути розроблене таким чином, щоб дозволити органам

¹ В ЄС вводять кримінальну відповідальність за екологічні злочини / Green Transformation. 2024. URL: <https://greentransform.org.ua/v-yes-vvodyat-kryminalnu-vidpovidalnist-za-ekologichni-zlochyyny/> (дата звернення: 22.06.2025).

влади держав-членів краще реагувати на виклики, що виникають у рамках захисту довкілля, та йти в ногу з розвитком міжнародних стандартів, які стають більш вимогливими через погіршення стану довкілля¹. Для цього національні законодавчі рамки, що стосуються охорони довкілля, повинні періодично переглядатися компетентними органами. Це може призвести до необхідності внесення змін або прийняття нового законодавства, включаючи встановлення нових категорій правопорушень для найкращого визначення найшкідливіших протиправних дій, щоб належним чином задовольнити потреби захисту довкілля та врахувати мінливі й більш вимогливі міжнародні стандарти².

Також відповідно до Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», однією з основних цілей України є забезпечення дотримання прав та обов'язків осіб в сфері екологічних правовідносин, доступу до правосуддя з питань охорони довкілля та природокористування³.

Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року, затверджена Кабінетом Міністрів України 20 жовтня 2021 р., до основних проблем у сфері охорони навколишнього природного середовища та природних ресурсів, які негативно впливають на здоров'я людей та сталість екосистем, відносить: забруднення навколишнього природного середовища викидами в атмосферне повітря та скидами у водні об'єкти від промислових підприємств; нераціональне використання основних природних ресурсів та їх виснаження; забруднення поверхневих, підземних та морських вод; недостатня лісистість території України; деградація земельних ресурсів, низький рівень запобігання кліматичним загрозам та точкове реагування щодо усунення наслідків і відшкодування збитків тощо⁴.

Незважаючи на визнання одним з основних пріоритетів кримінально-правової політики посилення боротьби з правопорушеннями у сфері охорони довкілля⁵, слід звернути увагу на певну їх недооцінку на загальнодержавному рівні. Підтвердженням сказаного є відсутність у Стратегії національної безпеки України та, насамперед, у Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року будь-якої згадки про загрозу національній безпеці в екологічній сфері

¹ Висновок Консультативної ради європейських прокурорів № 17 (2022) про роль прокуратури в охороні довкілля. Страсбург, 4 жовт. 2022 р. URL: <https://rm.coe.int/ccpe-opinion-no-17-2022-ua/1680aa298e> (дата звернення: 22.06.2025).

² Там само.

³ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28 лют. 2019 р. № 2697-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>. (дата звернення: 22.06.2025).

⁴ Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 жовт. 2021 р. № 1363-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text>. (дата звернення: 22.06.2025).

⁵ Суспільна небезпека екологічної злочинності вимагає від державних органів посиленої роботи – Володимир Зеленський. Президент України: [офіц. сайт]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/suspilna-nebezpeka-ekologichnoyi-zlochinnosti-vimagaye-vid-d-67149>. (дата звернення: 22.06.2025).

такого джерела, як кримінальні правопорушення проти довкілля¹. В контексті означеної проблеми Стратегія національної безпеки України вказує на визначення та впровадження надійного механізму контролю за використанням нових технологій для гарантування безпеки людини і довкілля. Опосередковано зазначеної сфери стосуються положення, які вказують на доцільність реформування Національної поліції України у сфері боротьби з організованою і транснаціональною злочинністю².

Вважаємо, що, будучи основою для консолідації зусиль особистості, суспільства та держави з метою забезпечення інтересів країни, вироблення єдиних підходів до формування та реалізації кримінологічної політики, а також методологічних основ удосконалення актів законодавства (в екологічній сфері, зокрема) Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року повинна спеціально вказувати на кримінальні правопорушення проти довкілля, як на одне з головних джерел загрози національній безпеці в екологічній сфері на внутрішньому та зовнішньому рівнях. На наш погляд, такий підхід, сприятиме формуванню екологічного правосприйняття населення, а також екологізації законодавства.

Реалізація Стратегії повинна здійснюватися шляхом розробки та проведення активної державної екологічної політики, заснованої на інтеграції екологічного, правового та соціального аспектів розвитку. Чи не найважливішим компонентом цієї політики має стати формування адекватного потребам суспільного розвитку механізму запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, безперерйне функціонування, якого буде спрямоване на забезпечення кримінального законодавства.

Специфіка кримінальних правопорушень проти довкілля є дедалі очевиднішою. Вони багато об'єктні, стосуються всіх сфер життєдіяльності людини, мають набагато ширше порівняно з іншими протиправними діями коло потерпілих, триваючий та відкладений характер негативних наслідків, залежність від територіального розташування та природних умов, наносять суттєву економічну шкоду державі.

У структурі природоохоронних заходів правового характеру важлива роль належить кримінальному законодавству, одним із головних завдань якого, що визначені ст. 1 Кримінального кодексу (далі – КК) України, є правове забезпечення охорони довкілля та запобігання таким кримінальним правопорушенням³.

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 верес. 2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>. (дата звернення: 22.06.2025); Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 жовт. 2021 р. № 1363-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text>. (дата звернення: 22.06.2025).

² Там само.

³ Мельник О. В. Запобігання злочинам щодо забруднення довкілля в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2012. С. 13–14.

Звертаючись до основних напрямків реалізації кримінально-правової політики у сфері запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, зазначимо, що обґрунтоване законодавче регулювання застосування заходів кримінально-правового впливу й ефективна правозастосовна діяльність здатні підвищити рівень дотримання норм кримінального законодавства. Водночас, як наголошують С. В. Колісник та Ю. А. Турлова, недостатньо продуманий та помилковий підхід законодавчих або правозастосовних органів у цій сфері, навпаки, здатний блокувати або значно ослабити потенціал кримінально-правової заборони у запобіганні відповідних посягань¹.

З цього приводу А. О. Вірт, аналізуючи особливості криміналізації правопорушень проти довкілля, вказує на відсутність чіткої наукової концепції кримінальним правопорушенням у зазначеній сфері та системи її втілення, ігнорування пропозицій як кримінології, так і кримінально-правової науки, що породжує безкарність окремих осіб, неспівмірність санкцій зі ступенем тяжкості протиправних діянь, низький профілактичний вплив відповідних норм, нездатність забезпечити відновлення чи покращення довкілля². Водночас, незважаючи на такі, досить гучні заяви, відповідні пропозиції щодо покращення стану справ у зазначеній сфері науковцем не робляться.

Однією з найдискусійніших «платформ» теоретичних основ кваліфікації, розробки критеріїв зміни та доповнення положень кримінального закону є положення розділу VIII Особливої частини КК України, в яких закріплена відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля. Це зумовлено низкою обставин. По-перше, вказана група норм об'єднує охорону досить розрізнених та різних за правовою природою суспільних відносин – у них криміналізовано і забруднення або псування земель, і порушення ветеринарних правил; наслідки таких кримінальних правопорушень також дуже різноманітні – від негативного впливу на здоров'я людей до загибелі населення. Також екологічні проблеми все гостріше проникають до «порядку денного» сучасного суспільства та держави – не помічати погіршення якості довкілля та виснаження природних ресурсів, що є основою української економіки, неможливо. Крім того, спостерігається трансформація суспільної свідомості: від орієнтації на ресурсодобувну економіку — до формування високоефективного природно-антропогенного простору, де головну цінність становлять наукомісткі та інформаційні технології.

Сучасний КК України характеризується множинними змінами і доповненнями, покликаними привести кримінальний закон у відповідність з потребами суспільства, що стрімко розвивається, ускладнюються

¹ Колісник С. В., Турлова Ю. А. Соціально-кримінологічні передумови криміналізації безгосподарського використання земель. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Т. 2. № 76. С. 120–121. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.20>.

² Вірт А. О. Кримінально-правова протидія злочинам, пов'язаним з незаконним використанням корисних копалин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2021. С. 33.

соціальними процесами, новими суспільними відносинами, що вимагають кримінально-правової охорони. Так, лише у 2023 р. до змісту статей Розділу VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля» Особливої частини КК України було внесено 11 змін. Часто на криміналізацію впливають й інші явища, подекуди ситуативні, викликані певною значущою подією, що має резонанс у суспільстві. З одного боку, це обґрунтовано, і критику частих змін КК України навряд чи можна назвати конструктивною – сучасне суспільство не таке інертне, як десятиліття тому, коли створена універсальна норма могла тривалий час існувати без змін.

Водночас, часті та позбавлені системності трансформації кримінального закону призвели до руйнування його системності, розбалансували його окремі норми, фактично знищили універсальність кримінально-правових підходів та роблять замах на стабільність кримінально-правових інститутів. Очевидно, що потрібна систематизація правотворчої діяльності, встановлення чітких критеріїв, якими слід керуватися при підготовці змін та доповнень, що вносяться до вітчизняного кримінального законодавства, зокрема й до його розділу VIII Особливої частини КК України. Уявляється, що в основі всіх цих трансформацій повинні лежати теоретичні основи криміналізації та кваліфікації кримінальних правопорушень.

Політика протидії злочинності не може обмежуватися виключно традиційними заходами кримінального правосуддя, що реалізуються постфактум – після вчинення кримінального правопорушення. Необхідним є запровадження превентивних підходів, які полягають у реалізації кримінологічно орієнтованих заходів запобіжного характеру. Із позиції інтересів як держави, так і суспільства, більшою доцільністю вирізняється саме недопущення вчинення протиправного діяння, а не лише застосування покарання до особи, яка його вже скоїла і завдала шкоди суспільним відносинам. Відтак превентивні заходи постають як ефективніші, доцільніші та більш гуманні форми боротьби із злочинністю, що зумовлює їх пріоритетне значення.

Поділяємо точку зору О. М. Литвинова, що ефективність кримінально-правових заходів може бути досягнута лише в тому випадку, якщо вони реалізуються при добре збудованій системі кримінологічних заходів, що забезпечують профілактику (попередження), запобігання, припинення злочинів тощо. Одне лише кримінальне право з властивим йому каральним, репресивним методами ніколи не зможе розв'язати проблему злочинності¹. Тож важко переоцінити в даному аспекті значення кримінологічної політики держави у сфері охорони довкілля.

Як слушно зазначають В. В. Василевич та Г. С. Поліщук, викоринити кримінальні правопорушення проти довкілля, усунути їх детермінанти повністю неможливо – як є нереальною та науково необґрунтованою мета

¹ Литвинов О. М. Нова кримінологічна парадигма і політика протидії злочинності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2011. № 2. С. 99.

перемогти злочинність. Єдиними реалістичними завданнями, що необхідно ставити у запобіганні цьому виду злочинності, це: утримання кількості та поширеності злочинних посягань на певному прийнятному для суспільства мінімальному рівні; зменшення їх небезпечності; унеможливлення займатись злочинною діяльністю як бізнесом, промислом; обмеження взаємовпливу екологічної злочинності та інших негативних соціальних явищ (передусім корупції та тіньової економіки); усунення чи зменшення негативних для довкілля наслідків екологічної злочинності¹. Зазначені завдання може бути реалізовано вжиття заходів запобігання на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівні.

Очевидно, що сучасна політика держави не має чіткого і детально продуманого механізму запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, а відсутність відповідного програмного документа сприяє дезорганізації профілактичних суб'єктів та мінімізації ефективності їх діяльності. На наш погляд, назва такого програмного документа має відображати предмет її регулювання, що охоплюється Розділом VIII Особливої частини КК України – «Програма запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля». Тут варто уточнити, що концепція запобігання іншим кримінальним правопорушенням, пов'язаним з протиправним впливом на довкілля (екоцид, незаконна торгівля деревиною та ін.), що відображені в інших розділах КК України, має бути сформована в іншому програмному документі.

Як зазначають В. В. Голіна та М. В. Колодяжний, зміст кримінологічної політики (окремого законодавчого акта чи складової загальної державної програми запобігання / протидії злочинності) може бути різним, але необхідно дотримуватися певної структури тексту, що дозволить викласти основні положення, наміри влади, заходи й засоби досягнення цілей, ресурсне забезпечення, контролю, оцінки досягнутих результатів тощо².

Вважаємо, що Програма запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля має включати в себе так званий паспорт, де вказується загальна характеристика програми (назву, дату прийняття, понятійний апарат, що використовується в програмі). Зміст програми має передбачати обґрунтування основних цілей, завдань, об'єктів, суб'єктів та етапів реалізації програми. Особливе місце в змісті повинна займати система програмних заходів, які, на наш погляд, повинні бути чітко сформульовані і розподілені між суб'єктами із зазначенням термінів реалізації та контролюючих заходів. Важливою складовою Програми має стати опис очікуваних результатів, які мають слугувати певним орієнтиром, тобто тією метою, до якої необхідно прагнути при реалізації програмних заходів. Для того щоб програма носила не декларативний характер, слід вказати

¹ Василевич В. В., Поліщук Г. С. Реалізація кримінологічної політики у сфері кримінально-правової охорони довкілля. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 41.

² Голіна В. В., Колодяжний М. Г. Кримінологічна політика України: сутність та передумови її формування. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. Харків: Право, 2012. Вип. 23. С. 58.

джерела та обсяг фінансування, тобто ресурсне забезпечення програми, де повинен бути передбачений механізм фіксування витрат на реалізацію конкретних профілактичних заходів.

Кримінологічна програма запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля також має бути розрахована для реалізації на різних профілактичних рівнях. Загальносоціальний рівень запобігання кримінальним протиправним правопорушенням має передбачати комплекс перспективних соціально-економічних, організаційно-управлінських, культурно-виховних заходів, спрямованих на підвищення соціального рівня аналізованої злочинності, а й якісній зміні ставлення суспільства до навколишнього природного середовища життя населення, стабілізацію економіки та ін., що сприятиме зниженню кількості кримінальних правопорушень у цій сфері. Спеціально-кримінологічний рівень полягає в цілеспрямованій дії на криміногенні детермінанти, пов'язані з окремими видами злочинної поведінки. Індивідуальний рівень запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля є комплексом кримінологічно-психологічних заходів та засобів, спрямованих на своєчасне виявлення, запобігання та корекцію особистісних якостей особи злочинця.

Також зазначена Програма як обов'язковий елемент повинна містити критерії ефективності, що відповідають реальності сучасного соціального розвитку. Таким чином, реалізація комплексної програми запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля в рамках кримінологічної політики сприятиме не тільки подальшому зниженню та до його ресурсів.

Висновки. Одним з найважливіших компонентів кримінологічної держави є формування адекватного потребам суспільного розвитку механізму запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля. З метою забезпечення інтересів особистості, суспільства та держави, вироблення єдиних підходів до формування та реалізації відповідної політики, а також методологічних основ удосконалення актів законодавства, Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року повинна спеціально вказувати на кримінальні правопорушення проти довкілля, як на одне з головних джерел загрози національній безпеці в екологічній сфері на внутрішньому та зовнішньому рівнях. Реалізація Стратегії повинна здійснюватися шляхом розробки та проведення активної державної екологічної політики, заснованої на інтеграції екологічного, правового та соціального аспектів розвитку.

Доцільним є розроблення та запровадження відповідного програмного документа, який відображатиме предмет регулювання, що охоплюється Розділом VIII Особливої частини КК України, а саме – Програми запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, яка має стати одним з напрямків реалізації кримінологічної політики в аналізованій сфері, а відображені в ній цілі, завдання, суб'єкти, етапи, методи та строки реалізації дозволять скласти більш детальне уявлення про означений вектор (сегмент) політики держави, сформувані ефективну стратегію боротьби з цією категорією протиправних діянь. У структурі зазначеної

програми доцільно виокремити блок програмних заходів, диференційованих за профілактичними рівнями, які мають бути чітко сформульовані, функціонально розподілені між відповідальними суб'єктами з визначенням строків їх реалізації та процедур контролю за виконанням. Не менш важливою складовою цього програмного документа має стати ресурсне забезпечення, що включатиме механізм обліку витрат, спрямованих на виконання заходів, пов'язаних із запобіганням кримінальним правопорушенням проти довкілля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. В ЄС вводять кримінальну відповідальність за екологічні злочини / Green Transformation. 2024. URL: <https://greentransform.org.ua/v-yes-vvodyat-kryminalnu-vidpovidalnist-za-ekologichni-zlochyny/> (дата звернення: 22.06.2025).
2. Василевич В. В., Поліщук Г. С. Реалізація кримінологічної політики у сфері кримінально-правової охорони довкілля. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 37–49.
3. Висновок Консультативної ради європейських прокурорів № 17 (2022) про роль прокуратури в охороні довкілля. Страсбург, 4 жовт. 2022 р. URL: <https://rm.coe.int/ccpe-opinion-no-17-2022-ua/1680aa298e> (дата звернення: 22.06.2025).
4. Вірт А. О. Кримінально-правова протидія злочинам, пов'язаним з незаконним використанням корисних копалин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2021. 225 с.
5. Голіна В. В., Колодяжний М. Г. Кримінологічна політика України: сутність та передумови її формування. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. Харків: Право, 2012. Вип. 23. С. 53–63.
6. Колісник С. В., Турлова Ю. А. Соціально-кримінологічні передумови криміналізації безгосподарського використання земель. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Т. 2. № 76. С. 119–125. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.20>.
7. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 22.06.2025).
8. Литвинов О. М. Нова кримінологічна парадигма і політика протидії злочинності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2011. № 2. С. 95–101.
9. Мельник О. В. Запобігання злочинам щодо забруднення довкілля в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2012. 19 с.
10. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28 лют. 2019 р. № 2697-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>. (дата звернення: 22.06.2025).
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14

вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14 верес. 2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>. (дата звернення: 22.06.2025).

12. Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 жовт. 2021 р. № 1363-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text>. (дата звернення: 22.06.2025).

13. Судець О. М. Кримінальна відповідальність за порушення водного законодавства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ–Дніпро, 2021. 199 с.

14. Суспільна небезпека екологічної злочинності вимагає від державних органів посиленої роботи – Володимир Зеленський. Президент України: [офіц. сайт]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/suspilna-nebezpeka-ekologichnoyi-zlochinnosti-vimagaye-vid-d-67149>. (дата звернення: 22.06.2025).

Стаття надійшла до редакції 22.06.2025

Sergii Iv. MARKO,

Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.), Professor
(Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine)

DIRECTIONS FOR IMPLEMENTING CRIMINOLOGICAL POLICY TO PREVENT CRIMINAL OFFENSES AGAINST THE ENVIRONMENT

The scientific article is devoted to the analysis of the most important components of criminological policy – the strategy for preventing criminal offenses against the environment. The arguments are presented that in order to ensure the interests of the individual, society and the state, develop unified approaches to the formation and implementation of the relevant criminological policy, as well as methodological foundations for improving legislative acts, the Strategy of Environmental Security and Adaptation to Climate Change for the period up to 2030 should indicate criminal offenses against the environment as one of the main sources of threats to national security in the environmental sphere at the internal and external levels. The Strategy should be implemented through the development and implementation of an active state environmental policy based on the integration of environmental, legal and social aspects of development. The feasibility of developing and implementing a relevant program document that will reflect the subject of regulation covered by Section VIII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine – the Program for the Prevention of Criminal Offenses against the Environment, which should become one of the directions of implementing criminological policy in the analyzed area, and the goals, objectives, subjects, stages, methods and implementation deadlines reflected in it will allow us to form a more detailed idea of the specified vector (segment) of state policy, to form an effective strategy for combating this category

of illegal acts. Attention is drawn to the fact that in the structure of the specified program it is advisable to single out a block of program measures, differentiated by preventive levels, which should be clearly formulated, functionally distributed between responsible entities with the definition of deadlines for their implementation and procedures for monitoring implementation. The importance of resource provision of the program document, which will include a mechanism for accounting for costs aimed at implementing measures related to the prevention of criminal offenses against the environment, is also emphasized.

Keywords: *environment, state environmental policy, environmental safety, criminal offenses, criminological policy, prevention, legislation, strategy.*

Ігор Сергійович ПОЛЯКОВ,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СПЕЦИФІЧНИХ КОРУПЦІЙНИХ СХЕМ СЕРЕД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Стаття присвячена кримінологічному аналізу специфічних, які виникли після початку повномасштабної збройної агресії росії проти України, корупційних схем серед військовослужбовців. Виділено, надано опис та пояснення дев'яти типам корупційних схем. Встановлено, що вони лишаються стійкими, інституціоналізованими формами злочинної діяльності щодо експлуатації бюджетних ресурсів або фактичних можливостей, пов'язаних зі службою. Актуалізована задача підвищення ефективності протидії їх відтворенню, що вимагає впровадження нових системних підходів, що передбачатимуть додаткові заходи незалежного контролю за рухом бюджетних коштів, мінімізації людського фактору у цьому процесі, якісного оперативного супроводження діяльності підрозділів ЗСУ.

Ключові слова: війна, корупція, корупційна схема, неправомірна вигода, привласнення майна, розтрата, військовослужбовець.

Постановка проблеми. Триваюча російсько-українська війна окрім екстраординарних загроз для збереження української державності, окрім необхідності збереження концентрації заходів з відсічі збройній агресії та загальнонаціональної мобілізації у виконання цієї задачі, зумовила також і актуалізацію потреби компетентного реагування на видозміну суто внутрішніх загроз у сфері функціонування сектору безпеки та оборони. Мова йде про ті загрози, які традиційно пов'язувались для національної безпеки у зв'язку із відтворенням корупційних практик і які з початком повномасштабної війни зазнали трансформації. Вони ускладнились, відбулося збільшення обсягів нелегальних фінансових потоків у їх структурах, з'явилися принципово нові схеми. Вчасне реагування на них і,

передусім, на рівні наукового, аналітичного кримінологічного їх опрацювання – одна з найважливіших задач забезпечення стійкості всього сектору безпеки та оборони України та, зокрема, його ядра – Збройних Сил України, в умовах війни.

Зазначимо, що проблеми кримінологічного забезпечення протидії корупційній злочинності взагалі та у секторі безпеки та оборони України, зокрема, неодноразово порушувались у працях О. М. Бандурки, О. Ю. Бусол, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, О. О. Дудорова, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, Д. С. Машлякевича, М. І. Мельника, В. О. Навроцького, А. В. Носача, Ю. В. Орлова, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна, В. К. Шкарупи та ін. Втім, динамізм розвитку корупційних практик, типізація родових корупційних схем вимагає актуалізації наукового знання, його адаптації, внесення інновацій.

Метою статті є виявлення, опис та пояснення типових корупційних схем, що виникли в умовах повномасштабної війни та практикуються в середовищі військовослужбовців Збройних Сил України.

Виклад основного матеріалу. Вельми гострою у соціально-політичному плані є проблема корупційної злочинності, що відтворюється в тих структурах сектору безпеки та оборони, функціонал яких серед іншого спрямований на забезпечення нормального процесу мобілізації в умовах правового режиму воєнного стану. Спектр цих органів, як, власне, і корупційних схем, – вельми широкий. Втім, значна частина з цих схем не були властивими для періоду до повномасштабної агресії російської федерації проти України¹. Вони виникли у зв'язку із суттєвою зміною умов функціонування сектору безпеки та оборону, виявилися специфічними. Їх кримінологічний аналіз, опис особливостей їх структури, механізму розгортання є важливим для подальшої розробки таких заходів превентивного характеру, які б, зрештою, мали достатню ефективність.

Здійснений нами аналіз відкритих публікацій у медіа (258 повідомлень за період 10.02.2023–20.07.2025), офіційних прес-релізів правоохоронних органів (118 відповідних повідомлень), а також результати опрацювання зібраних експертних оцінок 21 працівника Державного бюро розслідувань та 18 працівників Служби безпеки України, дає можливість узагальнити інформацію про в тій чи іншій мірі поширені корупційні схеми та виділити такі з них.

1. «Продаж» фіктивних повісток, які надають фактичну змогу відносно «вільно» пересуватися територією України протягом певного періоду часу (6 днів)². Пред'явлення такого документу іншим працівникам ТЦК та СП,

¹ Поляков І. С. Деякі особливості корупційних схем серед військовослужбовців під час дії правового режиму воєнного стану // Правові реалії сьогодення : Матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 травня 2025 р.) / Харківський економічний університет імені Семена Кузнеця. Харків, 2025. С. 195.

² 1000 доларів за фіктивну повістку: на Одещині поліцейські викрили 24-річного військовослужбовця РТЦК та СП на хабарництві / Головне управління Національної поліції в Одеській області : офіційний веб-портал. URL: <https://od.npu.gov.ua/news/1000-dolariv-za-fiktyvnu-povistku-na-odeshchyni-politseiski-vykryly-24-richnoho-viiskovoslužbovtisia-rttsk-ta-sp-na-khabarnytstvi> (дата

поліцейському звільняло від необхідності повторного вручення повістки чи доставлення особи до відповідного ТЦК та СП для складання протоколу про адміністративне правопорушення (ст. ст. 210, 210-1 КУпАП)¹.

2. Внесення неправдивих відомостей до відповідної бази даних ТЦК та СП (реєстр «Оберіг») щодо оновлення військово-облікових даних та/або оформлення фіктивної відстрочки. Так, оперативники Департаменту стратегічних розслідувань та слідчі Національної поліції зібрали докази стосовно 11 осіб, які стали підставою для повідомлення їм підозр. Серед них – працівники ТЦК та СП з Хмельницької, Донецької, Волинської, Черкаської, Полтавської, Харківської, Запорізької та Одеської областей. До прикладу, вартість оновлення даних та військово-облікових документів з можливістю відстрочки на один рік сягала 3000 доларів².

Інший приклад: У січні 2025 року підполковник Збройних сил України повідомив одному із військовозобов'язаних, що має знайомих у ТЦК та СП Києва. За їх «сприяння» він міг би оновити військово-облікові дані та внести необхідні відомості до реєстру «Оберіг». Вартість таких «послуг» становила 4 тисячі доларів США. Після проходження всієї необхідної процедури оновлення військово-облікових даних посадовець отримав обумовлену ним суму. Згодом під час зустрічей з іншими військовозобов'язаними підполковник повідомив, що має інший налагоджений механізм з оновлення військово-облікових даних через один із ТЦК та СП Волинської області та може допомогти зробити це за грошову винагороду. Він пояснив, що його керівник, полковник командування, колишній обласний військовий комісар вказаного регіону, та має відповідні зв'язки. Підполковник підкреслив, що «клієнтам» навіть не потрібно їхати до Волинської області. Він запевнив, що самостійно заповнить необхідні заяви, оформить фіктивний договір оренди про проживання «клієнтів» на території області, пройде за них ВЛК, проте вартість таких послуг вже становила 9 тисяч доларів США³.

3. Підроблення медичних документів про результати проходження військово-лікарської комісії. Так, за результатами комплексних заходів

звернення: 20.07.2025).

¹ Поляков І. С. Деякі особливості корупційних схем серед військовослужбовців під час дії правового режиму воєнного стану // Правові реалії сьогодення : Матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 травня 2025 р.) / Харківський економічний університет імені Семена Кузнеця. Харків, 2025. С. 196.

² Оновлення даних в ТЦК та видача меддокументації: ще 11 учасників корупційних схем отримали підозри / Національна поліція України : офіційний веб-портал. URL: <https://npu.gov.ua/news/onovlennia-danykh-v-ttsk-ta-vydacha-meddokumentatsii-shche-11-uchasnykh-koruptsiinykh-skhem-otrymaly-pidozry-natspolitsiia> (дата звернення: 20.07.2025).

³ ДБР викрило двох посадовців ЗСУ на організації корупційної схеми у столичному та волинському ТЦК / Державне бюро розслідувань : офіційний веб-портал. URL: https://dbr.gov.ua/news/dbr-vikrilo-dvoh-posadovciv-zsu-na-organizacii-korupcijnnoi-shemi-u-stolichnomu-ta-volinskому-tck?fbclid=IwY2xjawls-LVleHRuA2FlbQlXMAABNHX7WKD4MzwyXclj6ibZwneb3k85d3GJq0y88YBk7rrgXIDNYCnLZw4q2HQ_aem_ohiuM7dFVfBVBF9wgvsDQ (дата звернення: 20.07.2025); Поляков І. С. Деякі особливості корупційних схем серед військовослужбовців під час дії правового режиму воєнного стану // Правові реалії сьогодення : Матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 травня 2025 р.) / Харківський економічний університет імені Семена Кузнеця. Харків, 2025. С. 196.

підозру отримали керівник районного ТЦК та заступник командира бригади Територіальної оборони на Закарпатті. За матеріалами слідчих Національної поліції, обидва фігуранти діяли порізно, але використовували схожі «схеми»: в обмін на хабарі пропонували військовозобов'язаним уникнути призову на підставі підроблених документів про «погане» здоров'я. Для цього посадовці забезпечували потенційних призовників фіктивними медичними висновками ВЛК про наявність тяжких захворювань. Надалі «ухилянти» використовували підробку для зняття з військового обліку та могли незаконно виїхати за межі України. Вартість таких «послуг» становила від 4000 доларів США з однієї особи¹;

4. Припинення передбачених чинним законодавством заходів з оповіщення та мобілізації щодо конкретної особи. В залежності від ступеня просування останньої «мобілізаційним процесом» залежить розмір неправомірної вигоди, яку пропонують (вимагають) працівники ТЦК та СП. За інформацією народного депутата України Ю.Яцик, за можливість уникнути мобілізації безпосередньо під час затримання на вулиці сума неправомірної вигоди становить 500 доларів США. Якщо ж справа дійшла до територіального центру комплектування, сума зростає до 3000 доларів США. Найдорожче коштує «вирішення питання» у навчальному центрі – 7000 доларів США²;

5. Отримання неправомірної вигоди за повернення до військової служби осіб, які вчинили самовільне залишення військової частини (ст. 407 КК України) та добровільно виявили бажання повернутися у зв'язку з чим мають підлягати звільненню від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 401 КК України³.

Наприклад, працівники Державного бюро розслідувань викрили військовослужбовців військової частини на Миколаївщині, які вимагали від військових, які самовільно залишили частину, гроші в обмін на повернення на службу. Ч. 5 ст. 407 КК України встановлює: «Особа, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407, 408 цього Кодексу, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, якщо вона добровільно звернулася із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби та за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такою особою

¹ СБУ і Нацполіція викрили на Закарпатті очільника районного ТЦК та заступника комбрига Тероборони, які «заробляли» на ухилянтах. URL: <https://t.me/SBUkr/13317> (дата звернення: 20.07.2025).

² Ткаченко В. Корупційні тарифи в ТЦК : нардеп розкрила цінники «відкupu» від мобілізації в Україні. ЕКСПЕРТ. Український діловий портал. 2025. 18 лютого. URL: <https://expert.in.ua/society/18022025-koruptsiyni-taryfy-v-ttsk-nardep-rozkryla-tsinniky-vidkupu-mobilizatsiyi-v-ukrayini/> (дата звернення: 20.07.2025).

³ Поляков І. С. Деякі особливості корупційних схем серед військовослужбовців під час дії правового режиму воєнного стану // Правові реалії сьогодення : Матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 травня 2025 р.) / Харківський економічний університет імені Семена Кузнеця. Харків, 2025. С. 197.

військової служби»¹. Втім, військовослужбовці вирішили зробити цю процедуру «платною». Вони пропонували бійцям за 3 000 доларів США повернення до військової служби та призначення на посаду не пов'язану з залученням до виконання бойових дій².

6. Зловживання впливом на працівників Національної поліції та військовослужбовців з метою прийняття неправомірного рішення про виключення (або не включення) зі списків осіб, що відряджаються для виконання завдань у зону бойових дій.

Так, експосадовець одного з правоохоронних органів Рівненської області, який брав гроші з колег за виключення їх зі списків на відрядження в район бойових дій. Злочинна схема діяла щонайменше з липня 2023 року. За 5 тис. доларів колишній правоохоронець обіцяв допомогти зі скасуванням відрядження на фронт на 6 місяців. Йому допомагала родичка-пенсіонерка, яка мала зв'язки серед військового керівництва. Саме через неї вносилися зміни до відповідних розпорядчих документів. Крім того, за оперативною інформацією, жінка мала спільників, які підшуковували охочих уникнути поїздки в район бойових дій³.

7. Привласнення грошових коштів службовими особами ЗСУ через організацію закупівлі товарів за завищеними цінами або товарів, необхідності у яких немає взагалі, з подальшим отриманням відсотку від сплачених з бюджету коштів за їх закупівлю у приватних суб'єктів господарювання.

Типовим в цьому випадку є приклад функціонування цілої злочинної організації, яка заволодівала бюджетними коштами, виділеними на закупівлю харчових продуктів для Збройних Сил України. Масштабну корупційну схему з розкрадання грошей, виділених на харчування військових та курсантів ЗСУ, організував мешканець Одеси у січні 2024 року. Він створив два товариства, які були зареєстровані на підконтрольних йому менеджерів. Завдяки перемозі у тендерах підприємства отримували право постачати харчові продукти для ЗСУ. Далі організатор налагоджував зв'язки з військовими посадовцями, які подавали до уповноважених органів Міноборони України завищені або взагалі не потрібні заявки на продукти. У багатьох випадках до військових частин постачалися товари неналежної якості, у тому числі фальсифікати та продукти із закінченим строком

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.07.2025).

² ДБР викрило військовослужбовців, які вимагали хабарі за повернення із СЗЧ без юридичних наслідків для бійців / Державне бюро розслідувань : офіційний веб-портал. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-vikrilo-vijskovosluzhbovciv-yaki-vimagali-habari-za-povernennya-iz-szch-bez-yuridichnih-naslidkiv-dlya-bijciv> (дата звернення: 20.07.2025); Поляков І. С. Деякі особливості корупційних схем серед військовослужбовців під час дії правового режиму воєнного стану // Правові реалії сьогодення : Матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 травня 2025 р.) / Харківський економічний університет імені Семена Кузнеця. Харків, 2025. С. 200.

³ На Рівненщині судитимуть експравоохоронця, який організував побори з колег за уникнення служби в районі бойових дій / Державне бюро розслідувань. Новини. 2025. 24 червня. URL: <https://dbr.gov.ua/news/na-rivnenshhini-suditimut-ekspravoohoroncyu-yakij-organizuvav-pobori-z-koleg-za-uniknennya-sluzhbi-v-raioni-bojovih-dij> (дата звернення: 20.07.2025).

придатності. Частину коштів учасники організації використовували для подальшої злочинної діяльності, а іншу – розподіляли між собою¹.

8. Привласнення майна шляхом маскування його фіктивного витрачання та службового підроблення. Так, працівники ДБР викрили масштабну схему привласнення дизельного пального у військовій частині авіаційної бригади, дислокованої на Івано-Франківщині. За даними слідства, організатором злочинної схеми був командир роти матеріального забезпечення. До протиправної діяльності він залучив командира одного з взводів та водія. Зловмисники систематично фальсифікували службову документацію, списуючи пальне нібито на потреби виконання бойових завдань, зокрема – під час повітряних тривог та зльотів авіації. Насправді дизельне пальне у великих обсягах продавалося місцевим підприємцям, у тому числі власникам громадського транспорту, за ціною 40 гривень за літр. Правоохоронці зафіксували факт реалізації однієї з партій обсягом понад 5 тон².

9. Організація фіктивного проходження військової служби. Ця схема використовується або у випадку реалізації положень ст. 81-1 КК України, (тобто при умовно-достроковому звільненні від відбування покарання для проходження військової служби), або з іміджевою метою у політичних цілях. Щодо останнього – показовим є приклад із фіктивного проходження військової служби депутаткою Дніпропетровської обласної ради. Усі дії були спрямовані на створення позитивного іміджу та отримання неправомірних виплат із державного бюджету. У 2023 році жінка вирішила «прокачати» свій політичний імідж серед електорату та колег. Вона пройшла військово-лікарську комісію, де була визнана придатною до служби. Після чого її направили до навчального центру для проходження базової військової підготовки та присвоїли первинне військове звання «солдат». До схеми вона залучила знайомого заступника командира однієї із військових частин. Той звернувся до начальника навчального центру з пропозицією посприяти депутатці бути лише в списках військовослужбовців і не брати безпосередньої участі у навчаннях. Також вона незаконно отримала виплат за службу на понад 200 тис. гривень, які регулярно витрачала на власні забаганки³.

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, зауважимо, що виділені нами дев'ять типів корупційних схем є достатньо поширеними та,

¹ ДБР викрило масштабну корупційну схему розкрадання мільйонів гривень на харчах для військових / Державне бюро розслідувань. Новини. 2025. 17 червня. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-vikrilo-masshtabnu-korupcijnu-shemu-rozkradannya-miljoniv-griven-na-harchah-dlya-vijskovih> (дата звернення: 20.07.2025).

² На Івано-Франківщині ДБР викрило схему систематичного розкрадання пального, призначеного для виконання бойових завдань / Державне бюро розслідувань. Новини. 2025. 17 червня. URL: <https://dbr.gov.ua/news/na-ivano-frankivshhini-dbr-vikrilo-shemu-sistematicnogo-rozkradannya-palnogo-priznachenogo-dlya-vikonannya-bojovih-zavdan> (дата звернення: 20.07.2025).

³ ДБР викрило на Дніпропетровщині депутатку облради, яка заради іміджу почала фіктивно служити в ЗСУ / Державне бюро розслідувань. Новини. 2025. 17 червня. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-vikrilo-na-dnipropetrovshhini-deputatku-oblradi-yaka-zaradi-imidzhu-pochala-fiktivno-sluzhiti-v-zsu> (дата звернення: 20.07.2025).

не зважаючи на регулярне припинення їх функціонування працівниками ДБР, СБУ, продовжують лишатися стійкими, інституціоналізованими формами злочинної діяльності щодо експлуатації бюджетних ресурсів або фактичних можливостей, пов'язаних зі службою. Тому задача підвищення ефективності протидії їх відтворенню вимагає впровадження нових системних підходів, що передбачатимуть додаткові заходи незалежного контролю за рухом бюджетних коштів, мінімізації людського фактору у цьому процесі і т. д. Крім того, не можна не зазначити і того, що, певна річ, описані корупційні практики не є вичерпними у своїх варіаціях. Воістину – людська творчість не має меж. Тому перспективним напрямом подальших кримінологічних досліджень є як виявлення нових, менш очевидних корупційних схем, так і впровадження інноваційних механізмів в систему протидії виявленим типовим проявам відтворення корупційних практик серед військовослужбовців ЗСУ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 1000 доларів за фіктивну повістку: на Одещині поліцейські викрили 24-річного військовослужбовця РТЦК та СП на хабарництві / Головне управління Національної поліції в Одеській області : офіційний веб-портал. URL: <https://od.npu.gov.ua/news/1000-dolariv-za-fiktyvnu-povistku-na-odeshchyni-politseiski-vykryly-24-richnoho-viiskovosluzhbovtisia-rttsk-ta-sp-na-khabarnytstvi> (дата звернення: 20.07.2025).

2. ДБР викрило військовослужбовців, які вимагали хабарі за повернення із СЗЧ без юридичних наслідків для бійців / Державне бюро розслідувань : офіційний веб-портал. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-vikrilo-vijskovosluzhbovciv-yaki-vimagali-habari-za-povernennya-iz-szch-bez-yuridichnih-naslidkiv-dlya-bijciv> (дата звернення: 20.07.2025).

3. ДБР викрило двох посадовців ЗСУ на організації корупційної схеми у столичному та волинському ТЦК / Державне бюро розслідувань : офіційний веб-портал. URL: https://dbr.gov.ua/news/dbr-vikrilo-dvoh-posadovciv-zsu-na-organizacii-korupcijnoi-shemi-u-stolichnomu-ta-volinskomu-tck?fbclid=IwY2xjawIs-LVleHRuA2FlbQIxMAABNHX7WKD4MzwyXclj6ibZwneb3k85d3GJqOy88YBk7rrgXLDNYCnLZw4q2HQ_aem_ohiuM7dFVfFBVBF9wgvsDQ (дата звернення: 20.07.2025).

4. ДБР викрило масштабну корупційну схему розкрадання мільйонів гривень на харчах для військових / Державне бюро розслідувань. Новини. 2025. 17 червня. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-vikrilo-masshtabnu-korupcijnu-shemu-rozkradannya-miljoniv-griven-na-harchah-dlya-vijskovih> (дата звернення: 20.07.2025).

5. ДБР викрило на Дніпропетровщині депутатку облради, яка заради іміджу почала фіктивно служити в ЗСУ / Державне бюро розслідувань. Новини. 2025. 17 червня. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-vikrilo-na>

dnipro-petrovshhyni-deputatku-oblradi-yaka-zaradi-imidzhu-pochala-fiktivno-sluzhiti-v-zsu (дата звернення: 20.07.2025).

6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.07.2025).

7. На Івано-Франківщині ДБР викрило схему систематичного розкрадання пального, призначеного для виконання бойових завдань / Державне бюро розслідувань. Новини. 2025. 17 червня. URL: <https://dbr.gov.ua/news/na-ivano-frankivshhyni-dbr-vikrilo-shemu-sistematichnogo-rozkradannya-palnogo-priznachenogo-dlya-vikonannya-bojovih-zavdan> (дата звернення: 20.07.2025).

8. На Рівненщині судитимуть експравоохоронця, який організував побори з колег за уникнення служби в районі бойових дій / Державне бюро розслідувань. Новини. 2025. 24 червня. URL: <https://dbr.gov.ua/news/na-rivnenshhyni-suditimut-ekspravoohoroncyu-yakij-organizuvav-pobori-z-koleg-za-uniknennya-sluzhbi-v-rajonі-bojovih-dij> (дата звернення: 20.07.2025).

9. Оновлення даних в ТЦК та видача меддокументації: ще 11 учасників корупційних схем отримали підозри / Національна поліція України : офіційний веб-портал. URL: <https://npu.gov.ua/news/onovlennia-danykh-v-ttsk-ta-vydacha-meddokumentatsii-shche-11-uchasnykiv-koruptsiinykh-skhem-otrymaly-pidozry-natspolitsiia> (дата звернення: 20.07.2025).

10. Поляков І. С. Деякі особливості корупційних схем серед військовослужбовців під час дії правового режиму воєнного стану // Правові реалії сьогодення : Матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 травня 2025 р.) / Харківський економічний університет імені Семена Кузнеця. Харків, 2025. С. 195–201.

11. СБУ і Нацполіція викрили на Закарпатті очільника районного ТЦК та заступника комбрига Тероборони, які «заробляли» на ухилинтах. URL: <https://t.me/SBUkr/13317> (дата звернення: 20.07.2025).

12. Ткаченко В. Корупційні тарифи в ТЦК : нардеп розкрила цінники «відкupu» від мобілізації в Україні. ЕКСПЕРТ. Український діловий портал. 2025. 18 лютого. URL: <https://expert.in.ua/society/18022025-koruptsiijnitartyfy-v-ttsk-nardep-rozkryla-tsinniky-vidkupu-vid-mobilizatsiyi-v-ukrayini/> (дата звернення: 20.07.2025).

Стаття надійшла до редакції 22.07.2025

Ihor S. POLYAKOV,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CRIMINAL ANALYSIS OF SPECIFIC CORRUPTION SCHEMES AMONG MILITARY SERVICEMEN

The article is devoted to the criminological analysis of specific corruption

schemes among military personnel that emerged after the start of Russia's full-scale armed aggression against Ukraine. Nine types of corruption schemes are identified, described and explained. It is established that they remain stable, institutionalized forms of criminal activity regarding the exploitation of budgetary resources or actual opportunities related to service. The task of increasing the effectiveness of countering their reproduction is actualized, which requires the implementation of new systemic approaches that will provide for additional measures of independent control over the movement of budgetary funds, minimizing the human factor in this process, and high-quality operational support for the activities of the Armed Forces of Ukraine.

Keywords: *war, corruption, corruption scheme, illicit gain, misappropriation of property, embezzlement, military serviceman.*

Віталій Валерійович СОКУРЕНКО,
кандидат юридичних наук
(Одеський державний університет внутрішніх
справ, м. Одеса)

МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР ПРОТИДІЇ ВОЄННО-АГРЕСИВНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ВІД ДИПЛОМАТІЇ ДО ЗАХИСТУ КІБЕРПРОСТОРУ

Стаття присвячена дослідженню міжнародного виміру протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті російсько-української війни. Виділено та охарактеризовано перспективні превентивні заходи у сфері: 1) поглиблення співпраці в межах існуючих безпекових міжнародних проєктів та створення нових військових альянсів для відсічі агресії російської федерації; 2) дипломатичного тиску на рф з метою спонукання її політичних лідерів до припинення збройної агресії; 3) економіко-правового тиску, в тому числі і зокрема через використання широкого арсеналу заходів санкційної політики. Наголошено на необхідності підвищення ефективності реалізації механізмів міжнародної юстиції з питань міжнародно-правової відповідальності російської держави. Обґрунтовано важливість рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Україна та Нідерланди проти Росії» від 09.07.2025 р. у справі протидії воєнно-агресивній злочинності у перспективі.

Обґрунтовується важливість специфікації партнерської (Україна та її міжнародні партнери) співпраці у кіберсфері у напрямі посилення спроможностей блокувати кібератаки, що в контексті збройного конфлікту та зважаючи на їх спрямованість на цивільні об'єкти набувають ознак воєнних кіберзлочинів. Це – шлях до підвищення обороноздатності у критичних сферах

Досліджено особливості реалізація репресивно-превентивних заходів в системі міжнародної кримінальної юстиції. Наголошено на необхідності підвищення ефективності діяльності Міжнародного кримінального суду. Акцентується увага на домаганні Україною у статусі повноправного члена МКС об'єктивізації діяльності Офісу прокурора МКС, залучення як

підозрюваних у вчиненні найтяжчих воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду безпосередньо В. В. Путіна. Досліджуються оптимальні моделі міжнародного кримінального трибуналу ad hoc щодо злочину агресії проти України.

Ключові слова: *агресія, війна, агресивно-воєнна злочинність, дипломатична превенція, кіберзлочинність, кіберсфера, міжнародна юстиція, протидія злочинності.*

Постановка проблеми. Протидія воєнно-агресивній злочинності – надскладна, системна діяльність, що розгортається на багатьох рівнях, за численними напрямками та у комплексі різнорідних заходів. Вельми важливо, аби вказані заходи формувались та реалізувались не виключно як національні чи навіть регіональні, а набували глобального характеру. Правими, вочевидь, є І. Тодоров та Н. Тодорова, коли стверджують, що російська агресія в Україні суттєво вплинула на стан глобальної міжнародної безпеки загалом та, зокрема, на діяльність Організації Об'єднаних Націй. Перед світом постала проблема переосмислення сучасного міжнародного ладу. На порядок денний вийшла необхідність посилення стратегічної солідарності задля миру¹. І саме в такому контексті, у широкому смисловому полі й варто розгортати систему протидії воєнно-агресивній злочинності, яка включатиме в себе найширший арсенал обструктивних впливів: від дипломатичних до техніко-технологічних, кібернетичних, адже російська агресія не обмежується виключно застосуванням зброї та озброєнь, а використовує інформаційні, мережеві ресурси, в низці випадків набуває специфічних форм кіберзлочинності як зрізу воєнних злочинів.

Наголосимо, що проблеми кримінологічного забезпечення відсічі збройній агресії та протидії супутнім їй воєнним злочинам, геноцидальним практикам, злочинам проти людяності чимало увагу приділяли такі науковці як О. М. Бандурка, В. С. Батиргареева, М. Г. Колодяжний, І. В. Кріцак, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов та інші. Разом з тим багато аспектів міжнародного виміру такої протидії саме у кримінологічній оптиці аналізу й досі лишається поза дослідницькою увагою, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Мета статті – надати характеристику міжнародному виміру протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний вимір протидії воєнно-агресивній злочинності є фундаментальним у сучасному глобалізованому світі та в контексті збройної агресії проти України передбачає такі базові напрями і заходи антикримінальної діяльності.

І. Дипломатична превенція в умовах війни. На розробці та впровадженні в практичну діяльність концепції дипломатичної превенції

¹ Тодоров І., Тодорова Н. ООН у протидії російській агресії проти України. *Геополітичні пріоритети України*. 2023. Вип. 1 (30). С. 32–43. DOI: 10.24144/2078-1431.2023.1(30).32-43.

політичних злочинів у вітчизняній кримінологічній науці вів мову Ю. В. Орлов. На його думку мова йде про використання потенціалу дипломатичного впливу на рівні міжнародних, міждержавних взаємодій (як офіційних, так і неофіційних) для запобігання зовнішньополітичним злочинним діям щодо України¹. Підтримуючи загалом вченого, додатком, що зусилля так званої дипломатичної превенції можуть і мають бути націлені не тільки на запобігання зовнішньополітичним злочинам, а й воєнно-насильницьким злочинам, які по суті стають невід’ємним шлейфом і супутником злочину агресії, а також злочину геноциду².

В науці міжнародного права дипломатична превенція більш відома під назвою «превентивна» дипломатія». Під нею зазвичай розуміється використання дипломатичних методів для попередження виникнення спорів, попередження переростання їх в озброєний конфлікт, якщо він виникає, і, у разі невдачі, попередження розширення озброєного конфлікту³. Стаття 33 Статуту ООН вимагає від сторін в спорах, які можуть загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки, шукати рішення суперечки шляхом переговорів, обстеження, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або договорів, або інших мирних засобів за своїм вибором. До таких засобів відносяться також заходи із встановлення довіри та інші, які можуть привести до позитивних результатів в тому випадку, якщо ворогуючі сторони їх застосують. При цьому основним в ідеї застосування превентивної дипломатії є припущення, що сторони протистояння не ефективно використовують такі засоби за власною ініціативою і що необхідна допомога третьої сторони, якщо конфлікту можна запобігти дипломатичними засобами⁴.

Превентивна дипломатія у сфері зовнішньополітичних відносин має давню історію застосування. Втім, наголошує Ю. В. Орлов, в умовах новітніх глобалізаційних загроз, пов’язаних з активізацією міжнародного тероризму, спробами ревізії політичного світоустрою вона набуває дещо інших контурів та специфічних методів⁵. М. Беджауї (M. Bedjaoui) з цього приводу зазначає, що в сучасному світі з’являється повністю інший тип превентивної дипломатії. Підтримка миру у всьому світі буде забезпечена лише в тому випадку, якщо в принципі буде виключено систематичне переслідування безпосередніх егоїстичних національних інтересів, і основні елементи цієї

¹ Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса Плюс, 2016. С. 420.

² Сокурєнко В. Кримінологічні засади протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті збройного конфлікту в Україні : монографія. Харків : Право, 2024. С. 477.

³ Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса Плюс, 2016. С. С. 487.

⁴ Boutros-Ghali B. Reflection on the role of the UN and its Secretary-General // Preventive Diplomacy. Stopping wars before they start / Ed. by M. Kevin, M. D. Cahill. New York ; London : A joint publication of Routledge, 2000. P. 191; Мицик В. В. Становлення концепції превентивної дипломатії. *Європейські перспективи*. 2010. № 2. С. 81; Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса Плюс, 2016. С. 488.

⁵ Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса Плюс, 2016. С. 489.

сучасної превентивної дипломатії базуватимуться на універсальності і глобальному характері проблем. Це відмежовує традиційну превентивну дипломатію від сучасної превентивної дипломатії¹. У випадку крайніх форм кримінальних загроз стратегія превентивної дипломатії передбачає активне втручання міжнародних коаліційних сил із розгортанням миротворчих (військових) та/або миропідтримуючих (поліцейських) місій².

Втім, ці думки, хоча і є, певна річ, слушними й важливими, проте були висловлені до початку повномасштабної війни і не могли відобразити тих реалій, що склалися після 24.02.2022 р. Натомість українська дипломатія виявилася вельми адаптивною і не зупиняється у намаганнях якомога ширше та глибше розкрити власний превентивний потенціал³.

У цей час безпрецедентних викликів і труднощів українська дипломатія перевинайшла принципи дипломатичної роботи задля досягнення критично важливих результатів для нашої держави. Попри всі труднощі, Україна разом із партнерами побудувала глобальну коаліцію на свою підтримку у протистоянні російській агресії, залучила та продовжує залучати безпрецедентну за масштабом військову допомогу партнерів, впевнено йде до вступу в ЄС, підтримує світову продовольчу безпеку, посилює санкційний тиск та ізоляцію держави-агресора, бореться за справедливість⁴. Україна продовжує розвивати платформу відновлення *Ukraine Recovery Conference*, гуманітарну ініціативу Президента України «*Grain From Ukraine*», Міжнародну Кримську платформу, запропоновану Главою держави Формулу миру та інші глобальні та стратегічні ініціативи⁵. Водночас, доки триває агресивна війна й вчиняються пов'язані з нею злочини, вказані заходи не можна вважати достатніми. Вони потребують розширення, інтенсифікації, специфікації та підвищення ефективності. Задля досягнення цих цілей можливо виділити декілька пріоритетних напрямів з подальшого удосконалення дипломатичної превенції.

1. Поглиблення співпраці в межах існуючих безпекових міжнародних проєктів та створення нових військових альянсів для відсічі агресії російської федерації. Йдеться, зокрема, як про глобальні, так і про регіональні альянси, локалізовані у Балто-Чорноморському поясі геополітичної напруженості. Їх мета – консолідацію та координація зусиль щодо силової протидії веденню агресивної війни, вчасне та достатнє постачання матеріальних, інтелектуальних, організаційних ресурсів задля ефективної діяльності щодо захисту прав людей, відновлення й зміцнення миру і міжнародного

¹ Bedjaoui M. The Fundamentals of Preventive Diplomacy // Preventive Diplomacy. Stopping wars before they start / Ed. by M. Kevin, M. D. Cahill. New York ; London : A joint publication of Routledge, 2000. P. 30; Мицик В. В. Становлення концепції превентивної дипломатії. *Європейські перспективи*. 2010. № 2. С. 82.

² Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса Плюс, 2016. С. 489.

³ Сокурено В. Кримінологічні засади протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті збройного конфлікту в Україні : монографія. Харків : Право, 2024. С. 478.

⁴ МЗС створило сторінку про воєнну дипломатію «Wartime Diplomacy» / Міністерство закордонних справ України. 2024. 29 лютого. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mzs-stvorylo-storinku-pro-voienno-dyplomatiyu-wartime-diplomacy> (дата звернення: 12.07.2025).

⁵ Там само.

правопорядку.

2. Створення гуманітарних альянсів для забезпечення продовольчої, санітарної та фізичної безпеки людей, які, зокрема, перебувають на тимчасово окупованих територіях (а також військовополонених) як додаткових механізмів запобігання вчиненню щодо них воєнних злочинів. Йдеться про недопущення голоду, втрати доступу громадянами до чистої питної води, а також до медикаментів, лікарської допомоги, незаконного позбавлення волі та катувань. Основне навантаження за цим напрямом діяльності і за міжнародно-правовим узвичаєнням лягає на МКЧХ. Проведене нами дослідження виявило низку публікацій в мережі Інтернет¹, які дають привід припустити, що імовірно існують певні підстави вважати, що діяльність представництва МКЧХ на фактично підконтрольній російській владі території (російське Товариство Червоного Хреста) може мати політизований, заангажований характер².

Апогеем викривальної діяльності російського Товариства Червоного Хреста можна вважати заяву Українського Товариства Червоного Хреста України, в якій зафіксовано заклик до партнерів з міжнародного Руху ЧХ запровадити «жорсткі заходи» щодо російського Червоного Хреста – після того, як стало відомо, що він збирає гроші для сімей мобілізованих, які воюють проти України. Російський ЧХ вкотре порушує принцип нейтральності, розпочавши підтримку політичної акції #МИВМЕСТЕ, в рамках якої передбачена допомога військовослужбовцям³. Отже, балансування на межі між “нейтральністю” та підтримкою однієї зі сторін не завжди вдається, особливо якщо мова йде про таку масштабну організацію, як Міжнародний Комітет Червоного Хреста. Прагнення до посередництва у деяких випадках радше йде на користь російській стороні — тоді як українські правозахисники борються за звільнення військовополонених та надання доступу до місць їхнього перебування⁴.

З урахування викладених обставин Україні доцільно, на нашу думку, ініціювати створення міжнародної організації *ad hoc* для забезпечення моніторингу та організації вирішення гуманітарних проблем на тимчасово окупованих територіях. Представництва країн у цій організації мають, як

¹ Неделько Н. Російський Червоний Хрест «дружить» із «зетами», бере гроші у Кремля : що про це думає МКЧХ? Радіо Свобода. 2027. 7 червня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiyskyu-chervonyu-hrest-druzhyt-is-zetamy-bere-groshi-u-kremlia-scho-ghj-ce-dumae-mkchh/32982218.html> (дата звернення: 10.07.2025); Поліщук А. Порушення прав людини на тимчасово окупованих територіях та міжнародні організації: що не так з діяльністю Червоного Хреста та Amnesty International? / Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 2023. 30 січня. URL: <https://dif.org.ua/article/porushennya-prav-lyudini-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyakh-ta-mizhnarodni-organizatsii-shcho-ne-tak-z-diyalnistyu-chervonogo-khresta-ta-amnesty-international> (дата звернення: 10.07.2025) та ін.

² Сокуренько В. Кримінологічні засади протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті збройного конфлікту в Україні : монографія. Харків : Право, 2024. С. 479.

³ Поліщук А. Порушення прав людини на тимчасово окупованих територіях та міжнародні організації: що не так з діяльністю Червоного Хреста та Amnesty International? / Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 2023. 30 січня. URL: <https://dif.org.ua/article/porushennya-prav-lyudini-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyakh-ta-mizhnarodni-organizatsii-shcho-ne-tak-z-diyalnistyu-chervonogo-khresta-ta-amnesty-international> (дата звернення: 10.06.2024).

⁴ Там само.

видається, охоплювати і держави західних демократій, і тих держав, що демонструють лояльність з питань співпраці з російської федерацією (Індія, Бразилія, Саудівська Аравія)¹.

3. Забезпечення дипломатичного тиску на рф з метою спонукання її політичних лідерів до припинення збройної агресії шляхом:

1) політико-правової ізоляції. І в цьому напрямі вже є певні успіхи, адже припинено членство росії у таких міжнародних організаціях як ПАРЄ, ЄСПЛ, групі G7. Проте ці заходи, хоча і були та лишаються необхідними, не є достатніми. Слід продовжувати тенденцію до політико-правової ізоляції агресора до припинення ним міжнародно-протиправних діянь. Одним з напрямів цієї діяльності може стати, на нашу думку, проблематизація відносин ООН та росії. Йдеться, по-перше, про припинення статусу росії як постійного члена РБ ООН, наслідком чого стане унеможливлення накладати вето на прийняті цим органом ООН рішення (в тому числі й щодо імовірного створення міжнародної коаліції проти агресора, формування сил для відповідної наземної військової операції). Гадаємо, подібне механізм цілком можна реалізувати через ухвалення резолюції ГА ООН. Зрозуміла річ, подібного роду маніпуляції не узгоджуються з певними положеннями Статуту ООН. Але ж динамічність ситуації у сфері забезпечення миру та міжнародного правопорядку диктує необхідність і у реформуванні самої ООН, внесення змін до Статуту. І цю потребу вже неможна ігнорувати².

По-друге (і це своєрідна «програма максимуму»), ревізія правового статусу рф як члена ООН. Справа в тому, що набуття рф цього статусу відбулось у порушення передбаченої Статутом ООН процедури. Не було подано відповідної заяви, на засіданні ГА ООН не відбулось голосування про прийняття росії до складу ООН, як того вимагає Статут цієї міжнародної організації. РФ обмежилась тільки заявою про правонаступництво СРСР. Але ж це не відповідає існуючим процедурам. І цей аспект проблематизації відносин рф та ООН Україні також варто педалювати з метою забезпечення додаткового тиску на агресора;³

2) економіко-правового тиску, в тому числі і зокрема через використання широкого арсеналу заходів санкційної політики. Метою останньої має стати:

а) обмеження функціональної спроможності оборонно-промислового комплексу рф та, як наслідок, ускладнення для країни-агресора можливостей ведення бойових дій. Передусім мова йде про високотехнологічні компоненти зброї та систем озброєння, які рф самостійно не виробляє. Їх номенклатура – вельми широка: від спеціальних марок сталі, що використовуються для виробництва артилерійських стволів й до чипів, мікросхем у ракетобудуванні, виробництві БПЛА, дронів тощо⁴;

¹ Сокурченко В. Кримінологічні засади протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті збройного конфлікту в Україні : монографія. Харків : Право, 2024. С. 480.

² Там само. С. 481.

³ Там само. С. 481.

⁴ Там само. С. 481.

б) обмеження обсягів торгівлі з РФ стратегічно значущими для російської економіки товарами: сировою нафтою та нафтопродуктами, природним газом, рідкоземельними металами, лісом. Саме продаж цих товарів забезпечує основний приплив іноземної валюти в росію. «Удар» по цим складовим російського експорту здатен вплинути на макроекономічну стабільність зі всіма наслідками, що з цього випливають у сфері порушення політичної стабільності;

в) дедоларизація економіки російської федерації як комплексний важіль впливу на макроекономічну ситуацію, що додатково обмежить можливості розрахунків країни-агресора по зовнішньоекономічним операціям. І перший крок у цьому напрямі вже зроблено: 12.06.2024 р. у зв'язку з введенням США додаткових обмежувальних заходів щодо Московської біржової групи (МОЕХ) призупинено біржову торгівлю та розрахунки за поставленими інструментами в доларах США та євро. Цей крок означає, що банки, компанії та інвестори більше не зможуть торгувати будь-якою валютою через центральну біржу, яка пропонує такі переваги, як краща ліквідність і нагляд. Натомість їм доведеться торгувати «з прилавку», де угоди проводяться безпосередньо між двома сторонами. У Міністерстві фінансів США заявили, що ці заходи націлені на архітектуру фінансової системи Росії, яка була переорієнтована, щоб полегшити інвестиції в її оборонну промисловість і придбання товарів, необхідних для подальшої її агресії проти України¹.

І хоча варто відмітити значне часове запізнення (такі санкції слід було запровадити, якщо не у 2014 р., то принаймні у 2022), однак, тим не менш, потенціал подібних санкцій є значним, націлений на скорочення резервного фонду росії та, відповідно, можливого терміну активного фінансування ведення бойових дій;

г) обмеження культурних, туристичних контактів російських громадян із цивілізованими країнами світу, що виконуватиме дві основні функції:

- сигнально-етичну, що полягає у демонстрації дистанції між вільним світом і деспотією, між світом верховенства права і світом кримінальних ідеалів, моральною неприйнятністю культурного обміну між ними, прояві зневаги до варварства та ницості;

- стимулювання внутрішнього напруження між громадськістю, широкими верствами населення та політичними елітами.

З одного боку, в цій ситуації уважний і вдумливий читач може апелювати до вже тривіального запитування про прийнятність чи неприйнятність концепції колективної вини і такої ж відповідальності. Не втягуючись, однак, до цієї дискусії, зауважимо лише на тому, що ми стоїмо

¹ New US sanctions force end of dollar and euro trading on Russia's main exchange. *CNN Business*. 2024. June 13. URL: <https://edition.cnn.com/2024/06/13/investing/us-russia-sanctions-dollar-euro-trading/index.html#:~:text=New%20US%20sanctions%20force%20end,trading%20on%20Russia's%20main%20exchange&text=New%20US%20sanctions%20against%20Russia%20have%20caused%20an%20immediate%20suspension,financial%20marketplace%2C%20the%20Moscow%20Exchange> (дата звернення: 14.07.2025).

на позиції можливості та необхідності такої, колективної, відповідальності, що виходить з констатації політико-правових зв'язків між громадянами і їх державою, політичними елітами, які репрезентують націю¹.

З іншого ж боку ми не можемо погодитись і з тією позицією, що обмеження контактів для російських громадян з цивілізованим світом, своєрідне «зачинення вікна в Європу» спричинить остаточну консервацію фашистського режиму та подальшу таку собі ізоляціоністсько-ресентиментарну політику («з опорою на власні сили») – поживне, благодатне підґрунтя для сучасного російського фашизму. Є один важливий нюанс: цей саме фашизм викристалізувався в умовах широких, міжкультурних, міжцивілізаційних контактів. Якість та інтенсивність останніх, як можна без труднощів пересвідчитись, жодним чином не вплинули на демократизацію росії. Натомість «зачинення» згаданого вікна може мати позитивний ефект у довгостроковій перспективі, у вимірі наростання внутрішнього конфліктного потенціалу, ерозії відносин, що ґрунтуються на корупційно-ресентиментарній угоді між політичною елітою та народом. Так, це «гра у довгу». Але не варто перебувати в ілюзії «переможницьких» настроїв. Війна росії проти України – перманентний стан існування імперії, інтенсивність та проявленість окремих фаз яких залежить і від сили цивілізованого світу й України у його складі, і від внутрішньої кон'юнктури російської політичної системи, стану докси. Тож війна росії проти України – це надовго. І нам потрібна відповідна довготривала стратегія, як елемент реалізації якої цілком може і має розглядатися цивілізаційно-культурна ізоляція російських громадян доти, допоки зберігається їх внутрішній запит на фашистських режим².

II. Інтенсифікація та оптимізація союзницької співпраці у сфері техніко-технологічній сфері. Йдеться про: а) інтенсифікацію міжнародного виробництва та постачань зброї Україні для силового захисту міжнародного правопорядку на своїй території; б) специфікація партнерської (Україна та її міжнародні партнери) співпраці у кіберсфері у напрямі посилення спроможностей блокувати кібератаки, що в контексті збройного конфлікту та зважаючи на їх спрямованість на цивільні об'єкти набувають ознак воєнних кіберзлочинів. Це – шлях до підвищення обороноздатності у критичних сферах; в) системне реформування збройних сил партнерів, оновлення оборонних планів, адаптація стратегії і тактики оборонних дій на підстав різних сценаріїв розгортання російської агресії.

III. Підвищення ефективності реалізації механізмів міжнародної юстиції з питань міжнародно-правової відповідальності російської держави. Ці механізми є достатньо розгалуженими, громіздкими та інертними. Україна вже давно очікує на рішення Міжнародного суду ООН щодо агресії російської федерації, а також порушення нею Конвенції про

¹ Сокурєнко В. Кримінологічні засади протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті збройного конфлікту в Україні : монографія. Харків : Право, 2024. С. 482.

² Сокурєнко В. Кримінологічні засади протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті збройного конфлікту в Україні : монографія. Харків : Право, 2024. С. 483.

запобігання геноциду та покарання за нього. На жаль, ці справи й досі не дійшли до стадії розгляду по суті. І таку ситуацію неможна вважати задовільною¹.

Ба більше: щодо позову України до росії про порушення Конвенції про запобігання геноциду та покарання за нього Міжнародний суд ООН відхилив значною мірою як заперечення росії, так і позовні вимоги України. На стадію розгляду по суті переходить лише твердження України про те, що Росія безпідставно звинуватила Україну у неіснуючому геноциді («на Донбасі»), яке безпосередньо може порушувати конвенцію про геноцид. Це імовірно змусить українську юридичну команду також скоригувати позовну позицію, бо основні вимоги ґрунтувалися на пунктах, які суд не розглядатиме².

Окрім того, у січні 2024 р. Міжнародний суд ООН оголосив рішення у справі, в якій Україна звинуватила Росію в порушенні двох міжнародних конвенцій – про боротьбу з фінансуванням тероризму та про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. Суд частково задовольнив позов України, однак відкинув більшість звинувачень проти Росії. Проте навіть таке рішення можна вважати певним успіхом України, адже із самого початку перспективи позову експерти називали туманними, а суд взагалі міг відмовитись його розглядати. Цей позов не стосується порушень з боку Росії після початку повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року, а зосереджений довкола подій на Донбасі та у Криму з 2014 року. Рішення у цій справі по суті є першою правовою відповіддю цивілізованого світу на грандіозну зневагу Росії до міжнародного права та Міжнародного суду ООН зокрема³.

Отже, стан реалізації механізмів міжнародної юстиції наразі демонструє свою вкрай низьку ефективність та неповороткість. Така ситуація має бути змінена⁴.

В цьому аспекті на позитивну оцінку заслуговує без сумніву історичне рішення Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Україна та Нідерланди проти Росії» від 09.07.2025 р. Чим воно важливе?

По-перше, у параграфі 177 СЕПЛ констатував те, що росії має намір на знищення самої державності України, її незалежності, права на існування⁵. Тобто це вже юридичний факт, який увійде в історію та який неможливо

¹ Сокурєнко В. Кримінологічні засади протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті збройного конфлікту в Україні : монографія. Харків : Право, 2024. С. 483.

² Вонс Р. Суд ООН частково став на сторону України у позові проти РФ щодо геноциду. *ГЛАВКОМ*. 2024. 2 лютого. URL: <https://glavcom.ua/world/world-politics/sud-onn-chastkovo-stav-na-storonu-ukrajini-u-pozovi-proti-rf-shchodo-henotsidu-983911.html> (дата звернення: 10.02.2024).

³ Суд ООН у Гаазі виніс рішення за позовом України проти Росії. Частково воно на території Києва. *BBC News. Україна*. 2024. 31 січня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cv2812175v8o> (дата звернення: 10.02.2024).

⁴ Сокурєнко В. Кримінологічні засади протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті збройного конфлікту в Україні : монографія. Харків : Право, 2024. С. 484.

⁵ Case of Ukraine and The Netherlands v. Russia (Applications nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20 and 11055/22) : Judgment. 09.07.2025 / European Court of Human Rights (Grand Chamber). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#/{%22itemid%22:\[%22001-244292%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#/{%22itemid%22:[%22001-244292%22]}) (дата звернення: 17.07.2025).

буде спростувати пропагандистськими маніпуляціями. Нехай для майбутніх поколінь, в тому числі і росіян, – але це зафіксована історична ганьба та підстава для відповідальності за агресію, шовіністичний експансіонізм.

По-друге, як юридичні факти були встановлені численні випадки серйозного порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Так, наприклад, у параграфах 910–911 вказаного рішення ЄСПЛ констатовано: «Комісія з розслідування задокументувала численні випадки позбавлення волі. Наприкінці лютого та у березні 2022 року російські збройні сили незаконно утримували велику кількість цивільних осіб у контрольованих ними районах. Серед жертв були співробітники місцевих органів влади, урядовці, ветерани українських збройних сил, добровольці, які евакуювали цивільних осіб, та цивільні особи, яких, ймовірно, заарештували випадковим чином. Хоча більшість становили молоді чоловіки або чоловіки середнього віку, утримувалися також жінки, діти та люди похилого віку. Російські збройні сили утримували осіб у тимчасових приміщеннях, створених у займаних ними будівлях, таких як підвал школи, промисловий об'єкт, сільськогосподарський об'єкт, залізнична станція, аеропорт та різні житлові приміщення. Жертвам часто не повідомляли про причини їхнього затримання, і ці дії не переглядалися судовим органом»¹.

«Протягом початкового періоду контролю збройних сил Російської Федерації над населеними пунктами в Україні багато випадків незаконного утримання були скоєні в контексті обшуків по будинках, спрямованих на пошук прихильників українських збройних сил або знаходження зброї. Коли влада Російської Федерації контролювала певні райони протягом тривалого часу, вона створювала спеціальні центри тримання під вартою, використовувала різноманітні методи катувань та виявляла цілеспрямовані дії проти осіб, які відмовлялися співпрацювати. За словами жертв та свідків, у скоєнні незаконного ув'язнення, катувань, сексуального та гендерно зумовленого насильства було задіяно ширше коло злочинців, включаючи злочинців з ФСБ, Національної гвардії Російської Федерації та її підпорядкованих підрозділів, а також збройних груп з «ДНР» та «ЛНР». Слідча комісія виявила центри тримання під вартою в Чернігівській, Донецькій, Харківській, Херсонській, Київській та Запорізькій областях України та в Російській Федерації, де влада Російської Федерації утримувала велику кількість людей протягом тривалого часу»².

Окрім цього констатовано також і те, що держава-агресор відповідальна за численні умисні вбивства цивільних осіб, що перебувають під захистом, поранених солдатів, які вибули з бойових дій, військовополонених³.

¹ Case of Ukraine and The Netherlands v. Russia (Applications nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20 and 11055/22) : Judgment. 09.07.2025 / European Court of Human Rights (Grand Chamber). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:\[%22001-244292%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-244292%22]}) (дата звернення: 17.07.2025).

² Там само.

³ Там само.

Звернімо увагу: широкомасштабність та систематичність відповідних звірств (підкреслимо – як юридичного факту), яка прямо у аналізованому рішенні ЄСПЛ не згадується, проте дескриптивно виводиться, вже є підставою для оцінки вчинюваних діянь не просто як воєнних злочинів, а принаймні як злочинів проти людяності, а можливо – й геноциду. На це ж, до речі, вказує і висновок Незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування ситуації в Україні, яка дійшла висновку, що удари дронів російських збройних сил по цивільному населенню в Херсонській області слід кваліфікувати не інакше як злочини проти людяності у вигляді вбивств. Зокрема, зазначається таке: «Напади здійснювалися регулярно та за схожою схемою, що свідчить про їх плановий, організований і цілеспрямований характер. Немає інформації про те, що російська військова та цивільна влада вжила будь-яких заходів для запобігання або припинення вчинення злочинів. За офіційними даними внаслідок обстрілів безпілотниками Херсона та 16 населених пунктів на підконтрольній Україні території загинуло майже 150 мирних жителів та ще сотні отримали поранення. Серед постраждалих – чоловіки, жінки та діти, переважну більшість становлять чоловіки. Удари завдавались по цивільному населенню за різних обставин — коли мешканці виходили на вулицю, йшли пішки або використовували будь-який вид транспорту. Оператори дронів використовували відеосигнали, що передавались в режимі реального часу вбудованими камерами, для націлювання на очевидно цивільні цілі та скидання на них вибухових речовин. Сотні таких відео регулярно розповсюджувалися російськими телеграм-каналами (деякі з них мають тисячі підписників), демонструючи скоєні злочини та супроводжуючи їх текстовими публікаціями з погрозами нових атак»¹.

Окрім іншого – це є і підставою для трансформації національної правозастосовної практики, в межах якої до сих пір (24.07.2025 р.) не зареєстровано жодного злочину, передбаченого ст. 442-1 КК України. А це, між іншим, може послугувати підставою для передачі відповідних проваджень на розгляд до МКС, враховуючи серйозність цих злочинів та відповідний об'єкт, яким є міжнародний правопорядок, і об'єктивну обмеженість можливостей національної системи кримінальної юстиції щодо притягнення винних до відповідальності. Це диктує необхідність застосування саме міжнародної юрисдикції у кримінальному провадженні.

IV. Реалізація репресивно-превентивних заходів в системі міжнародної кримінальної юстиції.

1. Підвищення ефективності діяльності МКС. Перший крок до цього зроблено: Україна ратифікувала РС МКС. Це відкриває можливості для: а) відкриття провадження щодо злочину геноциду та злочинів проти

¹ «They are hunting us»: systematic drone attacks targeting civilians in Kherson : report / The UN Independent International Commission of Inquiry on Ukraine Human Rights Council. Fifty-ninth session. A/HRC/59/CRP.2. 28 May 2025. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/a-hrc-59-crp2-en.pdf> (дата звернення: 15.07.2025).

людяності; б) домагання Україною у статусі повноправного члена МКС об'єктивізації діяльності Офісу прокурора МКС, залучення як підозрюваних у вчиненні найтяжчих воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду безпосередньо В. В. Путіна, а також прем'єр-міністра російської федерації (по аналогії з «ізраїльсько-палестинським» кейсом)¹.

2. *Створення міжнародного кримінального трибуналу ad hoc щодо злочину агресії проти України.* Одним із критично важливих кроків на шляху до відновлення порушеного російською федерацією права, забезпечення соціальної справедливості є міжнародний трибунал щодо злочину агресії проти України. При цьому варто розуміти, що питання його створення та ефективної роботи є питаннями з установкою на гідність. Іти шляхом гідності означає брати на себе ризики і загрози екзистенційного характеру. Українці до цього готові, що підтверджено вже більш ніж десятирічним відчайдушним протистоянням агресору в ситуації явної неспівмірності сил та засобів. А от чи готові до цього інші країни світу, з якими прийнято пов'язувати побутування високої інтелектуальної та моральної традиції, цивілізовані країни, – питання й досі відкрите. Проте якою б відповідь на нього не була, мусимо зробити все від нас залежне, аби виконати свій обов'язок перед нашими нащадками, не переступити через совість і не зрадити високі ідеали людяності. Саме тому на всіх можливих рівнях і форматах слід домагатися створення Міжнародного трибуналу².

У зв'язку із цим варто тільки вітати зусилля Офісу Президента України та Уряду щодо реалізації відповідних ініціатив на міжнародній арені. І певні результати вже є. Проте варто відмітити, що наразі на рівні міжнародних консультацій та контактів робочих груп щодо напрацювання моделі, формату майбутнього трибуналу домінує регіоналістський підхід. Зокрема, пропонується сформувати цей трибунал під егідою Ради Європи. Передбачається, що спеціальний трибунал буде створено за угодою між Урядом України та Радою Європи. Він буде отримувати свою юрисдикцію від України. Рада Європи відповідатиме за процедуру ухвалення проєктів правових документів, необхідних для створення Спеціального трибуналу та подальшого підписання. Після створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України національні органи влади України зможуть передавати поточні внутрішні розслідування та судові переслідування, пов'язані зі злочином агресії, до прокурора Спеціального трибуналу, а також передавати відповідну інформацію та докази, зібрані в контексті роботи, що виконується в межах Міжнародного центру з переслідування злочинів

¹ Сокуренько В. Кримінологічні засади протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті збройного конфлікту в Україні : монографія. Харків : Право, 2024. С. 485.

² Сокуренько В. В. Міжнародний кримінальний трибунал щодо злочину агресії проти України: від регіональної до глобальної моделі // Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама : зб. тез доп. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 16 квіт. 2025 р.) / МВС України ; Нац. поліція України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінолог. асоціація України. – Вінниця : ХНУВС, 2025. С. 32–33.

агресії¹. За повідомленням Офісу Президента України, юридичні радники Європейської комісії, Європейської служби зовнішніх справ, Ради Європи, України та 37 держав вже визначили ключові параметри для створення спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, а також найважливіші елементи проєкту статуту Шумана – основного юридичного документа, що регулюватиме діяльність трибуналу².

Цей підхід, як видається, є вразливим до критики та підважує легітимність майбутнього трибуналу. Слід бути свідомими того, що злочин агресії порушує не регіональну конвенційну правову систему європейського континенту, а глобальні засади світового правопорядку. Агресія у XXI столітті – це провалля за межі етичного мінімуму, утримання якого може гарантувати виживання людства у цивілізованому стані та в цілому. Саме тому, на нашу думку, Рада Європи не має замикатися на собі ініціативу щодо створення та забезпечення юрисдикції цього міжнародного судового органу. Важливо, щоб вона була або підтримана ООН, або поза ООН, але за участю більшості держав світу у кооперації з іншими регіональними міжнародними організаціями. Винні у розв'язуванні агресії мають постати перед судом, легітимність якого у майбутньому ніхто не зможе поставити під сумнів. Лише так ми досягнемо справедливості й неспростовної історичної правди заради майбутнього усього людства³.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що запропоновані компоненти системи протидії воєнно-агресивній злочинності у міжнародному вимірі не є вичерпними. В межах кожного з них, вочевидь, може і має відбутися інтелектуальне, теоретичне та прикладне поглиблення, специфікації. Крім того варто говорити й про суміжні з ними заходи дипломатичного, економічного, військово-політичного характеру, що в комплексі з національними зусиллями України та низки наших союзників можуть змусити агресора до припинення бойових дій з подальшим розгортанням перспектив щодо демонтажу фашистського політичного режиму у сучасній росії. Тільки останнє може стати запорукою скільки-небудь тривалого миру на континенті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ The Commission and High Representative Kaja Kallas welcome a major step towards holding Russia accountable for its war of aggression against Ukraine // European Commission : офіц. сайт. 04.02.2025. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/news/commission-and-high-representative-kaja-kallas-welcome-major-step-towards-holding-russia-accountable-2025-02-04_en (дата звернення: 20.07.2025).

² Коаліція держав визначила правові основи для створення спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України // Президент України : офіц. сайт. 04.02.2025. URL: <https://www.president.gov.ua/news/koaliciya-derzhav-viznachila-pravovi-osnovi-dlya-stvorenniya-95869> (дата звернення: 20.07.2025).

³ Сокурєнко В. В. Міжнародний кримінальний трибунал щодо злочину агресії проти України: від регіональної до глобальної моделі // Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама : зб. тез доп. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 16 квіт. 2025 р.) / МВС України ; Нац. поліція України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінолог. асоціація України. – Вінниця : ХНУВС, 2025. С. 33.

1. Вонс Р. Суд ООН частково став на сторону України у позові проти РФ щодо геноциду. *ГЛАВКОМ*. 2024. 2 лютого. URL: <https://glavcom.ua/world/world-politics/sud-oon-chastkovo-stav-na-storonu-ukrajini-u-pozovi-proti-rf-shchodo-henotsidu-983911.html> (дата звернення: 10.07.2025).
2. Коаліція держав визначила правові основи для створення спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України // Президент України : офіц. сайт. 04.02.2025. URL: <https://www.president.gov.ua/news/koaliciya-derzhav-viznachila-pravovi-osnovi-dlya-stvorennya-95869> (дата звернення: 20.07.2025).
3. МЗС створило сторінку про воєнну дипломатію «Wartime Diplomacy» / Міністерство закордонних справ України. 2024. 29 лютого. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mzs-stvorylo-storinku-pro-voienno-dyplomatiyu-wartime-diplomacy> (дата звернення: 12.07.2025).
4. Мицик В. В. Становлення концепції превентивної дипломатії. *Європейські перспективи*. 2003. № 1. С. 81–85.
5. Неделько Н. Російський Червоний Хрест «дружить» із «зетами», бере гроші у Кремля : що про це думає МКЧХ? Радіо Свобода. 2027. 7 червня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiyskyy-chervonyy-hrest-druzyht-is-zetamy-bere-groshi-u-kremlia-scho-ghj-ce-dumae-mkchh/32982218.html> (дата звернення: 10.07.2025).
6. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса Плюс, 2016. 656 с.
7. Поліщук А. Порушення прав людини на тимчасово окупованих територіях та міжнародні організації: що не так з діяльністю Червоного Хреста та Amnesty International? / Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 2023. 30 січня. URL: <https://dif.org.ua/article/porushennya-prav-lyudini-na-timchasovo-okupovanikh-teritoriyakh-ta-mizhnarodni-organizatsii-shcho-ne-tak-z-diyalnistyu-chervonogo-khresta-ta-amnesty-international> (дата звернення: 10.07.2025).
8. Сокурєнко В. Кримінологічні засади протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті збройного конфлікту в Україні : монографія. Харків : Право, 2024. 576 с.
9. Сокурєнко В. В. Міжнародний кримінальний трибунал щодо злочину агресії проти України: від регіональної до глобальної моделі // Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама : зб. тез доп. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 16 квіт. 2025 р.) / МВС України ; Нац. поліція України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінолог. асоціація України. – Вінниця : ХНУВС, 2025. С. 30–33.
10. Тодоров І., Тодорова Н. ООН у протидії російській агресії проти України. *Геополітичні пріоритети України*. 2023. Вип. 1 (30). С. 32–43. DOI: 10.24144/2078-1431.2023.1(30).32-43.
11. «They are hunting us»: systematic drone attacks targeting civilians in Kherson : report / The UN Independent International Commission of Inquiry on

Ukraine Human Rights Council. Fifty-ninth session. A/HRC/59/CRP.2. 28 May 2025. URL:

<https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/a-hrc-59-crp2-en.pdf> (дата звернення: 15.07.2025).

12. Bedjaoui M. The Fundamentals of Preventive Diplomacy // Preventive Diplomacy. Stopping wars before they start / Ed. by M. Kevin, M. D. Cahill. New York ; London : A joint publication of Routledge, 2000. 212 p.

13. Boutros-Ghali B. Reflection on the role of the UN and its Secretary-General // Preventive Diplomacy. Stopping wars before they start / Ed. by M. Kevin, M. D. Cahill. New York ; London : A joint publication of Routledge, 2000. 246 p.

14. Case of Ukraine and The Netherlands v. Russia (Applications nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20 and 11055/22) : Judgment. 09.07.2025 / European Court of Human Rights (Grand Chamber). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:%22001-244292%22%22%7D> (дата звернення: 17.07.2025).

15. New US sanctions force end of dollar and euro trading on Russia's main exchange. *CNN Business*. 2024. June 13. URL: <https://edition.cnn.com/2024/06/13/investing/us-russia-sanctions-dollar-euro-trading/index.html#:~:text=New%20US%20sanctions%20force%20end, trading%20on%20Russia's%20main%20exchange&text=New%20US%20sanctions%20against%20Russia%20have%20caused%20an%20immediate%20suspension, financial%20marketplace%2C%20the%20Moscow%20Exchange> (дата звернення: 14.07.2025).

16. The Commission and High Representative Kaja Kallas welcome a major step towards holding Russia accountable for its war of aggression against Ukraine // European Commission : офіц. сайт. 04.02.2025. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/news/commission-and-high-representative-kaja-kallas-welcome-major-step-towards-holding-russia-accountable-2025-02-04_en (дата звернення: 20.07.2025).

Стаття надійшла до редакції 26.07.2025

Vitalii V. SOKURENKO,

PhD in Law

(*Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine*)

INTERNATIONAL DIMENSION OF COMBATING MILITARY-AGGRESSIVE CRIME IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: FROM DIPLOMACY TO CYBERSPACE PROTECTION

The article is devoted to the study of the international dimension of countering military-aggressive crime in the context of the Russian-Ukrainian war. Promising preventive measures are identified and characterized in the areas of: 1) deepening cooperation within existing international security projects and the creation of new military alliances to repel the aggression of the Russian

Federation; 2) diplomatic pressure on the Russian Federation in order to induce its political leaders to stop armed aggression; 3) economic and legal pressure, including and in particular through the use of a wide arsenal of sanctions policy measures. The need to increase the effectiveness of the implementation of international justice mechanisms on issues of the international legal responsibility of the Russian state is emphasized. The importance of the decision of the European Court of Human Rights in the case "Ukraine and the Netherlands v. Russia" of 09.07.2025 in the case of combating military-aggressive crime in the future is substantiated.

The importance of specifying partner (Ukraine and its international partners) cooperation in the cyberspace is substantiated in the direction of strengthening the capabilities to block cyberattacks, which in the context of an armed conflict and given their focus on civilian objects acquire signs of military cybercrimes. This is a way to increase defense capabilities in critical areas

The peculiarities of the implementation of repressive and preventive measures in the system of international criminal justice are studied. The need to increase the effectiveness of the International Criminal Court is emphasized. The article focuses on Ukraine's claim, as a full member of the ICC, to objectify the activities of the ICC Prosecutor's Office, to involve V. V. Putin himself as a suspect in the commission of the most serious war crimes, crimes against humanity, and genocide. The article examines the optimal models of an ad hoc international criminal tribunal for the crime of aggression against Ukraine.

Keywords: *aggression, war, aggressive war crime, diplomatic prevention, cybercrime, cybersphere, international justice, combating crime.*

Тарас Васильович СТАХОВСЬКИЙ*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ МЕХАНІЗМУ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ ЩОДО ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Стаття присвячена кримінологічному аналізу механізму індивідуальної злочинної поведінки щодо втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність. Цей механізм є складною динамічною системою взаємодії втягувача, самого неповнолітнього, ситуації й елементів зовнішнього середовища, включаючи (факультативно) жертву того кримінального правопорушення, до вчинення якого неповнолітній втягується та/або інших осіб, які залучені як суб'єкти до випрошування грошей, іншого майна, розпиття алкогольних напоїв. Встановлено та надано опис особливостям двох механізмів формування мотивів втягнення у кримінально протиправну діяльність: 1) проєкція мотиву самого кримінального правопорушення, до вчинення якого втягується неповнолітній, а саме: корисливий мотив, ресентиментарно-службістські мотиви, мотив самоактуалізації через особистісне домінування, помста, нігілістичний мотив; 2) самостійне фокусування мотивації на особі неповнолітнього, що в результаті репрезентує такі мотиви втягувача: мотив самоактуалізації та визнання; мотив безпеки; корисливий мотив. Надано характеристику етапів прийняття та реалізації рішення про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 304 КК України.

Ключові слова: злочинність, індивідуальна злочинна поведінка, механізм, неповнолітні, втягнення, протиправна діяльність, пияцтво, жебрацтво, азартні ігри, суспільна мораль, війна, протидія злочинності, захист дитинства.

Постановка проблеми. Мікрокримінологічний аналіз з подальшим масштабуванням його результатів до рівня типового – ось задача дослідження особливостей механізму індивідуальної кримінально протиправної поведінки будь-якого спрямування, виду. Зрозуміла річ, кожне кримінальне правопорушення, за великим рахунком, є неповторним, унікальним як у своїй внутрішній етіології, особистісному «нашаруванні» (сприйняттю, суб'єктивізації, легітимації тощо), так і зовнішніх проявах (час, місце, характер конкретних фізичних дій, обстановка тощо). Але зрозумілим, встановленим в кримінології, можна вважати і те, що поруч з унікальністю майже завжди проявляється і типовість. Й ось остання є чи не найціннішою, як результат звернення дослідницької уваги до поведінково-ситуативної механіки кримінально протиправних проявів. Виведена

аналітично типовість здатна «підсвітити» приховані грані детермінаційного процесу, прокласти шляхи до «чутливих його точок», деструктивний вплив на які – задача «номер один» фіналізуючого етапу будь-якої кримінологічної роботи в теоретико-прикладному вимірі. І саме типовість відкриває шляхи з одного боку до уніфікації, універсалізації, а з іншого – до підвищення ефективності кримінально-превентивних практик за рахунок їх групової, видової специфікації. Не є винятком й увага до механізму індивідуальної злочинної поведінки щодо втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність (ст. 304 КК України).

У кримінологічному ракурсі проблеми протидії втягненню неповнолітніх у протиправну діяльність досліджувались І. О. Бандуркою, О. М. Бандуркою, В. В. Вітвицькою, В. В. Голіною, С. Ф. Денисовим, Т. А. Денисовою, В. П. Ємельяновим, Л. С. Кучанською, А. В. Ландіною, І. Г. Луценко, І. В. Однолько, О. М. Ситнік, О. С. Передерієм, В. В. Сокуреном, О. С. Стеблинською, О. М. Тогочинським, І. О. Топольськовою, Т. А. Шевчук, Н. С. Юзіковою, А. М. Ященком та іншими науковцями. Разом з тим війна внесла значні корективи і у цей різновид ординарних кримінальних правопорушень, вививши його на рівень дотичності до воєнно контекстуальних, що вимагає нового дослідження значної кількості аспектів цієї проблематики, в тому числі і зокрема механізму індивідуальної злочинної поведінки.

Мета статті – встановити, надати опис та пояснення складовим механізмом індивідуальної злочинної поведінки щодо втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність.

Виклад основного матеріалу. До основних елементів механізму кримінально протиправної поведінки прийнято відносити: «Особистісні властивості, мотивацію, конкретну обстановку, прийняття рішення про вчинення злочину і сам процес його вчинення (акт поведінки). Перераховані елементи можна поділити на дві групи: складові психологічної структури поведінки (мотивація і прийняття рішення про вчинення акту поведінки) і продукти взаємодії об'єктивного і суб'єктивного в поведінці (особистісні властивості, конкретна обстановка і акт поведінки)»¹. Дотримуючись цієї логіки розгортання дослідження механізму індивідуальної злочинної поведінки особи, яка вчиняє втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, варто додатково його структурувати за критерієм тих видів асоціальної діяльності, до якої, власне, відбувається втягнення, і які передбачені в диспозиції ч. 1 ст. 304 КК України. Ці види діяльності будуть структуруючим елементом кожного з етапів аналізованого механізму.

І. Актуалізація потреби та формування мотиву втягнення неповнолітнього у протиправну діяльність є первинним етапом, який традиційно виділяється у теоретико-аналітичній моделі механізму індивідуальної кримінально протиправної поведінки і який фундує

¹ Бандурка О. М., Литвинов О. М. Механізм злочинної поведінки. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2016. № 3 (14). С. 114.

загальну спрямованість останньої, визначає її внутрішній зміст. Звертаючись до особливостей мотиваційного процесу при втягненні неповнолітнього саме у *кримінально протиправну діяльність*, зауважимо, що аналіз слідчої та судової практики дозволяє виділити такі типові механізми формування мотивів.

1. Проекція мотиву самого кримінального правопорушення, до вчинення якого втягується неповнолітній, а саме:

- *корисливий мотив*, що яскраво проявляється при вчиненні кримінальних правопорушень проти власності за участю неповнолітніх (ст. 185, 186, 190 КК України), а також незаконного заволодіння транспортними засобами (ст. 289 КК України), деякими іншими кримінальними правопорушеннями, спрямованими на отримання матеріальної вигоди (наприклад, незаконна порубка лісу). Відповідно до структури судимості, такий мотив має місце не менш як у 96 %. При тому, що абсолютно латентними лишаються випадки втягнення неповнолітніх до збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів (ст. 307 КК України) через схему так званих «закладок», за якої контакти між неповнолітнім та дорослим збувачем відбуваються не напряду, а через електронні засоби комунікації. Відтак й встановити особу дорослого втягувача, чи хоча б задокументувати сам факт того, що таке втягування відбулося (зокрема, повнолітньою особою), як правило, не видається за можливе. Але, вочевидь, судячи з отриманих нами експертних оцінок та аналізу слідчої і судової практики за категорією наркозлочинів, що вчиняються неповнолітніми, вести мову про наявність таких варто. Менше з тим, не може, як видається, бути сумнівів у тому, що у цих випадках йдеться саме про корисливу мотивацію.

В той же час з урахуванням загального рівня латентності вказаний вище структурний (у розрізі механізму індивідуальної кримінально протиправної діяльності) показник у 96 % має потенціал тяжіння не лише до зростання, а й до зворотного числового руху. Ми маємо на увазі, що досить латентними лишаються випадки втягнення неповнолітніх у вчиненні політично обумовлених, воєнно контекстуальних злочинів (ст. ст. 111, 113, 114-1, 258 КК та ін.). Беручи до уваги зареєстрований у 2024 р. рівень останніх, які вчинені неповнолітніми або за їх участю (що, як нами встановлено, з великою часткою вірогідності у всіх ситуаціях супроводжується втягненням дорослою особою неповнолітніх у злочинну діяльність), можна, гадаємо, стверджувати, що принаймні у 2024 р. та у проєкції на 2025 р., враховуючи вже проявлені протягом січня – червня 2025 р. тенденції, відсоток цих кримінальних правопорушень у структурі всіх злочинів, передбачених ст. 304 КК України (враховуючи латентну частину), коливається на рівні 4 %. Відповідно, має бути скореговане й уявлення про поширеність корисливого мотиву втягнення неповнолітніх у кримінально протиправну діяльність, частка якого становить приблизно 92 %;

- *ресентиментарно-службістські мотиви*, що перебувають до певної міри у відособленому, відносно автономному (у гносеологічному плані)

становищі в ряду типових мотивів ординарних кримінальних правопорушень й тяжіють радше до мотивації воєнних злочинів, злочину агресії. Ми обрали нетипову назву цієї групи мотивів аби підкреслити складно-комбіновану їх природу, у якій сполучається зневажливо-цинічне, замішане на почутті безсилої заздрості й величі (ресентименту) представників спеціальних служб («фсб», «гру» та ін.), вмонтованих в механізм агресії російської федерації проти України та «заточені» на проведення підривних операцій на території України з використанням непрямих методів бойового впливу. Саме для цього, для досягнення цілей підривної діяльності, вони вдаються до вкрай аморальних практик використання неповнолітніх, користуючись з їх особистісної незрілості, несформованих належним чином механізмів саморегуляції потреб, вразливого майнового становища, довірливості. Певна річ: діти для них є тільки «витратним матеріалом» у досягненні антигуманних, варварських, імперсько-шовіністичних цілей нищення української державності. Таке ставлення не може не викликати колосальні збурення будь-якої чуйної до людяності совісті, а надто тоді, коли план кримінальної експлуатації дітей передбачає їх наступне вбивство.

Показовим в цьому аспекті є теракт, вчинений 11.03.2025 р. у м. Івано-Франківську. «Ввечері того дня російська спецслужба підірвала двох власних агентів, які переносили саморобний вибуховий пристрій (СВП) у районі залізничного вокзалу. Як встановило розслідування, поплічниками ворога виявилися двоє місцевих неповнолітніх 15 і 17 років, яких рф завербувала через телеграм-канали із пошуку «легких грошей» і втягнула у злочинну діяльність. Унаслідок події 17-річний зловмисник загинув на місці, а його 15-річного спілняка госпіталізовано з тяжкими пораненнями. За даними слідства, неповнолітні навчалися у коледжах і товаришували. В обмін на обіцянку грошей від окупантів вони за інструкцією російського куратора виготовили саморобну вибухову речовину та два СВП, замасковані під термоси. Для конспірації фігуранти робили це в орендованій за гроші куратора квартирі в багатоповерхівці поблизу залізничного вокзалу. Обидві вибухівки вони спорядили детонаторами з можливістю дистанційного підриву і додатковими вражаючими елементами у вигляді металевих гайок. Після цього, на виконання вказівки російського замовника, зловмисники привели обидва вибухові пристрої у бойову готовність. Близько 18:30 11 березня вони прямували до визначеної локації для розміщення одного із вибухових пристроїв. Дорогою російська спецслужба, яка віддалено відслідковувала їхнє пересування за GPS, активувала СВП у їхньому пакеті. Крім неповнолітніх від удару вибуховою хвилею постраждало ще двоє випадкових перехожих. Одночасно окупанти дистанційно підірвали другу вибухівку, залишену в орендованій квартирі»¹.

¹ СБУ та Нацполіція встановили, що теракт в Івано-Франківську 11 березня організувала рф: ворог підірвав власних агентів / Служба безпеки України. Новини. 2025. 12 березня. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-ta-natspolitsiia-vstanovyly-shcho-terakt-v-ivanofrankivsku-11-bereznia-orhanizovala-rf-voroh-pidirvav-vlasnykh-ahentiv-video> (дата звернення: 22.07.2025).

Генерал поліції А. Небитов, заступник Голови Національної поліції України, в контексті цього інциденту стверджує: «Хлопчина у Івано-Франківську, який залишився живий, йому відірвало ноги, встиг повідомити, де інша вибухівка, і хто їм запропонував усе це зробити. Тобто, ми зрозуміли, що вони не йшли на смерть. Те, що відбулося, свідчить, наскільки підступний ворог. Використовувати дітей для вчинення диверсійних дій і терористичних актів для росіян є нормою»¹. І цю інформацію, отриману від експерта, варто враховувати для чіткого розуміння того, у якій парадигмі діє наш ворог і у якій небезпеці у зв'язку з цим перебувають українські діти;

- *мотив самоактуалізації через особистісне домінування* проявляється при втягненні неповнолітніх у спричинення тілесних ушкоджень, згвалтувань (біля 3,0 %).

Так, наприклад, «ОСОБА_5, 25.03.2023, близько 18 год, більш точного часу не встановлено, перебуваючи поряд з житловим будинком, діючи з прямим умислом, порушуючи принцип відповідного розвитку особистості, умови нормального розвитку та виховання неповнолітнього та малолітньої особи, втягнув у протиправну діяльність шляхом надання усної вказівки, своїх дітей – малолітнього сина ОСОБА_8, ІНФОРМАЦІЯ_4, та неповнолітнього ОСОБА_6, ІНФОРМАЦІЯ_2, до нанесення тілесних ушкоджень неповнолітньому ОСОБА_7, ІНФОРМАЦІЯ_3, у результаті чого ОСОБА_8 та ОСОБА_6, під впливом батька на їхню свідомість завдяки переконанню в доцільності та безкарності цього правопорушення, шляхом морального тиску, по черзі нанесли декілька ударів ОСОБА_7, внаслідок чого останній отримав ЛЕГКІ тілесні ушкодження, що спричинили короткочасний розлад здоров'я»²;

- *помста*, що з точки зору змісту мотивації є дотичним до попередньо описаного психологічним феноменом, але має специфічну комбінацію спонук, у якій поєднується і прагнення до визнання, поваги (ендогенна етіологія) і самоактуалізації (екзогенна етіологія). Проявляється дуже рідко.

- *нігілістичний мотив*, або цинічного, зухвалого самоствердження за рахунок демонстративного знецінення об'єктів, поставлених під кримінально-правову охорону. Він зустрічається нечасто (не більш як у 0,5 % випадків) та оприявнюється при втягненні неповнолітніх у вчинення хуліганства, наруги над могилою тощо.

2. Самостійне фокусування мотивації на особі неповнолітнього, що в результаті репрезентує такі мотиви втягувача:

- *мотив самоактуалізації та визнання*, за якого для особи злочинця важливим є втягнення неповнолітнього у вчинення не стільки конкретного кримінального правопорушення, скільки долучення його до кримінальних

¹ Бодня Т. Заступник голови Нацполіції Андрій Небитов: Російських вербувальників складно встановити, Telegram не співпрацює з правоохоронцями. ЦЕНЗОР.НЕТ. 2025. 25 березня. URL: <https://censor.net/ua/r3543083/> (дата звернення: 22.07.2025).

² Вирок Полтавського районного суду Полтавської області від 29.01.2025 р. Справа № 545/600/24 // БД «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124757224> (дата звернення: 10.07.2025).

практик як таких, внаслідок чого змінюються особистісні риси дитини, набувається досвід маргінального життя, формуються й закріплюються установки на домінування протиправного способу задоволення потреб, на опозицію індивідуального та публічно, суспільно значущого. Описані внутрішні гони цілком можуть поєднуватись із прагненням до забезпечення продовження кримінальних традицій, поповнення «персонального складу» злочинного середовища новими членами й отримання, на цій підставі, задоволення потреби у визнанні (повага інших) та самоактуалізації (власної гідності у відповідній системі морально-етичних координат). Така внутрішня машинерія має місце у більшості випадків (близько 90 %) досліджуваної категорії мотиву;

- *мотив безпеки*, який виражається у прагненні до мінімізації загроз викриття кримінально протиправної поведінки повнолітньої особи за рахунок опосередкування посягання діями неповнолітнього. Такий мотив проявляється приблизно у 7–8 % випадків вчинення втягнення неповнолітнього у кримінально протиправну діяльність;

- *корисливий мотив*, дія якого інструменталізує дитину, виражає узалежнення дитини від злочинця (тактика «замазування кров'ю») з подальшим шантажуванням, експлуатацією заради досягнення егоїстичних цілей втягувача у сфері кримінальних промислів (приблизно 2–3 % випадків). Фактично дитина уречевлюється, перетворюється для злочинця на засіб подальшої кримінальної активності. Предикатне втягування, таким чином, розглядається втягувачем як етап створення такого «засобу», що додатково підкреслює позамежну аморальність, абсолютну соціальну неприйнятність подібної поведінки.

Так само неприйнятним є і *втягнення неповнолітнього у пияцтво*. Спонукальним мотивом до втягування такого роду є складний комплекс вини, прагнення до визнання та самоактуалізації. Навіщо дорослій людині компанія дитини? Тим більше, що переважно спільне вживання алкогольних напоїв неповнолітнім (в контексті втягнення) відбувається саме в компанії батьків, близьких осіб. Звісна річ, дослідження мотивів вимагає глибинного аналізу кожного окремого випадку, кожної окремої особистості, її установок, акцентуацій, комплексів, інших компонентів безсвідомого тощо. Зробити це повною мірою навряд чи можливо в межах будь-якого кримінологічного дослідження, яке не сфокусоване на конструюванні персонального, індивідуального кримінологічного профілю екстраординарного злочинця. Втім цілком існує можливість для обережних узагальнень на підставі результатів оперування методом екзистенціального експерименту.

Цей термін (а також його синоніми «експеримент-перепроживання», «перформативний експеримент») до наукового обігу у вітчизняній кримінології був запроваджений до Ю. В. Орловим. Вчений стверджує: «Особистість злочинця й жертви, фактори окремого злочину стають центральними елементами екзистенціального кримінологічного аналізу. З позицій останнього злочин постає явищем, передусім, психічним, а

криміногенна ситуація – суб'єктивною. Її об'єктивовані параметри, що зчитуються стороннім, відстороненим спостерігачем (правозастосувачем, кримінологом-дослідником), не мають нічого спільного із внутрішнім змістом ситуації, яким наділяє її сам злочинець. В цьому аспекті задача кримінолога щодо пізнання змісту, сутності й детермінаційних властивостей криміногенної ситуації зводиться до моделювання і проєкції її особистісного сприйняття злочинцем. Такий підхід (екзистенціально-експериментальний) може бути корисним як для версійного процесу при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень, так і для кримінологічних досліджень, адже дає змогу із ситуації (чи їх емпіричного масиву) вивести деякі типові (з'ясувати кримінологічний тип), а так само екстраординарні риси злочинця, його мотиваційної сфери»¹.

Дещо в інших термінах, але ідентичним за смыслом цей метод описується у монографії В. І. Поклада та О. С. Звонка «Соціологічні та психологічні аспекти кримінології» на прикладі кримінологічного експерименту² одного з персонажів відомого витвору літературного мистецтва, що належить перу одного з усесвітньо визнаних майстрів психологічного роману, посилається на ім'я якого в сучасних умовах в Україні вважається підігруванням агресорові. Тож і ми не будемо посилається та підігрувати. Але зауважимо, що саме у жанрі психологічного роману, і не будь-яких його творів, а саме тих, автором яких є усесвітньо визнаний «інкогніто», можна віднайти (нехай нас пробачать цензори) приклади витонченого застосування «..екзистенціально-експериментального методу проникнення до найглибших пластів душевного апарату злочинців, як способу їх кримінологічного пізнання, що був високо оцінений ще понад сотню років тому Ч. Ломброзо, В. Ф. Чижем та Е. Феррі. Існують, звісно, й інші приклади вдалого мистецького (літературного) підсвічування кримінологічної спрямованості екзистенціального аналізу (А. Камю, Л. С. Рубінштейн, У. Шекспір та ін.). Втім, мистецтво, а так само релігія, духовні практики хоча і стоять в одному ряду з філософським (трансцендентним), науковим (аналітичним) пізнанням, можуть лише доповнювати останнє, однак не замінити його. Тож сучасна кримінологія потребує специфікованого осмислення підходів і методів екзистенціального аналізу з метою розширення можливостей пізнання і поглиблення знань про природу кримінальної активності»³.

Зрештою, наголошує Ю. В. Орлов, екзистенціальний експеримент, складовою якого постає екзистенціальний аналіз станів, до яких занурюється експериментатор (перформативність експерименту), спирається на традиційне вчення про особистість злочинця, мотивацію злочинної поведінки, психоаналітичні концепції, а також на наукову

¹ Орлов Ю. В. Модуси буття злочинності: матриця кримінологічно-екзистенціального аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 87.

² Поклад В. І., Звонко О. С. Соціологічні та психологічні аспекти кримінології: монографія / За заг. ред. О. М. Литвинова. Севеодонецьк: РВВ ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, 2020. С. 59–69.

³ Орлов Ю. В. Модуси буття злочинності: матриця кримінологічно-екзистенціального аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 89.

інтуїцію (можливості її застосування в кримінології переконливо описані академіком О. М. Бандуркою та професором О. М. Литвиновим¹), *емпатію*, *установку поліекзистенції*².

Враховуючи викладені методологічні зауваги, поєднуючи застосування методів екзистенціального експерименту, наукову інтуїцію із документальним аналізом вироків суду, експертними оцінками працівників Національної поліції, можемо, таким чином, підтвердити висловлену вище нами тезу про полімотивність втягнення неповнолітніх у пияцтво. До нього інтегровано:

- *почуття вини* через неможливість надати дитині гідний (з позицій соціально прийнятних, бажаних моделей поведінки, еталонів успішного батьківства) приклад для наслідування, орієнтування та підстав пишатися батьком (матір'ю чи іншою близькою людиною). Відтак втягнення дитини у спільне вживання алкогольних напоїв постає підсвідомим прагненням змінити формат «нормального» у сприйнятті дитини при неможливості змінитися самому, відмовитись від алкоголю, вийти на траєкторію соціального зростання (отримати високооплачувану роботу, покращити умови проживання і т. д.);

- *прагнення до визнання*, що є вторинним від почуття вини, але психічно самостійним феноменом, дія гонів якого штовхає повнолітню особу домогтися схвального до себе ставлення з боку дитини при неможливості (об'єктивній чи суб'єктивній) досягти цього результату за рахунок соціально прийнятних особистісних здобутків. Втягнення у пияцтво, доведення дитини до стану сп'яніння, таким чином, є суб'єктивно забарвленим засобом утвердження у свідомості неповнолітнього враження про «спроможності» дорослого нехтувати заборонами, здійматися над ними, дозволяти дитині те, що не дозволено мораллю, законом. За рахунок цього має досягатися визнання у взаєминах «дорослий – дитина». Чи дійсно так відбувається – питання інше. Але логіка розгортання мотиваційного процесу містить, на наше переконання, саме цей компонент, активований потребою здобути визнання;

- *мотив самоактуалізації*, потреба у якій задовольняється за рахунок дії двох попередньо описаних механізмів: а) приглушення почуття вини від власної немічності та формування на цій підставі схвальної думки про самого себе; б) підживлення цієї думки визнанням з боку дитини внаслідок систематичного доведення до стану сп'яніння.

Мотиваційний процес *втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом* виглядає простішим за вищеописаний. В ньому наочно проявляється виключно корисливий мотив, а сам неповнолітній (як і втягнення його у прикрі практики випрошування) розглядається, знову ж таки, як засіб, інструмент отримання матеріального зиску. При цьому це

¹ Бандурка О. М. Литвинов О. М. Роль і значення інтуїтивного пізнання у кримінології. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 1 (15). С. 30–38.

² Орлов Ю. В. Модуси буття злочинності: матриця кримінологіко-екзистенціального аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 90.

стосується і тих випадків, коли втягують батьки (абсолютна більшість задокументованих фактів), і тих, в яких бездоглядні діти стають жертвами кримінальних промислів, організованих сторонніми для них особами.

II. Прийняття рішення про втягнення неповнолітнього у протиправну діяльність та його реалізація – другий і, відповідно, третій щільно між собою пов'язані етапи в механізмі індивідуальної злочинної поведінки. Так само, як і в попередньо охарактеризованому етапі, їх зміст специфікується залежно від виду протиправної, аморальної діяльності, до якої втягуються діти.

Ведучи мову про втягнення до кримінально протиправної діяльності, варто звернути увагу, що, як засвідчує судова практика, прийняття рішення про це відбувається здебільшого ситуативно (65 %), під впливом зовнішніх стимулів, які виникають раптово (поява в полі зору потенційної жертви, предмету посягання тощо). Водночас приблизно у 35 % випадків таке втягнення має заздалегідь обдуманий, спланований характер.

Здебільшого (82 %) втягнення відбувається на вулиці (двори багатоквартирних будинків, сквери, парки тощо). Близько 8 % випадків втягнення у кримінально протиправну діяльність припадає на помешкання (квартири, приватні будинки). Ще 5 % – магазини, кафе, розважальні заклади. Решта 5 % втягування відбувається в процесі комунікації в мережі Інтернет, через соціальні мережі, месенджери. Зокрема, саме через мережеві ресурси відбувається втягнення у поширення (збут) наркотичних засобів, а також до злочинів проти національної, громадської безпеки.

Наприклад, військова контррозвідка Служби безпеки затримала агента фсб, який коригував повітряні атаки рф по Силах оборони у Полтавській та Дніпропетровській областях. За матеріалами справи, фігурантом виявився 16-річний мешканець Дніпра, якого російська спецслужба втягнула у злочинну діяльність в обмін на обіцянку «легких грошей». Його завербували, коли фігурант шукав заробіток у Telegram-каналах. На замовлення російської спецслужби агент розвідував локації українських військ на території обох регіонів. Щоб виконати вороже завдання, юнак об'їжджав місцевість на рейсових автобусах та фіксував потенційні «цілі» на камеру свого телефону. Одразу після таких «вилазок» фігурант месенджером направляв куратору фотозвіт з координатами «потрібних» об'єктів на гугл-карті. За координатами агента окупанти планували здійснити нову серію ракетно-дронових ударів по Україні. Співробітники СБУ зірвали ворожі наміри і затримали неповнолітнього агента «на гарячому», коли він шпигував біля військового об'єкта в Дніпрі. Слідчі Служби безпеки повідомили фігуранту про підозру за ч. 2 ст. 111 Кримінального кодексу України (державна зрада, вчинена в умовах воєнного стану)¹.

Як відмічають експерти з числа працівників Національної поліції,

¹ СБУ затримала неповнолітнього агента фсб, який за завданням ворога наводив російські ракети по Дніпру та Полтавщині / Служба безпеки України. Офіційний Telegram-ресурс. 2025. 24 червня. URL: <https://t.me/SBUkr/15135> (дата звернення: 06.07.2025).

представники спецслужб країни-агресора вербують неповнолітніх виключно через соцмережі. «Спочатку ми знаходили інформацію про можливе вербування в телеграм-каналах, де пропонують наркотики і де присутні наркозалежні люди. Шукали через них. Але, коли починали розмотувати певну ситуацію, з'ясовувати, де первинно було оголошення, вони розповідали, що воно було на місцевому форумі, де люди шукають роботу. Працюємо далі і встановлюємо, що таке ж оголошення розміщено на Telegram-каналі, через який спецслужби російської федерації вербують наших людей. Тобто, вони дійшли вже до такого рівня, що можуть і на українських сайтах давати пропозиції для вербування громадян», – зазначає А. А. Небитов¹.

При цьому підлітків використовують цинічно. Неповнолітні для них в пріоритеті. І замовники це не приховують, не намагаються якимось замаскувати. Вони кажуть: «Спали автомобіль військових», «– Так мені 12 років? – Нічого. Бери своїх друзів, спалюй, тобі нічого не буде»². Гадаємо, це наочно засвідчує як поширеність використання для вербування, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність мережеских каналів зв'язку, так і використання способи втягнення, які окрім матеріального стимулювання передбачають також й переконання у легкості вчинення відповідних дій, їх безкарності.

Загалом серед способів втягнення у кримінально протиправну діяльність значно переважає (97 %) *переконання у вигідності такої діяльності, тобто використання матеріальних стимулів*. Так, «24.07.2022 р. близько 13:20 год. ОСОБА_4, маючи злочинний умисел, спрямований на втягнення малолітнього ОСОБА_8, ІНФОРМАЦІЯ_3, у злочинну діяльність, реалізуючи свій злочинний намір, достовірно знаючи про те, що ОСОБА_8 є малолітнім, застосувавши до нього психічний вплив, шляхом переконання та надання порад про місце та спосіб вчинення злочину, викликав у малолітнього ОСОБА_8 прагнення взяти участь у вчиненні злочину, а саме: підмовив та схилив його до таємного викрадення чужого майна, чим втягнув малолітнього ОСОБА_8, який не досяг віку кримінальної відповідальності, у злочинну діяльність. Зокрема, 24.07.2022 близько 13:20 год., ОСОБА_4 спільно з малолітнім ОСОБА_8, діючи умисно, повторно, з корисливих мотивів, з метою особистої наживи та збагачення проник на територію будівництва, до складського приміщення шляхом віджиму вікна та здійснив крадіжку саморобного електроподовжувача, тюнера T2 марки «ASPOR 603», вартістю 442,00 гривень; кутової шліфувальної машини марки «Dnipro-M» моделі GL 145 S, вартістю 1751,00 гривень, чим завдав шкоди потерпілому ОСОБА_9 на загальну суму 2193,00 гривень. Після цього, ОСОБА_4 покинув місце скоєння злочину і в подальшому розпорядився

¹ Бодня Т. Заступник голови Нацполіції Андрій Небитов: Російських вербувальників складно встановити, Telegram не співпрацює з правоохоронцями. ЦЕНЗОР.НЕТ. 2025. 25 березня. URL: <https://censor.net/ua/r3543083/> (дата звернення: 22.07.2025).

² Тороп О. «Спалюй, тобі нічого не буде». Як українців вербують на підпали військових авто. BBC Україна. 2024. 29 жовтня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/ckg7j5w23ewo> (дата звернення: 19.07.2025).

викраденим майном на власний розсуд¹.

Набагато рідше (біля 1 %) переконання не супроводжуються матеріальним стимулюванням, а апелюють виключно до ідеологічно забарвлених аргументів. Зокрема, це відбувається у випадку звернення раніше завербованих російськими спецслужбами дорослих по допомогу до неповнолітніх. Зокрема, за матеріалами справи вбачається, що «повнолітня ОСОБА_4, усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, здійснив згубний незаконний психологічний вплив на неповнолітнього ОСОБА_7, ІНФОРМАЦІЯ_2, що проявився у втягненні останнього у протиправну діяльність, а саме шляхом переконання викликав у ОСОБА_7 бажання взяти участь у кримінальному правопорушенні, пов'язаного з умисним руйнуванням засобів сигналізації та зв'язку на об'єктах залізниці, підшукати засоби та знаряддя вчинення кримінального правопорушення. 24.03.2024 р. о 17 год. 40 хв. ОСОБА_4 разом із неповнолітнім ОСОБА_7, в адміністративних межах с. Хутори Черкаського району Черкаської області, біля залізничної станції км. 898 Шевченківської дирекції Одеської залізниці, шляхом умисного руйнування засобів зв'язку та сигналізації, умисно, маючи при собі заздалегідь підготовлені предмети для розповсюдження вогню, а саме пластикову пляшку з легкозаймистим нафтопродуктом та металевий предмет для подолання засобів захисту, які підготував неповнолітній ОСОБА_7, підійшли до релейної шафи типу ШМР-М6, призначеної для регулювання швидкісного руху поїздів та за допомогою принесеного металевого предмету відігнули дверцята релейної шафи типу ШМР-М6 на вхідному світлофорі Ч роз'їзду 898 км., що перебувала на балансі виробничого підрозділу служби сигналізації та зв'язку «Шевченківська дистанція сигналізації та зв'язку» та в утворений отвір помістили попередньо змащену легкозаймистою речовиною ганчірку, частина якої лишилася зовні. Рештою легкозаймистої речовини ОСОБА_4 облив дверцята релейної шафи та, використовуючи запальничку, запалив ганчірку, в результаті чого спалахнула пожежа, якою пошкоджено конструктивні елементи релейної шафи, внаслідок чого відбулося її знищення, що призвело до порушення нормальної роботи пристроїв сигналізації та порушення графіку руху поїздів»². І хоча органами досудового розслідування та судом ці дії кваліфіковані за ст. 277 КК України, менше з тим, враховуючи об'єкт посягання, спосіб і контексті його вчинення, варто, гадаємо, вести мову про диверсію (ст. 113 КК України), а не про просте «пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів»³ (ст. 277 КК

¹ Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 15.11.2022 р. Справа № 308/12792/22 // БД «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107439239> (дата звернення: 10.07.2025).

² Вирок Черкаського районного суду Черкаської області від 11.04.2024 р. Справа № 707/1827/24 // БД «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122142048> (дата звернення: 10.07.2025).

³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.07.2025).

України).

Ясно, що при недоведеності факту предикатного вербування російськими спецслужбами, надсилання відповідного завдання громадянину України щодо здійснення акту підривної діяльності проти обороноздатності нашої держави, про диверсію навряд чи буде коректно вести мову. Але тільки у форматі кримінального переслідування. У кримінологічному ж вимірі цілком можливо, допустимо застосувати розширені межі інтерпретації викладеного факту й вивести розуміння ситуації саме на акт диверсії.

При цьому, як зазначається у аналітичних матеріалах, присвячених дослідженню проблеми використання українських дітей ворогом в контексті збройного конфлікту, втягування неповнолітніх може здійснюватися і «в темну», тобто без усвідомлення останніми, що вони здійснюють протиправні дії. Яскравим прикладом втягнення дітей до таких заходів, зафіксованих Службою безпекою України, є використання країною-агресором мобільних додатків, які в ігровій формі за умовну або фінансову винагороду змушують їх до конкретних дій, у більшості випадків – фотофіксації певних ділянок місцевості¹. На початку 2022 року активно став просуватися додаток «Premis» для мобільних пристроїв на базі операційних систем Android та IOS. Перед початком вторгнення представники країни-агресора ввійшли до складу замовників у вказаному додатку, отримавши можливість давати завдання для виконання. З початком повномасштабного вторгнення основними завданнями в додатку були фотофіксація блокпостів, місць скупчення сил оборони, стратегічних об'єктів тощо. При цьому оплата становила від декількох центів до 5 доларів США. Завдяки таким фото ворог зміг здійснювати наведення та координування ракетно-бомбових атак на територію України².

Втім, окрім матеріального стимулювання, переконання, не виключається й застосування психічного насильства – шантажу, погроз використання компрометуючих матеріалів, в тому числі й зокрема щодо попередніх фактів співпраці неповнолітнього з російськими спецслужбами (виконання таких завдань, як фотографування, придбання певних матеріалів та залишення у визначеному місці тощо).

За інформацією генерала А. А. Небитова «складність завдань, які люди отримують, наростає поступово. Наприклад, підпал автівки. Люди, які здійснюють пошук автомобілів військових, їх не палять. Вони більше нічого не роблять. Завдання приблизно формулюють їм так: «Будь ласка, надійшли фото припаркованих у дворах ввечері військових автівок, які ти побачиш». Людина робить ці фото і відсилає. Далі знаходять іншу людину, якій дають завдання купити хімічну суміш чи бензин, закласти в конкретному місці і скинуть геолокацію. Наступні виконавці вже отримають ці координати, а

¹ Гутник А., Кайданович О. Дитина-учасник збройного конфлікту: вербування, відповідальність, реінтеграція. *Just Talk*. 2025. 1 липня. URL: <https://justtalk.com.ua/post/ditina-uchasnik-zbrojnogo-konfliktu-verbuvannya-vidpovidalnist-reintegratsiya> (дата звернення: 15.07.2025).

² Там само.

також дані про автівку і задачу – підпалити. Але вербувальники не кажуть, що це протидія Збройним силам і за це буде кримінальна відповідальність. Вони можуть це подавати під соусом власної помсти, або казати, що це авто, яке належить нібито негіднику. Ніхто не каже 15-річному хлопцю: «Ти будеш працювати на Росію, будеш нашим агентом». Ні, у них інші методи. Дізнались, чим підліток цікавиться, які в нього інтереси, за що він переживає і на цьому починають «грати». Наприклад, його батька мобілізували. А в інтернеті цей підліток начитався, що в ТЦК всі негідники, бо таке російська сторона теж часто поширює через соцмережі. Використовуючи таке підґрунтя, куратор каже, що треба підпалити автомобіль ТЦК. Тобто, ще й намагаються переконати хлопця, що той не лише заробить гроші, а й нібито зробить «добру справу». Як тільки люди роблять те, що їм кажуть, у куратора з'являється на кожного компромат. Тому наступним завданням може бути уже все в комплексі: знайти автівку, купити бензин і спалити. Якщо хтось відмовляється, вони цій людині погрожують, що передадуть інформацію правоохоронцям»¹.

Отже, вплив на неповнолітніх з боку спецслужб країни-агресора відбувається у складний спосіб, у поєднанні матеріальних стимулів, переконання, шантажу. «Ставка» робиться на незрілість особистості дитини, прагнення до отримання швидкого та легкого заробітку з метою подальшого використання грошей для отримання символів високого соціального статусу (комп'ютерної техніки, смартфонів, одягу тощо). При цьому контакти відбувається виключно через месенджери, соціальні ресурси в мережі Інтернет.

Подальше виконання неповнолітнім вказівок втягувача з числа осіб – представників країни-агресора, пов'язана з високим ризиком загибелі або травмування. Як засвідчує слідча практика, російські спецслужбісти виявляють верх цинізму, антилюдяності та віддають перевагу «ліквідації» залучених до співпраці з ними осіб, включаючи дітей. Переконані: такі дії щодо спричинення смерті або тілесних ушкоджень дітям (а так само й повнолітнім особам, які стають на шлях співпраці з ворогом), втягненням у підривну діяльність проти України, варто кваліфікувати як самостійний воєнний злочин.

Ведучи мову про прийняття й реалізацію рішення про *втягнення неповнолітнього у пияцтво*, наголосимо, що здебільшого воно здійснюється: одним з батьків (94 %, з них батьком – 100 %, відповідно до судової статистики); сторонніми особами – 5,5 %; іншими близькими (окрім батьків) особами – 0,5 %. Сам акт схиляння до пияцтва з подальшим спільним вживанням алкогольних напоїв спільно з неповнолітнім у 93 % випадків реалізується за місцем проживання останнього.

Інтервали між епізодами (щонайменше три епізоди) вживання алкогольних напоїв в межах ознаки систематичності такі: від одного до

¹ Бодня Т. Заступник голови Нацполіції Андрій Небитов: Російських вербувальників складно встановити, Telegram не співпрацює з правоохоронцями. *ЦЕНЗОР.NET*. 2025. 25 березня. URL: <https://censor.net/ua/r3543083/> (дата звернення: 22.07.2025).

трьох місяців місяця – 47 %; від одного тижня до одного місяця – 42 %; до 1 тижня – 7 %; п'ять місяців і більше – 4 %.

При цьому проміжки часу між різними актами доведення неповнолітнього до стану алкогольного сп'яніння є різними та в межах одного кримінального правопорушення, передбаченого ст. 304 КК України, можуть коливатися від кількох днів до кількох місяців.

Так, «ОСОБА_3, достовірно знаючи, що його син ОСОБА_5, ІНФОРМАЦІЯ_2, являється неповнолітнім, усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер своїх дій, що посягають на основні принципи суспільної моральності у сфері належного інтелектуального, морального та фізичного розвитку і виховання неповнолітніх, передбачаючи можливість настання суспільно-небезпечних наслідків, які полягають у згубному впливанні на неповнолітнього, спричиненні шкоди його інтелектуальному і фізичному розвитку, деформуванні в його свідомості моральних цінностей, діючи умисно, 13.04.2023 близько 21.00 год., перебуваючи на території свого домогосподарства, яке розташоване за адресою АДРЕСА_1, пропонував та спільно із неповнолітнім сином ОСОБА_5 вживати алкогольні напої, а саме пиво, чим довів останнього до стану алкогольного сп'яніння. Продовжуючи свій злочинний намір 26.04.2023 близько 16.00 год ОСОБА_3, перебуваючи на території свого домогосподарства, яке розташоване за вищевказаною адресою, повторно пропонував та спільно із неповнолітнім сином ОСОБА_5 вживати алкогольні напої, а саме пиво, чим довів останнього до стану алкогольного сп'яніння. Після цього 22.07.2023 близько 20.00 год., ОСОБА_3, перебуваючи на території свого домогосподарства, яке розташоване за вищевказаною адресою, повторно пропонував та спільно із неповнолітнім сином ОСОБА_5 вживати алкогольні напої, а саме пиво, чим довів останнього до стану алкогольного сп'яніння. Після цього 24.09.2023 близько 17.00 год ОСОБА_3, перебуваючи в гостях в с. Кочубеївка Полтавський район, Полтавська область, повторно пропонував та спільно із неповнолітнім сином ОСОБА_5 вживати алкогольні напої, а саме пиво, чим довів останнього до стану алкогольного сп'яніння»¹.

Як засвідчує слідча і судова практика в переважній більшості випадків (82 %) доведення неповнолітніх до стану сп'яніння відбувається за рахунок спільного із втягувачем вживанням пива (та інших умовно слабоалкогольних напоїв). Частка вживання міцних алкогольних напоїв (горілка, коньяк, самогон) становить близько 18 %. Проте, зібрані нами експертні оцінки серед інспекторів з ювенальної превенції секторів взаємодії з громадами територіальних підрозділів Національної поліції, фіксуються відмінності у вказаному співвідношенні видів алкогольних напоїв, до вживання яких втягуються неповнолітні, в залежності від виду населеного пункту: чим більший за чисельністю є населений пункт – тим вища частка вживання пива та слабоалкогольних напоїв. Найвищий

¹ Вирок Чутівського районного суду Полтавської області від 14.03.2024 р. Справа № 550/1490/23 // БД «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117640512> (дата звернення: 10.07.2025).

відсоток вживання неповнолітніми саме горілки та інших міцних алкогольних напоїв (відносно слабоалкогольних) у ситуаціях втягування в пияцтво – у невеличких селах та селищах. Як видається, це може бути пояснено особливостями сільської культури вживання алкоголю, її відмінностями від великих міст.

Певними особливостями характеризується етап прийняття та реалізації рішення про *втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом*. Здебільшого воно здійснюється: одним з батьків (90 %, з них матір'ю – 99,5 %. Батько-втягувач – рідкісні, поодинокі випадки); сторонніми особами – 3 %; іншими близькими (окрім батьків – повнолітні брат/сестра, бабуся, тітка і т. д.) особами – 1 %.

Прийняття рішення про втягнення у заняття жебрацтвом відбувається, як правило, під впливом скрутного матеріального становища. При цьому ситуація обтяжується тим, що втягувачі у переважній своїй більшості ведуть маргінальний образ життя, зловживають алкоголем, ухиляються від належного виконання батьківських обов'язків. Отримання (привласнення) дорослим доходу від випрошування дитиною грошей та інших речей у сторонніх осіб є, таким чином, чи не єдиним суб'єктивно доступним для втягувачів, способом набуття джерел задоволення своїх хворобливих потреб.

Втім, приблизно у кожному десятому випадку втягнення фіксується цілком раціональна модель поведінки мережевого типу. Йдеться про організацію заняття дітьми (хоча не тільки; часто залучаються й особи з інвалідністю, з травмами, які дійсно або удавано отримані внаслідок участі у бойових діях) жебрацтвом на рівні кримінального промислу. Визнання цієї обставини потребує відповідної реакції на рівні системного впливу на професійну злочинність, зокрема у сегменті експлуатації дітей.

В процесі реалізації рішення про втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом втягувач використовує:

а) матеріальне стимулювання дитини (обіцянка надання матеріальної винагороди), поєднане з переконанням у вигідності та безпечності заняття випрошуванням грошей чи інших речей у сторонніх осіб. Такий характер дій проявляється приблизно у 90 % випадків;

б) погрози фізичним насильством або шантаж – погрози розголосити відомості, що ганьблять неповнолітнього у середовищі однолітків, або відомості про його попередню кримінально протиправну діяльність (5–7 %);

в) комбіновані форми впливу на неповнолітнього, які поєднують погрози та обіцянки отримання матеріальної вигоди від заняття жебрацтвом (3–5 %).

Аналіз слідчої та судової практики засвідчує, що у другій та третій з виділених нами форм впливу на неповнолітнього у переважній більшості випадків йдеться про кримінально протиправні діяння з ознаками домашнього насильства, що обумовлено відповідним правовим статусом винного (як правило, нагадаймо, – мати потерпілого).

Так, наприклад «ОСОБА_3, ніде не працюючи внаслідок зловживання алкогольними напоями та навіть не намагаючись отримати статус безробітної чи матері-одиначки, з метою забезпечення їх проживання, вирішила втягнути свого малолітнього сина ОСОБА_7 у жебрацтво, а саме: систематичне випрошування грошей у інших громадян під приводом надання їм послуг з миття фар на автомобілях. Діючи з вказаною метою та використовуючи свої батьківські права всупереч інтересам малолітньої дитини, ОСОБА_3, діючи навмисно на початку червня 2022 року, перебуваючи в м. Одесі, шляхом умовлянь та переконання, а також виказуючи своєму сину погрози застосування фізичного насильства у разі його відмови, переконала його в необхідності займатись жебрацтвом у зазначений спосіб, вчинивши таким чином дії стосовно своєї малолітньої дитини дії, пов'язані з домашнім насильством. В результаті зазначених навмисних дій, малолітній ОСОБА_6 усвідомив необхідність в запропонований йому спосіб заробити кошти, необхідні йому та матері для придбання продуктів харчування та оплати проживання в м. Одесі шляхом жебрацтва та за пропозицією і під її постійним контролем, оскільки вона постійно перебувала неподалік, з червня по листопад 2022 року, а потім з березня по 5 квітня 2023 року, більш точно дати не встановлені, систематично, а саме щоденно, як в будні так і у вихідні дні та дні релігійних свят, незалежно від погодних умов, перебував на проїжджій частині дороги з інтенсивним транспортним рухом в історичному центрі міста Одеси, а саме на перехресті вулиць Троїцька та Олександрівський проспект, викликаючи своє поведінкою почуття жалю та співчуття у громадян також пропонуючи їм послуги з миття фар автомобілів, спонукаючи їх до передачі грошових коштів»¹.

Місцями випрошування неповнолітнім грошей чи речей у сторонніх осіб є: організовані місця для паркування автомобілів біля торговельних, розважальних закладів, ринків, вокзалів – 56 %; територія, прилегла до магазинів, торговельних центрів і т. п. – 19 %; ринки – 16 %; автомобільні дороги (регульовані перехрестя, місця зупинки транспортних засобів за сигналами світлофора) – 5 %; прилегла до релігійних споруд територія – 2 %; інші місця (сервісні центри, автостанції тощо) – 2 %.

Переконані, ця інформація може та має використовуватися при проведенні рейдів, профілактичних заходів, оперативних відпрацювань, спрямованих на припинення та запобігання втягнення неповнолітніх у заняття жебрацтвом.

В процесі реалізації рішення про втягнення неповнолітнього у протиправну діяльність неможна недооцінювати роль самого потерпілого і криміногенної ситуації. Щодо першого – то, очевидно, має місце статусна віктимність, часто обумовлена узалежненим становищем дитини від втягувача, наявністю родинних зв'язків, необхідності підкорюватись волі

¹ Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 11.04.2024 р. Справа № 522/8337/23 // БД «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118372317> (дата звернення: 10.07.2025).

одного з батьків. Щодо другого (криміногенної ситуації) – маємо відмітити наявність в низці випадків потужного негативного впливу найближчого побутового середовища (кола друзів) на неповнолітнього. Механізм втягнення останнього описується аналітичною схемою інтеракції, а надто коли у складі компанії неформальним лідером є доросла особа з негативною соціальною установкою, досвідом асоціальних практик (злочинної діяльності, судимості, «тюремним» досвідом). В таких середовищах відбувається емоційне зараження, реалізується потреба у слідуванні встановленим зразкам, здобуття визнання неповнолітнього за рахунок долучення до протиправної діяльності. Таким чином, ще одним орієнтиром у запобіжній діяльності має бути виявлення та дезінтеграція мікросоціальних осередків негативної соціальної спрямованості за участі неповнолітніх. Цим питанням буде приділена увага у третьому розділі цього дослідження.

Висновки.

1. Механізм індивідуальної злочинної поведінки щодо втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність є складною динамічною системою взаємодії втягувача, самого неповнолітнього, ситуації й елементів зовнішнього середовища, включаючи (факультативно) жертву того кримінального правопорушення, до вчинення якого неповнолітній втягується та/або інші особи, які залучені як суб'єкти до випрошування грошей, іншого майна, розпиття алкогольних напоїв.

2. Встановлено типові механізми формування мотивів втягнення у кримінально протиправну діяльність: 1) проєкція мотиву самого кримінального правопорушення, до вчинення якого втягується неповнолітній, а саме: корисливий мотив, ресентиментарно-службістські мотиви, мотив самоактуалізації через особистісне домінування, помста, нігілістичний мотив; 2) самостійне фокусування мотивації на особі неповнолітнього, що в результаті репрезентує такі мотиви втягувача: мотив самоактуалізації та визнання; мотив безпеки; корисливий мотив.

3. Мотиваційний процес втягнення неповнолітнього у пияцтво поєднує у собі комплекс вини, прагнення до визнання та самоактуалізації. Щодо втягнення у заняття жебрацтвом – в ньому проявляється виключно корисливий мотив, а сам неповнолітній (як і втягнення його у прикрі практики випрошування) розглядається, як засіб, інструмент отримання матеріального зиску.

4. Прийняття рішення про втягнення до кримінально протиправної діяльності відбувається здебільшого ситуативно (65 %), під впливом зовнішніх стимулів, які виникають раптово (поява в полі зору потенційної жертви, предмету посягання тощо). Водночас приблизно у 35 % випадків таке втягнення має заздалегідь обдуманий, спланований характер.

Здебільшого (82 %) втягнення відбувається на вулиці (двори багатоквартирних будинків, сквери, парки тощо). Близько 8 % випадків втягнення у кримінально протиправну діяльність припадає на помешкання (квартири, приватні будинки). Ще 5 % – магазини, кафе, розважальні

заклади. Решта 5 % втягування відбувається в процесі комунікації в мережі Інтернет, через соціальні мережі, месенджери. Зокрема, саме через мережеві ресурси відбувається втягнення у поширення (збут) наркотичних засобів, а також до злочинів проти національної, громадської безпеки.

5. Серед способів втягнення у кримінально протиправну діяльність значно переважає (97 %) переконання у вигідності такої діяльності, тобто використання матеріальних стимулів. Набагато рідше (біля 1 %) переконання не супроводжуються матеріальним стимулюванням, а апелюють виключно до ідеологічно забарвлених аргументів.

Окрім матеріального стимулювання, переконання, не виключається й застосування психічного насильства – шантажу, погроз використання компрометуючих матеріалів, в тому числі й зокрема щодо попередніх фактів співпраці неповнолітнього з російськими спецслужбами (виконання таких завдань, як фотографування, придбання певних матеріалів та залишення у визначеному місці тощо).

6. Втягнення неповнолітнього у пияцтво здебільшого воно здійснюється: одним з батьків (94 %, з них батьком – 100 %, відповідно до судової статистики); сторонніми особами – 5,5 %; іншими близькими (окрім батьків) особами – 0,5 %. Сам акт схиляння до пияцтва з подальшим спільним вживанням алкогольних напоїв спільно з неповнолітнім у 93 % випадків реалізується за місцем проживання останнього. Інтервали між епізодами (щонайменше три епізоди) вживання алкогольних напоїв в межах ознаки систематичності такі: від одного до трьох місяців місяця – 47 %; від одного тижня до одного місяця – 42 %; до 1 тижня – 7 %; п'ять місяців і більше – 4 %. В переважній більшості випадків (82 %) доведення неповнолітніх до стану сп'яніння відбувається за рахунок спільного із втягувачем вживання пива (та інших умовно слабоалкогольних напоїв). Частка вживання міцних алкогольних напоїв (горілка, коньяк, самогон) становить близько 18 %.

7. Втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом здебільшого здійснюється: одним з батьків (90 %, з них матір'ю – 99,5 %. Батько-втягувач – рідкісні, поодинокі випадки); сторонніми особами – 3 %; іншими близькими (окрім батьків – повнолітні брат/сестра, бабуся, тітка і т. д.) особами – 1 %. Прийняття рішення про втягнення у заняття жебрацтвом відбувається, як правило, під впливом скрутного матеріального становища. Місцями випрошування неповнолітнім грошей чи речей у сторонніх осіб є: організовані місця для паркування автомобілів біля торговельних, розважальних закладів, ринків, вокзалів – 56 %; територія, прилегла до магазинів, торговельних центрів і т. п. – 19 %; ринки – 16 %; автомобільні дороги (регульовані перехрестя, місця зупинки транспортних засобів за сигналами світлофора) – 5 %; прилегла до релігійних споруд територія – 2 %; інші місця (сервісні центри, автостанції тощо) – 2 %.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандурка О. М. Литвинов О. М. Роль і значення інтуїтивного пізнання у кримінології. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 1 (15). С. 30–38.
2. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Механізм злочинної поведінки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 3 (14). С. 110–119.
3. Бодня Т. Заступник голови Нацполіції Андрій Небитов: Російських вербувальників складно встановити, Telegram не співпрацює з правоохоронцями. *ЦЕНЗОР.НЕТ*. 2025. 25 березня. URL: <https://censor.net/ua/r3543083/> (дата звернення: 22.07.2025).
4. Вирок Полтавського районного суду Полтавської області від 29.01.2025 р. Справа № 545/600/24 // БД «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124757224> (дата звернення: 10.07.2025).
5. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 11.04.2024 р. Справа № 522/8337/23 // БД «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118372317> (дата звернення: 10.07.2025).
6. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 15.11.2022 р. Справа № 308/12792/22 // БД «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107439239> (дата звернення: 10.07.2025).
7. Вирок Черкаського районного суду Черкаської області від 11.04.2024 р. Справа № 707/1827/24 // БД «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122142048> (дата звернення: 10.07.2025).
8. Вирок Чутівського районного суду Полтавської області від 14.03.2024 р. Справа № 550/1490/23 // БД «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117640512> (дата звернення: 10.07.2025).
9. Гутник А., Кайданович О. Дитина-учасник збройного конфлікту: вербування, відповідальність, реінтеграція. *Just Talk*. 2025. 1 липня. URL: <https://justtalk.com.ua/post/ditina-uchasnik-zbrojnogo-konfliktu-verbuvannya-vidpovidalnist-reintegratsiya> (дата звернення: 15.07.2025).
10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.07.2025).
11. Орлов Ю. В. Модуси буття злочинності: матриця кримінологіко-екзистенціального аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 85–105.
12. Поклад В. І., Звонок О. С. Соціологічні та психологічні аспекти кримінології : монографія / За заг. ред. О. М. Литвинова. Сєверодонецьк : РВВ ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, 2020. 202 с.
13. СБУ затримала неповнолітнього агента фсб, який за завданням ворога наводив російські ракети по Дніпру та Полтавщині / Служба безпеки

України. Офіційний Telergam-ресурс. 2025. 24 червня. URL: <https://t.me/SBUkr/15135> (дата звернення: 06.07.2025).

14. СБУ та Нацполіція встановили, що теракт в Івано-Франківську 11 березня організувала рф: ворог підірвав власних агентів / Служба безпеки України. Новини. 2025. 12 березня. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-ta-natspolitsiia-vstanovyly-shcho-terakt-v-ivanofrankivsku-11-bereznia-orhanizovala-rf-voroh-pidirvav-vlasnykh-ahentiv-video> (дата звернення: 22.07.2025).

15. Тороп О. «Спалюй, тобі нічого не буде». Як українців вербують на підпали військових авто. *BBC Україна*. 2024. 29 жовтня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/ckg7j5w23ewo> (дата звернення: 19.07.2025).

Стаття надійшла до редакції 27.07.2025

Taras V. STAKHOVSKY,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CRIMINOLOGY ANALYSIS OF THE MECHANISM OF INDIVIDUAL CRIMINAL BEHAVIOR IN RELATION TO THE INVOLVEMENT OF MINORS IN ILLEGAL ACTIVITIES

The article is devoted to the criminological analysis of the mechanism of individual criminal behavior in the involvement of minors in illegal activities. This mechanism is a complex dynamic system of interaction between the instigator, the minor himself, the situation and elements of the external environment, including (optionally) the victim of the criminal offense in which the minor is involved and/or other persons who are involved as subjects in begging for money, other property, drinking alcoholic beverages. The peculiarities of two mechanisms of formation of motives for involvement in criminally illegal activities are established and described: 1) projection of the motive of the criminal offense itself in which the minor is involved, namely: a self-interested motive, resentful-service motives, a motive of self-actualization through personal dominance, revenge, a nihilistic motive; 2) independent focus of motivation on the person of a minor, which as a result represents the following motives of the inductee: motive of self-actualization and recognition; motive of security; selfish motive. A description of the stages of making and implementing a decision to commit a criminal offense, provided for in Art. 304 of the Criminal Code of Ukraine, is provided.

Keywords: *crime, individual criminal behavior, mechanism, minors, involvement, illegal activity, drunkenness, begging, gambling, public morality, war, combating crime, protection of childhood.*

Петро Танасійович ТОКАР,

кандидат юридичних наук

*(Головне управління Національної поліції в Харківській області, м. Харків)***Іван Васильович КРІЦАК,**

кандидат юридичних наук, доцент

(Головне управління Національної поліції в Харківській області, м. Харків)

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ ЗЛОЧИННОСТІ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ)

Стаття присвячена кримінологічному аналізу стану злочинності в Харківській області в умовах війни на підставі результатів діяльності органів та підрозділів Національної поліції. Запропоновано авторське кримінологічне визначення регіону як природно-урбаністичного життєвого простору соціальних спільнот, об'єднаних виробничими, культурними, еколого-рекреаційними, самоврядними і державно-юрисдикційними зв'язками, активами, спрямованими на розвиток людського капіталу, належних можливостей реалізації прав, свобод і законних інтересів, а також протиріччями та загрозами дисфункції соціальних інститутів, детермінованих як внутрішньо-просторовими конфігураціями соціально-економічних, політичних, правових, культурних практик, так і зовнішніми щодо цього простору факторами загальнодержавного, міждержавного та глобального походження.

Встановлено наявність тенденції до обумовленого війною загального зростання рівня злочинності в регіоні, збільшення частки тяжких та особливо тяжких злочинів у її структурі. Надано опис та пояснення показників рівня, динаміки, структури злочинності (як ординарної, так і воєнно контекстуальної) в Харківській області за матеріалами діяльності Національної поліції. Констатовано бінарність чинників погіршення криміногенної обстановки в регіоні, зумовленої як воєнними злочинами, так і ординарними.

Ключові слова: *Національна поліція, регіон, злочинність, рівень, динаміка, структура, кримінологічний аналіз.*

Постановка проблеми. Триваюча російсько-українська війна чимдалі все гостріше актуалізує проблему збереження стійкості основних соціальних інститутів задля забезпечення обороноздатності нашої держави, конституційного ладу, безпеки громадян, дієвості гарантій їх прав, утримання визначеного Основним Законом України орієнтирів стратегічного розвитку. В цих умовах надзвичайно важливим є утримання

криміногенної обстановки у стані контрольованості та, водночас, збереження партнерського, довірливого формату відносин між органами державної влади та населенням. А надто це стосується Національної поліції, яка несе на собі основний функціональний тягар протидії злочинності. Понад 94 % всіх ординарних кримінальних правопорушень, які вчиняються в державі, розслідуються, розкриваються поліцією. Більша частина кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку так само документується, розслідується Національною поліцією. Тож не може бути жодних сумнівів у провідній, центруючій ролі саме цього правоохоронного органу у підтриманні правопорядку в державі, що, відповідно, не може не накладати додаткову відповідальність не лише за належну фіксацію, реагування постфактум на вчинені кримінальні правопорушення, їх розслідування, а й за проактивну, випереджаючу спрямованість антикримінальної діяльності.

Йдеться про запобіжну пріоритизацію функціонування поліції, що має спиратися, по-перше, на достовірні інформаційні моделі стану злочинності, по-друге, – на наукове бачення майбутніх сценаріїв її відтворення (кримінологічний прогноз) та, по-третє, адекватне кримінологічне стратегування, програмування й планування кримінально-превентивних комплексів. Зрозуміла річ, первинним етапом розгортання цієї лінії правоохоронної діяльності є визначення параметрів стану злочинності, закономірностей її поширення. При цьому найвищого рівня науково-прикладної специфікації, а, відтак, й потенційної ефективності вказаних комплексів, заходів можливо досягнути за умови врахування регіональних особливостей стану злочинності. Й оскільки автори цієї наукової роботи мають досвід несення служби в органах та підрозділах Головного управління Національної поліції в Харківській області, фокус дослідницької уваги пропонується зосередити саме на особливостях стану, тенденціях поширення та закономірностях відтворення злочинності на Харківщині в умовах війни.

Принагідно зауважимо, що регіональна феноменологія злочинності найґрунтовніше, на методологічному та концептуальному рівні, у монографічній формі досліджена А. М. Бабенком («Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір», 2014 р., а також «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у прикордонних регіонах Причорномор'я материкової України», 2019 р.) та Р. С. Веприцьким («Феноменологія злочинності в регіоні», 2014 р.). Важливими з теоретико-прикладної перспективи також є і праці О. М. Бандурки, В. С. Батиргареєвої, В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного, О. М. Литвинова й деяких інших кримінологів. Разом з тим не можна не відмітити і того, що більшість сформованого наукового доробку припадає на період до повномасштабної російської агресії проти України. Повномасштабна російська військова агресія значною мірою видозмінила географію злочинності, регіональні особливості її детермінації. Зокрема,

суттєво відмінною є картина злочинності у регіонах, частина яких є тимчасово окупованою, фронтових регіонах й умовно тилових. Крім цього, різні частково окуповані, фронтові регіони (Харківська, Донецька, Запорізька, Херсонська, Сумська області) мають відмінності, обумовлені неоднаковим географічним розташуванням, інтенсивністю бойових дій, соціально-демографічним складом тощо. Тож є потреба у їх диференційованому дослідженні, розробці на цій підставі максимально специфікованих рекомендацій як кримінологічного, так й кримінально-превентивного спрямування.

Метою статті є встановлення, надання опису та пояснення стану і тенденцій поширення кримінальних правопорушень в Харківській області за матеріалами діяльності Національної поліції у період правового режиму воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що регіональна специфікація кримінологічного дослідження передбачає первинне з'ясування змісту деяких вихідних категорій. До таких, зокрема, належить термін «регіон». Формально-юридичне його поняття закріплено у Законі України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 р., відповідно до якого регіон – це Автономна Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь¹. Однак воно виконує радше функцію забезпечення єдності розуміння законодавчої термінології та правозастосування, аніж відображає сутнісні ризики регіону. У науці, натомість, останній визначається з різних позицій: як економічний район, як територіальна одиниця, як виробничо-функціональне об'єднання, як район з певною спеціалізацією в територіальному розподілі праці, з притаманною йому структурою економіки, яка виникла природнім шляхом на основі матеріальних ресурсів, як об'єкт господарчого управління з визначеною територією та інш².

У науковій літературі поняття та сутність терміну «регіон» визначають за певними ознаками, а саме: територіальними, згідно з якими регіон – це завжди територія з різними межами, які може об'єднувати територію кількох областей, адміністративно-територіальних одиниць, або бути їх частиною, об'єднувати територію кількох країн, або позначати територію великого міста – мегаполіса; економічними, згідно з якими регіональна територія розглядається як база економіки, регіон є частиною народногосподарського комплексу з завершеним циклом виробництва, є складовою системи національної економіки; соціально-економічними, які пов'язують рівень життя населення і результати економіки регіону³.

¹ Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>.

² Ложкін В. В. Проблеми розкриття та профілактики квартирних крадіжок у великих містах та районних центрах України // Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності : Матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 груд. 2010 р.) / МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2010. С. 94.

³ Веприцький Р. С. Феноменологія злочинності в регіоні : монографія. Х. : Золота миля, 2014. С. 81.

Категорія «регіон» розглядається переважно з «нормативних» позицій (ґрунтуються на суто адміністративних принципах поділу) чи суто «аналітичних» (групування певних територіальних зон зі схожими або взаємодоповнюваними характеристиками), зокрема такими:

- територіальної – регіон як територіально-просторова одиниця (Б. Хорєв, Ф. Кожурін, В. Сігов, М. Чумаченко);

- політичної – регіон як область політичного простору, що відрізняється особливою політичною організацією або (та) наявністю особливого політичного інтересу (В. Ребкало, Л. Шкляр);

- політико-правової – регіон як територіальна основа організації органів публічної влади (В. Борденюк);

- регіон як територіально-політична система (Т. Татаренко);

- адміністративної – регіон як вища (найбільша) АТО держави, що має виборну владу, юридичну незалежність та власний бюджет (С. Романюк, Л. Зайцева); – регіон як управлінська система, наділена відповідною компетенцією (М. Глазирін, І. Котляров, А. Липко, К. Миско);

- економічної – регіон як територіально-спеціалізована, адміністративно окреслена частина економіки країни, що характеризується єдністю та цілісністю відтворюваних процесів і управління (В. Воротін);

- соціальної – регіон як соціально-територіальна спільнота, що характеризується локалізацією єдиних суспільних відносин, соціальною спільністю людей (Я. Щепанський);

- регіон як співтовариство людей із виробленими упродовж тривалої історичної еволюції механізмами відтворення, груповою ідентичністю, правовими та етичними нормами (В. Литвин);

- культурно-етнічної – регіон як частина території країни з певними відмінностями природно-кліматичних умов життєдіяльності, історії етнічного складу населення, мови, культури, релігії та інших факторів, що в процесі взаємодії набувають інтегративного, системного характеру і відображають своєрідність даної території (Я. Верменич, М. Пірен, С. Саханенко)¹.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови регіон визначається як певна територіальна одиниця (район, область, зона), що вирізняється з-поміж інших таких же одиниць специфічними рисами географічними, геологічними, етнографічними, економічними та ін². Соціально-економічна сутність регіону визначає регіон як територію, що є самостійною територіальною системою, з притаманними тільки їй виробництвом, розподілом, обміном і споживанням матеріальних благ та

¹ Малиновський В. Концептуалізація поняття «регіон». *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. Вип. 4. С. 163–170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2012_4_22; Світлична Д. Регіон – цілісна природно соціально-економічна система. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Географічні та геологічні науки*. 2016. Т. 21. Вип. 1. С. 142–151; Ліба Н. С., Ющик Л. В. Поліваріативність поняття «регіон». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 14. Ч. 2. С. 11.

² Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голова ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. С. 997.

послуг. У цьому випадку регіон одночасно є складовою частиною країни (підсистемою) з внутрішніми та зовнішніми зв'язками, але являє собою систему з внутрішнім механізмом відтворення, яка має, крім системних властивостей: територію, господарську єдність, цілісність, зв'язок з державним комплексом; а також і специфічні риси, власні регіональні умови відтворення валового суспільного продукту, основних фондів, робочої сили та розподілу регіональних трудових ресурсів, формування доходів населення та їх товарного забезпечення, джерела капіталовкладень та витрат на утримання невиробничої сфери з тільки їй притаманними виробничо-господарчими та історично-культурними традиціями¹.

Р. С. Веприцький, дослідивши на монографічному рівні існуючі доктринальні варіації за означеним напрямом, пропонує розуміти регіон як соціально-економічну систему, яка забезпечує єдність матеріального виробництва і соціальної сфери, як територіальне утворення, яке має органи управління, встановлені межі юрисдикції, з економічними ознаками і правовим забезпеченням діяльності суб'єктів суспільного життя. При цьому регіон в феноменології злочинності розглядається як соціальна спільнота в межах певного територіального утворення з наділеною законом юрисдикцією, на основі якої здійснюються процеси відтворення соціального і економічного життєзабезпечення населення, захисту прав і свобод людини, законних інтересів суспільства і держави².

Вважаємо, що немає підстав заперечувати запропоновані вище підходи. Кожен з них є обґрунтованим, репрезентує той чи інший кут зору на аналізоване поняття. Водночас було б помилкою вважати, що в кримінологічних цілях вичерпано всі можливості для удосконалення розуміння поняття «регіон». Цілком очевидно, що жодна із запропонованих дефініцій не враховує фактору війни, низки загроз військово-політичного, логістичного, гуманітарного, зрештою – фізичного характеру, які пов'язані зі збройною агресією російської федерації проти України, окупацією частини суверенної території, активним веденням бойових дій, воєнно-злочинним тероризуванням агресором цивільного населення, активними спробами залучення громадян (в тому числі й неповнолітніх) до підривної діяльності проти України. І це – далеко не повний перелік чинників обструкції нормальної життєдіяльності населення регіону, які саме в умовах війни істотним чином визначають регіональні особливості злочинності.

Враховуючи викладені обставини, з позицій феноменології злочинності регіон бачиться як природно-урбаністичний життєвий простір соціальних спільнот, об'єднаних виробничими, культурними, еколого-рекреаційними, самоврядними і державно-юрисдикційними зв'язками, активами, спрямованими на розвиток людського капіталу, належних можливостей реалізації прав, свобод і законних інтересів, а також

¹ Мірзоева Т. В., Томашевська О. А. До визначення сутності поняття «регіон». *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 23. С. 49.

² Веприцький Р. С. Феноменологія злочинності в регіоні : монографія. Х. : Золота миля, 2014. С. 82.

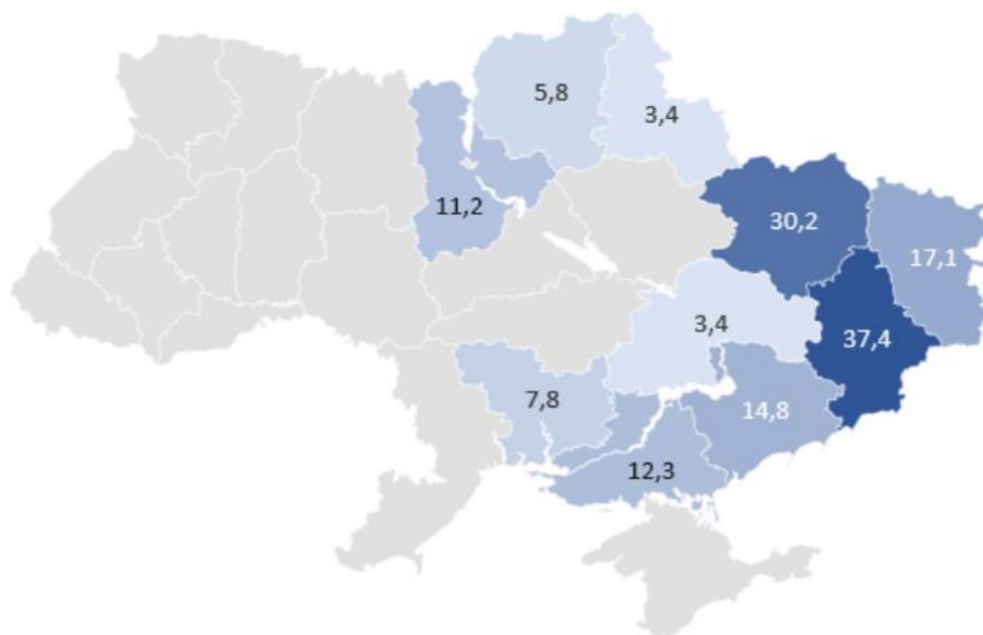
протириччями та загрозами дисфункції соціальних інститутів, детермінованих як внутрішньо-просторовими конфігураціями соціально-економічних, політичних, правових, культурних практик, так і зовнішніми щодо цього простору факторами загальнодержавного, міждержавного та глобального походження. Відповідно близькість регіону до кордону з державою-агресором закономірно обумовлює кратне зростання ризиків військово-політичного штибу у випадку збройної агресії. Так, власне, і відбулося з Харківською областю, особовий склад Національної поліції якої пліч-о-пліч з військовослужбовцями ЗСУ, Державної прикордонної служби України, Службою безпеки України, територіальною обороною прийняли бій за збереження державного суверенітету України на території регіону. В подальшому – діяли в умовах часткової окупації останнього, деокупації, триваючої відсічі збройній агресії та намагання ворога розширити зони окупації.

Все це не могло не накласти відбиток на криміногенній обстановці, пріоритетах діяльності Національної поліції, суміщення ординарних та специфічно-стабілізаційних, фільтраційних, бойових функцій. З іншого боку, фіксується й трансформація детермінаційного комплексу самої злочинності та її характеру. Змінюється чисельний склад населення м. Харкова і територіальних громад Харківської області, видозмінюється соціально-демографічна структура північно-східного форпосту України, що унаочнюється не тільки як результат службової діяльності поліції при взаємодії з громадянами, патрулюванням громадських місць тощо, а й при аналізі тих метаморфоз, які сталися у сегменті науки, вищої освіти, релокацією, певним згортанням, зниженням активності діяльності відповідних закладів та установ збереження інтелектуального потенціалу регіону. Це ж стосується й великого та середнього бізнесу. Значна шкода була завдана промислово-виробничим кластерам господарювання регіону як внаслідок окупації, так і через безпосереднє бойове враження виробничих комплексів, а також фактору релокації значної частини виробничих потужностей, функціонування яких у фронтовому регіоні, прифронтовому місті Харкові поєднане зі значними ризиками, низькою інвестиційною привабливістю, високою волатильністю. Показовим є те, що Харківська область є другою після Донецької за масштабами економічних втрат внаслідок агресії російської федерації. Обсяги такої шкоди на середину 2024 р. оцінювались експертами-економістами у понад 30 млрд. дол. США (див. картограму)

Картограма

Графічне зображення регіонального виміру масштабування економічної шкоди, спричиненої агресією російської федерації проти України (млрд. дол. США)^{1*}

^{1*} Відомості станом на початок 2024 р. Див.: Звіт про прямі збитки інфраструктури від

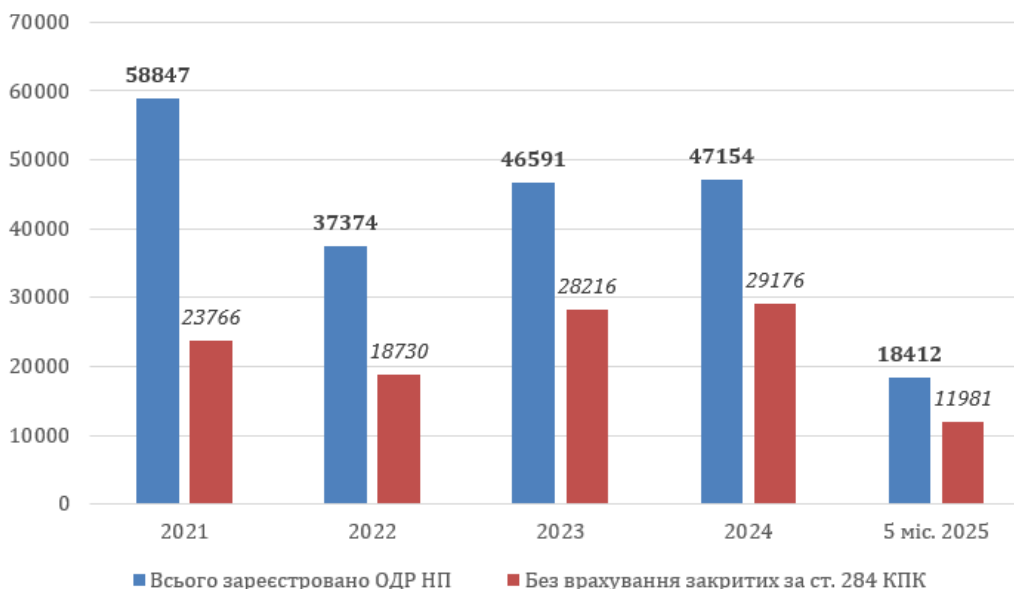

Цифри – вельми красномовні. Тому закономірною видається та обставина, що суттєвим чином видозмінився характер злочинності, її просторове поширення. Так, маємо констатувати тенденцію обумовленого війною загального зростання рівня злочинності в регіоні, збільшення частки тяжких та особливо тяжких злочинів у її структурі (див. діаграму 1).

Діаграма 1

Графічне зображення рівня й динаміки кримінальних правопорушень, зареєстрованих органами досудового розслідування Національної поліції на території Харківської області (2021 р. – 5 місяців 2025 р.)

руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року / Київська Школа Економіки ; Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури ; Міністерство економіки України ; Міністерство охорони здоров'я України ; за координації Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. К., 2024. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf.

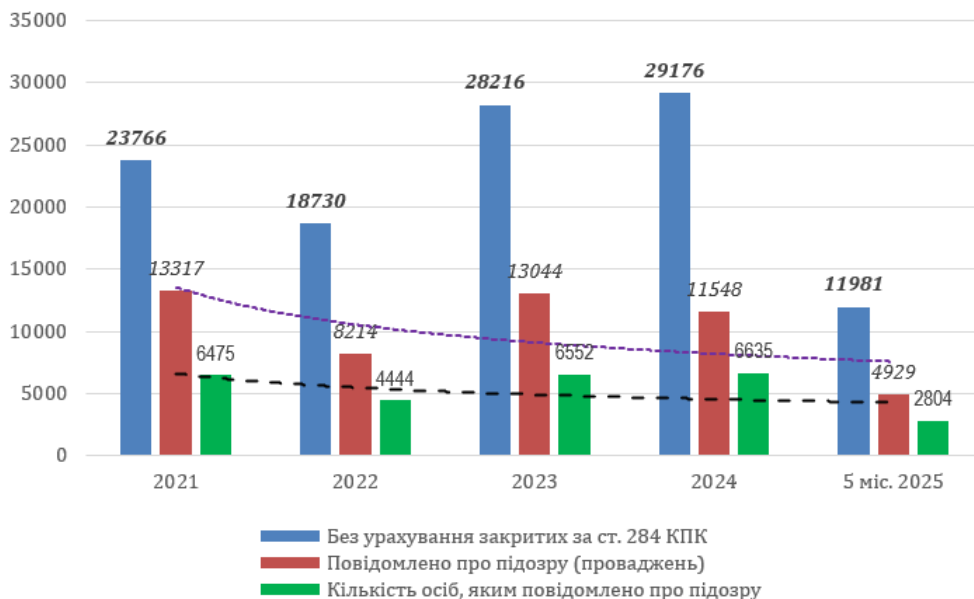

Загальний рівень злочинності, що у формах досудового розслідування перебував у зоні реагування, відпрацювання органів Національної поліції, за повні 4 роки склав 99 888 кримінальних правопорушень (з урахуванням 5 місяців 2025 р. – 111 869). Середньорічний рівень динамічного ряду становить, таким чином, 24 972 кримінальних правопорушень. Звернімо увагу: йдеться про той рівень, що складається з показників зареєстрованих кримінальних правопорушень без врахування закритих за пп. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України. При цьому показовим, гадаємо, є те, що саме в умовах воєнного стану відбувається покращення якості роботи органів досудового розслідування поліції Харківщини на початкових етапах розслідування, критерієм чого є поступове зниження питомої ваги тих кримінальних проваджень, які згодом закриваються за вказаними вище підставами (здебільшого відсутність складу або події кримінального правопорушення). Так, якщо відсоток такого закриття у 2021 р. сягав 60 %, то у 2022 – 50 %, у 2023 – 40 %, у 2024 – 38 %, а у 2025 р. (5 місяців) – 35 %. Отже, внесення відомостей до ЄРДР та початок досудового розслідування відбувається на більш виважених засадах, на підставі значно більш обґрунтованих рішень.

У цьому контексті не зайвим буде зауважити на тому, що відсоток кримінальних проваджень, по яким оголошено про підозру (фактично відсоток розкриття) від кінця 2021 р. й до поточного моменту істотно знизився (див. діаграму 2).

Діаграма 2

Графічне зображення рівня й динаміки зареєстрованих кримінальних правопорушень та показників їх розкриття органами Національної

поліції у Харківській області (2021 р. – 5 місяців 2025 р.)

Незважаючи на хвилюподібну динаміку частки тих кримінальних правопорушень, по яким встановлюється особа, загалом є тренд до її зниження. Так, якщо питома вага розкриття кримінальних правопорушень від загальної їх зареєстрованої кількості (без урахування закритих проваджень за ст. 284 КПК України) у 2021 р. складала 56 %, то у 2022 – 43,9 %, у 2023 – 46,2 %, у 2024 – 39,6 %, а протягом 5 місяців 2025 – 41,1 %. Тож від початку повномасштабного вторгнення відбулось зниження питомої ваги розкриття на 15 %. Але цьому є об'єктивні пояснення. І виявляються вони тоді, коли «проливається світло» на зміни у структурі злочинності в регіоні, зокрема суттєвого зростання частки воєнних злочинів (ст. 438 КК України), значна кількість яких залишається нерозкритими. Але про це – трохи далі. Тут же наголосимо на тому, що співвідношення кількості кримінальних проваджень, в яких оголошується про підозру та кількості осіб, яким така підозра оголошується виявляє зниження (у порівнянні з періодом до повномасштабного вторгнення) середньої кількості підозрюваних на одне провадження та водночас, зростання кількості виявлених осіб, які обґрунтовано підозрюються у вчиненні кримінальних правопорушень. Зокрема, якщо у 2021 р. фіксувалося у середньому 0,5 умовної особи на одне кримінальне провадження, у якому повідомлено про підозру, то у 2022 р. – цей показник склав 0,54, у 2023 – 0,5, у 2024 – 0,57, протягом 5 місяців 2025 р. – так само 0,57. Водночас це свідчить не стільки про зростання групового характеру злочинності, скільки про зростання кількості осіб, кримінальну протиправну діяльність яких в принципі виявляють, належно документують та доказують в межах оперативно-

розшукової діяльності, досудового розслідування поліцейські Харківщини.

Однозначно, що це є маркером підвищення ефективності діяльності перш за все підрозділів кримінальної поліції, органів досудового розслідування. Водночас лишається ще чимало проблем і викликів. Тож ця обставина не має відволікати увагу від головного – планомірного зростання рівня злочинності: з 18 730 кримінальних правопорушень у 2022 р. й до 29 176 – у 2024 р., що перевершує «довоєнний» (до повномасштабної агресії російської федерації) рівень. При цьому у зрізі відносних показників динаміка погіршення криміногенної обстановки проявляє себе ще більш наочно (див. таблиці 1, 2).

Таблиця 1

Зведені відомості про чисельність постійного населення Харківської області*, регіональний рівень злочинності та коефіцієнти кримінально протиправної інтенсивності

Роки	Чисельність населення Харківської області	Рівень злочинності у Харківській області	Коефіцієнт кримінально протиправної інтенсивності (на 100 тис.)
2021	2 675 700	23 766	888,2
2022	1 900 000	18 730	985,8
2023	2 300 000	28 216	1 226,8
2024	1 928 000	29 176	1 513,3

**Примітка: відомості щодо чисельності населення в Харківській області наведені станом на кінець відповідного року та є апроксимованими, ґрунтуються на опрацюванні інформації Головного управління статистики у Харківській області, ГУНП в Харківській області, Харківської обласної військової адміністрації, інших відкритих джерел¹.*

Таблиця 2

Зведені відомості щодо динаміки злочинності у Харківській області за показником рівня (2021–2024 рр.)* за показниками рівня та коефіцієнту кримінально протиправної інтенсивності (на 100 тис. населення)

¹ Населення (1991–2021) / Головне управління статистики у Харківській області <https://kh.ukrstat.gov.ua/naselennia-1995-2012rr> За два роки населення Харківщини скоротилося на 300 тисяч – ОВА. *Гвара Медіа*. Новини. 2024. 26 липня. URL: <https://gwaramedia.com/za-dva-roky-naselennia-kharkivshchyny-skorotylosia-na-300-tysiach-ova/>; Лист Департаменту масових комунікацій та забезпечення доступу до публічної інформації Харківської обласної військової адміністрації від 26.07.2024 р. № 14.01-12/1962. URL: <https://gwaramedia.com/za-dva-roky-naselennia-kharkivshchyny-skorotylosia-na-300-tysiach-ova/> та ін.

	2021	2022	2023	2024	Середнє значення ряду
Динаміка злочинності у Харківській області за показником рівня					
Рівень	23 766	18 730	28 216	29 176	99 888
Апр (б)	-	-5036	4450	5410	1608
Апр (л)	-	-5036	9486	960	5410
Тзр (б)	-	0,788	1,187	1,228	1,068
Тзр (л)	-	0,788	1,506	1,034	1,109
Тпр (б) (%)	-	-21,2	18,7	22,8	6,8
Тпр (л) (%)	-	-21,2	50,6	3,4	10,9
Динаміка злочинності у Харківській області за показником коефіцієнта кримінально протиправної інтенсивності					
Коефіцієнт	888,2	985,8	1226,8	1513,3	1153,5
Апр (б)	-	97,6	338,6	625,1	353,8
Апр (л)	-	97,6	241	286,5	208,4
Тзр (б)	-	1,11	1,381	1,704	1,398
Тзр (л)	-	1,11	1,244	1,234	1,196
Тпр (б) (%)	-	11	38,1	70,4	39,8
Тпр (л) (%)	-	11	24,4	23,4	19,6

**Апр – абсолютний приріст; Тзр – темп зростання; Тпр – темп приросту; (б) – розрахунок базисним методом; (л) – розрахунок ланцюговим методом.*

З викладених розрахунків унаочнюються дві кримінологічно значущі обставини. По-перше, незважаючи на зниження рівня злочинності в Харківській області у вимірі абсолютних величин у 2021 р. і 2022 р. (23 766 18 730 кримінальних правопорушень відповідно), у відносних величинах зниження не зафіксовано. Навпаки, відбулось зростання з 888,2 кримінальних правопорушень на 100 тис. населення Харківщини у 2021 р. до 985,8 – у 2022 р. Але було б помилкою вважати, що це зростання відбулося за рахунок ординарних кримінальних правопорушень. Ні. Цілком очевидним є вплив не тільки на статистичну картину, а й на об'єктивну життєдіяльність регіону колосального приросту воєнних злочинів, якими супроводжувалось вторгнення військ країни-агресора в Україну взагалі та на територію Харківської області, зокрема. Масові щоденні обстріли цивільних об'єктів, атаки на об'єкти критичної інфраструктури, насильство над цивільним населенням та розкрадання, розграбування національних цінностей на окупованих територіях та інші порушення законів та звичаїв війни – обумовили значний приріст злочинності. Так, тільки у 2022 р. на території Харківщини було зареєстровано 8 945 злочинів, передбачених ст. 438 КК України, що складає 47,8 % від загальної маси виявлених підрозділами Національної поліції України кримінальних правопорушень в регіоні. Але, менше з тим, факт лишається фактом: змінився і характер

злочинності, і інтенсивність її відтворення.

По-друге, реальні темпи приросту злочинності, розраховані на базі відносних показників, в регіоні є значно вищими за номінальні, розраховані на базі абсолютних показників. Зокрема, у 2022 р., на відміну від негативного приросту за показниками рівня у -21,2 %, відбувся позитивний приріст злочинності у 11 % за показником коефіцієнта кримінально протиправної інтенсивності. Аналогічне співвідношення при його обчисленні базисним методом виявило розбіжність майже у 20 % за 2023 р. та у 50 % за 2024 р.: 18,7 % проти 38,1 % за показниками рівня та коефіцієнта відповідно у 2023 р. та 22,8 % проти 70,4 % у 2024 р. Так само різною є різниця між темпами приросту рівня та коефіцієнта, розрахована ланцюговим методом у 2024 р.: 3,4 % проти 23,4 % відповідно. Загалом середній темп приросту рівня злочинності в Харківській області за період 2021–2024 рр., розрахований базисним методом, склав 6,8 %, а ланцюговим методом – 10,9 %. В той час як ці ж показники коефіцієнта виявили значення у 39,8 % та 19,6 % відповідно. Тож попри помірне зростання злочинності у абсолютному її вимірі, відносний вимір дозволяє говорити вже не про помірність, а про інтенсивність негативних змін криміногенної обстановки. І якщо у 2022 р. це було обумовлено виключно фактором воєнних злочинів, то щодо 2023 р., 2024 р. та першої половини 2025 р. цього не можна сказати. У 2023 р. зареєстровано 7 033 воєнних злочини, у 2024 р. – 4 596, а за 5 місяців 2025 р. – 1 923. Варто взяти до уваги ту обставину, що протягом цих років відбулось повернення відносно значної кількості населення регіону, яке у 2022 р. залишило своє помешкання, рятуючись від війни. До цього додалась й відносно велика кількість внутрішньо переміщених осіб з Донецької області; до м. Харкова перемістились мешканці низки населених пунктів Куп'янського, Ізюмського, Чугуївського, Харківського (зокрема, з Липецької територіальної громади) районів Харківської області, чим додатково посилили вплив факторів урбанізації, підвищення щільності міського населення на загальнокримінальну злочинність.

Отже, мусимо констатувати бінарність чинників погіршення криміногенної обстановки в регіоні, зумовленої як воєнними злочинами, так і ординарними. І це не могло не відбитись на структурній трансформації злочинності. Так, у 2024 р. порівняно з 2021 р. суттєво зросла питома вага шахрайств і воєнних злочинів, а частка наркозлочинів, крадіжок та службових кримінальних правопорушень – навпаки, істотно знизилась (див. діаграми 3 та 4).

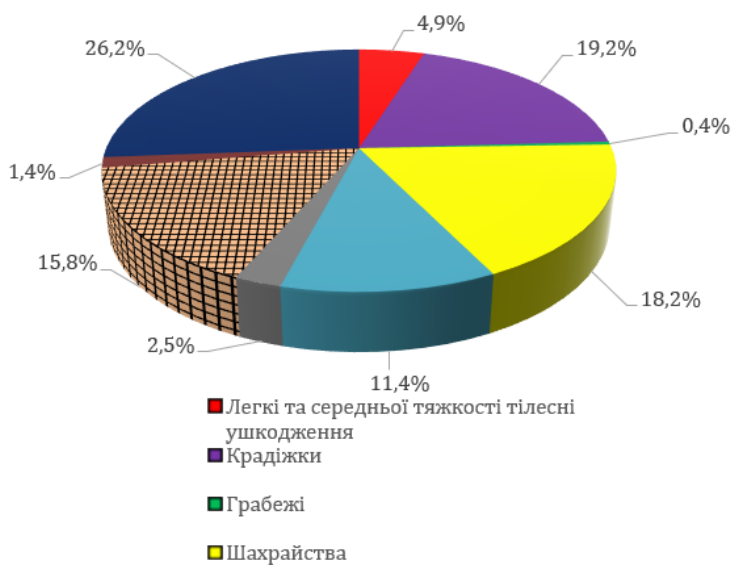
Діаграма 3

Графічне зображення структури злочинності у Харківській області за 2021 рік (за матеріалами органів досудового розслідування Національної поліції України)

Діаграма 4

Графічне зображення структури злочинності у Харківській області за 2024 рік (за матеріалами органів досудового розслідування Національної поліції України)

Варто констатувати збереження найбільшої питомої ваги за категорією крадіжок (ст. 185 КК України) – 36,7 % у 2021 р. та 19,2 % у 2024 р. Проте наочним є майже дворазове її зниження порівняно з періодом до повномасштабного вторгнення. Істотно змінилась (зі зворотним значенням) у 2024 р. питома вага шахрайств (ст. 190 КК України), досягши відмітки у 18,2 % та посівши друге місце у структурі регіональної злочинності. В той час як у 2021 р. відповідний показник складав лише 8,1 % (третє місце у структурі злочинності). Крім того, показовим є і те, що у 2024 р. 15,8 % у структурі злочинності зайняли воєнні злочини (ст. 438 КК України), 1,4 % – незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України). В той час як у 2021 р. воєнні злочини у регіоні не були зафіксовані взагалі, а частка кримінальних правопорушень, передбачених ст. 263 КК України, складала 0,6 %. Натомість відповідного зниження питомої ваги у 2024 р. порівняно з 2021 р. зазнали: легкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження (статті 122 та 125 КК України) – 4,9 % проти 6,3 %; грабежі (ст. 186 КК України) – 0,4 % проти 1,6 %; кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення (статті 305–324 КК України) – 11,4 % проти 16,2 %; кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (статті 364–370 КК України) – 2,5 % проти 4,7 %.

При цьому слід підкреслити, що структурні трансформації відбулися не тільки за рахунок фактору війни, а й зміни загального контексту життєдіяльності в регіоні. Тому відповідні відсоткові співвідношення знайшли своє відображення й у абсолютних показниках. Так, якщо у 2021 р. на території Харківської області було зареєстровано 1 930 шахрайств, то у 2023 р. – 6 063, а у 2024 – 5 307 таких кримінальних правопорушень. Спираючись на аналіз обставин, способів, предмету вчинення цього ординарного кримінального правопорушення, можемо стверджувати, що значний приріст відбувся за рахунок незаконного заволодіння майном (грошовими коштами) громадян під приводом зборів на допомогу Збройним Силам України, а також надання допомоги постраждалим від ведення бойових дій, в тому числі й начебто на лікування пораненим військовослужбовцям. Активізувалась діяльність так званих «колл-центрів», потерпілими від шахрайської діяльності яких нерідко стають особи похилого віку.

Не можна не відмітити й суттєвого приросту незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України). Порівняно з 2021 р., коли зареєстрований їх рівень склав 142 кримінальні правопорушення, у 2024 р. він сягнув позначки у 410 кримінальних правопорушень. При тому зберігається вкрай негативна тенденція до зростання, адже лише за 5 місяців 2025 р. вже виявлено 283 кримінальних правопорушення цієї категорії. Причини зрозумілі: статус фронтового регіону зумовлює зворотний нелегальний відтік вогнепальної

зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв (як трофейних екземплярів, так і штатних) від лінії бойового зіткнення. Предмети злочинів вилучаються як на блокпостах області, так і у населених пунктах, зокрема в м. Харкові. Переконані, функціонування блокпостів потребує удосконалення як у зрізі інфраструктурних умов для суцільної, а не вибіркової перевірки транспортних засобів, так і забезпечення їх необхідною кількістю працівників поліції, яка б без ризику спричинення заторів на автошляхах дозволяла б здійснювати таку перевірку транспортних засобів.

Також звертає не себе увагу те, що майже втричі зріс рівень корупції – корупційних кримінальних правопорушень, передбачених статтями 368–370 КК України. Якщо за результатами діяльності органів досудового розслідування ГУ НП в Харківській області у 2021 р. було виявлено та зареєстровано 117 кримінальних правопорушень цієї категорії, то у 2023 р. – 155, а у 2024 р. – 339. При тому темп приросту зберігається, адже за 5 місяців 2025 р. вже зареєстровано 185 випадків зазначених кримінальних правопорушень. Не складе надмірних інтелектуальних зусиль пов'язати таку динаміку із динамікою змін, що відбувається у характері мобілізаційних заходів. До речі, саме цим фактором, поруч з комендантською годиною, обумовлюється й зниження вуличної злочинності, зокрема грабежів, розбоїв, хуліганств.

Поруч з цим, набагато важче пояснити ще один феномен, який відображає динамічні зміни криміногенної обстановки – суттєве зростання зґвалтувань. Якщо у 2021 р. було зареєстровано 22 злочини, передбачені ст. 152 КК України, у 2022 р. – 19, у 2023 р. – 20, то у 2024 р. – 35, а тільки за 5 місяців 2025 р. – більше, ніж за весь попередній рік – 49. Це при тому, що в цілому по державі за цей же період 2025 р. було зареєстровано 200 зґвалтувань. Тобто фактично кожне четверте (25 %) зґвалтування в державі у 2025 р. було вчинено у Харківській області. Для порівняння: відповідне співвідношення за результатами 2024 р. склало 8,5 %. Й поки що, на жаль, переконливих пояснень цьому феномену не існує. Він потребує окремого дослідження.

Специфічним (з огляду на передбачену КПК України предметну підслідність кримінальних проваджень) для Національної поліції напрямом роботи є документування, розслідування, розкриття кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, а також проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. З огляду на обмеженість кадрового ресурсу Служби безпеки України, саме на Національну поліцію покладаються задачі щодо документування й розслідування більшості воєнних злочинів (ст. 438 КК України), а також інших, пов'язаних з війною кримінальних правопорушень. Статистична фіксація результатів цієї діяльності відображена у таблиці 3.

Таблиця 3

**Зведені відомості
про кількість кримінальних правопорушень проти основ національної
безпеки, а також проти миру безпеки людства та міжнародного
правопорядку, зареєстрованих органами досудового розслідування
ГУНП в Харківській області (2022 р. – 5 місяців 2025 р.)**

	2022 рік			2023 рік			2024 рік			Січень – травень 2025 року		
	Виявлено	Оголошено про підозру	Направлено до суду	Виявлено	Оголошено про підозру	Направлено до суду	Виявлено	Оголошено про підозру	Направлено до суду	Виявлено	Оголошено про підозру	Направлено до суду
Ст. 110 КК	211	9	0	1	1	2	4	4	2	2	0	1
Ст. 110-2 КК	3	0	0	0	1	1	0	1	1	1	1	1
Ст. 111 КК	20	7	3	2	0	1	0	1	2	35	8	1
Ст. 111-1 КК	433	93	27	202	117	99	53	73	101	57	26	40
Ст. 111-2 КК	35	16	10	23	6	11	14	6	7	10	0	0
Ст. 112 КК	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ст. 113 КК	0	0	0	4	0	0	26	19	7	33	8	13
Ст. 114 КК	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ст. 114-1 КК	0	0	0	1	0	0	66	21	9	35	13	20
Ст. 114-2 КК	5	1	1	2	1	1	2	3	3	6	1	1
Ст. 260 КК	13	5	2	10	6	7	2	3	3	0	0	0
Ст. 436-2 КК	125	41	16	63	77	54	96	44	61	129	73	43
Ст. 438 КК	8945	0	0	7033	24	17	4596	51	36	1923	15	15
Всього по слідству:	9790	172	58	7341	233	193	4859	226	232	2231	145	135
Дізнання: ч.ч. 1, 2 ст. 111-1 КК	485	71	65	285	152	115	269	234	121	48	25	17
Всього слідство та дізнання:	10275	243	123	7626	385	308	5128	460	353	2279	170	152

З відомостей, викладених у таблиці 3, можна виявити тенденцію до поступового зниження кількості воєнних злочинів, вчинення яких фіксується на території Харківщини: з 8 945 у 2022 р. до 4 596 у 2024 р. та 1 923 за 5 місяців 2025 р. Крім того, до особливостей динамічних змін означеного регіонального сегменту злочинності варто віднести і те, що після зниження протягом 2023 р. та 2024 р. (2 та 0 злочинів відповідно) рівня виявлених та розслідуваних органами Національної поліції випадків державної зради, у 2025 р. відбувається істотне їх зростання (35 фактів – тільки за період з січня по травень). Це ж стосується і колабораційної діяльності: якщо у 2022 р. слідчими та дізнавачами ГУ НП в Харківській області розслідувалось 433 випадки вчинення цього кримінального правопорушення, у 2023 р. – 202, у 2024 р. – 53 (очевидна низхідна траєкторія), то тільки за 5 місяців 2025 р. – 57.

Поруч з цим набагато більш вираженою є несприятлива, небезпечна динаміка поширення злочинів, передбачених ст. 436-2 КК України (виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників): у 2022 р. слідчими ГУ НП в Харківській області розслідувалось 125 кримінальних правопорушень цієї категорії, у 2023 р. – 63, у 2024 р. – 96, а у січні – травні 2025 р. – вже 129. Тобто за 5 місяців 2025 р. більше, ніж за будь-який з попередніх повних (зі статистично-звітної точки зору) років.

В цьому ж руслі вкрай небезпечною виглядає тенденція до суттєвого зростання рівня диверсій (ст. 113 КК України). У 2022 р. органами поліції Харківщини не було зареєстровано жодного такого злочину. Натомість у 2023 р. – зареєстровано перші 4 випадки, у 2024 р. – 26, а тільки за 5 місяців 2025 р. – вже 33. При загальному рівні диверсій по державі у 160 випадків протягом січня – травня 2025 р. питома їх вага, яка припадає на Харківщину, складає, таким чином, 20 %. І це – без врахування тих випадків, які розслідуються Службою безпеки України. Загальний же рівень диверсій виявляє, що кожен 4 злочин цієї категорії, що реєструється в масштабах всієї держави, вчиняється на території Харківської області. І це вкрай небезпечна ситуація. Йдеться про вчинення вибухів, підпалів на об'єктах критичної інфраструктури, шляхах сполучення, що заподіюють шкоду національній безпеці, ослабляючи спроможності держави забезпечувати безперерйну логістику українського війська, виконувати інші важливі задачі у сфері оборони. У поєднанні з випадками державної зради, колабораційної діяльності, виправдовування агресії російської федерації диверсії утворюють феномен фронтірної злочинності¹, який чи не найяскравіше у сучасних умовах проявляється саме на Харківщині. І це є однією з кримінологічно значущих особливостей цього регіону, які мають враховуватись як при формуванні та реалізації комплексних регіональних програм протидії злочинності, так і при плануванні, пріоритизації службової діяльності Національної поліції, інших правоохоронних органів.

Висновки. В результаті проведеного дослідження запропоновано авторське кримінологічне визначення регіону як природно-урбаністичного життєвого простору соціальних спільнот, об'єднаних виробничими, культурними, еколого-рекреаційними, самоврядними і державно-

¹ Більш детально про сутність фронтірної злочинності див.: Орлов Ю. В. Фронтір як категорія кримінологічного дискурсу. *Архів кримінології та судових наук*. 2020. № 1. С. 98–108; Орлов Ю. В. Злочинність фронтірна // Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 1: А–Л / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. С. 621–624; Орлов Ю. В. Стратегічні засади протидії фронтірній злочинності у перспективі миру в Україні // Сучасні проблеми розвитку авіаційно-космічної галузі України: інженерія, бізнес, право : Матер. міждисциплін. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 листопада 2024) / Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут». Харків, 2024. С. 198–203; Орлов Ю. В. Фронтірність українського суспільства як фактор колабораційної діяльності // Соціальні та правові аспекти протидії колабораційній співпраці з представниками держави-агресора в умовах війни : Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (21 лютого 2025, м. Харків) / Харківський національний університет імені В. Н. Кразіна ; Інститут Служби безпеки України Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2025. С. 56–61 та ін.

юрисдикційними зв'язками, активами, спрямованими на розвиток людського капіталу, належних можливостей реалізації прав, свобод і законних інтересів, а також протиріччями та загрозами дисфункції соціальних інститутів, детермінованих як внутрішньо-просторовими конфігураціями соціально-економічних, політичних, правових, культурних практик, так і зовнішніми щодо цього простору факторами загальнодержавного, міждержавного та глобального походження.

Встановлено наявність тенденції до обумовленого війною загального зростання рівня злочинності в регіоні, збільшення частки тяжких та особливо тяжких злочинів у її структурі. Темпи приросту злочинності, розраховані на базі відносних показників, в регіоні є знано вищими за номінальні, розраховані на базі абсолютних показників. Зокрема, у 2022 р., на відміну від негативного приросту за показниками рівня у -21,2 %, відбувся позитивний приріст злочинності у 11 % за показником коефіцієнта кримінально протиправної інтенсивності. Аналогічне співвідношення при його обчисленні базисним методом виявило розбіжність майже у 20 % за 2023 р. та у 50 % за 2024 р.: 18,7 % проти 38,1 % за показниками рівня та коефіцієнта відповідно у 2023 р. та 22,8 % проти 70,4 % у 2024 р. Так само різницею є різниця між темпами приросту рівня та коефіцієнта, розрахована ланцюговим методом у 2024 р.: 3,4 % проти 23,4 відповідно. Загалом середній темп приросту рівня злочинності в Харківській області за період 2021–2024 рр., розрахований базисним методом, склав 6,8 %, а ланцюговим методом – 10,9 %. В той час як ці ж показники коефіцієнта виявили значення у 39,8 % та 19,6 % відповідно. Констатовано бінарність чинників погіршення криміногенної обстановки в регіоні, зумовленої як воєнними злочинами, так і ординарними.

Відмічається збереження найбільшої питомої ваги за категорією крадіжок (ст. 185 КК України) – 36,7 % у 2021 р. та 19,2 % у 2024 р. Проте наочним є майже дворазове її зниження у порівнянні з періодом до повномасштабного вторгнення. Істотно змінилась (зі зворотним значенням) у 2024 р. питома вага шахрайств (ст. 190 КК України), досягши відмітки у 18,2 % та посівши друге місце у структурі регіональної злочинності. У 2024 р. 15,8 % у структурі злочинності зайняли воєнні злочини (ст. 438 КК України), 1,4 % – незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України). В той час як у 2021 р. воєнні злочини у регіоні не були зафіксовані взагалі, а частка кримінальних правопорушень, передбачених ст. 263 КК України, складала 0,6 %.

У 2021 р. на території Харківської області було зареєстровано 1 930 шахрайств, то у 2023 р. – 6 063, а у 2024 – 5 307. Значний приріст відбувся за рахунок незаконного заволодіння майном громадян під приводом зборів на допомогу Збройним Силам України, а також надання допомоги постраждалим від ведення бойових дій, в тому числі й начебто на лікування пораненим військовослужбовцям. Активізувалась діяльність так званих «колл-центрів», потерпілими від шахрайської діяльності яких нерідко

стають особи похилого віку.

Статус Харківської області як фронтового регіону пояснює високу інтенсивність зворотного нелегального відтоку вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв (як трофейних екземплярів, так і штатних) від лінії бойового зіткнення. Предмети злочинів вилучаються як на блокпостах області, так і у населених пунктах, зокрема в м. Харкові. Переконані, функціонування блокпостів потребує удосконалення як у зрізі інфраструктурних умов для суцільної, а не вибіркової перевірки транспортних засобів, так і забезпечення їх необхідною кількістю працівників поліції, яка б без ризику спричинення заторів на автошляхах дозволяла б здійснювати таку перевірку транспортних засобів. Однією з пріоритетних задач діяльності Національної поліції саме Харківської області є запобігання інфільтрації вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин та пристроїв вглиб країни, до умовно тилкових регіонів. Це є важливою умовою для ранньої обструкції можливостей організованих злочинних угруповань нарощувати свою озброєність, а також для профілактики низки інших загроз громадській безпеці, пов'язаної з незаконним обігом зазначених джерел підвищеної небезпеки.

Фіксується суттєве зростання кількості згвалтувань. Фактично кожне четверте згвалтування в державі протягом січня – травня 2025 р. було вчинено у Харківській області. Цей феномен потребує окремого дослідження та вжиття комплексу заходів щодо посилення захисту статевої свободи та статевої недоторканості осіб як в цілому в державі, так і на території Харківщини, зокрема.

Наголошено на активному відтворенні фронтирної злочинності в регіоні, яка об'єднує у собі кримінальні практики, передбачені ст. ст. 110, 111-1, 113, 436-2 КК України. Ця обставина має враховуватись як при формуванні та реалізації комплексних регіональних програм протидії злочинності, так і при плануванні, пріоритизації службової діяльності Національної поліції, інших правоохоронних органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір, 2014
2. Бабенко А. М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у прикордонних регіонах Причорномор'я материкової України, 2019
3. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голова ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
4. Веприцький Р. С. Феноменологія злочинності в регіоні : монографія. Х. : Золота миля, 2014. 324 с.
5. За два роки населення Харківщини скоротилося на 300 тисяч – ОВА. *Гвіра Медіа*. Новини. 2024. 26 липня. URL: <https://gwaramedia.com/za-dva-roky-naselennia-kharkivshchyny-skorotylosia-na-300-tysiach-ova/>.

6. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року / Київська Школа Економіки ; Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури ; Міністерство економіки України ; Міністерство охорони здоров'я України ; за координації Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. К., 2024. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf.

7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#n2114>.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

9. Лист Департаменту масових комунікацій та забезпечення доступу до публічної інформації Харківської обласної військової адміністрації від 26.07.2024 р. № 14.01-12/1962. URL: <https://gwaramedia.com/za-dva-roky-naselennia-kharkivshchyny-skorotylosia-na-300-tysiach-ova/>.

10. Ліба Н. С., Ющик Л. В. Поліваріативність поняття «регіон». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 14. Ч. 2. С. 10–13.

11. Ложкін В. В. Проблеми розкриття та профілактики квартирних крадіжок у великих містах та районних центрах України // Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності : Матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 груд. 2010 р.) / МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2010. С. 93–95.

12. Малиновський В. Концептуалізація поняття «регіон». *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. Вип. 4. С. 163–170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2012_4_22.

13. Малиновський В. Концептуалізація поняття «регіон». *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. Вип. 4. С. 163–170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2012_4_22.

14. Мірзоева Т. В., Томашевська О. А. До визначення сутності поняття «регіон». *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 23. С. 48–50.

15. Орлов Ю. В. Злочинність фронтрна // Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 1: А-Л / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. С. 621–624.

16. Орлов Ю. В. Стратегічні засади протидії фронтірній злочинності у перспективі миру в Україні // Сучасні проблеми розвитку авіаційно-космічної галузі України: інженерія, бізнес, право : Матер. міждисциплін. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 листопада 2024) / Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут». Харків, 2024. С. 198–203.

17. Орлов Ю. В. Фронтір як категорія кримінологічного дискурсу. *Архів кримінології та судових наук*. 2020. № 1. С. 98–108.

18. Орлов Ю. В. Фронтірність українського суспільства як фактор колабораційної діяльності // Соціальні та правові аспекти протидії колабораційній співпраці з представниками держави-агресора в умовах війни : Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (21 лютого 2025, м. Харків) / Харківський національний університет імені В. Н. Кразіна ; Інститут Служби безпеки України Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2025. С. 56–61.

19. Світлична Д. Регіон – цілісна природно соціально-економічна система. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Географічні та геологічні науки*. 2016. Т. 21. Вип. 1. С. 142–151.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2025

Petro T. TOKAR,

PhD in Law

(Main Directorate of the National Police in Kharkiv Region, Kharkiv, Ukraine)

Ivan V. KRITSAK,

PhD in Law, Associate Professor

(Main Directorate of the National Police in Kharkiv Region, Kharkiv, Ukraine)

CRIMINOLOGY ANALYSIS OF THE STATE OF CRIME IN KHARKIV REGION IN WAR CONDITIONS (BASED ON MATERIALS OF THE NATIONAL POLICE ACTIVITIES)

The article is devoted to a criminological analysis of the state of crime in the Kharkiv region during the war (based on materials from the activities of the national police. The author's criminological definition of the region is proposed as a natural-urban living space of social communities united by production, cultural, ecological-recreational, self-governing and state-jurisdictional ties, assets aimed at the development of human capital, appropriate opportunities for the exercise of rights, freedoms and legitimate interests, as well as contradictions and threats to the dysfunction of social institutions, determined both by internal spatial configurations of socio-economic, political, legal, cultural practices, and external factors of national, interstate and global origin to this space.

The presence of a tendency to a general increase in the level of crime in the region caused by the war, an increase in the share of serious and especially serious crimes in its structure has been established. A description and explanation of the indicators of the dynamics, structure of crime (both ordinary and military-contextual) in the Kharkiv region has been provided based on the materials of the National Police.

Keywords: *National Police, region, crime, level, dynamics, structure, criminological analysis.*

Ксенія Володимирівна ЮРТАЄВА,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті проведено аналіз економічної злочинності в Україні в умовах воєнного стану. Проаналізовано кількісні та якісні показники економічної злочинності в Україні в період з 2020 по 2024 роки. Визначено тенденції економічної злочинності в умовах воєнного стану, їх зв'язок з агресією російської федерації та особливостями функціонування правоохоронної системи України в умовах воєнного стану. Проаналізовано зміни в структурі економічної злочинності, географії та ціні економічної злочинності в умовах воєнного стану. Досліджено типові схеми вчинення економічних кримінальних правопорушень у сфері оборони. Зроблено висновок, що в умовах поєднання елементів відкритої, повномасштабної, та гібридної війни економічна злочинність використовується ворогом як засіб підризу національної безпеки та зниження обороноздатності України.

Ключові слова: економічна злочинність, корупція, воєнний стан, показники злочинності, злочинність у сфері оборони, гібридна війна, протидія злочинності.

Постановка проблеми. Стан економіки та види домінантних економічних відносин в країні значною мірою віддзеркалюють її соціальні й політичні процеси, визначають її взаємодію з іншими державами та суб'єктами економічної діяльності. Цілком логічно, що згідно Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. одним з фундаментальних національних інтересів України як демократичної, соціальної, правової держави визначено сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення

зростання рівня та якості життя населення¹. В умовах збройної агресії російської федерації проти України стабільність і стійкість економічної системи нашої держави є не лише основою її економічного і соціального розвитку, запорукою інтеграції до європейського економічного простору, а й основоположною засадою її обороноздатності, збереження незалежності та територіальної цілісності, людських й інтелектуальних ресурсів. У зв'язку з цим зростаючий рівень криміналізації економічних відносин викликає занепокоєння як представників влади України, так і наших міжнародних партнерів.

У роки незалежності України питання економічної злочинності привертало увагу багатьох вітчизняних дослідників. Серед наукових робіт з цієї тематики слід відзначити напрацювання А. М. Бойка, А. Ф. Волобуєва, В. В. Голіни, Н. О. Гуторової, І. М. Даньшина, В. М. Дрьоміна, О. Г. Кальмана, П. І. Орлова, В. М. Поповича, Є. Л. Стрельцова. В останні роки питання характеристики та протидії економічній злочинності ставали предметом досліджень науковців у сфері юриспруденції та економіки, зокрема, С. О. Іваницького, Р. В. Кобка, С. В. Лук'яненка, О. Ю. Ніпіаліди, М. С. Пузирьова, Г. М. Чернишова та інших. Також слід відзначити три дисертації. Перша – В. В. Сазонова, на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за темою «Кримінологічне забезпечення економічної безпеки держави» (2020 р.)². Друга – Д. О. Грицишена, на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління за темою «Державна політика в сфері запобігання та протидії економічній злочинності» (2021 р.)³. Третя – А. П. Дикого, на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук «Державна політика запобігання та протидії економічній злочинності в системі гарантування економічної безпеки України» (2023 р.)⁴. Ці роботи присвячені формуванню та реалізації державної політики щодо запобігання та протидії економічній злочинності як важливої засади державної безпеки. Структурно-кількісні зміни економічної злочинності, що відбулися після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, потребують проведення розгорнутого кримінологічного дослідження з метою формування адекватного уявлення про стан цього різновиду кримінальних практик, розробки дієвих механізмів протидії їх відтворенню..

Метою цієї статті є аналіз економічної злочинності в Україні в умовах воєнного стану як загрози національній безпеці держави.

¹ Про національну безпеку України : Закон України № 2469-VIII від 21.06.2018. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 01.07.2025).

² Сазонов В. В. Кримінологічне забезпечення економічної безпеки України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2020. 412 с.

³ Грицишен Д. О. Державна політика в сфері запобігання та протидії економічній злочинності: дис. ... доктора наук з державного управління : 25.00.05 / Державний університет «Житомирська політехніка» / Національний університет цивільного захисту України. Житомир/Харків. 2021. 437 с.

⁴ Дикий А. П. Державна політика запобігання та протидії економічній злочинності в системі гарантування економічної безпеки України : автореф. ... доктора економічних наук: 21.04.01 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів. 2023. 39 с.

Виклад основного матеріалу. Чинний Кримінальний кодекс (далі – КК) України не містить поняття економічної злочинності або кримінальних правопорушень у сфері економіки. Розділ VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» Особливої частини КК України охоплює лише правопорушення, вчинені у господарській сфері, яка становить лише певну частину суспільних відносин у сфері економіки. Відповідно, за своїм обсягом економічні кримінальні правопорушення не обмежуються кримінальними правопорушеннями, передбаченими Розділом VII Особливої частини КК України.

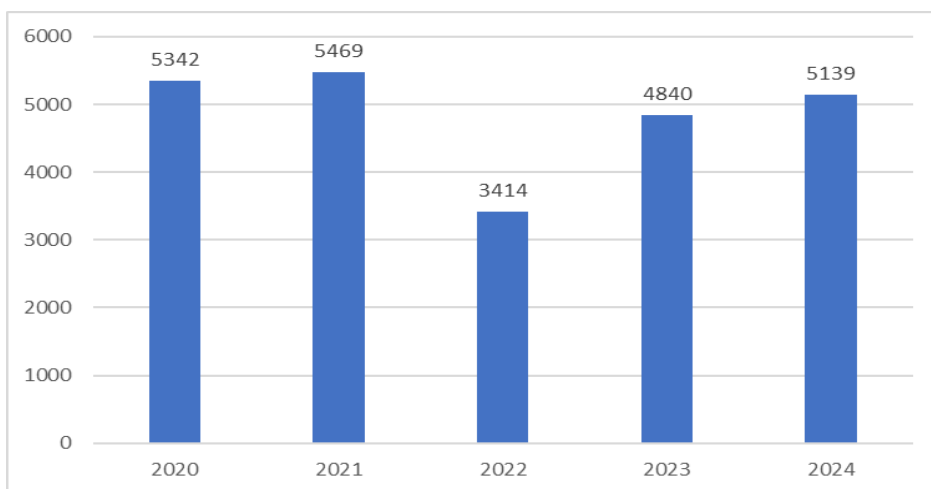
В останні роки вийшла значна кількість наукових робіт, метою яких є визначення поняття та обсягу економічних кримінальних правопорушень. Не занурюючись до дискусійних полів, у цій науковій публікації пропонуємо використовувати таке визначення економічної злочинності: сукупність корисливих кримінальних правопорушень, що заподіюють шкоду господарській діяльності та порядку управління економічними процесами¹. Керуючись цим визначенням, до економічних кримінальних правопорушень можна віднести близько 50 складів, передбачених: Розділом VI «Кримінальні правопорушення проти власності» (ст. 191 КК України), Розділом VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» та переважну більшість кримінальних правопорушень, Розділом XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» Особливої частини КК України. Зазначений підхід дозволить визначити подальший об'єм нашого дослідження. Почнемо з окреслення кількісних змін в економічній злочинності в Україні в умовах воєнного стану. Як базовий часовий проміжок дослідження візьмемо останні п'ять років, два з яких є довоєнними, а три останніх припадають на функціонування країни в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України. Обрання зазначеного відтинку часу дозволить визначити особливості економічної злочинності в умовах воєнного стану шляхом її порівняння з функціонуванням держави до початку повномасштабної збройної агресії російської федерації.

У період з 2020 р. по 2024 р. щорічна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, які посідають провідне місце у структурі економічної злочинності, є відносно стабільною. Виключенням став лише 2022 р., в якому кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності зменшилася майже на 40 %, що пояснюється дестабілізацією всіх управлінських процесів в державі відразу після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну (див. діаграму 1)².

¹ Кримінологія. Академічний курс. Кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. С. 366.

² Тут в і подальшому використана статична інформація Офісу Генерального прокурора. Статистика. *Офіс Генерального прокурора*: офіц. веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення 01.07.2025).

Діаграма 1

Графічне зображення рівня та динаміки зареєстрованих кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності (2020–2024 рр.)

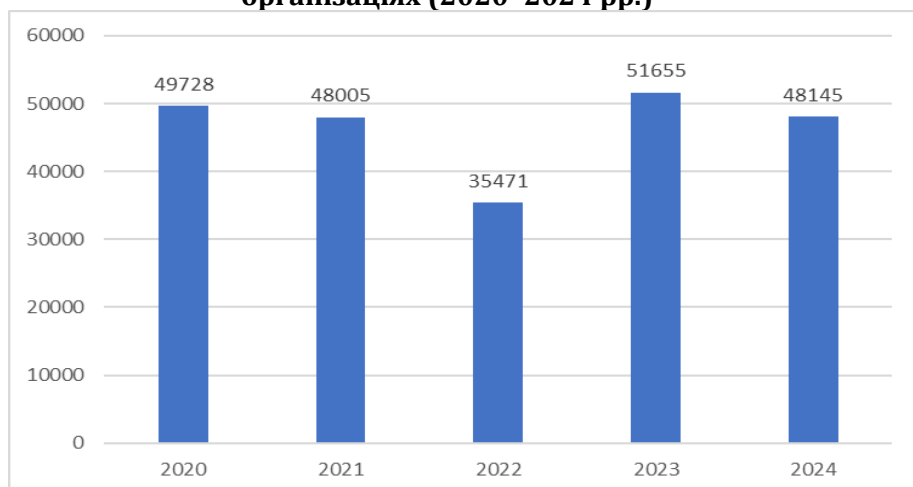
Серед 5139 зареєстрованих у 2024 р. кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності 614 є особливо тяжкими злочинами, 2294 – тяжкими злочинами, 2072 – нетяжкими злочинами і 36 – кримінальними проступками.

Відносна стабільність динаміки в період з 2020 р. по 2024 р. спостерігається і щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень, учинених на підприємствах, установах, організаціях (за винятком 2022 р.): у 2020 р. було обліковано 49728 кримінальних правопорушень, у 2021 р. – 48005, у 2022 р. – 35471, у 2023 р. – 51655, у 2024 р. – 48145 (див. діаграму 2). При цьому слід звернути увагу, що весь масив кримінальних правопорушень, учинених на підприємствах, установах та організаціях, охоплює різноманітні кримінальні правопорушення, що вчиняються особами, які мають професійний зв'язок з відповідними суб'єктами, і лише частину зазначених кримінальних правопорушень можна віднести до економічної злочинності. Так, згідно Довідника 13 Додатку 7 до наказу Офісу Генерального прокурора України «Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення» від 30.06.2021 № 298 до переліку кримінальних правопорушень, які можуть бути віднесені до числа вчинених на підприємствах, в установах та організаціях, за видами економічної діяльності відносять кримінальні правопорушення, передбачені статтями 131, 132, 137, 139, 140–142, 145, 151, 172, 175, 183, 184, 191 (крім частини першої), 209¹, 210, 211, 219, 222, 232, 232², 232³, 236–238, 247, 253, 271–276, 284, 285, 287, 319, 321², 329, 330, 351, 363–364-1, 365, 365², 366, 367–368, 368³, 368⁴, 370–375, 380, 410, 411, 412, 413, 425, 426, 426¹, 427–429 КК України. До цієї категорії віднесені кримінальні правопорушення, вчинені службовою особою підприємства,

установи, організації (незалежно від форми власності) та пов'язані з виконанням нею організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій або працівником при виконанні ним трудових обов'язків, або іншою особою, протиправними діями якої спричинено матеріальну шкоду підприємству, установі, організації. Окрім того зазначений наказ до кримінальних правопорушень, які можуть бути віднесені до вчинених на підприємствах, в установах та організаціях, за видами економічної діяльності, також відніс кримінальні правопорушення, передбачені статтями 113, 118, 124, 135, 138, 143, 144, 149, 150, 154, 156, 156¹, 157, 158, 158², 159 частина друга, 161–163, 168, 169–171, 173, 176, 177, 185–190, 191 частина перша, 192, 194, 196, 197, 199, 201–203¹, 205¹–209, 212, 212¹, 213, 218¹, 220¹, 220², 222¹, 222², 223¹, 224–231, 232, 232¹, 232², 232³, 233, 239–244, 246, 248, 251, 253, 256, 258⁴–258⁵, 262, 264, 265, 265¹, 267, 267¹, 269–270¹, 277–283, 286, 286¹, 288, 289, 291, 292, 298, 298¹, 301¹, 301², 308, 312, 313, 320–321¹, 325–327, 328, 332, 333, 340, 343, 344, 351¹, 351², 357, 360, 361–362, 363¹, 365³, 368², 369–369³, 376, 376¹, 381, 382, 385, 387, 388, 397, 400¹, 416, 417, 437–438 КК України. Цілком очевидно, що статистична звітність щодо кримінальних правопорушень, вчинених на підприємствах, установах, організаціях, за видами економічної діяльності максимально розширює поняття зазначених кримінальних правопорушень, беручи за основу місце їх вчинення та професійний зв'язок винного з відповідними підприємствами, установами, організаціями. Вважаємо, що ототожнення зазначеного масиву кримінальних правопорушень з поняттям економічної злочинності було б помилковим. Водночас зазначена статистична звітність Офісу Генерального прокурора містить цінну інформацію щодо фактів вчинення кримінальних правопорушень у різних сферах економіки.

Діаграма 2

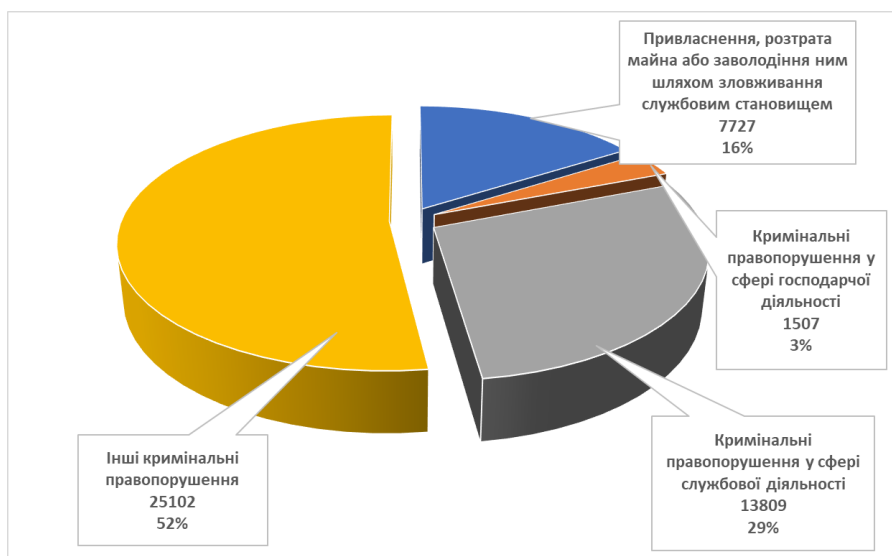
Графічне зображення рівня й динаміки зареєстрованих кримінальних правопорушень, учинених на підприємствах, в установах та організаціях (2020–2024 рр.)

Таким чином, серед 48145 кримінальних правопорушень, учинених на підприємствах, в установах та організаціях у 2024 р., лише 48 % (23043) складають кримінальні правопорушення, які відносять до економічних, з них: 7727 (16 %) складають привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, 1507 (3 %) – кримінальні правопорушення у сфері господарчої діяльності й 13809 (29 %) – кримінальні правопорушення у сфері господарчої діяльності (див. діаграму 3).

Діаграма 3

Графічне зображення структури кримінальних правопорушень, учинених на підприємствах, в установах та організаціях у 2024 р.

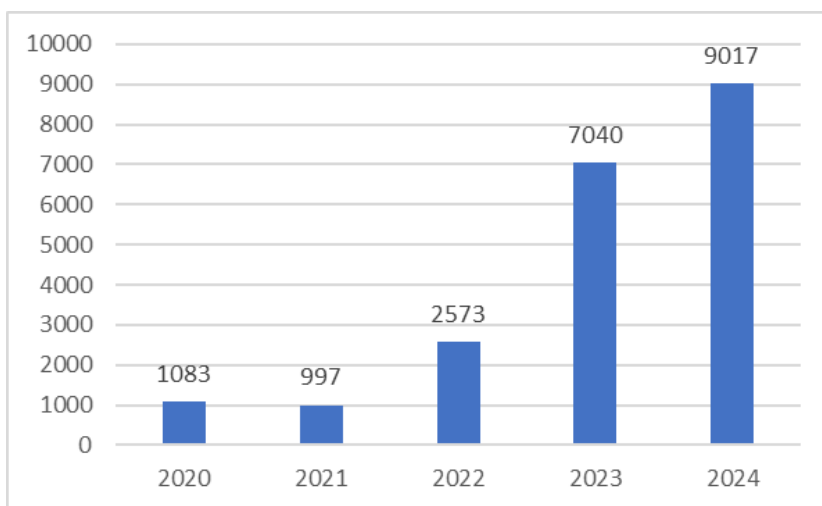

Незважаючи на відносну стабільність загальних показників економічної злочинності, після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну в структурі кримінальних правопорушень, учинених на підприємствах, в установах та організаціях, за видами економічної діяльності спостерігаються певні зміни. Так, у 2020 р. найбільшу частку складали кримінальні правопорушення, вчинені у сферах будівництва (9 %), оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (20 %); державного управління й оборони, обов'язкового соціального страхування (24 %); фінансової та страхової діяльності (7 %); охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (6 %). У 2024 р. в структурі кримінальних правопорушень, учинених на підприємствах, установах та в організаціях найбільшу частку склали кримінальні правопорушення, вчинені у сферах будівництва (6 %), оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (19 %); державного управління й оборони, обов'язкового соціального страхування

(35 %); охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (8 %). Слід відзначити, що збільшення в кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, вчинених у сфері державного управління й оборони та обов'язкового соціального страхування, на третину в період з 2020 по 2024 роки відбулося за рахунок збільшення кількості кримінальних правопорушень у сфері оборони (19 % від усіх зареєстрованих кримінальних правопорушень, учинених на підприємствах, установах та в організаціях у 2024 р.) Загалом з 2020 по 2024 рік можна спостерігати стрімке зростання кількості кримінальних правопорушень у сфері оборони (див. діаграму 4). З вчинених у 2024 р. кримінальних правопорушень у сфері оборони 446 складають привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, 13 – кримінальні правопорушення у сфері господарчої діяльності, 873 – кримінальні правопорушення у сфері службової, тобто 15 % з них відповідає змісту економічної злочинності. Зважаючи на значні матеріальні та нематеріальні збитки, що спричиняється економічною злочинністю, суспільна небезпека зазначених кримінальних правопорушень для економіки та обороноздатності держави у воєнний час є надзвичайно високою.

Діаграма 4

Графічне зображення рівня й динаміки зареєстрованих кримінальних правопорушень у сфері оборони (2020– 2024 рр.)

Аналіз звітів про діяльність Бюро економічної безпеки України за 2022, 2023 і 2024 роки дозволяє визначити наступні типові схеми вчинення економічних кримінальних правопорушень у сфері оборони:

- привласнення коштів службовими особами підприємств шляхом підробки службових документів щодо працездатності непридатних для

експлуатації комплектуючих для воєнної техніки;

- привласнення коштів службовими особами державних підприємств шляхом здійснення удаваного постачання обладнання, призначеного для військового використання;

- привласнення бюджетних коштів, виділених на придбання комплектуючих до військової техніки, шляхом невиконання укладених договорів приватними підприємцями, які перебувають у зговорі із службовими особами підрозділів ЗСУ;

- ухиленням від сплати податків шляхом отримання пільг на ввезення до України товарів військового призначення для потреб ЗСУ з подальшою їх реалізацію через мережу спеціалізованих роздрібних магазинів або Інтернет-платформи;

- привласнення службовими особами ЗСУ грошового забезпечення військовослужбовців або його частини шляхом перераховування на сторонні рахунки;

- розтрата бюджетних коштів службовими особами ЗСУ шляхом укладання договорів про закупівлю обладнання, продукції та послуг (електропостачання, газопостачання) для підрозділів ЗСУ за завищеними цінами, закупівля неякісної продукції або надмірна витрата коштів при виконанні робіт у сфері оборони¹.

Окремо слід зупинитися на питанні збільшення корупційних ризиків при здійсненні військових закупівель в умовах воєнного стану. Так, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 1275 від 11.11.2022 р. придбання та оплата товарів і послуг військового призначення (товарів і послуг, що становлять державну таємницю, озброєння і військової техніки, робіт, пов'язаних з будівництвом військових інженерно-технічних і фортифікаційних споруд) в умовах воєнного стану проводиться в режимі закритих закупівель без використання електронної системи, а порядок укладення державних контрактів, визначається державним замовником². Як засвідчують данні офіційної статистики зниження контролю за державними закупівлями в оборонній сфері вже призвело до низки порушень. Нагадаємо, що подібна ситуація вже відбувалася в нашій країні під час пандемії COVID-19. Тоді постановою Кабінету Міністрів України № 1012 від 22.09.2021 р. було введено тимчасові обмеження обов'язкового здійснення закупівель через електронну систему закупівель щодо лікарських засобів, вакцин, медичних виробів для вакцинації від COVID-19 та медичного обладнання для закладів охорони здоров'я, що надавали допомогу пацієнтам, хворим на COVID-19³. Зазначені тимчасові обмеження

¹ Звіти про діяльність Бюро економічної безпеки України за 2022, 2023 і 2024 роки. *Бюро економічної безпеки України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://esbu.gov.ua/diialnist/plani-ta-zvity> (дата звернення: 01.07.2025).

² Деякі питання здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2022 р. № 1275. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.07.2025).

³ Деякі питання закупівлі лікарських засобів, необхідних для здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню, локалізацію та ліквідацію спалахів, епідемій та пандемій гострої

надали можливість купувати вказані медичні товари за прямими договорами, скориставшись чим деякі недобросовісні установи і підприємства встановлювали дискримінаційні умови при здійсненні відповідних закупівель і безпідставно завищували ціни на товари медичного призначення. Приблизно через рік, коли ціни остаточно стабілізувалися, більшість замовників почали використовувати конкурентні процедури і купувати лікарські засоби та медичні вироби через аукціони на Prozorro, проте деякі з них продовжували зловживати можливістю укладати прямі договори. Відповідно до рекомендацій Національного агентства з питань запобігання корупції способами уникнення корупційних ризиків при здійсненні державних закупівель в умовах надзвичайних ситуацій є передбачення переліку товарів закупівлі за прямими договорами та їх вартості, а також посилення моніторингу публічних закупівель, здійснюваних в умовах надзвичайного стану¹. Зазначені рекомендації були взяті до уваги при розробці та вдосконаленні Порядку формування та коригування очікуваної вартості товарів, робіт і послуг оборонного призначення, закупівля яких здійснюється за неконкурентною процедурою, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 309 від 17.03.2021 р.², та вже цитованої постанови Кабінету Міністрів України № 1275 від 11.11.2022 р. У той же час, на думку фахівців, необхідним кроком у реформуванні системи оборонних закупівель наразі має стати вдосконалення процедур контролю за виконанням державних оборонних закупівель³. Враховуючи лавиноподібне збільшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень у сфері оборони в умовах воєнного стану, зазначені рекомендації мають бути втілені в життя якнайшвидше.

Учасники схем, пов'язаних із розкраданням коштів у сфері оборони, часто залучають приватні компанії-посередники для легалізації привласнених коштів або виведення їх у готівкову форму⁴. Загалом з початку повномасштабного вторгнення росії в Україну кількість виявлених випадків легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, стрімко

респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.09.2021 р. № 1012. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1012-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.07.2025).

¹ Корупційні ризики під час закупівель лікарських засобів та медичних виробів, що зумовлені пандемією або здійснюються під час пандемії. Стратегічний аналіз корупційних ризиків, 2023. *Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/10/Koruptsijni-ryzyky_zakupivli-likarskyh-zasobiv-ta-medychnyh-vyrobiv-pid-chas-pandemiyi.pdf (дата звернення: 01.07.2025).

² Про затвердження Порядку формування та коригування очікуваної вартості товарів, робіт і послуг оборонного призначення, закупівля яких здійснюється за неконкурентною процедурою: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2021 р. № 309. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/309-2021-%D0%BF#n9> (дата звернення: 01.07.2025).

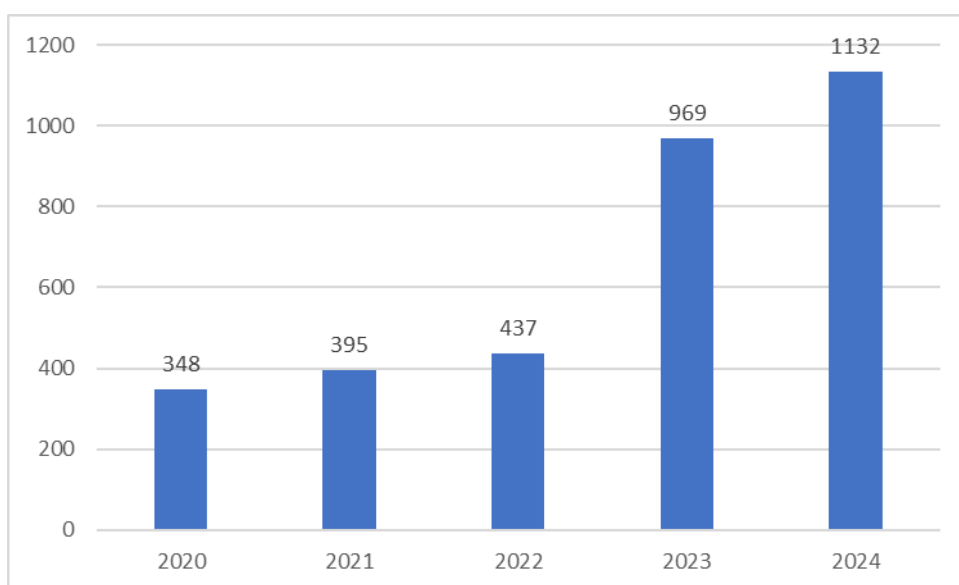
³ Запорожець С. В., Жежерун Ю. В., Зелений П. В., Колесник В. О., Бритов Д. М., Заєць М. Є. Трансформація системи оборонних закупівель під впливом потреб воєнного стану. *Випробування та сертифікація*. 2023, № 2(2). С. 93.

⁴ Звіти про діяльність Бюро економічної безпеки України за 2022, 2023 і 2024 роки. *Бюро економічної безпеки України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://esbu.gov.ua/diialnist/plani-ta-zvity> (дата звернення: 01.07.2025).

збільшувалася. Якщо у 2020 р. було зареєстровано 348 випадків легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, у 2021 р. – 395, то в 2022 р. – вже 437, у 2023 р. – 969 і в 2024 р. – 1132 (див. діаграму 5). З одного боку зазначена динаміка свідчить про типовість залучення правопорушниками цього економічного кримінального правопорушення до злочинних схем, з іншого – про активізацію роботи правоохоронних органів з протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

Діаграма 5

Графічне зображення рівня та динаміки зареєстрованих випадків легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом (2020–2024 рр.)

Аналіз типових схем вчинення економічних кримінальних правопорушень у сфері оборони дозволяє визначити поєднання кримінально протиправної діяльності корумпованих державних службовців та приватних підприємців. Проте, як вірно відзначають А. В. Носач, І. С. Поляков, у широкому розумінні до корупційних схем у сфері оборони, окрім оборонних підприємств державного та приватного секторів економіки, залучені службові особи органів виконавчої влади, банківської системи, податкової служб, парламентарі¹.

З початком повномасштабного вторгнення відбулися суттєві зміни і в географії економічної злочинності в Україні. Традиційно географія

¹ Носач А. В., Поляков І. С. Корупційні схеми в оборонно-промисловому комплексі України: кримінологічний аналіз складових. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 171. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.12%20>.

економічної злочинності характеризувалася поширеністю економічних кримінальних правопорушень в найбільш економічно розвинутих сферах з більшою концентрацією підприємств за різним галузями виробництва, а саме найбільшим поширенням в південно-східних регіонах України і зниженням криміналізації у її західних областях. Після початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну значна кількість підприємств припинила своє існування через бойові дії, окупацію частини території державо-агресором, а також економічні причини; значна їх кількість була знищена або пошкоджена ворогом, частина релокована. Через безпекову ситуацію в країні подальше обговорення зазначеного питання у відкритих джерелах є, наразі, недоречним.

Іншою загальною усталеною тенденцією є географічне поширення економічної злочинності в урбанізованих регіонах країни, великих містах, які є фінансово-економічними центрами країни, а також в місцях перетину митного кордону України. Новою ознакою економічної злочинності, починаючи з 2014 р., стала її активізація в місцях розмежування з тимчасово окупованою територією України. Зі збільшенням негативного впливу санкцій та політичної ізоляції нелегальна діяльність стала життєво важливою для економічного виживання російських окупаційних утворень на території Донецької та Луганської областей, відомих під аббревіатурою «ЛДНР». Предметами нелегального трафіку стали не лише заборонені речовини та зброя, а й контрафактні дизайнерські товари, виготовлених на місцевих фабриках, неоподатковані та контрафактні тютюнові вироби, дизельне паливо, нафтопродукти, вугілля, які безконтрольно завозилися на вільну територію України¹.

Після початку повномасштабної агресії російської федерації щодо України, через послаблення прикордонного контролю і призупинення митних зборів бум контрабанди відбувся вже на західних кордонах нашої держави. Збільшення вантажопотоку на через відповідні пункти пропуску погіршили корупційну ситуацію на митниці та в Державній прикордонній службі, де службові особи створювали штучні бюрократичні бар'єри, зловживали з переміщенням товарів під виглядом гуманітарної допомоги, формували сприятливу ситуацію для отримання неправомірної вигоди. У Закарпатській (на кордоні зі Словаччиною та Угорщиною) та Чернівецькій (на кордоні з Румунією та Молдовою) областях спостерігалось збільшення незаконного експорту традиційних нелегальних товарів: деревини, тютюнових виробів, а також нових потоків гуманітарної та військової допомоги (автомобілів, медикаментів і товарів подвійного призначення)². У той же час кримінальна активність на кордоні з Придністров'ям, який довгий час виконував роль транзитного коридору для контрабанди, значно

¹ Нові лінії фронту. Організована злочинність в Україні у 2022 році. Лютий 2023 Global Initiative Against Transnational Organized Crime. URL: <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2023/02/New-front-lines.-Organized-criminal-economies-in-Ukraine-in-2022-GI-TOC-February-2023-translation-1.pdf> (дата звернення: 01.07.2025).

² Там само.

зменшилася через посилення прикордонного контролю з боку України в умовах російської військової присутності на території цього регіону¹.

Досліджуючи економічну злочинність в умовах воєнного стану, доцільно також розглянути такий важливий кримінологічний показник як її ціна. Офіційна статистика надає можливість лише певною мірою оцінити прями матеріальні збитки, що спричиняє державі та суспільству економічна злочинність. Зокрема, у 2024 р. сума доходів, здобутих злочинним шляхом (в провадженнях, за якими закінчені розслідування), становила майже 3,2 млрд. грн. Сума несплачених податків, зборів та інших обов'язкових платежів – 3,5 млрд. грн., вартість фальсифікованих і недоброякісних товарів – понад 27 млн. грн. Проте, оскільки економічна злочинність є високолатентною, реальні збитки тільки від зазначених видів правопорушень є набагато вищими. Нематеріальні збитки від економічної злочинності є не менш масштабними та небезпечними за матеріальні. Вони полягають у підриві економічної незалежності держави, стабільності і стійкості її економічної системи, зниженні інвестиційної привабливості та рівня захищеності економічних відносин, зниженні конкурентоздатності вітчизняних виробників, монополізації ринку, зниженні активності ринкових відносин тощо. В умовах воєнного стану найбільш небезпечним наслідком економічної злочинності є зниження обороноздатності країни. Не менш відчутними є репутаційні втрати, які впливають на сприйняття України на міжнародному рівні та подальшу матеріально-технічну її підтримку міжнародними партнерами у протидії російській агресії.

Окремо звернімо увагу на те, що економіка залишається ураженою діяльністю організованих злочинних груп. Організована злочинність у сфері економіки – один з найбільш небезпечних різновидів економічної злочинності. Її наслідки вкрай негативно відбиваються на всіх сферах життєдіяльності суспільства та держави, загрожують її національній та економічній безпеці. В умовах збройного конфлікту найбільш активно організовані злочинні угруповання економічної спрямованості діють у бюджетній сфері, у сфері земельних відносин та лісовому господарстві з тенденцією до подальшого зростання їх активності (див. таблицю 1). Криміналізація сфер економіки не залишається сталою, а поступово змінюється у різні періоди часу залежно від їх «привабливості».

Переважна більшість організованих злочинних угруповань, що діють на території України, є полікримінальними, тобто їх діяльність поєднує кримінально протиправну діяльність різної спрямованості – наркоторгівлю, вимагання, торгівлю людьми, незаконний обіг зброї, розбійні напади тощо, в тому числі й злочинну діяльність у декількох сферах економічної діяльності. Таких злочинних угруповань в Україні діє найбільше, і вчинення ними економічних кримінальних правопорушень може поєднуватися з агресивно-насиленою злочинністю, фінансуванням тероризму, обігом небезпечних предметів тощо.

¹ Там само.

Таблиця 1

Зведені кількісні показники діяльності організованих злочинних угруповань економічної спрямованості (2020–2024 рр.)

Види економічної діяльності / Роки	2020	2021	2022	2023	2024
у бюджетній сфері	28	44	32	37	58
у банківській системі	4	2	1	3	3
фінансово-кредитній системі (без банків)	4	5	7	1	7
у сфері приватизації	0	1	0	3	1
у сфері земельних правовідносин	4	9	9	11	16
у паливно-енергетичному комплексі	1	7	1	1	6
у сільському господарстві	1	4	0	4	4
у лісовому господарстві	6	12	12	13	17
у рибному господарстві	0	0	0	0	0
у добувній промисловості і розробленні кар'єрів	2	8	0	7	7
у переробній промисловості	7	6	3	9	11
у будівництві	3	0	0	0	2
в інших видах економічної діяльності	25	36	36	43	75
<u>полікримінальна діяльність</u>	139	225	161	223	291

Ще однією ознакою економічної злочинності в умовах глобальних протистоянь є цілеспрямоване використання цього кримінально протиправного феномену для послаблення національної безпеки та обороноздатності країни. Епоха класичних війн йде у минуле, поступаючись місцем новим засобам і методам ведення воєнних протистоянь. На думку сера Ніколаса Патріка Картера (Sir Nicholas Patrick Carter), начальника штабу оборони Великої Британії (2018–2021 рр.), низка недружніх країн все більше опановують використанням лазівок між миром та війною. «Нічого з того, що може бути використано як зброя в цій сірій зоні, більше не може марнуватися. Енергія, готівка, в тому числі у формі хабарів, корупційні бізнесові практики, кібератаки, замахы на життя, фейкові новини, пропаганда і власне військове залякування – все це є прикладами зброї, що використовується з метою отримання переваги у цій ері «безперервного змагання», – наголошує аналітик¹.

¹ Carter N.P. Dynamic security threats and the British Army: Chief of the General Staff General Sir Nicholas Carter KCB CBE DSO ADC Gen. Speech given at The Royal United Services Institute Monday 22 January 2018. *The UK government*: official website. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/dynamic-security->

Сьогодні стало цілком очевидно, що економічна злочинність також є засобом гібридної війни. Так, наприклад, Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року визначила гібридну війну російської федерації проти України загрозою у сфері зовнішньоекономічної безпеки. До проявів гібридної агресії росії проти України в Стратегії було віднесено: недостатні темпи диверсифікації торговельних потоків України для забезпечення її міцних конкурентних позицій на світовому ринку та суттєвий рівень частки торгівлі з Російською Федерацією в загальних обсягах торгівлі, а також використання цією державою економічних інструментів впливу з метою прийняття рішень, що суперечать основним національним економічним інтересам України¹. Також у Стратегії вказується, що руйнування економіки України є свідомою і цілеспрямованою дією російської федерації та одним з методів гібридної війни, оскільки зруйнована економіка продукує незадоволеність владою, трудову міграцію, соціальну напругу в суспільстві та підриває довіру до влади. При цьому широко використовуються економічні інструменти впливу, до яких, зокрема, відносяться санкції щодо українських товарів і послуг та використання впливу на інші держави з метою прийняття рішень, що суперечать основним національним економічним інтересам України². У той же час після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну очевидним стало використання росією не лише заходів економічного тиску на Україну та «корозивних інвестицій»³, а також і безпосереднього цілеспрямованого порушення кримінального закону шляхом активізації вчинення кримінальних правопорушень у сфері економіки. Так, у гучній справі, порушеній щодо Президента корпорації «Мотор Січ», було визначено, що він не лише фінансував так звану «ДНР» через сплату податків та зборів у бюджет самопроголошеної республіки, а також на початку повномасштабної російської агресії наказав розукомплектувати гелікоптери та приховати технічну документацію на них, щоб українські льотчики не могли ними скористатися⁴. Зважаючи на мету зашкодити своїми діями не лише порядку управління керованого ним підприємства, а й державі Україна та ЗСУ, фігуранту висунуто обвинувачення за чотирьома статтями КК України проти основ національної безпеки України та проти громадської безпеки: ч. 4 ст. 111-1, ст. 111-2, ч. 1 ст. 114-1, ч. 1 ст. 258-3 КК України. У подібних випадках спостерігаємо небезпечну тенденцію

threats-and-the-british-army-chief-of-the-general-staff-general-sir-nicholas-carter-kcb-cbe-dso-adc-gen (дата звернення: 01.07.2025).

¹ Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року: Указ Президента України від 01.08.2021 року № 347/2021. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text> (дата звернення: 01.07.2025).

² Там само.

³ Identifying and analyzing corrosive investments into Ukraine's economy as an element of hybrid warfare. Analytical Report. Kyiv. February 2023. URL: <https://www.cipeafrica.org/wp-content/uploads/2023/02/Russian-Corrosive-Investments-CIPE-FINAL.pdf> (дата звернення: 01.07.2025).

⁴ Президент корпорації "Мотор Січ" на початку війни наказав розукомплектувати гелікоптери – генпрокурор. Interfax України. Інформаційне агентство: офіц. веб-сайт. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/869206.html> (дата звернення: 01.07.2025).

поєднання економічної злочинності з кримінальними правопорушеннями проти основ національної безпеки держави.

Послаблення національного економічного потенціалу супротивника надає можливість отримати стратегічну перевагу в міжнародних конфліктах. І одним із засобів досягнення зазначеної воєнно-політичної мети є застосування протиправного впливу на економіку країни. Економічні засоби, що використовуються в гібридній війні, можуть бути найрізноманітнішими: вони не підвладні правовим обмеженням, і головними критеріями їх використання є прихованість, ефективність щодо досягнення поставленої мети та дистанціювання країни-супротивника від спричиненого негативного впливу. Деякі із зазначених засобів мають форму економічної злочинності, серед яких слід відзначити «корупцію з метою» ('corruption with intent'), економічний саботаж, доведення до банкрутства стратегічних підприємств, легалізацію майна, одержаного злочинним шляхом, фальшивомонетництво. Цілеспрямоване використання кримінально протиправних дій, спрямованих на економіку іншої країни як засобу гібридної війни, знижує можливості країни в реалізації демократичних реформ, гальмує темпи її соціально-економічного розвитку та ставить під загрозу національну безпеку країни в цілому.

Висновки. Аналіз стану економічної злочинності в Україні в умовах війни виявив певні тенденції, безпосередньо або опосередковано спродуковані агресією російської федерації проти України, а саме: послаблення інтенсивності протидії економічній злочинності на початку повномасштабного вторгнення та її відновлення до довоєнного рівня у 2023–2024 роках; зміни в структурі економічної злочинності, зокрема збільшення кількості кримінальних правопорушень у сфері оборони; зміни у географії; особливості ціни злочинності та показників організованої злочинності в умовах воєнного стану.

Дослідження типових схем вчинення економічних кримінальних правопорушень у сфері оборони дозволяє зробити висновок про поєднання кримінально протиправної діяльності корумпованих державних службовців та приватних підприємців з метою розкрадання державних коштів та міжнародної технічної допомоги, експлуатацію тимчасово зниженого контролю за державними закупівлями у сфері оборони та активне залучення схем легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, для виведення викрадених коштів у готівкову форму або приховання їх походження. Зроблено висновок, що в умовах поєднання елементів відкритої, повномасштабної, та гібридної війни економічна злочинність використовується ворогом як засіб підриву національної безпеки, зниження обороноздатності країни. Вимагає нагальної уваги питання вдосконалення стратегії протидії економічній злочинності в умовах багатовекторної агресії російської федерації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грицишен Д. О. Державна політика в сфері запобігання та протидії економічній злочинності : дис. ... доктора наук з державного управління : 25.00.05 / Державний університет «Житомирська політехніка» / Національний університет цивільного захисту України. Житомир. Харків. 2021. 437 с.

2. Деякі питання закупівлі лікарських засобів, необхідних для здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню, локалізацію та ліквідацію спалахів, епідемій та пандемій гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.09.2021 р. № 1012. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1012-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.07.2025).

3. Деякі питання здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2022 р. № 1275. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.07.2025).

4. Дикий А. П. Державна політика запобігання та протидії економічній злочинності в системі гарантування економічної безпеки України : автореф. ... доктора економічних наук: 21.04.01 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів. 2023. 39 с.

5. Запорожець С. В., Жежерун Ю. В., Зелений П. В., Колесник В. О., Бритов Д. М., Заєць М. Є. Трансформація системи оборонних закупівель під впливом потреб воєнного стану. *Випробування та сертифікація*. 2023. № 2 (2). С. 82–96.

6. Звіти про діяльність Бюро економічної безпеки України за 2022, 2023 і 2024 роки. *Бюро економічної безпеки України* : офіц. веб-сайт. URL: <https://esbu.gov.ua/diialnist/plani-ta-zvity> (дата звернення: 01.07.2025).

7. Корупційні ризики під час закупівель лікарських засобів та медичних виробів, що зумовлені пандемією або здійснюються під час пандемії. Стратегічний аналіз корупційних ризиків. 2023. *Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/10/Korupsiyni-ryzyky_zakupivli-likarskyh-zasobiv-ta-medychnyh-vyrobiv-pid-chas-pandemiyi.pdf (дата звернення: 01.07.2025).

8. Кримінологія. Академічний курс. Кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. К. : Видавничий дім «Кондор», 2018. 588 с.

9. Нові лінії фронту. Організована злочинність в Україні у 2022 році. Лютий 2023 Global Initiative Against Transnational Organized Crime. URL: <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2023/02/New-front-lines.-Organized-criminal-economies-in-Ukraine-in-2022-GI-TOC-February-2023-translation-1.pdf> (дата звернення: 01.07.2025).

10. Носач А. В., Поляков І. С. Корупційні схеми в оборонно-промисловому комплексі України : кримінологічний аналіз складових. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 166–179. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.12%20>.

11. Президент корпорації «Мотор Січ» на початку війни наказав розукомплектувати гелікоптери – генпрокурор. *Interfax України. Інформаційне агентство*: офіц. веб-сайт. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/869206.html> (дата звернення: 01.07.2025).

12. Про затвердження Порядку формування та коригування очікуваної вартості товарів, робіт і послуг оборонного призначення, закупівля яких здійснюється за неконкурентною процедурою : постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2021 р. № 309. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/309-2021-%D0%BF#n9> (дата звернення: 01.07.2025).

13. Про національну безпеку України : Закон України № 2469-VIII від 21.06.2018. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 01.07.2025).

14. Статистика. *Офіс Генерального прокурора*: офіц. веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення 01.07.2025).

15. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. . *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text> (дата звернення: 01.07.2025).

16. Carter N. P. Dynamic security threats and the British Army: Chief of the General Staff General Sir Nicholas Carter KCB CBE DSO ADC Gen. Speech given at The Royal United Services Institute Monday 22 January 2018. *The UK government*: official website. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/dynamic-security-threats-and-the-british-army-chief-of-the-general-staff-general-sir-nicholas-carter-kcb-cbe-dso-adc-gen> (дата звернення: 01.07.2025).

17. Identifying and analyzing corrosive investments into Ukraine's economy as an element of hybrid warfare. Analytical Report. Kyiv. February 2023. URL: <https://www.cipeafrica.org/wp-content/uploads/2023/02/Russian-Corrosive-Invements-CIPE-FINAL.pdf> (дата звернення: 01.07.2025).

Стаття надійшла до редакції 26.07.2025

Kseniya V. YURTAYEVA,

PhD in Law, Associate Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

ANALYSIS OF ECONOMIC CRIME IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

The article analyzes economic crime in Ukraine under martial law. The author conducts analysis of quantitative and qualitative indicators of economic crime in Ukraine in the period from 2020 to 2024. The article identifies tendencies of economic crime under martial law, their interconnection with the aggression of the Russian Federation and peculiarities of functioning of the law

enforcement system of Ukraine under martial law. The article analyses changes in the structure of economic crime and in such crime indicators as geography and costs of economic crime under martial law. The author examines typical schemes of economic crime in the defense sphere. The articles analyzed interconnection of economic crime in Ukraine and hybrid practices engaged by the Russian Federation as the means of weakening Ukraine's economy. The conclusion is drawn that in conditions of a hybrid war economic crime is utilized by the Russian Federation to undermine national security of Ukraine and decrease Ukraine's defense capability.

Key words: *economic crime, martial law, corruption, crime indicators, crime in the defense sphere, hybrid war, crime counteraction.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

УДК 343.985 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.2.13>

Анастасія Геннадіївна ВУЙМА,
докторка філософії з права
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

МОЖЛИВОСТІ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У ДОКАЗУВАННІ ВИНИ ОСОБИ У ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

У статті досліджуються можливості застосування спеціальних знань у процесі доказування вини особи у вчиненні кримінального правопорушення. Наголошено на важливості експертної діяльності у встановленні не лише фактичних обставин події, а й суб'єктивної сторони злочину – умислу, мотивів, психічного ставлення особи до власних дій. Акцент зроблено на особливому значенні судово-психіатричної, психологічної та психолого-психіатричної експертиз, які, поєднуючи діагностичну та аналітичну функції, дозволяють оцінити здатність особи усвідомлювати значення своїх дій, їх наслідків, а також керувати ними. Обґрунтовано необхідність чіткого розмежування компетенції експертів і спеціалістів, а також правильного тлумачення результатів досліджень, з урахуванням стандарту доказування «поза розумним сумнівом». Вказано на проблеми нормативного регулювання експертної діяльності в Україні та важливість врахування міжнародних практик щодо акредитації експертів і перевірки наукової обґрунтованості методик. Аргументовано, що спеціальні знання у кримінальному провадженні відіграють не лише допоміжну, а й ключову роль у досягненні справедливого судочинства, забезпеченні повноти, об'єктивності та змагальності процесу доказування. Перспективним напрямом подальших досліджень визначено оцінювання допустимості висновків, отриманих із застосуванням поліграфа, з огляду на їхню доказову цінність у конкретних

процесуальних ситуаціях.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, доказування, злочин, кримінальний проступок, суб'єктивна сторона, вина особи, спеціальні знання, експерт, спеціаліст.

Постановка проблеми. Спеціальні знання традиційно розуміються як знання у сфері науки, техніки, мистецтва та інших галузей, за винятком правових. Їх застосування у кримінальному судочинстві пов'язане з необхідністю вирішення завдань, що виходять за межі професійної компетенції сторін обвинувачення, захисту та суду. Типовими формами застосування спеціальних знань можна сміливо визнавати ті, що є обов'язковими до реалізації під час розслідування та судового розгляду, відповідно до окремих положень кримінального процесуального закону. Водночас перспективними слід вважати і ті, що пов'язані із доказуванням вини особи. Такий підхід, на нашу думку, спрямований на сторону захисту, перевірку її доводів, наданих доказів тощо. Позиція сторони обвинувачення у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування доволі часто полягає в оперативному збиранні низки доказів, що засвідчують і вказують на обставини, які становлять обов'язковий предмет доказування. Проте слід приділяти увагу ще і перевірці версії сторони обвинувачення, її правової позиції, наданих нею доказів.

Так і для дотримання стандарту доказування «поза розумним сумнівом» недостатньо, щоб версія обвинувачення просто переважала за ймовірністю версії захисту. Закон вимагає, аби будь-який обґрунтований сумнів у версії подій, представлений обвинуваченням, було усунуто за допомогою фактів, встановлених на основі допустимих доказів. Єдиною прийнятною версією повинна залишитися та, яку розумна та неупереджена особа може логічно вивести з усієї сукупності встановлених у суді обставин, і яка однозначно свідчить про вину особи за висунутим обвинуваченням ¹.

Тому особливу увагу, на нашу думку, заслуговують можливості спеціальних знань у процесі доведення вини особи у вчиненні кримінальних правопорушень. У межах кримінального провадження спеціальні знання дозволяють не лише встановити фактичні обставини події, а й комплексно проаналізувати причинно-наслідкові зв'язки, характер дій особи, способи вчинення злочину, механізм утворення слідів та інші важливі для обґрунтування обвинувачення елементи.

Мета статті – розкрити напрями застосування спеціальних знань у контексті доказування вини особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі вже здійснювалися спроби комплексного осмислення особливостей доказування суб'єктивної сторони злочину з метою встановлення вини або

¹ Постанова ККС ВС від 21 січня 2020 р., у справі № 754/17019/17 (провадження № 51-2568км19). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87365803> (дата звернення: 29.07.2025).

невинуватості особи, а також систематизації знань під час опрацювання висновку експерта, як доказу по кримінальному провадженню. Саме так визначила своє провідне наукове завдання А. В. Шульженко у роботі «Використання судових експертиз у встановленні ознак суб'єктивної сторони злочину»¹. Серед провідних положень, сформульованих вченою вперше, авторка визначила, що саме вина є визначальним критерієм для розмежування правомірної та протиправної поведінки особи. Це зумовлено тим, що вона охоплює як юридичну конструкцію складу злочину, так і психологічну характеристику внутрішнього ставлення особи до вчиненого. Як правова категорія, вина має розглядатися у двох основних вимірах — матеріально-правовому (визначення наявності складу злочину) та процесуальному (процедура її доведення в межах кримінального провадження). А. В. Шульженка довела доцільність законодавчого закріплення обов'язкового призначення судово-психіатричної експертизи підозрюваним у справах щодо злочинів проти життя, здоров'я, свободи, честі, гідності, а також статевої недоторканості. Згідно з її позицією своєчасна психіатрична оцінка стану особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, є критично важливою для правильного формування слідчих версій, побудови стратегії захисту, оцінки доказів та прийняття справедливого рішення судом. У позитивному аспекті слід відмітити, що в дослідженні також запропоновано авторську класифікацію судових експертиз, що призначаються у справах про посягання на життя, здоров'я, свободу, честь, гідність, а також статевою свободу та недоторканість. Цю класифікацію структуровано за функціональною спрямованістю експертиз: експертизи, що стосуються особи підозрюваного (включаючи психіатричні, психологічні, біологічні); експертизи щодо потерпілого (медичні, психологічні, сексологічні тощо); експертизи, які можуть бути джерелом як обвинувачувальної, так і виправдувальної інформації; експертизи, що встановлюють або спростовують наявність обтяжуючих або кваліфікуючих ознак злочину².

Ми також схилиємося до версії, що при дослідженні суб'єктивної сторони, необхідно приділяти вагому увагу наявності вини особи, котра пов'язана насамперед із умислом. У зв'язку з цим, необхідно звертати увагу на психічне ставлення особи до своїх дій, наслідків. У цьому контексті особливого значення набуває аналіз можливостей використання судових експертиз не лише як способу встановлення фактів, а як інструмента для з'ясування психологічного стану, мотивів, цілей і інших характеристик, що стосуються внутрішнього ставлення особи до вчиненого. Психіка особи як об'єкт дослідження, пов'язаного із застосуванням спеціальних знань, стосується, як правило, судово-психіатричних і психологічних експертиз.

Наприклад, судово-психологічна та судово-психіатрична експертизи можуть пролити світло на здатність особи усвідомлювати свої дії, їх

¹ Шульженко А. В. Використання судових експертиз у встановленні ознак суб'єктивної сторони злочину : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Харків, 2021. 264 с.

² Там само. С. 19–20.

значення і наслідки, можливість керування ними, що прямо впливає на вирішення питання вини. Певне значення можуть мати також економічні, комп'ютерно-технічні, лінгвістичні експертизи, які дозволяють встановити наміри та способи вчинення правопорушення, ідентифікувати виконавців або співучасників злочину.

На особливу увагу заслуговує використання спеціальних знань у процесі логічного аналізу послідовності дій особи, зокрема за допомогою криміналістичних методик реконструкції подій. Встановлення типових механізмів утворення слідів, виявлення відповідності між виявленими об'єктами (знаряддями злочину, предметами, речовими доказами) та поведінкою обвинуваченого дозволяє сформувати більш переконливу доказову базу.

Іншим напрямом використання спеціальних знань є залучення спеціаліста для надання консультацій чи участі у слідчих (розшукових) діях з метою правильної фіксації доказової інформації. Так, участь спеціаліста-психолога, а також психіатра може сприяти вирішенню низки тактичних і організаційних завдань щодо планування розслідування (визначення питань про доцільність призначення експертиз, їх виду тощо).

Особливе місце у структурі доказування займає взаємозв'язок між висновками експерта та іншими джерелами доказів. У випадку суперечностей або сумнівів щодо об'єктивності чи повноти висновку, виникає потреба у проведенні повторної або додаткової експертизи, залученні альтернативних спеціалістів або проведенні комплексних експертиз. Усе це свідчить про необхідність підвищення професійної обізнаності учасників кримінального провадження у сфері застосування спеціальних знань та налагодження ефективної взаємодії між слідством, експертами та захистом.

У практиці кримінального провадження особливе значення має чітке розмежування психологічної та судово-психіатричної експертиз, оскільки вони мають різну мету, об'єкт дослідження та юридичне значення.

Судово-психіатрична експертиза призначається в тих випадках, коли виникають обґрунтовані сумніви щодо осудності особи, її здатності усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними¹. Основним об'єктом такого дослідження є патологічні зміни психіки, психічні розлади та їхній вплив на кримінальну відповідальність. Тобто, йдеться про вивчення психіки особи, яка, ймовірно, є психічно нездоровою, з метою визначення наявності або відсутності медичних критеріїв неосудності (у т. ч. обмеженої осудності) та психічного стану на момент вчинення діяння. Висновки цієї експертизи мають виключне значення для встановлення відповідно особи критеріям «суб'єкта злочину», а також для обрання

¹ Порядок проведення судово-психіатричної експертизи : затв. Наказом МОЗ України від 08.05.2018 №865 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18> (дата звернення: 17.07.2025); Husieva V., Oderiy O., Petrova I., Fomina T., Vuima, A. Features of the investigation of premeditated murders committed by persons with mental disorders in the practice of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10 (46). С. 109–117. <https://doi.org/10.34069/AI/2021.46.10.10>.

примусових заходів медичного характеру, у випадках, де це дійсно необхідно.

На відміну від цього, психологічна експертиза має справу з особою, яка вважається психічно здоровою, і досліджує її емоційно-вольову сферу, мотиви поведінки, рівень усвідомлення, здатність до прогнозування наслідків своїх дій, сприйняття ситуації тощо¹. Об'єктом дослідження є психологічні характеристики, які можуть бути істотними для з'ясування суб'єктивної сторони злочину, зокрема умислу, мотивації, емоційного стану під час вчинення діяння. Також вона є ефективним інструментом аналізу поведінки потерпілих, свідків, особливостей сприйняття ними подій, що мають доказове значення. Таким чином, психологічна експертиза виконує важливу допоміжну функцію в межах оцінки психічної діяльності осіб, які з юридичної точки зору залишаються осудними.

Варто підкреслити, що судово-психіатрична експертиза має вирішальне значення в контексті кримінальної відповідальності, тоді як психологічна — у з'ясуванні внутрішніх психоемоційних процесів, які супроводжували протиправну поведінку. З огляду на це, помилкова підміна однієї форми експертизи іншою або їх некоректне застосування може призвести до викривлення істини у справі, збирання недопустимих доказів і порушення прав учасників кримінального провадження. Таким чином, обґрунтоване і вчасне призначення відповідного виду експертизи є ключовою умовою забезпечення повноти досудового розслідування, справедливого судового розгляду й ухвалення обґрунтованого процесуального рішення.

Зауважимо, що згідно з Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами), проведення психологічного дослідження із застосуванням комп'ютерного поліграфа, спрямоване на отримання орієнтувальної інформації щодо:

- 1) ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації;
- 2) повноти наданої опитуваною особою інформації;
- 3) джерела отриманої опитуваною особою інформації;
- 4) уявлень опитуваної особи про певну подію;
- 5) іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій².

Своєю чергою предметом психологічної експертизи із застосуванням поліграфу, як це визначено у відповідній методиці, є фізіологічні реакції особи на психологічні стимули, які аналізуються з метою встановлення

¹ Гусева В. О. Сучасні можливості психологічних експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 3 (95). С. 256–267. DOI: 10.33766/2524-0323.95.256-267.

² Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 08.07.2025).

рівня та психологічної природи обізнаності особи про обставини справи, а також визначення ступеня ймовірності, повноти та джерела отриманої нею інформації. Викладене дозволяє припустити, що попри те, що результати дослідження із застосуванням поліграфа оформлюються у вигляді висновку експерта або спеціаліста, вони не мають самостійної доказової сили, якщо не підтверджуються іншими належними та допустимими доказами. Це зумовлено тим, що фізіологічні реакції особи, зафіксовані за допомогою поліграфа, не є прямим доказом правдивості чи неправдивості висловлюваної нею інформації, а лише вказують на її психоемоційне ставлення до поставлених запитань¹. Таким чином, психологічна експертиза із застосуванням поліграфа розглядається як експертне дослідження, що може використовуватись як доказ, проте не є беззаперечною підставою для встановлення чи спростування вини особи у відриві від інших доказів.

У кримінальному провадженні особливе місце серед інших видів судових експертиз посідає психолого-психіатрична експертиза, оскільки поєднує у собі потенціал одразу двох галузей спеціальних знань — психології та психіатрії. Її призначення полягає у комплексному дослідженні психічного стану особи, її поведінкових характеристик, особливостей реагування на ті чи інші життєві ситуації, рівня усвідомлення та керування власними діями. Це має особливо важливе значення для встановлення суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Психіатричний компонент експертизи дозволяє виявити наявність або відсутність у підекспертного психічних розладів, з'ясувати, чи впливали вони на здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними під час вчинення правопорушення. За результатами такого дослідження також встановлюється, чи усвідомлює особа характер, значення і наслідки своїх дій, а відтак, покладається в основу судового рішення про те, чи може вона бути притягнута до кримінальної відповідальності, або ж підлягає застосуванню примусових заходів медичного характеру.

Психологічна складова експертизи, у свою чергу, дозволяє дослідити особливості психоемоційної сфери, рівень інтелектуального розвитку, типові реакції особи на психотравмувальні події, емоційні стани, мотивацію, а також психологічні механізми, що лежать в основі її поведінки. Це дає змогу проаналізувати мотиви вчиненого, встановити ступінь обізнаності особи в обставинах злочину, її ставлення до скоєного, що може бути надзвичайно важливим у процесі кримінально-правової кваліфікації діяння.

Особливе значення психолого-психіатричної експертизи виявляється у справах про насильницькі злочини, посягання на статеву свободу та недоторканість, де вона може бути призначена не лише щодо підозрюваного, а й щодо потерпілих. Важливе значення вона відіграє у слідчих ситуаціях, коли йдеться про осіб з підвищеною навіюваністю,

¹ Макарова О. П., Матюшенко О. С. Поліграф у криміналістиці: теоретичні, правові та практичні аспекти. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. № 1 (34). С. 327–344.

посттравматичними розладами чи психічними особливостями розвитку.

Окрім того, така експертиза має вагоме значення для оцінки здатності особи брати участь у кримінальному провадженні. Зокрема, досліджується, чи спроможна особа належно сприймати обставини провадження, розуміти сутність обвинувачення, давати правдиві показання, здійснювати захист та реалізовувати інші гарантовані їй законом процесуальні права.

Таким чином, психолого-психіатрична експертиза виконує важливу функцію у процесі встановлення істини у кримінальному провадженні. Вона забезпечує науково обґрунтовану оцінку не лише психічного стану особи, а й комплексного взаємозв'язку між її особистістю, психічними характеристиками та обставинами вчиненого діяння. Це, у свою чергу, дозволяє суду об'єктивно вирішити питання про наявність вини, ступінь відповідальності та обґрунтованість призначення покарання або застосування альтернативних заходів впливу.

Висновки. Застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні, зокрема в аспекті доказування вини особи, є необхідною умовою забезпечення повноцінного, об'єктивного та неупередженого процесу доказування. Вони дозволяють не лише встановити фактичні обставини вчиненого діяння, а й розкрити внутрішній зміст суб'єктивної сторони кримінального правопорушення – умисел, мотиви, ставлення до наслідків. У цьому контексті судові експертизи, що ґрунтуються на спеціальних знаннях, виконують як діагностичну, так і аналітичну функцію: допомагають не лише виявити наявність чи відсутність психічної патології, а й проаналізувати психологічні чинники, що вплинули на поведінку особи.

Особливу роль відіграють судово-психіатрична, психологічна та психолого-психіатрична експертизи, які дозволяють з'ясувати здатність особи усвідомлювати значення своїх дій і їх наслідків, можливість керування ними, її мотивацію, індивідуально-психологічні характеристики, що мають прямий вплив на правову кваліфікацію вчиненого. При цьому чітке розмежування видів експертиз, правильне визначення їх завдань та коректне оцінювання отриманих результатів є критичними для недопущення порушення прав сторін та формулювання необґрунтованих процесуальних рішень у справі.

Також важливо враховувати, що висновки експерта — це не лише засіб підтвердження фактичних даних, а й інструмент верифікації версії обвинувачення або захисту. Установлення науково обґрунтованих причинно-наслідкових зв'язків між діями особи та їх наслідками, які здійснюються за допомогою експертиз, дозволяє забезпечити відповідність стандарту доказування «поза розумним сумнівом».

З урахуванням викладеного, необхідним є подальше вдосконалення нормативної бази, процесуальних алгоритмів і методичних рекомендацій щодо залучення спеціальних знань на всіх етапах кримінального провадження. Такий підхід сприятиме більш глибокому розумінню суб'єктивної сторони злочину та забезпеченню справедливості судочинства.

Крім того, слід враховувати міжнародні підходи до застосування

спеціальних знань у кримінальному процесі. У ряді держав діє розвинена система акредитації експертів, перевірки достовірності експертних методик, чітке нормативне розмежування компетенції експертів і спеціалістів. В Україні ж така система перебуває у процесі формування, що зумовлює необхідність подальшої уніфікації процедур, підвищення рівня стандартів якості експертної діяльності, а також створення ефективних механізмів контролю за її об'єктивністю та неупередженістю.

Отже, у сучасних умовах спеціальні знання відіграють не лише допоміжну, а й стратегічну роль у процесі доказування вини особи у кримінальному провадженні. Їх правильне залучення дозволяє забезпечити комплексність, повноту й об'єктивність у кримінальному провадженні, а також дотримання принципу змагальності та справедливості судового розгляду. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні критеріїв оцінювання допустимості доказу у вигляді висновку експерта, отриманого за результатами психологічного дослідження, проведеного із застосування поліграфу, окресленні його доказового потенціалу залежно від обставин справи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гусева В. О. Сучасні можливості психологічних експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 3 (95). С. 256–267. DOI: 10.33766/2524-0323.95.256-267.
2. Макарова О. П., Матюшенко О. С. Поліграф у криміналістиці: теоретичні, правові та практичні аспекти. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. № 1 (34). С. 327–344.
3. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 08.07.2025).
4. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи : затв. Наказом МОЗ України від 08.05.2018 №865 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18> (дата звернення: 17.07.2025).
5. Постанова ККС ВС від 21 січня 2020 р., у справі № 754/17019/17 (провадження № 51-2568км19). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87365803> (дата звернення: 29.07.2025).
6. Шульженко А. В. Використання судових експертиз у встановленні ознак суб'єктивної сторони злочину : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Харків, 2021. 264 с.

7. Husieva V., Oderiy O., Petrova I., Fomina T., Vuima A. Features of the investigation of premeditated murders committed by persons with mental disorders in the practice of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10 (46). С. 109–117. <https://doi.org/10.34069/AI/2021.46.10.10>.

Стаття надійшла до редакції 31.07.2025

Anastasiia H. VUIMA,

PhD in Law

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

POSSIBILITIES OF SPECIAL KNOWLEDGE IN PROVING A PERSON'S GUILT IN COMMITTING A CRIMINAL OFFENSE

The article examines the potential use of special knowledge in the process of proving a person's guilt in committing a criminal offense. It highlights the importance of expert activity in establishing not only the factual circumstances of the event but also the subjective aspects of the crime—such as intent, motives, and the mental attitude of the person to his own actions – is emphasized. The emphasis is placed on the special importance of forensic psychiatric, psychological and psychological-psychiatric examinations, which, combining diagnostic and analytical functions to assess a person's ability to understand the meaning of their actions, recognize their consequences, and control their behavior. The need for clear delineation of experts' and specialists' responsibilities, along with proper interpretation of research results—considering the standard of proof “beyond reasonable doubt”—is emphasized. The article discusses the regulatory framework governing expert activities in Ukraine and the importance of aligning with international practices concerning the accreditation of experts and the scientific validation of methods. It is argued that special knowledge in criminal proceedings is not only auxiliary but also essential for achieving a fair trial and ensuring the completeness, objectivity, and adversarial nature of the evidentiary process. A promising area for future research involves evaluating the admissibility of conclusions derived from polygraph testing, and their evidentiary value in specific procedural contexts.

Keywords: *criminal proceedings, pre-trial investigation, evidence, crime, criminal offense, subjective side, guilt of a person, special knowledge, expert, specialist.*

Олена Олександрівна ЖУРАВЕЛЬ*(Златопільський міськрайонний суд Харківської області)***Олександр Олександрович ЮХНО,**

доктор юридичних наук, професор

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ СЛІДЧОГО СУДДІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИ ВОЄННОМУ СТАНІ ТА У ПОВОЄННІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

У статті на ретроспективному рівні здійснено дослідження теоретичних, законодавчих, правозастосовних наявних проблемних питань щодо забезпечення слідчим суддею прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина на досудовому розслідуванні, з урахуванням змін і доповнень внесених законодавцем відносно його повноважень, пов'язаних з військовою агресією України, що визначає його діяльність й у повоєнній перспективі. На підставі вказаного констатовано на тому, що частина повноважень слідчого судді тимчасово на період воєнного часу наділено й скеровано прокурору у разі неможливості виконання у випадках чітко визначених у законі певних повноважень слідчим суддею. З вказаних проблемних питань досліджено наукові позиції вчених і представників національних наукових шкіл, а по актуальним і перспективним проблемним питанням сформовано наукові позиції авторів. За результатами проведеного дослідження надано пропозиції і рекомендації з теоретичних, організаційних, процесуальних, законодавчих та інших проблемних питань та шляхів їх вирішення.

Ключові слова: проблемні питання, слідчий, прокурор слідчий суддя, забезпечення, права, свободи, законні інтереси, кримінальне провадження, досудове слідство, удосконалення, судові інстанції, суд, кримінальний процес, повноваження, функції.

Постановка проблеми. За результатами дослідження з'ясовано, що у вітчизняному кримінально процесуальному законодавстві за часів незалежності нашої держави у ході низки законодавчих реформ досить послідовно проводиться імплементація міжнародно-правових стандартів у сфері кримінального судочинства, в тому числі й у питаннях забезпечення належної контрольно-наглядової діяльності за здійсненням досудового розслідування¹. У той же час, вказане питання залишається дискусійним, що й спонукало до обрання теми дослідження. Як зазначають вчені,

¹ Степанов А. Б. Співвідношення прокурорського нагляду, відомчого та судового контролю під час досудового розслідування : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національний юридичний ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків. 2018. С. 54–55.

кримінальне процесуальне законодавство України є досить динамічною галуззю з позиції внесення змін та доповнень, доцільність та якість яких подекуди є спірною¹. Понад 13 років минуло з того часу як у чинний КПК України введено нового суб'єкта кримінального процесу – слідчого суддю з метою забезпечення дотримання і реалізації прав, свобод та законних інтересів усіх учасників кримінального процесу на стадії досудового розслідування. Зокрема за чинним кримінально процесуальним законодавством не всі учасники кримінального провадження пропорційно гарантовані з питань їх захисту, зокрема на думку багатьох вчених вказане стосується потерпілих, цивільного позивача, третьої особи, права яких найменше захищені, ніж учасників зі сторони обвинувачення², тому саме слідчий суддя, повинен забезпечити їх права і свободи саме на стадії досудового розслідування. Крім цього, з 2020 року введено й нового учасника кримінального процесу – дізнавача й керівника органу дізнання, які також мають право звертатись до слідчого судді щодо питань забезпечення заходів кримінального провадження, й по інших питаннях досудового розслідування кримінальних проступків³. Однак, окремі їх повноваження не синхронізуються з положеннями КПК України в частині їх повноважень щодо звернення до слідчого судді, зокрема щодо клопотання для надання дозволу (наприклад, на обшук) та ін., що, на нашу думку, підлягає підготовці пропозицій та прийняття законодавчих рішень по унормуванню. У той же час, наукова дискусія в дослідженому напрямі продовжується і вимагає з'ясування і вирішення наявних проблемних питань. Зокрема агресія проти України поставила ряд проблемних питань щодо організації і забезпечення діяльності слідчих суддів та зокрема й самих судів після звільнення тимчасово окупованих територій України, а також на територіях на яких ведуться бойові дії та на прифронтових територіях. Крім цього, вказані чинники доповнюються й проблемами забезпечення належної діяльності судових інстанцій на територіях обласних центрів, інших населених пунктів та громад, що постійно, систематично та інтенсивно обстрілюються ворогом, у зв'язку з чим на їх територіях (Харківська, Дніпропетровська, Сумська, Донецька, Запорізька, Херсонська та ін. обласні центри) виникають проблеми із забезпеченням належної судової діяльності як слідчих суддів, так і загалом судових інстанцій в цілому та забезпечення їх і громадян відповідним правовим і процесуальним захистом. Крім цього, в питаннях забезпечення повноважень слідчого судді, законодавцем, який на думку С. Л. Шаренко,

¹ Лейба О. В. Дефекти кримінального процесуального законодавства та засоби їх подолання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків. 2018. С. 44–57, 150–151.

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141; Кавун Д. Ю. Кримінально-процесуальний механізм забезпечення прав потерпілого (фізичної особи) у досудовому розслідуванні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків. 2017. С. 34–47; Емельянов Р. О. Правове регулювання участі адвоката-представника потерпілого в кримінальному провадженні. *Європейські перспективи*. 2020. № 3. С. 128.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України (станом на 5 листопада 2024 р.). Харків : Право. 2024. 454 с.

неповно закріпив його повноваження відповідно до територіальної юрисдикції, зокрема в частині виконання вимог ст. 32 КПК України про розгляд клопотань щодо проведення слідчих (розшукових) дій відносно, працівників правоохоронних органів та суддів, оскільки в деяких випадках (з метою неупередженості) було б доцільним проводити їх поза межами територіальної юрисдикції органу досудового розслідування, який здійснює таке розслідування, що вимагає законодавчого закріплення за рахунок внесення відповідних доповнень в окремі частини вищезазначеної статті¹. На підставі вказаного виникають теоретичні, організаційні, процесуальні, законодавчі й інші проблемні питання, які потребують свого вирішення як при наявності воєнного стану, так і у повоєнній перспективі, що є підставою для проведення подальших наукових досліджень у вказаному напрямі.

Наукові пошуки вчених щодо забезпечення слідчим суддею гарантій дотримання прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина на стадії досудового розслідування було розглянуто в роботах А. Ф. Бандюка, В. Д. Бринцева, К. Д. Волкова, І. В. Гловюк, В. Г. Дрозд, Д. Ю. Кавун, О. В. Капліної, М. О. Карпенко, І. В. Конфуї, О. В. Косьміна, М. А. Макарова, Т. О. Музиченко, Д. С. Крикливця, В. Т. Нора, О. І. Полюховича, М. Є. Савенко, А. Б. Степанова, Р. І. Тракало, О. І. Тищенко, А. Р. Туманянц, С. Л. Шаренко, О. Г. Шило, Д. О. Шингарева, О. О. Юхна, О. Г. Яновської та ін. Окремі перспективні напрями діяльності слідчого судді розглянуто ще до прийняття чинного КПК України, зокрема у кандидатській дисертації: А. Р. Туманянц «Судебный контроль за законностью и обоснованностью процессуальных решений органов досудебного расследования» (Харків, 1998 р.); у докторській дисертації О. І. Шило «Теоретичні основи та практика реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі» (Харків, 2011 р.). А вже після 2012 року у кандидатських дисертаціях: А. Ф. Бандюка «Процесуальні основи статусу слідчого судді у кримінальному провадженні» (Київ, 2017 р.); А. В. Чуба «Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження» (Київ, 2017 р.), О. І. Полюховича «Судовий контроль при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій» (Харків, 2017 р.), І. В. Конфуї «Правовідносини слідчого, прокурора, та слідчого судді у досудовому кримінальному провадженні» (Київ, 2017 р.); Т. О. Музиченко «Апеляційне оскарження ухвал слідчого судді щодо правомірності обмеження права власності особи у досудовому розслідуванні» (Київ, 2018 р.); С. В. Шапутько «Повноваження слідчого судді щодо судового контролю у кримінальному провадженні» (Київ, 2018 р.), А. Б. Степанова «Співвідношення прокурорського нагляду та судового контролю під час досудового розслідування» (Харків, 2018 р.); М. Є. Савенко «Апеляційне оскарження та перегляд ухвал слідчого судді, постановлених під час досудового розслідування» (Харків, 2020 р.); у докторській дисертації

¹ Шаренко С. Л. Теоретико-прикладні основи діяльності слідчого судді в кримінальному процесі : монографія. Харків : Право, 2021. С. 466–467.

Т. Г. Фоміної «Теоретичні і процесуальні основи застосування запобіжних заходів у кримінальному судочинстві України» (Харків, 2020 р.). Крім цього, підняті питання було розглянуто у монографіях Л. Д. Удалової, Д. О. Савицького, В. В. Рожнова, Т. Г. Ільєва «Функція судового контролю у кримінальному процесі» (Київ, 1915 р.), В. Т. Нора, Д. С. Крикливця «Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею» (Львів, 2017 р.); В. В. Луцика, В. І. Самаріна «Сучасний кримінальний процес країн Європи» (Харків, 2018 р.), І. С. Шаповалової, В. В. Рогальської «Застосування практики Європейського суду з прав людини слідчим суддею місцевого загального суду під час здійснення судового контролю» (Одеса, 2020 р.); С. Л. Шаренко Теоретико-прикладні основи діяльності слідчого судді в кримінальному провадженні (Харків, 2021 р.). У той же час, у вказаних роботах підняті нами проблемні питання розглянуто фрагментарно, без врахування змін і доповнень у чинне законодавство щодо забезпечення слідчим суддею прав, свобод та законних інтересів особи у досудовому розслідуванні під час агресії проти України і тимчасового наділення його повноважень - прокурора та вирішення інших наявних сучасних проблемних питань у цьому напрямі. Крім цього, сформульовані пропозиції вчених у вищезазначених та інших дослідженнях і працях носять дискусійний характер, що вимагає їх ґрунтовного переосмислення. На підставі вказаного та наявного досвіду праці слідчих суддей в умовах воєнного стану виникає доцільність подальшого вивчення піднятих у статті проблемних функцій, напрямів діяльності і повноважень дослідженого суб'єкта кримінального процесу та напрацювання шляхів їх вирішення і удосконалення його повноважень, зокрема з урахуванням майбутніх перспектив внесення відповідних змін у чинне процесуальне законодавство також й у повоєнній перспективі.

Метою дослідження є з'ясування наявних проблемних питань процесуального статусу слідчого судді у сучасному стані, враховуючи суттєві зміни в національному кримінальному процесуальному законодавстві, що були пов'язані із початком військової агресії проти України та тимчасовим наділенням таких повноважень прокурора і наявних теоретичних, законодавчих, правозастосовних і організаційних проблемних питань, з метою напрацювання пропозицій та рекомендацій щодо напрямів їх вирішення, враховуючи й повоєнну перспективу.

Виклад основного матеріалу. Нормативна модель судового контролю під час досудового розслідування, яка існувала за КПК України 1960 року зазнала концептуальних змін¹. Дослідження процесу запровадження у кримінальний процес України нового суб'єкта – слідчого суддю з 2012 року по наступний час² надає позитивну відповідь про таку позитивну доцільність. Положення ч. 2 ст. 9 Закону України «Про судоустрій

¹ Кавун Д. Ю. Кримінально-процесуальний механізм забезпечення прав потерпілого (фізичної особи) у досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків. 2017. С. 7.

² Кримінальний процесуальний кодекс України (станом на 5 листопада 2024 р.). Харків : Право. 2024. 454 с.

і статус суддів» від 02.06.2016 року № 1402-VIII закріплюють, що суд створює такі умови, за яких кожному учаснику судового процесу гарантується рівність у реалізації наданих процесуальних прав та у виконанні процесуальних обов'язків, визначених процесуальним законом. Приймаючи участь у дискусії з цих питань, А. Б. Степанов зазначає, що ефективність судового контролю слідчим суддею та прокурорського нагляду у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням органами прокуратури повинна здійснюватися вже з початку реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, що ми підтримуємо¹. У той же час, якщо про таке повноваження процесуального керівника досудового розслідування в процесі прокурорського нагляду закріплено в ст. 214 КПК України і відомчих нормативно-правових актах Офісу Генерального прокурора та міжвідомчих, то таке питання відносно повноважень слідчого судді законодавчо закріплено лише при наявності скарги на дії дізнавача, слідчого, прокурора щодо невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР (з дотриманням 10 денного терміну такого звернення), що не виключає повторного звернення скажника з цього питання. Таким чином слідчий суддя не може самостійно ініціювати таке питання без скарги, що на нашу думку, підлягає уточненню та унормуванню, зокрема починаючи з встановлення фактів порушення термінів реєстрації заяв та повідомлень про кримінальне правопорушення в ЄРДР, в чому слід підтримати наукові позиції й інших вчених². Існують також теоретичні, законодавчі, організаційні та правозастосовні дискусійні питання відносно статусу і повноважень слідчого судді. З точки зору організації виконання і правових підстав його повноважень виникає дискусійне питання, а чи є така діяльність нормативною, з огляду на факультативність її виконання, так звану «громадську» діяльність, оскільки така особа висувається і «обирається» насамперед з числа найбільш досвідчених суддів із складу наявного суду відповідної територіальної юрисдикції, але така посада в організаційно-штатному розкладі не прописана і не передбачена. В дискусіях вчених і практиків такий формальний підхід щодо вибору із складу суду слідчого судді викликає занепокоєння і вони з аргументацією звертаються до досвіду окремих зарубіжних країн, в яких слідчий суддя є в наявному штаті певних судових інстанцій (інколи його повноваження не пов'язані з виконанням інших судових повноважень)³, що вважається цивілізованим вирішенням такої проблеми. До вказаного спонукає національна фактична практика прийому

¹ Степанов А. Б. Ефективність правового регулювання прокурорського нагляду, відомчого та судового контролю в механізмі забезпечення своєчасного початку досудового розслідування. *Право і суспільство*. № 3. 2018. С. 285–294.

² Там само.

³ Шаренко С. Л. Теоретико-прикладні основи діяльності слідчого судді в кримінальному процесі : монографія. Харків : Право, 2021. С. 84–97; Забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування : монографія / В. Г. Дрозд, А. В. Пономаренко, С. Є. Абламський та ін. ; Державний науково-дослідний інститут ; Харківський національний університет внутрішніх справ. Херсон : Видавничий дім «Гельветика». 2019. С. 349–362.

та розгляду клопотань слідчими суддями у яких, крім вказаного ще є наявності й судові справи для розгляду, як судді такого. Так, аргументом до цього є визначення днів прийому (тільки 1 день або, рідше, 2 дні в неділю) в обласних апеляційних судах для прийому клопотань щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що не влаштовує, зокрема чисельних представників оперативних підрозділів СБУ, регіональних підрозділів ГУНП в областях і окремих Департаментів Національної поліції України (які по горизонталі підпорядковуються напряму центральному апарату Національній поліції України), СБУ, Військової розвідки і контррозвідки ЗСУ, Державної прикордонної служби, Державного бюро розслідування, Бюро економічної безпеки України, НАБУ, Державної кримінально-виконавчої служби України, представників інших відомств, що наділені правом проведення оперативно-розшуковою діяльністю. При цьому правозастосовна діяльність, зокрема в період агресії проти України вимагає оперативних управлінських і швидких процесуальних, оперативно-розшукових та інших рішень у протидії злочинності, зокрема : по фактах вчинення воєнних і військових злочинів, транснаціональної, організованої, групової, резонансної, а також по питаннях міжнародної співпраці відносно транснаціональної злочинності та ін. У той же час Вища Рада правосуддя України, яка займається відбором кадрів суддів і належною організацією діяльності судових інстанцій на пропозиції вчених і практиків з піднятого проблемного питання поки що має своє суб'єктивне бачення і не відреагувало на це проблемне питання, яке поки що залишається дискусійним. Так, за їх адміністративною позицією слідчий суддя повинен обиратись наявним існуючим порядком. У той же час, вказане підтверджує актуальність цього дискусійного питання та доцільність вирішення вищезазначених пропозицій вчених і практиків в цьому напрямі. Крім цього, ввівши в КПК України нового повноцінного суб'єкта досудового розслідування – дізнавача, законодавець у ч. 3, 4, 6 ст. 234 і ч. 1, 3, 4, 5, 6, 7 ст. 236 КПК України не наділив його правом звернення з клопотанням до слідчого судді про надання дозволу, зокрема на проведення обшуку та інших слідчих (розшукових) дій і відповідно до ч. 5, 6, 7 ст. 237 КПК України щодо здійснення огляду, а також й слідчого експерименту в ч. 1, 5, 6 ст. 240 КПК України, який повинен проводитись в житлі або іншому володінні особи та ін., що вимагає таку прогалину вирішити на законодавчому рівні¹.

Не зважаючи на наявність у понад трирічний термін агресії проти України, тимчасову окупацію окремих регіонів, прифронтову смугу та райони ведення бойових дій і наділення працівників органів прокуратури повноваженнями слідчого судді на період воєнного стану, останні за цей час все ж таки досить плідно виконували свої повноваження. Так, тільки у 2022 році слідчими суддями було усього розглянуто 223136 клопотань слідчих, прокурорів та оперативних працівників, з яких – 111657 клопотань

¹ Місечко М. М. Проблема оцінки слідчим суддею доказів при розгляді клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Правова позиція*. 2023. № 3 (10). С. 59–65.

задоволено про тимчасовий доступ до речей і документів (11066 – відмовлено); 68058 клопотань про арешт майна (4200 – відмовлено); 426 – про відсторонення від посади (181 – відмовлено); 7457 про затримання особи (7658 – відмовлено); задоволено 24038 клопотань про застосування запобіжних заходів (3450 – відмовлено), зокрема з яких задоволено: 14570 – у вигляді тримання під вартою (2944 – відмовлено); 5521 – щодо домашнього арешту (308 – відмовлено), 3484 – особистого забор'язання (118 – відмовлено), 434 – застави (78 – відмовлено), 26 – особистої поруки (2 – відмовлено). Враховуючи значну кількість критичних зауважень в наукових дослідженнях і з боку представників правозастосовної практики правоохоронних органів, слід звернути увагу на те, що за останній час простежується стійка тенденція щодо щорічного зменшення слідчими суддями кількості відмов клопотань слідчих, дізнавачів, прокурорів щодо застосування запобіжних заходів¹, що свідчить про підвищення за останні роки належної та ефективної взаємодії науки і практики в питаннях виконання завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України) та у протидії злочинності при дотриманні засади законності (ст. 7 КПК України)².

З початку агресії проти України 24.02.2022 року, національний законодавець врахував певні особливості проведення досудового розслідування в цих умовах, враховуючи про перехід певних територій під тимчасову окупацію агресора та подальшу їх деокупацію і прийняв Закон України «Внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо додаткового врегулювання питань правопорядку в умовах воєнного стану» в якому в чинний КПК України ввів новелу – розділ IX-I «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану» і нові статті в ньому – ст. ст. 615, 615-1 та 616³, якими вимушено та тимчасово внесено зміни про повноваження слідчого судді, які при певних умовах може виконувати прокурор та інші особливості забезпеченні прав особи слідчим суддею на стадії досудового розслідування при воєнному стані. Так, відповідно до положень ст. 615 КПК України, у разі відсутності слідчого судді із певних причин, у відповідних випадках щодо питань забезпечення окремих заходів кримінального провадження та надавати дозвіл на проведення слідчих (розшукових) дій за окремими статтями Кримінального кодексу України, має право прокурор. Такими причинами можуть бути випадки, коли слідчий суддя не може виконувати відповідні функції протягом певного часу, пов'язаного з воєнним станом чи з інших причин. Також, прокурор має право здійснювати його повноваження, якщо слідчий суддя не може виконувати їх у встановленні законом строки. Зміни і

¹ Місечко М. М. Проблематика оцінки слідчим суддею доказів при розгляді клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Правова позиція*. 2023. № 3 (10). С. 59–65.

² Кримінальний процесуальний кодекс України (станом на 5 листопада 2024 р.). Харків : Право. 2024. 454 с.

³ Там само.

уточнення до ст. 37 КПК України покладають вказані повноваження саме на керівників органів прокуратури. В таких випадках прокурор, за відсутності слідчого судді, може винести постанову щодо проведення тимчасового доступу до речей і документів, обшук та арешт майна, продовження строку досудового розслідування, дозвіл на отримання зразків для дослідження, дозвіл на затримання з приводу та навмисних мотивів, обрання запобіжних заходів. Зокрема, мова йде у разі відсутності об'єктивної можливості виконання слідчим суддею повноважень передбачених ст. ст. 140, 163, 164, 170, 173, 206, 219, 232-235, 245-248, 250, 294 КПК України. Реалізація таких повноважень здійснюється у формі постанови керівником відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, дізнавача, погодженим з прокурором та містити обґрунтування правомірності здійснення ним повноважень слідчого судді. Відповідно до внесених змін, вимоги до постанови прокурора ті ж самі, що й до відповідного дозволу слідчого судді. Слідчий суддя, або прокурор повинні контролювати ухвалу або постанову щодо надання дозволу на проведення обшуку, з тим, щоб його проведення слідчий або дізнавач не передоручали співробітникам оперативних підрозділів, факти чого продовжують мати місце в практиці органів поліції. На це зверталась увага ще в Постанові Верховного Суду від 19.01.2019 року (справа № 466/896/17), в якому висловлена правова позиція про незаконність таких передоручень з обґрунтуваннями і посиланнями на положення ст. 236 КПК України, при цьому було наголошено, що результати таких обшуків відповідно до статей 86 і 87 КПК України не можуть бути використаними при прийнятті процесуальних рішень і суд не може посылатись на них як на доказ при ухваленні обвинувального вироку¹.

Відповідно до положень вказаних новел у ч. 3 і ч. 5 ст. 615-1 КПК України законодавець певним чином при воєнному стані визначив повноваження слідчого судді й щодо відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження в цих умовах. Так, ч. ст. 615-1 КПК закріплює, що клопотання про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження розглядається слідчим суддею того суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, судом, який здійснював судове провадження, а в разі неможливості з об'єктивних причин, здійснювати відповідним судом правосуддя – слідчим суддею іншого суду або іншим судом, визначеного в порядку, передбаченого законодавством. Згідно з положеннями ч. 5 цієї ж статті слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про відновлення матеріалів кримінального провадження повністю, або в частині, яку, на його думку, необхідно відновити. Враховуючи важливість проходження військової служби за призовом або мобілізацією на особливий період (військовий стан) слідчий

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України (станом на 5 листопада 2024 р.). Харків : Право. 2024. 454 с.; Туренко Д. В., Юхно О. О. Особливості досудового розслідування щодо застосування примусових заходів медичного характеру : монографія / За наук. ред. д.ю.н., професора О. О. Юхна. Харків : Факт, 2024. С. 142–149.

суддя відповідно до положень ч.1 ст. 616 КПК України уповноважений скасувати запобіжний захід для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу або замінити запобіжний захід у вигляді тримання під вартою з інших підстав для продовження та/або проходження військової служби. Крім цього, відповідно до ч. 5 ст. 616 КПК України слідчий суддя має право за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого, ухвалити рішення про заміну запобіжного заходу у вигляді застави на особисте зобов'язання, якщо відповідне клопотання обґрунтовується бажанням використати кошти, передані в заставу (в повному обсязі або частково), для внесення на спеціальні рахунки Національного банку України для цілей оборони України. Відповідно до положень ч. 6 ст. 616 КПК України слідчий суддя, суд у місцях ведення активних бойових дій за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого має право розглянути питання про заміну запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту на запобіжний захід у вигляді особистого зобов'язання¹. Таким чином, законодавець вимушений був адекватно відреагувати на введення військового стану відповідно до агресії та внести відповідні зміни і доповнення до чинного КПК України з метою забезпечення завдань кримінального провадження² і належної діяльності органів дізнання і досудового розслідування, правоохоронних органів, органів прокуратури, слідчих суддів та судових інстанцій.

Висновки. Наявний, у понад тринадцятирічний термін і досвід запровадження у кримінальний процес України новели відносно введення посади слідчого судді підтверджує його необхідність і доцільність, але вимагає удосконалення і уточнення його повноважень в окремих напрямках, враховуючи воєнний стан та повоєнну перспективу. На нашу думку, підлягає затвердження на законодавчому рівні такої посади в окремому штатному розкладі місцевих і обласних апеляційних судових інстанцій, практичне вирішення чого продовжує на сьогодні носити в теорії кримінального процесу і правозастосовній діяльності дискусійний характер.

Доцільно розширити вимоги в розрізі положень ст. 206 КПК України і додатково ввести посаду слідчого судді з розгляду питань Пенітенціарної системи України відповідно до територіальної юрисдикції, що пов'язано зі спеціалізацією, оскільки це вимагають потреби як сучасного воєнного, так і мирного та повоєнного часу з метою попередження катування, нелюдського та таким, що принижує гідність поводження або покарання щодо засуджених осіб та військовополонених, а також документування для Міжнародного кримінального суду фактів такого відношення представників країни агресора відносно військовополонених ЗСУ, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби, Підрозділів територіальної оборони України, цивільного населення та ін. Крім, цього через таких

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України (станом на 5 листопада 2024 р.). Харків : Право. 2024. 454 с.

² Там само.

слідчих суддів доцільно було б контролювати прийняття рішень адміністрації пенітенціарних установ щодо застосування до засуджених покарань щодо поміщення такої категорії до штрафних ізоляторів за порушення ними режиму відбування покарання, що обмежує волю таких осіб. Поряд з цим, такі слідчі судді могли б попередньо розглядати матеріали адміністрації пенітенціарних закладів щодо дотримання прав засуджених з питань їх умовно-дострокового звільнення, застосування амністії та ін., що направляються до судів загальної юрисдикції.

З метою альтернативності дії слідчого судді щодо територіальної юрисдикції у разі досудового розслідування кримінальних проваджень відносно працівників правоохоронних органів і суддів, доцільно внести доповнення в положення ст. 32 КПК України про таку альтернативну можливість.

Слід підтримати наукову позицію вчених і практиків щодо чіткого визначення в положеннях чинного КПК України доповнень стосовно *обов'язкової* спеціалізації слідчих суддів при розгляді питань щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів при досудовому розслідуванні відносно малолітніх і неповнолітніх, яка встановлена і діє в органах досудового розслідування, дізнання та в органах прокуратури.

Вимагає законодавчого усунення прогалини і синхронізація щодо вирівнювання прав дізнавача та керівника органу дізнання як слідчого щодо права звернення до слідчого судді з клопотанням про надання дозволу на окремі заходи забезпечення кримінального провадження і проведення окремих слідчих (розшукових) дій у положеннях ст. ст. 234, 236, 237 та 240 КПК України.

Враховуючи агресію і вимушений захід з прийняття змін і доповнень до чинного КПК України в частині тимчасового наділення повноважень слідчого судді – прокурора, то у повоєнній перспективі доцільно привести чинне національне кримінально процесуальне законодавство у відповідність до його положень до 22.02.2022 року, за умов настання миру. Таким чином, важливим завданням на сьогодні є подальше удосконалення і орієнтування чинного законодавства та судової практики відповідно до міжнародних правових актів, рішень Європейського суду з прав людини щодо питань дотримання, забезпечення і реалізації прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, усіх учасників кримінального провадження, гарантом чого виступає слідчий суддя. Втім, підняті проблемні питання не є остаточними і підлягають окремому і подальшому дослідженню, враховуючи продовження воєнного стану та діяльність слідчих суддів у повоєнній перспективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ємельянов Р. О. Правове регулювання участі адвоката-представника потерпілого в кримінальному провадженні. *Європейські перспективи*. 2020. № 3. С. 122–130.

2. Забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування : монографія / В. Г. Дрозд, А. В. Пономаренко, С. Є. Абламський та ін. ; Державний науково-дослідний інститут ; Харківський національний університет внутрішніх справ. Херсон : Видавничий дім «Гельветика». 2019. 498 с.

3. Кавун Д. Ю. Кримінально-процесуальний механізм забезпечення прав потерпілого (фізичної особи) у досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків. 2017. 214 с.

4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України (станом на 5 листопада 2024 р.). Харків : Право. 2024. 454 с.

6. Лейба О. В. Дефекти кримінального процесуального зпконодавства та засоби їх подолання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків. 2018. 244 с.

7. Місечко М. М. Проблематика оцінки слідчим суддею доказів при розгляді клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Правова позиція*. 2023. № 3 (10). С. 59–65.

8. Степанов А. Б. Ефективність правового регулювання прокурорського нагляду, відомчого та судового контролю в механізмі забезпечення своєчасного початку досудового розслідування. *Право і суспільство*. № 3. 2018. С. 285–294.

9. Степанов А. Б. Співвідношення прокурорського нагляду, відомчого та судового контролю під час досудового розслідування : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національний юридичний ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків. 2018. 235 с.

10. Туренко Д. В., Юхно О. О. Особливості досудового розслідування щодо застосування примусових заходів медичного характеру : монографія / За наук. ред. д.ю.н., професора О. О. Юхна. Харків : Факт, 2024. 223 с.

11. Шаренко С. Л. Теоретико-прикладні основи діяльності слідчого судді в кримінальному процесі : монографія. Харків : Право, 2021. 480 с.

Стаття надійшла до редакції 17.07.2025

Olena OI. ZHURAVEL

(Zlatopil City District Court of Kharkiv Region, Kharkiv, Ukraine)

Oleksandr OI. YUKHNO,

Doctor of Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

PROBLEMATIC ISSUES OF ENSURING THE POWERS OF THE INVESTIGATING JUDGE DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION UNDER MARTIAL LAW AND IN THE POST-WAR PERSPECTIVE

The article retrospectively examines the theoretical, legislative and law

enforcement issues related to ensuring by an investigating judge of the rights, freedoms and legitimate interests of a person and a citizen during pre-trial investigation, with due regard to the amendments and additions made by the legislator to his/her powers related to the military aggression against Ukraine, which determines his/her activities in the post-war perspective. Based on the above, it is noted that some of the powers of the investigating judge are temporarily vested in the prosecutor for the period of wartime and are delegated to the prosecutor in case of impossibility to exercise certain powers of the investigating judge in cases clearly defined by law. The scientific positions of scientists and representatives of national scientific schools were studied on these problematic issues, and the scientific positions on current and promising problematic issues were formed. Based on the results of the study, it was provided suggestions and recommendations on theoretical, organisational, procedural, legislative and other problematic issues and ways of their solution.

Keywords: *problematic issues, investigator, prosecutor, investigating judge, ensuring, rights, freedoms, legitimate interests, criminal proceedings, pre-trial investigation, improvement, judicial authorities, court, criminal procedure, powers, functions.*

Сергій Володимирович ІВАШКО,

кандидат юридичних наук

(Пенітенціарна академія України, м. Чернігів)

Ростислав Володимирович ШПАК

(Національна академія Служби безпеки України, м. Київ)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ ПРИ ПРОВЕДЕННІ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розглянуто нормативно-правове врегулювання та застосування принципу пропорційності при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій в умовах правового режиму воєнного стану. Авторами досліджено складову конституційного принципу верховенства права – принцип пропорційності. Звернуто увагу на важливість даного принципу як балансу при виконання завдань кримінального провадження між відверненою шкодою публічного характеру та спричиненою шкодою охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян. Обґрунтовується позиція дотримання балансу охоронюваних і порушених прав та свобод людини, оскільки доктрина кримінального процесу відразу відзначає дискусійні питання, які виникають при практичному застосуванні інституту негласних слідчих (розшукових) дій. Цей інститут передбачений законодавцем у Кримінальному процесуальному кодексі України аби максимально забезпечити практичну реалізацію завдань кримінального провадження. Зазначено, що введення в Україні правового режиму воєнного стану у зв'язку з війною російської федерації проти нашої країни, щоденна реєстрація воєнних злочинів та злочинів агресії, необхідність розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в районі ведення бойових дій, а також на тимчасово окупованих територіях – зумовили велику кількість проблемних питань, пов'язаних з кримінально-процесуальним збором законних, належних та допустимих доказів.

Ключові слова: воєнний стан, запобігання, кримінальний процес, кримінальні правопорушення, негласні слідчі (розшукові) дії, тимчасово окуповані території, протидія, права людини, принципи, принцип пропорційності, район ведення бойових дій.

Постановка проблеми. Необхідність забезпечення чіткого балансу між виконанням правоохоронними органами завдання щодо розкриття, розслідування кримінальних правопорушень та дотримання конституційних прав людини при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) було предметом наукових дискусій з самого

початку запровадження даного інституту у кримінальному процесі. Особливо актуальним це питання виникало через призму забезпечення міжнародних стандартів прав людини. Це пов'язано з тим, що ст.9 Кримінального процесуального кодексу України визначає застосування процесуального законодавства України з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Звичайно, нормативно-правове врегулювання та застосування принципу пропорційності при проведенні НСРД в умовах правового режиму воєнного стану ставить на порядок денний дослідити принцип пропорційності, оскільки від кореспондується з конституційним принципом верховенства права, і забезпечує баланс при виконання завдань кримінального провадження між відверненою шкодою публічного характеру та спричиненою шкодою охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян.

Більше того, в умовах правового режиму воєнного стану, щоденного збільшення кількості воєнних злочинів та злочинів агресії, питання забезпечення та збереження наведеного вище балансу стоїть особливо гостро, є предметом обговорення науковців та практиків у правозастосовній повсякденній діяльності.

Теоретичним підґрунтям написання статті стали праці таких вчених, зокрема О. М. Бандурка, В. Д. Берназ, Є. М. Блажівський, В. Г. Гончаренко, С. О. Гриненко, О. В. Капліна, І. М. Козьяков, В. Т. Маляренко, П. П. Михайленко, С. С. Осадчук, С. П. Погребняк, Д. Й. Никифорчук, В. Т. Нор, В. Є. Тарасенко, С. Р. Тагієв, В. М. Тертишник, Ю. О. Євтушок, О. О. Юхно та ін.

Наукові здобутки цих та інших фахівців містять низку системних положень та висновків, які безпосередньо стосуються інституту негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі, дотримання конституційних принципів у кримінальному процесі, а також принципів при практичному застосуванні інституту негласних слідчих (розшукових) дій та створюють методологічні передумови для його ефективного дослідження у реаліях сьогодення, у період правового режиму воєнного стану в нашій державі.

Метою статті є узагальнення наявних підходів до визначення та дотримання принципу пропорційності у кримінально-процесуальній доктрині як складового елемента верховенства права; запропоновано авторське бачення моделі врахування пропорційності при отриманні дозволів на проведення та фактичного проведення негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Законодавець у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) визначив завдання кримінального провадження: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до

відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура¹.

Разом з цим, законодавець серед завдань чітко вказує на необхідність охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, зазначених у ст. 3 ч. 1 п. 25 КПК України. Особливого значення набуває завдання охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД). Це пояснюється тим, що сфера застосування інституту НСРД поширюється на сферу приватного життя особи, втручання у яке вимагає неухильного дотримання вимог законодавства.

В Україні людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнається найвищою соціальною цінністю. Це визначено в Конституції України². Запровадження воєнного стану не означає автоматичного обмеження прав і гарантій громадян України, учасників кримінального провадження.

Конституція України непохитно стоїть на захисті основоположних прав і свобод людини і громадянина, навіть в умовах воєнного стану, введеного у нашій країні. При цьому, ст. 64 Основного Закону України гарантує, що права особи на судовий захист не можуть бути обмежені навіть в умовах війни. Тому, суд не може зайняти споглядацьку позицію у разі порушення конституційних, основоположних прав громадян, учасників кримінального провадження.

Це є запорукою того, що Україна буде взірцем утвердження демократії і верховенства права навіть у період у воєнного стану. Навіть у період дії особливого правового режиму воєнного стану є необхідним забезпечення правового принципу пропорційності. Потрібно відмітити, що для здійснення ефективної правозастосовної діяльності, спрямованої на виконання завдань кримінального провадження, ключову роль виконують засади, принципи здійснення кримінально-процесуальної діяльності.

Юридичний словник визначає «принципи» (франц. *principe*, від лат. *principium* – начало, основа) як основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки³.

Базові, фундаментальні принципи всієї правозастосовної діяльності законодавцем визначені в Основному Законі України. Зрозуміло, що принципи деталізовані у законодавчих та підзаконних нормативних актах нашої країни. У науці кримінального процесу під поняттям принципів

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 26.06.2025).

² Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 26.06.2025).

³ . Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 3. URL: <https://leksika.com.ua/13660616/ure/printsip> (дата звернення: 26.06.2025).

розуміють ті положення, які характеризують суть та зміст здійснення кримінального провадження, виконання його завдань, визначених у ст. 2 КПК України, про що було зазначено вище.

У кримінально-процесуальній доктрині принципи кримінального процесу поділяють за юридичною силою джерела, в якому їх закріплено на конституційні (закріплені в Основному Законі України) та спеціальні (закріплені в КПК України). Такий поділ засад процесу на конституційні та спеціальні зовсім не означає, що одні із них (конституційні) є головними, а інші (спеціальні) – другорядними. Всі принципи мають у кримінальному процесі однакову юридичну силу, а тому порушення будь-якого принципу неодмінно призведе до порушення прав і свобод учасників кримінального провадження.

Одним із конституційних принципів є верховенство права, складовим якого є принцип пропорційності. Існування принципу пропорційності знаходить своє відображення у нормах правах та їх правозастосування у конституційному, міжнародному, адміністративному, кримінально-процесуальному праві та інших галузях права.

Зупинимось окремо на цьому загальноправовому принципі, оскільки вважаємо його важливим у кримінально-процесуальній доктрині та вкрай необхідним у правозастосовній діяльності, у тому числі при дискреційних повноваженнях правоохоронних органів по обмеженню конституційних прав громадян. У межах статті дослідимо цей принцип у контексті конституційного, міжнародного та кримінально-процесуального права.

Принцип пропорційності насамперед спрямований на забезпечення правового регулювання балансу публічних інтересів держави та приватних інтересів кожного громадянина держави. Декларуючи та зазначаючи в Конституції України про обов'язок опікуватись кожним громадянином, його життям, здоров'ям, честю, гідністю, а також недоторканністю, держава гарантує, що кожне порушення прав людини, кожне кримінальне правопорушення буде розкрито та розслідуване, а права громадянина будуть поновлені. При цьому принцип пропорційності повинен сприяти балансуванню публічних і приватних інтересів, захищаючи фундаментальні, конституційні права громадян від надмірного впливу з боку правоохоронних органів. Саме це і впливає з цілком логічного аналізу розумного співвідношення завдань кримінального процесу (ст. 2 КПК України) та інституту НСРД.

С. Погребняк, досліджуючи на монографічному рівні принцип пропорційності, зазначив, що забезпечення розумного балансу приватних і публічних інтересів можна вважати оптимальним лише за умови, що обмеження, яке запроваджується, не посягає на саму сутність права і не призводить до втрати його реального змісту¹. Погоджуємось з думкою поіменованого вченого та вважаємо, що завдяки принципу пропорційності

¹ Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків: Право, 2008. 240 с.

встановлені додаткові механізми забезпечення гарантії від надмірного обмеження прав і свобод людини.

Так, у Рішенні Конституційного Суду України (Справа N 1-33/2004) від 02 листопада 2004 року зазначено, що правова держава, вважаючи покарання передусім виправним та превентивним засобом, має використовувати не надмірні, а лише необхідні і зумовлені метою заходи. Обмеження конституційних прав обвинуваченого повинно відповідати принципу пропорційності: інтереси забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та безпеки тощо можуть виправдати правові обмеження прав і свобод тільки в разі адекватності соціально обумовленим цілям¹.

У іншому Рішенні Конституційного Суду України № 3-рп/2012 від 25 січня 2012 року (справа № 1-11/2012), мова йде про те, що одним із елементів верховенства права є принцип пропорційності, який у сфері соціального захисту означає, зокрема, що заходи, передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватись на досягнення легітимної мети та мають бути співмірними з нею². Виходячи із зазначених Рішень Конституційного Суду України, принцип пропорційності означає процесуальну справедливість, при якій обмеження гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та громадянина повинен бути виправданим публічним цілям.

Як вказує з цього приводу Ю. Євтошук, принцип пропорційності, на відміну від інших загальноправових принципів, спрямований безпосередньо на визначення необхідності втручання державних органів у права та свободи осіб, ступеня такого втручання і має на меті захист прав та свобод від надмірного правообмеження³. Погоджуємось з думкою науковця про те, що даний принцип є безпосереднім при визначенні балансу між втручанням у права та свободи громадян і мети такого втручання.

Ми переконані в тому, що даний принцип також є безпосереднім і при практичному застосуванні інституту НСРД у кримінальному процесі, коли постає питання обмеження конституційних прав учасників кримінального провадження і виконання завдань провадження. Водночас принцип пропорційності (як складова панівного принципу верховенства права) не завжди враховуються судами при вирішенні у кримінальному провадженні питань, які так чи інакше пов'язані з обмеженням прав та свобод учасників кримінального провадження. Наприклад, при вирішенні питання щодо заходів забезпечення кримінального провадження. Так, мають місце випадки, коли при продовженні строків тримання під вартою суди не завжди перевіряють наявність обґрунтованих підстав для продовження запобіжного заходу. Такі рішення неодноразово піддавались критиці ЄСПЛ у

¹ Рішення Конституційного Суду України від 02 листопада 2004 року № 15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (дата звернення: 26.06.2025).

² Рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2012 від 25 січня 2012 року (справа № 1-11/2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text> (дата звернення: 26.06.2025).

³ Євтошук Ю. Принцип пропорційності у практиці Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 1. С. 90.

зв'язку з порушенням прав людини через призму недотримання у них принципу пропорційності. Аналогічно мають місце порушення даного принципу і при розгляді слідчими суддями апеляційної інстанції клопотань про проведення НСРД.

С. Осадчук прямо вказує на те, що принцип пропорційності надає достатньо великий ступінь розсуду, оскільки дозволяє судам самостійно визначати, чи є обмежувальний захід, вибраний державою, адекватним для досягнення мети¹. Погоджуємось з думкою поіменованого науковця щодо повноважень суду бути самостійним при постановленні рішень, які обмежують права та свободи громадян, та самостійно, з врахуванням принципу пропорційності, визначати ступінь та обсяг такого обмеження.

Якщо вести мову про принцип пропорційності у діяльності працівників правоохоронних органів, доцільно відмітити Кодекс поведінки посадових осіб з підтримування правопорядку, який прийнятий Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 34/169 від 17 грудня 1979 року. Кодекс визначив безпосередній зв'язок діяльності працівників правоохоронних органів по підтриманню правопорядку та застосування ними заходів примусу. Зокрема, у даному Кодексі зазначено (Стаття 2), що працівники органів правопорядку повинні поважати та захищати людську гідність, підтримувати і захищати права всіх людей,.. можуть застосовувати силу (Стаття 3) тільки у випадку крайньої необхідності і в тих межах, у яких це потрібно для виконання обов'язків².

Загальноприйнятним є розуміння про те, що принцип пропорційності є складовим елементом верховенства права як одного з основних конституційних принципів нашої країни, без існування якого, у своїх чергу, неможливим є твердження про нашу країну як про правову державу.

У законодавстві України принцип пропорційності враховується при врегулюванні питання щодо доцільності та обсягу обмеження прав і свобод громадянина, а також при легітимізації обмежень фундаментальних прав людини, чітке їх дотримання при застосуванні норми закону. Наведемо приклад цьому. Так, законодавець розуміючи правову природу обмеження громадянина при проведенні щодо нього НСРД, зазначив наступне.

Особи, конституційні права яких були тимчасово обмежені під час проведення НСРД, а також підозрюваний, його захисник мають бути письмово повідомлені прокурором або за його дорученням слідчим про таке обмеження. Конкретний час повідомлення визначається із урахуванням наявності чи відсутності загроз для досягнення мети досудового розслідування, суспільної безпеки, життя або здоров'я осіб, які причетні до проведення НСРД. Відповідне повідомлення про факт і результати НСРД повинне бути здійснене протягом дванадцяти місяців з дня припинення таких дій, але не пізніше звернення до суду з обвинувальним актом (ст.

¹ .Осадчук С. Принцип пропорційності як концептуальна засада розвитку цивільно-правових відносин. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/8885/1/2.pdf> (дата звернення: 26.06.2025).

² Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 34/169 від 17 грудня 1979 року. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_282 (дата звернення: 26.06.2025).

253)¹. Разом з тим, вважаємо за доцільне доповнення даної норми КПК України щодо випадків повідомлення про проведення НСРД у зоні проведення бойових дій, а також на тимчасово окупованих територіях, оскільки це пов'язано насамперед з безпековими питаннями учасників кримінального провадження.

У міжнародному гуманітарному праві принцип пропорційності визначається прямою заборобою дій для досягнення військових цілей, якщо при цьому можуть бути втрати серед населення, пошкодження невійськових об'єктів. Підвищення важливості принципу пропорційності у діяльності правоохоронних органів у період війни з російською федерацією пояснюється тим, що правоохоронними органами фіксуються, реєструються та розслідується велика кількість саме воєнних злочинів.

Звернемось до статистики. Так, за даними Офісу Генерального прокурора² з початку повномасштабного вторгнення російською федерацією, правоохоронними органами України обліковано та розслідується 173839 злочинів агресії та воєнних злочинів. З них 166633 – воєнні злочини (ст. 438 Кримінального кодексу України (далі за текстом – КК)), 114 – злочини агресії (ст. 437 КК), 89 – пропаганда війни (ст. 436 КК), 5003 – інші.

Окрім воєнних злочинів зареєстровано та розслідується 22720 злочинів проти національної безпеки. З них – 3200 це посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК), 4394 – державна зрада (ст. 111 КК), 10009 – колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК), 1554 – пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК), 486 – диверсія (ст. 113 КК), 3077 – інші.

Зрозумілим є те, що правоохоронці не були готові до розслідування такої кількості злочинів агресії та воєнних злочинів. Не було достатньо фахівців, методик, рекомендацій по фіксації та розслідуванню кримінальних правопорушень вказаних категорій. Звісно, не було нормативно врегульовано окремі питання здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень вказаної категорії, а також в особливих умовах – в районі ведення бойових дій та фіксація кримінальних правопорушень, вчинених на тимчасово окупованих територіях. Насамперед це стосується ускладненого процесу реєстрації кримінальних правопорушень в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (далі та текстом – ЄРДР), зміні у відповідності з КПК України процесуальних повноважень, передача функцій слідчого судді, у тому числі і апеляційної інстанції, керівнику органу прокуратури і т. д. Проведення НСРД в умовах воєнних та бойових дій являє собою складний, багатогранний процес. Це пояснюється тим, при проведенні НСРД в таких умовах на перше місце (поруч з

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 26.06.2025).

² Офіс Генерального прокурора. Статистика. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення: 26.06.2025).

важливими правовими та оперативними аспектами) постає питання безпеки. Це стосується, у першу чергу, учасників кримінального провадження.

У цьому контексті автори статті вбачають проблемне питання, яке, на їх переконання, законодавцем залишено поза увагою. Такого процесуального становище *«як особа, яка залучена до негласного співробітництва, а також до проведення НСРД»* (виділено авторами) – немає серед учасників кримінального провадження. Проведеним аналізом ст. 3 КПК України, де законодавцем наведено основні терміни кримінально-процесуального закону, не встановлено такого учасника кримінального провадження як особи, яка залучена до конфіденційного співробітництва, до проведення НСРД. Разом з тим, системним аналізом діючого КПК України встановлено, що у ст. 275 Кодексу зазначено про право залучення осіб (та наявні обмеження до цього) до проведення НСРД. Так, зазначено, що під час проведення НСРД слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення НСРД у випадках, передбачених КПК України – тобто у випадку проведення тих НСРД, які передбачені Главою 21. Щодо наявних обмежень – забороняється залучати до конфіденційного співробітництва під час проведення НСРД адвокатів, нотаріусів, медичних працівників, священнослужителів, журналістів, якщо таке конфіденційного буде пов'язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру.

Основним Законом України (ч. 3 ст. 129)¹ передбачено, що законом можуть бути визначені також інші засади судочинства. Тобто, законодавець визначив, що перелік засад здійснення правосуддя (рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; забезпечення доведеності вини; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; забезпечення обвинуваченому права на захист; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; розумні строки розгляду справи судом; забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення; обов'язковість судового рішення) може бути конкретизовано на законодавчому рівні, що відповідало б нагальним потребам держави, громадянина і не суперечило духу Основного Закону України та конституційно визначеній засадничій природі здійснення правосуддя в демократичному суспільстві. Саме тому, на переконання авторів статті, доцільно вказати принцип пропорційності у КПК України, конкретизувати його. Особливо це стосується, як ми зазначали вище, інституту НСРД. Тому вважаємо за доцільне доповнити ст. 7 КПК України «Загальні засади кримінального провадження», а саме п. 23 – принцип

¹ Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 26.06.2025).

пропорційності. Також доцільно доповнити КПК України статтею 29-1, де зазначити, що принцип пропорційності означає обмеження прав і свобод людини, яке допускається лише для виконання завдань кримінального провадження і за умов неможливості досягти цієї мети іншими засобами та спричинення меншої шкоди ніж була відвернута.

Висновки. Отже, вищевикладене створило передумови для таких висновків.

1. Потрібно бути об'єктивним: законодавство України не в повній мірі було підготовлено до адаптації його використання і застосування в період особливого правового режиму, введеного в нашій державі у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України.

2. Спроби законодавця врегулювати питання проведення окремих слідчих (розшукових) дій, НСРД дещо вплинули на стан фіксації, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень, вчинених у районі ведення бойових дій, а також на тимчасово окупованих територіях.

3. Враховуючи те, що права та свободи людини найбільше обмежуються саме при проведенні НСРД, у Главі 21 КПК України, яка регулює загальні положення НСРД, статтю 246 доцільно доповнити частиною 7, де зазначити також про неухильне врахування принципу пропорційності при обмеженні конституційних прав громадян.

4. Оскільки питання балансу між відверненою шкодою і можливим настанням негативних наслідків при виконання завдань кримінального провадження особливо гостро постає при виконанні НСРД в особливий правовий період – воєнного стану, а також при їх проведенні у районі ведення бойових дій та на тимчасово окупованих територіях, тому доцільно внести відповідні зміни для чіткої регламентації до КПК України. При цьому потрібно врахувати доктринальні засади принципу пропорційності: легітимність та доцільність завдання, відповідність мети та обмеженням прав, необхідність у їх обмеженні, а також дотримання відповідного балансу між обмеженням та метою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Євтошук Ю. Принцип пропорційності у практиці Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 1. С. 90–101.

2. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 26.06.2025).

3. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 26.06.2025).

4. Осадчук С. Принцип пропорційності як концептуальна засада розвитку цивільно-правових відносин. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/8885/1/2.pdf> (дата звернення: 26.06.2025).

5. Офіс Генерального прокурора. Статистика. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення: 26.06.2025).
6. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків: Право, 2008. 240 с.
7. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 34/169 від 17 грудня 1979 року. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_282 (дата звернення: 26.06.2025).
8. Рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2012 від 25 січня 2012 року (справа № 1-11/2012). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text__ (дата звернення: 26.06.2025).
9. Рішення Конституційного Суду України від 02 листопада 2004 року № 15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (дата звернення: 26.06.2025).
10. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 3. URL: <https://leksika.com.ua/13660616/ure/printsip> (дата звернення: 26.06.2025).

Стаття надійшла до редакції 10.07.2025

Serhii V. IVASHKO,

Candidate of Juridical Sciences

(Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine)

Rostyslav V. SHPAK,

Postgraduate Student

(National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK AND APPLICATION OF THE PRINCIPLE OF PROPORTIONALITY IN CONDUCTING COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS UNDER MARTIAL LAW

The article examines the regulatory and legal framework and the application of the principle of proportionality in conducting covert investigative (search) actions under the legal regime of martial law. The authors explore a component of the constitutional principle of the rule of law – the principle of proportionality. Attention is drawn to the importance of this principle as a balance in achieving the objectives of criminal proceedings, namely between the public harm averted and the harm caused to the legally protected rights and interests of individual citizens. The authors argue for the necessity of maintaining a balance between protected and violated human rights and freedoms, since the doctrine of criminal procedure immediately highlights the controversial issues that arise in the practical application of the institution of covert investigative (search) actions. This institution is provided for in the Criminal Procedure Code of

Ukraine in order to ensure the fullest possible realization of the tasks of criminal proceedings. It is demonstrated that since the Criminal Procedure Code of Ukraine came into force, the practice of applying the institution of covert investigative (search) actions has been established: the grounds and conditions for their conduct, the procedure for conducting them, their destruction, use as evidence in court, and the procedure for informing individuals about such actions, etc. It is noted that the introduction of the legal regime of martial law in Ukraine, due to the war initiated by the Russian Federation against our country, the daily registration of war crimes and crimes of aggression, and the need to uncover and investigate criminal offenses committed in active combat zones and temporarily occupied territories, have led to a number of problematic issues related to the criminal procedural collection of lawful, relevant, and admissible evidence. At the same time, law enforcement agencies are now faced with the urgent task of documenting and investigating each criminal offense committed by the aggressor state, in order to later provide the evidence gathered during criminal proceedings to international criminal courts. There is a pressing need to maintain a balance between fulfilling the tasks of criminal proceedings and preventing excessive interference by law enforcement in an individual's privacy. For this reason, the principle of proportionality, as a component of the rule of law, is receiving increased attention. Based on a systematic analysis of the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the authors conclude that the principle of proportionality is not explicitly or implicitly stated in the Code. Therefore, legislative changes are proposed to strengthen the rights and freedoms of individuals guaranteed by the Constitution of Ukraine and to legally oblige law enforcement agencies to ensure their practical implementation, particularly when applying the institution of covert investigative (search) actions.

Keywords: *martial law, prevention, criminal procedure, criminal offenses, covert investigative (search) actions, temporarily occupied territories, counteraction, human rights, principles, principle of proportionality, combat zone.*

Костянтин Валерійович КАРАМАН,
доктор філософії
(Ізмаїльський міськрайонний суд Одеської області,
м. Ізмаїл)

СУЧАСНА ПАРАДИГМА КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ ЦИФРОВИХ СЛІДІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті проаналізовано природу цифрових слідів як елементів інформаційного середовища, що формується внаслідок злочинної діяльності у цифровому просторі. Визначено, що цифрові сліди мають потенціал виступати в ролі криміналістично значущих джерел інформації, здатних відображати механізм учинення кримінального правопорушення, особу злочинця, обстановку події та інші обставини, що мають значення для доказування. Обґрунтовано відмінність цифрових слідів від традиційних матеріальних носіїв слідової інформації, зокрема — їхня нестабільність, нематеріальність, уразливість до зовнішнього втручання та складність фіксації. Зазначено, що такі особливості потребують адаптації існуючих криміналістичних підходів і розробки нових методик фіксації, верифікації, збереження й оцінки цифрової інформації як доказу. Окреслено коло ключових проблем нормативно-правового регулювання роботи з цифровими слідами в кримінальному процесі, серед яких — відсутність усталеного поняття електронного доказу, нечіткість критеріїв допустимості та неналежне процесуальне оформлення дій із цифровими носіями. Увага також приділяється необхідності уніфікації термінології та процедур відповідно до міжнародних стандартів, зокрема положень Будапештської конвенції та рекомендацій Ради Європи.

Ключові слова: криміналістика, слід, цифровий слід, електронний доказ, доказування, збирання доказів, цифровий простір.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси, спричинені цифровізацією усіх сфер суспільного життя, радикально змінюють не лише форму та зміст соціальних і правових взаємодій, а й детермінують нові

моделі злочинної поведінки зокрема, та протиправної діяльності в цілому. Інформаційні технології дедалі частіше стають не просто фоном, а безпосереднім інструментом учинення кримінальних правопорушень, результатом чого є поява цифрових слідів, які дедалі більше набувають значення інформаційного ресурсу криміналістичного характеру. Ці сліди, на відміну від традиційних речових доказів, існують у нестабільному віртуальному середовищі, що потребує переосмислення методів їх виявлення, фіксації, дослідження і подальшої оцінки.

У сучасних умовах більшість протиправних дій супроводжується появою електронно-фіксованих наслідків, які можуть слугувати джерелами доказової інформації у кримінальному провадженні. Однак ефективність залучення таких слідів до процесу доказування значно ускладнюється через низку чинників — зокрема, через нечіткість процесуального статусу електронного доказу, недостатню нормативну деталізацію процедур його збирання, верифікації та збереження. Вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство досі не містить усталеного понятійного апарату у цій сфері, а також не забезпечує належного рівня процесуальних гарантій при роботі з цифровими доказами.

Це породжує численні практичні труднощі у діяльності слідчих, прокурорів, суддів та адвокатів, включаючи випадки визнання електронних доказів недопустимими через порушення процедури їх збирання або автентифікації. Особливу загрозу становить вразливість електронної інформації до несанкціонованого доступу, видалення, фальсифікації, а також відсутність чіткого алгоритму криміналістичної оцінки її достовірності та релевантності.

Не менш важливим чинником, що впливає на формування сучасного підходу до цифрових слідів, є міжнародний вимір цієї проблематики. Як учасниця Будапештської конвенції, Україна взяла на себе зобов'язання адаптувати кримінально-процесуальні механізми до стандартів Ради Європи, які передбачають захист прав людини під час обробки електронної інформації, а також забезпечення її доказової сили у міждержавному правовому обміні. Крім того, прагнення інтегруватися до цифрового правового простору Європейського Союзу зумовлює потребу в концептуальному оновленні підходів до роботи з цифровими слідами у кримінальному провадженні, включаючи формування ефективної національної моделі їх криміналістичної оцінки.

За цих умов актуальним постає завдання не лише осмислення сутності та значення цифрових слідів як елементів криміналістичної характеристики злочинів, але й формування системних методичних підходів до їх практичного використання у механізмі доказування.

Мета статті — окреслити місце та оцінити криміналістичну цінність цифрових слідів у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі повсякденне життя людини невід'ємно пов'язане з цифровими технологіями та пристроями, які формують навколо неї складну і динамічну інформаційну екосистему. Ця

масштабна цифровізація створює нові виклики для кримінального провадження, адже більшість кримінальних правопорушень сьогодні супроводжуються появою цифрових слідів, а часом і повністю реалізуються у віртуальному середовищі. Відтак, цифрова криміналістика — як міждисциплінарна галузь знань і практики — відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного розслідування таких діянь.

Цифрова криміналістика спрямована на виявлення, вилучення, аналіз та збереження інформації з цифрових носіїв у спосіб, що гарантує її автентичність, цілісність і допустимість як доказу в кримінальному провадженні. Проте здійснення цих завдань значно ускладнюється низкою факторів. По-перше, це — велика кількість пристроїв із різною архітектурою, конфігурацією та форматами зберігання даних. По-друге, цифрові дані часто є фрагментарними, неструктурованими, динамічними, схильними до швидкого знищення чи модифікації.

Криміналісти сьогодні змушені працювати в умовах складного мультидисциплінарного середовища, де перетинаються знання з права, кібербезпеки, інформатики, фінансової аналітики, кримінального процесу та штучного інтелекту. У контексті транснаціональної кіберзлочинності особливу складність становить необхідність взаємодії з правовими системами різних держав і дотримання вимог екстериторіального процесуального співробітництва. Ба більше, стрімкий розвиток обчислювальної техніки, хмарних технологій і телекомунікаційних мереж постійно змінює конфігурацію слідового цифрового простору, що потребує оперативної адаптації методичних підходів.

Значна частина цифрових доказів прихована в масивах великих даних (Big Data), що потребує використання спеціалізованих аналітичних інструментів і технік візуалізації. Така ситуація вимагає від слідчих, детективів, прокурорів, судових експертів та інших осіб, які забезпечують здійснення правосуддя, не лише технічної обізнаності, але й нових способів представлення та інтерпретації цифрових доказів з урахуванням їх правового статусу, доказового потенціалу й етичних обмежень.

Водночас темпи розвитку технологій нерідко випереджають можливості адаптації закону, правозастосовної практики та судово-експертних установ. Це створює потребу у формуванні стійких механізмів міжінституційної, наукової та міжнародної співпраці. Особливої актуальності набуває питання формування політик у сфері цифрової криміналістики, що включають розвиток освітніх програм, професійної підготовки кадрів, стандартизацію процесів, а також створення технологічних рішень у тісній взаємодії між слідчими органами й розробниками цифрових продуктів.

З огляду на це, подолання викликів цифрової трансформації у сфері протидії злочинності можливе лише за умови поєднання технологічних інновацій, міждисциплінарної експертизи та системного підходу до використання цифрових доказів у кримінальному провадженні.

Попри широке використання у сфері цифрової криміналістики,

інформаційної безпеки та протидії кіберзлочинності, поняття «цифровий слід» (digital trace / digital footprint) на сьогодні не має уніфікованого визначення в міжнародно-правових актах. Натомість, у нормативних і прикладних документах авторитетних міжнародних організацій (Ради Європи, Європейського Союзу, INTERPOL, ENISA, UNODC) воно трактується як інформаційний залишок, що виникає в результаті взаємодії особи або об'єкта з цифровими технологіями та має потенційну доказову цінність.

Загальновизнаним у правничій літературі є підхід, згідно з яким цифровий слід — це будь-який фрагмент цифрової інформації, що може бути зафіксований, верифікований та використаний для встановлення обставин події, ідентифікації особи або об'єкта. До цифрових слідів відносять:

- лог-файли операційних систем та сервісів;
- метадані електронних документів;
- технічну інформацію про з'єднання (IP-адреси, MAC-адреси);
- геолокаційні дані, сліди Bluetooth або Wi-Fi-з'єднань;
- історію браузера, повідомлення у месенджерах, цифрові підписи

тощо.

У звітах Агентства ЄС з кібербезпеки цифрові сліди визначаються як залишкова або непряма інформація, що створюється під час взаємодії з електронними пристроями та може мати слідову й індикативну цінність для розслідування¹.

Подібний підхід спостерігається і в документах INTERPOL та Europol, де наголошується на інформативному потенціалі таких об'єктів, який реалізується лише за умови їх правильної ідентифікації, фіксації та аналізу².

У посібниках Ради Європи, цифрові сліди розглядаються як первинна форма цифрової інформації, що може набути статусу доказу після належної процесуальної обробки, включаючи перевірку достовірності, джерела походження та релевантності³.

Окрему увагу цифровим слідам приділяє Управління ООН з наркотиків і злочинності (UNODC), що розглядає їх як елементи цифрового середовища, залишені в результаті онлайн-активності користувачів, які мають потенційну судову значущість у контексті протидії кіберзлочинам⁴.

Щодо національного розуміння поняття «цифровий слід», то тут слід

¹ European Union Agency for Cybersecurity (ENISA). Roadmap on the cooperation between CSIRTs and law enforcement authorities. ENISA. 2019. URL: <https://www.enisa.europa.eu/publications/support-the-fight-against-cybercrime-roadmap-on-csirt-le-cooperation> (дата звернення: 14.07.2025).

² INTERPOL: Global Guidelines for Digital Forensics Laboratories, 2019. 78 с. – URL: https://www.interpol.int/content/download/13501/file/INTERPOL_DFL_GlobalGuidelinesDigitalForensics (дата звернення: 16.07.2025).

³ Guidelines on electronic evidence in civil and administrative proceedings: Guidelines and explanatory memorandum. Strasbourg: Council of Europe, 2019. 76 p. URL: <https://book.coe.int/en/legal-instruments/7958-electronic-evidence-in-civil-and-administrative-proceedings-guidelines-and-explanatory-memorandum.html> (дата звернення: 18.07.2025).

⁴ United Nations Office on Drugs and Crime. (2019). *Module 4: Key issues: Digital evidence*. Education for Justice (E4J) University Module Series: Cybercrime. URL: <https://www.unodc.org/e4j/en/cybercrime/module-4/key-issues/digital-evidence.html> (дата звернення: 18.07.2025).

наголосити на плюралізмі термінологічного апарату. Як слушно вказує Є. Є. Демидова, «у науковій літературі на сьогодні використовують, крім поняття «цифрові сліди», також «електронні сліди», «електронні (цифрові) сліди», «віртуальні сліди», «комп'ютерні сліди»¹.

На думку А. В. Коваленка, застосування терміну «електронні (цифрові) сліди» є цілком обґрунтованим, оскільки поняття «електронний» і «цифровий» у контексті слідів і доказів мають однакове значення та є тотожними за своїм сенсом². Не поглиблюючись у семантичне значення окремих термінів, ми будемо використовувати традиційний термін «цифровий слід».

Осмислення вагомості значення цифрових слідів, вважаємо за потрібне здійснити через систему їх ознак. Однією з таких є їх нематеріальна (віртуальна) природа та можливість багаторазового копіювання без втрати якості. Зокрема, цифрові зображення, відеозаписи, електронні документи можуть бути дубльовані у повному обсязі або частково змінені без жодного помітного сліду втручання, що створює як нові можливості, так і ризики в розслідуванні.

Модифікація цифрової інформації можлива завдяки широкому спектру програмного забезпечення, яке дозволяє редагувати візуальні й текстові файли. Подальшу загрозу становить розвиток технологій штучного інтелекту, який уможливорює створення високоякісних фальсифікованих матеріалів.

Окрім редагування, цифрові сліди можуть бути віддалено змінені або знищені, що часто унеможливорює їх своєчасне вилучення. У цьому контексті розрізняють два основні вектори цифрового впливу:

1. Злочинне втручання — використання шкідливого ПЗ (вірусів, троянських програм тощо) з метою зміни або знищення важливих файлів;
2. Приховування злочину — умисне редагування або видалення інформації, що становить інтерес для органів досудового розслідування.
3. Віддалений доступ до цифрових пристроїв або використання «хмарних» технологій створює можливість для керування, синхронізації та знищення інформації з будь-якої точки світу. Це значно ускладнює процес фіксації, вилучення та збереження цифрових слідів у правовому полі.

У зв'язку з цим зростає значення спеціальних знань і високої технічної кваліфікації осіб, які залучені до роботи з цифровими доказами. Недотримання технічних і процесуальних вимог при роботі з такими слідами може призвести до втрати доказової інформації або визнання її недопустимою в суді. Тому питання збереження автентичності цифрових джерел стає критичним для ефективного розслідування.

Отже, до характерних властивостей цифрових слідів належать:

¹ Демидова Є. Є. Цифрові сліди кримінального правопорушення: поняття та особливості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 4. № 85. С. 72.

² Коваленко А. В. Поняття та сутність електронних (цифрових) слідів кримінального правопорушення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2022. № 4. С. 229.

- 1) нематеріальний (цифровий) формат існування;
 - 2) виникнення внаслідок взаємодії з цифровими пристроями або інформаційними мережами;
 - 3) локалізація у віртуальному середовищі (сервери, пристрої, хмари тощо);
 - 4) можливість виявлення, фіксації та аналізу за допомогою спеціального ПЗ і обладнання;
 - 5) відтворюваність без втрати якості, у тому числі з віддаленого доступу;
 - 6) високий ризик модифікації або знищення, зокрема дистанційно.
- Ці особливості визначають унікальність цифрових слідів як об'єктів криміналістичного дослідження і потребують формування нових методичних підходів до їх обробки у межах кримінального провадження. У цьому контексті цифровий слід можна охарактеризувати як сукупність даних, що залишаються в електронному середовищі в результаті взаємодії особи з цифровими технологіями, пристроями або мережами, які можуть мати доказове значення в межах кримінального процесу.

Важливо зазначити, що цифровий слід відрізняється від цифрового доказу тим, що не є безпосередньо процесуальним джерелом доказів доти, доки не буде оброблений і верифікований відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства. Цей факт актуалізує потребу у чіткій класифікації цифрових слідів, їх методичній і процедурній стандартизації, а також розмежуванні понять у контексті національного та міжнародного кримінального процесуального права.

Таким чином, цифрові сліди виступають як криміналістично значущі носії інформації, що можуть бути трансформовані у допустимі цифрові докази в межах кримінального провадження, за умови дотримання належних процедур їх виявлення, ідентифікації, фіксації та оцінки.

Отже, сучасне бачення ролі цифрових слідів у кримінальному провадженні формується як новітня криміналістична парадигма, згідно з якою цифрові сліди розглядаються не просто як технічні артефакти, а як самостійна категорія нематеріальних інформаційних відомостей, що виникають внаслідок взаємодії людини або інших суб'єктів з цифровим середовищем і потенційно здатні відображати обставини вчинення кримінального правопорушення.

Ця парадигма має такі ключові концептуальні ознаки:

1. Визнання цифрових слідів як окремих елементів криміналістичної характеристики (зокрема в групі слідів кримінальної протиправної діяльності). Цифрові сліди розглядаються як специфічне джерело інформації, що потребує криміналістичного аналізу нарівні з традиційними матеріальними й ідеальними слідами. Їхній доказовий потенціал формується лише за умови ідентифікації, надійної фіксації, верифікації та процесуальної оцінки відповідно до норм кримінального процесуального законодавства.

2. Переорієнтація криміналістики в бік цифрової складової. У сучасних

умовах розслідування злочинів неможливе без використання інструментів цифрової криміналістики, яка інтегрує знання з інформатики, кібербезпеки, аналізу даних, штучного інтелекту, а також міжнародного та європейського права¹. Віртуальне середовище дедалі частіше стає місцем вчинення злочинів і, водночас, джерелом доказів².

3. Урахування специфічних властивостей цифрових слідів, а саме:

- нематеріальний характер та існування у цифровій формі;
- здатність до безлічі копіювань без втрати якості;
- вразливість до редагування, фальсифікації чи знищення, у тому числі з віддаленого доступу;
- розміщення в різноманітних цифрових середовищах — локальних (пристрої, носії) або віддалених (сервери, хмарні сервіси);
- необхідність спеціальних технічних знань і програмного забезпечення для виявлення, збереження та аналізу.

4. Міжнародно-правовий вимір та гармонізація правових стандартів. У зв'язку з міжнародними зобов'язаннями, зокрема участю України в Будапештській конвенції про кіберзлочинність, національна система повинна забезпечувати взаємне визнання цифрових доказів, а також готовність до транскордонного співробітництва³.

5. Необхідність законодавчої деталізації та стандартизації. Ефективне використання цифрових слідів у кримінальному процесі неможливе без чіткого нормативного регулювання, включаючи усталену термінологію, стандартизовані алгоритми дій, методичне забезпечення та правові гарантії, які мінімізують ризики втрати доказової цінності цифрових слідів.

6. Інтеграція цифрових слідів у системну модель доказування. Цифрові сліди поступово стають невід'ємною складовою механізму встановлення предмету доказування у кримінальному провадженні. Вони дозволяють ідентифікувати події, осіб, обстановку та взаємозв'язки, значно розширюючи можливості доказування на етапах досудового розслідування та судового розгляду.

Висновки. Цифрові сліди дедалі більше впливають на змістовне наповнення криміналістики як науки та практики, формуючи нову парадигму доказування в умовах цифрового середовища. Їх правова і криміналістична цінність обумовлена здатністю відображати ключові елементи кримінального правопорушення, хоча й потребує спеціалізованих

¹ Колодіна А. С., Федорова Т. С. Цифрова криміналістика: проблеми теорії і практики. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 176–180; Шевчук В. М. Цифрова криміналістика: формування та роль у забезпеченні безпекового середовища України. *Нова архітектура безпекового середовища України*: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 грудня, 2022 р.). Харків: Юрайт, 2022. С. 146–150.

² Динту В. А. Місце кіберпростору у системі обстановки злочину. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. № 2 (3). С. 72–75; Самойленко О. А. Природа кіберпростору як об'єкта криміналістичного дослідження. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. № 63 (1). С. 174–184; Вуйма А. Г. Збирання доказів в умовах цифрового простору. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки*: II міжн. наук.-практ. конф. (м. Львів, 21 лютого 2025 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2025. С. 114–115.

³ Рада Європи. *Конвенція про кіберзлочинність (Будапештська конвенція)*. Страсбург: Рада Європи, 2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575 (дата звернення: 18.07.2025).

підходів до виявлення, документування та оцінки.

Наявні виклики – як нормативні, так і технічні – потребують концептуального оновлення процесуального законодавства, гармонізації його з міжнародними стандартами та розроблення ефективних криміналістичних інструментів. Визначальним чинником є інтеграція цифрових слідів у цілісну систему криміналістичної характеристики злочинів, що дозволить підвищити ефективність досудового розслідування, забезпечити належну доказову базу та гарантувати дотримання прав учасників кримінального провадження. Таким чином, формування сучасної методології збирання, дослідження, використання й оцінки цифрових слідів є не лише теоретичним завданням, а й практичною необхідністю в умовах цифрової трансформації правової системи. Відтак сучасна парадигма криміналістичного значення цифрових слідів репрезентує інтегрований, міждисциплінарний, орієнтований на цифрову трансформацію підхід, що розглядає цифрові сліди як стратегічний доказовий ресурс, здатний за умови належної обробки перетворюватися на повноцінний доказ у кримінальному процесі. Вона ґрунтується на дотриманні як національних процесуальних норм, так і міжнародно-правових стандартів, забезпечуючи баланс між ефективністю кримінального провадження та дотриманням прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вуйма А. Г. Збирання доказів в умовах цифрового простору. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки: II міжн. наук.-практ. конф.* (м. Львів, 21 лютого 2025 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2025. С. 114-115.
2. Демидова Є. Є. Цифрові сліди кримінального правопорушення: поняття та особливості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Т. 4. № 85. С. 71-75.
3. Динту В. А. Місце кіберпростору у системі обстановки злочину. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2016. № 2 (3). С. 72–75.
4. Коваленко А. В. Поняття та сутність електронних (цифрових) слідів кримінального право-порушення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка.* 2022. № 4. С. 226–236.
5. Колодіна А. С., Федорова Т. С. Цифрова криміналістика: проблеми теорії і практики. *Київський часопис права.* 2022. № 1. С. 176–180.
6. Рада Європи. *Конвенція про кіберзлочинність (Будапештська конвенція).* Страсбург: Рада Європи, 2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575 (дата звернення: 18.07.2025).
7. Самойленко О. А. Природа кіберпростору як об'єкта криміналістичного дослідження. *Криміналістика і судова експертиза.* 2018. № 63 (1). С. 174–184.
8. Шевчук В. М. Цифрова криміналістика: формування та роль у забезпеченні безпекового середовища України. *Нова архітектура*

безпекового середовища України: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 грудня, 2022 р.). Харків: Юрайт, 2022. С. 146–150.

9. European Union Agency for Cybersecurity (ENISA). Roadmap on the cooperation between CSIRTs and law enforcement authorities. ENISA. 2019. URL: <https://www.enisa.europa.eu/publications/support-the-fight-against-cybercrime-roadmap-on-csirt-le-cooperation> (дата звернення: 14.07.2025).

10. Guidelines on electronic evidence in civil and administrative proceedings: Guidelines and explanatory memorandum. Strasbourg: Council of Europe, 2019. 76 p. URL: <https://book.coe.int/en/legal-instruments/7958-electronic-evidence-in-civil-and-administrative-proceedings-guidelines-and-explanatory-memorandum.html> (дата звернення: 18.07.2025).

11. INTERPOL: Global Guidelines for Digital Forensics Laboratories, 2019. 78 с. URL: https://www.interpol.int/content/download/13501/file/INTERPOL_DFL_Global_GuidelinesDigitalForensics (дата звернення: 16.07.2025).

12. United Nations Office on Drugs and Crime. (2019). Module 4: Key issues: Digital evidence. Education for Justice (E4J) University Module Series: Cybercrime. URL: <https://www.unodc.org/e4j/en/cybercrime/module-4/key-issues/digital-evidence.html> (дата звернення: 18.07.2025).

Стаття надійшла до редакції 30.07.2025

Kostiantyn V. KARAMAN,

Doctor of Philosophy in Political Science

(Judge of the Izmail District Court of Odessa Region, Izmail, Ukraine)

MODERN PARADIGM OF THE FORENSIC SIGNIFICANCE OF DIGITAL TRACES IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article examines the nature of digital traces as elements of the information environment created by criminal activity in the digital space. It establishes that digital traces can serve as forensically significant sources of information capable of revealing the mechanism of the crime, the identity of the offender, the circumstances of the incident, and other relevant details vital for evidence. The distinction between digital traces and traditional material carriers of trace information is clarified, particularly their instability, intangibility, susceptibility to external interference, and the difficulty of fixation. It is highlighted that these features necessitate adapting current forensic methods and developing new techniques for the fixation, verification, preservation, and evaluation of digital information as evidence. Several critical issues related to regulatory frameworks for handling digital traces in criminal proceedings are outlined, including the absence of a clear definition of electronic evidence, vague admissibility criteria, and inadequate procedural documentation of actions involving digital media. The need to unify terminology and procedures in line with international standards, especially those outlined in the Budapest Convention and the recommendations of the Council of Europe, is also emphasized.

Key words: *forensics, trace, digital trace, electronic evidence, proving, evidence collection, digital space.*

Юрій Юрійович КОВАЛЬОВ,
кандидат юридичних наук
(Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України, м. Харків)

ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ КОНТРАБАНДОЮ: КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті досліджується предмет кримінального правопорушення як ключовий елемент криміналістичної характеристики злочину контрабанди. Обґрунтовано необхідність міждисциплінарного підходу до його аналізу, що охоплює як кримінально-правову, так і криміналістичну площину. На підставі аналізу чинного законодавства та наукових джерел визначено, що предметами контрабанди можуть бути об'єкти з майновою, культурною чи іншою суспільною цінністю, які незаконно переміщуються через митний кордон України. Особливу увагу приділено характеристикам предметів контрабанди культурних цінностей, зброї, технічних засобів негласного контролю, лісоматеріалів і підакцизних товарів. Виявлено проблеми правозастосування, пов'язані з неузгодженістю нормативного визначення таких об'єктів. Запропоновано шляхи удосконалення підходів до визначення предмета злочину з метою підвищення ефективності розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, контрабанда, криміналістична характеристика, механізм злочину, предмет злочину, культурна цінність, наркотична речовина, вогнепальна зброя.

Постановка проблеми. Формування криміналістичних рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень можливе на підставі комплексного вивчення механізму злочинної діяльності. Як правило, інформаційне підґрунтя таких рекомендацій пов'язують із криміналістичною характеристикою, яку розуміють, як узагальнену інформаційну модель, що відображає систематизований опис типових криміналістично значущих ознак окремих категорій кримінальних

правопорушень, що мають важливе значення для їхнього виявлення та ефективного розслідування¹.

Криміналістична характеристика контрабанди, як вказує В. М. Шевчук, є узагальненою інформаційною конструкцією, що відображає систематизований опис типових криміналістично значущих ознак цього виду злочинів, які мають істотне значення для їх виявлення, розкриття та ефективного розслідування. До ключових структурних компонентів криміналістичної характеристики контрабанди, як правило, відносять:

- 1) предмет злочинного посягання;
- 2) способи вчинення та приховування злочину;
- 3) характерні сліди, що залишаються внаслідок його вчинення;
- 4) типову обстановку вчинення правопорушення;
- 5) криміналістично значущі особливості особи правопорушника².

Таким чином одним із ключових елементів криміналістичної характеристики є предмет кримінального правопорушення.

Дослідження предмета злочину з позицій методологічного апарату наук кримінально-правового циклу дає підстави стверджувати, що він має міждисциплінарний характер. У криміналістиці йому також приділяють вагому увагу: як правило, у контексті дослідження механізму злочину та криміналістичної характеристики кримінального правопорушення.

З урахуванням нещодавніх змін до законодавства, запроваджених Законом України від 09.12.2023 № 3513-IX, яким були внесені зміни до статей 201, 201-1, 201-3, 201-4 Кримінального кодексу України (далі – КК України) щодо криміналізації контрабанди окремих категорій товарів³, постає потреба у всебічному їх науковому аналізі, зокрема і в аналізі предмету цих кримінальних правопорушень.

Мету статті визначено як розкрити особливості криміналістичної характеристики предмету кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою.

Виклад основного матеріалу. Традиційно над дослідженням сутності предмету злочину працювали представники науки кримінального права. На сьогодні категорія предмета злочину, у контексті сучасного кримінального права, розглядається як багатоаспектне поняття, що потребує міждисциплінарного підходу до аналізу. Поняття «предмет злочину» є одним із ключових у структурі складу кримінального правопорушення, оскільки дозволяє встановити, на які конкретні блага або об'єкти було спрямоване суспільно небезпечне діяння. З огляду на зміни у соціально-

¹ Шкута О. О. Загальнотеоретичні аспекти криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. Т. 49. С. 134.

² Шевчук В. М. Розділ VIII «Розслідування контрабанди» / Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків, 2006. С. 481—537. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/PRAVO/Shepitko_Rozslid_2006.pdf (дата звернення: 20.02.2025).

³ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 18.07.2025).

економічних умовах, розвиток кримінального законодавства та зростання обсягу протиправних діянь у сфері обігу товарів, визначення юридичної природи предмета злочину набуває особливої ваги. Це зумовлює необхідність уточнення ознак предмета злочину, його відмежування від суміжних правових категорій та аналізу його функціонального значення в межах кваліфікації кримінально протиправної поведінки. Попри це, кримінальний закон не закріплює дефініцію цього поняття, що також сприяє розвитку наукових дискусій.

Науковці слушно зауважують, що одна й та сама матеріальна річ залежно від змісту складу конкретного злочину може набувати різного правового значення – фігурувати як знаряддя його вчинення, як технічний чи інший засіб, за допомогою якого реалізується злочинний намір, або як предмет посягання. Водночас у межах одного складу злочину така річ не може одномоментно поєднувати декілька із цих функціональних характеристик¹. Таким чином слушною є позиція Л. Демидової про те, що у кримінально-правовій доктрині поняття «предмет злочину» набуває різного трактування, залежно від підходів до його інтерпретації як елемента складу злочину. Його розуміння тісно пов'язане з методологією правової оцінки об'єктів зовнішнього світу, щодо яких може здійснюватися протиправний вплив. Визначення предмета злочину залежить від характеру суспільних відносин, що підлягають охороні, та специфіки діяння, яке вчиняється².

Криміналістичне осмислення категорії предмет контрабанди неможливе без урахування особливостей кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень цієї групи. На сьогодні законодавцем встановлено кримінальну відповідальність за контрабанду:

1) культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, (ст. 201 КК України);

2) лісоматеріалів і цінних порід дерев (ст. 201-1 КК України);

3) товарів (крім підакцизних товарів та електричної енергії) (ст. 201-3 КК України);

4) підакцизних товарів (ст. 201-4 КК України);

5) наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів³.

Системний аналіз положень кримінального закону дозволив вченим вказати, що предметом кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою, є будь-які об'єкти, що переміщуються через митний кордон

¹ Тельпіс М. В. Відмежування знарядь і засобів вчинення злочину від предмета злочину. *Право і суспільство*. 2019. № 3. Ч. 2. С. 197.

² Демидова Л. Майно як предмет злочину. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3. С. 275.

³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 11.02.2025).

України та мають майнову, ринкову чи іншу цінність. Сюди, як вказує Ш. Давлатов і П. Купріяненко, слід включати результати інтелектуальної діяльності, товари, послуги, роботи, тобто все, що може бути предметом цивільного обігу, продажу чи обміну. Відповідно до пункту 57 частини 1 статті 4 Митного кодексу України, поняття «товари» охоплює усі види рухомого майна (за винятком транспортних засобів комерційного призначення), а також валютні цінності, об'єкти культурної спадщини та електроенергію, що транспортується по лініях електропередачі. Тому логічно вчені намагаються осмислити запитання чому в межах статті 201-3 КК України електрична енергія виключена із предмета злочину, хоча згідно зі статтею 1 Закону України «Про ринок електричної енергії» вона прямо визнається товаром, придатним для комерційного обігу. Ще одне відкрите питання про те, чи можуть транспортні засоби некомерційного призначення визнаватися предметом контрабанди¹. Таким чином, чинна редакція кримінального закону не вирішує всі дискусійні питання, що можуть виникнути під час кримінально-правової оцінки діянь окремої особи, події тощо.

Ю. Ю. Забуга та Т. О. Михайліченко вказують, що згідно з частиною першою статті 201 Кримінального кодексу України, до предметів контрабанди належать об'єкти, що становлять підвищену суспільну небезпеку: культурні цінності, токсичні, потужнодіючі, вибухонебезпечні та радіоактивні речовини, зброя й боєприпаси (за винятком гладкоствольної мисливської зброї та сумісних із нею боєприпасів), окремі частини нарізної вогнепальної зброї, а також технічні засоби, що дають змогу приховано отримувати інформацію. У свою чергу, предметом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 201-1 КК, є деревина – зокрема цінних і рідкісних порід, необроблена деревина, а також будь-які інші види лісоматеріалів, експорт яких за межі митної території України прямо заборонений законодавством. Формулювання «а також» у цій нормі дає змогу тлумачити зазначений перелік як уточнення до більш загального поняття — заборонених до вивезення лісоматеріалів. У статті 201-3 КК України йдеться про товари (за винятком підакцизної продукції та електроенергії), які при переміщенні через митний кордон без належного контролю і в обсязі, що перевищує 5000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, визнаються предметом контрабанди. Водночас ст. 201-4 КК України окремо передбачає відповідальність за переміщення підакцизних товарів (окрім електроенергії), якщо їхня вартість становить 750 н.м.д.г. або більше. Ці об'єкти, відповідно до позиції вчених, мають між собою ієрархічний зв'язок: загальною категорією є товари, як це визначено в ст. 201-3 КК, тоді як до спеціальних категорій — або частин цілого — належать підакцизна продукція (крім електроенергії), заборонена до експорту деревина, культурні цінності, небезпечні речовини, зброя та

¹ Давлатов Ш. Б., Купріяненко П. А. Криміналізація контрабанди товарів: проблеми застосування. *Правова позиція*. 2014. № 2 (43). С. 42.

засоби негласного контролю, згадані в статтях 201, 201-1 та 201-4 КК України. Таке структурування норм дозволяє зробити висновок, що стаття 201-3 КК України виконує роль загальної норми, в якій визначено основні ознаки контрабанди товарів, тоді як статті 201, 201-1 та 201-4 є спеціальними, деталізуючи окремі види суспільно небезпечних предметів переміщення через митний кордон¹.

Водночас зауважимо, що попри активне обговорення в експертному та політичному середовищі, окремі види сировини, зокрема бурштин, так і не були охоплені кримінально-правовими нормами щодо контрабанди. Науковці, представники влади й громадські діячі неодноразово підкреслювали необхідність установлення кримінальної відповідальності за незаконне переміщення бурштину через митний кордон, з огляду на його руйнівний вплив на довкілля, національну економіку та правопорядок у сфері господарської діяльності. Втім, законодавчий орган зосередився виключно на врегулюванні питання незаконного видобутку бурштину, розглядаючи його передусім як внутрішню екологічну й соціально-економічну проблему, залишивши поза увагою транскордонний аспект².

Криміналісти також вже здійснювали спроби комплексного теоретичного осмислення предмету контрабанди. Наприклад, згідно з висновками Я. В. Фурмана, найбільш уразливими до контрабандного вивезення є ті культурні об'єкти, які становлять значну мистецьку, історичну або матеріальну цінність. До таких, зокрема, належать: нумізматичні артефакти, старовинні рукописи й рідкісні друковані видання; побутові речі художнього оформлення – зокрема, годинники та музичні інструменти; твори декоративно-ужиткового мистецтва (ікони, предмети культу, посуд); а також ексклюзивні вироби з дорогоцінних або інших металів, серед яких – статуетки, столове приладдя тощо. З позицій криміналістики, предметом контрабанди культурних цінностей є об'єкт, що має унікальні властивості, важливі для його ідентифікації та доказового значення в ході розслідування. Під культурними цінностями розуміють як одиничні речі, так і цілі зібрання (колекції), що мають художнє, історичне, наукове чи культурне значення. Ці предмети можуть зберігатися у своєму автентичному вигляді або бути елементами складніших артефактів. На відміну від звичайних рухомих речей, вони вирізняються специфічними ознаками, які зумовлюють їх індивідуальність та культурну винятковість³. Таких же висновків дійшли й інші фахівці⁴.

¹ Забуга Ю. Ю., Михайліченко Т. О. Контрабанда «по новому» або аналіз останніх законодавчих змін. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Право*. 2024. Т. 2. Вип. 81. С. 268-277. URL <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/301462/293629> (дата звернення: 13.07.2025).

² Ніколаєнко Т. Б. Криміналізація контрабанди товарів: сучасні виклики. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2024. Т. 1. № 47. С. 96–105.

³ Фурман Я. В. Основи методики розслідування контрабанди культурних цінностей: дис. ... юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. С. 62. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0410U001200> (дата звернення: 28.06.2025).

⁴ Забуга Ю. Ю., Михайліченко Т. О. Контрабанда «по новому» або аналіз останніх законодавчих змін. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Право*. 2024. Т. 2. Вип. 81. С. 268–277.

Аналіз емпіричних матеріалів дозволяє констатувати, що культурні цінності відрізняються від звичайних рухомих речей специфічними характеристиками, які дозволяють відокремити їх від інших об'єктів матеріального світу. Тому при встановленні, чи належить той чи інший предмет, що переміщується через митний кордон України, до категорії культурних або історичних цінностей, слід обов'язково враховувати час його створення (епоху, століття), спосіб виготовлення (вручну чи за допомогою механізмів), рівень збереженості, цілісність, рідкісність, художню значущість та автентичність. Як правило, упродовж 2019-2025 рр. через державний кордон України поза митним контролем або із приховуванням від митного контролю намагаються перемістити: ікони, предмети нумізматики (монети, паперові грошові знаки), прикраси, археологічні предмети побуту (кубки, вази, келихи тощо), елементи старовинного одягу, статуетки, скульптури, книги, елементи військового спорядження (накладки на списи, наконечники стріл тощо), поштові марки, викопні рештки прадавніх тварин та ін.

Доволі часто окремі суб'єкти вдають до контрабанди зброї, як вогнепальної, так і холодної¹. Це і пістолети, і пістолетні патрони, і пістолети-кулемети², саморобні гладкоствольні стріляючі пристрої³, окремі частини до нарізної вогнепальної зброї тощо. Також непоодинокими є факти контрабанди технічних засобів негласного отримання інформації⁴.

Предметом контрабанди лісоматеріалів та цінних порід дерев стають, як правило, необроблені лісоматеріали, зокрема: пиломатеріали та тверді листяні породи дерев — дуб, бук, береза, ясен, вільха тощо, та хвойні породи — сосни, смереки, ялиці.

Серед підакцизних товарів, як предмету контрабанди, переважають: продукти, які містять етиловий спирт, цигарки та інші тютюнові вироби, у тому числі замінники та тютюнові відходи, рідини для електронних сигарет. Контрабанда товарів полягає у переміщенні автомобілів, планшетів, персональних комп'ютерів, мобільні телефони, зовнішні портативні акумулятори та інші предмети дрібної побутової техніки.

Висновки. Предмет кримінального правопорушення є одним із ключових елементів криміналістичної характеристики злочину контрабанди, що має вирішальне значення для розробки ефективних методичних рекомендацій щодо його розслідування. Проведене дослідження підтвердило міждисциплінарний характер поняття «предмет злочину», що потребує не лише кримінально-правового, а й криміналістичного осмислення. На підставі аналізу чинного законодавства

¹ Вирок Комінтернівського районного суду м.Харкова від 13 грудня 2024 р. у справі № 641/6985/24. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/123743119> (дата звернення: 30.06.2025).

² Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 12.11.2024 у справі 308/17854/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122938664> (дата звернення: 29.06.2025).

³ Вирок Горохівського районного суду Волинської області від 31.07.2024 у справі № 155/542/24/ URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120713820> (дата звернення: 28.06.2025).

⁴ Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 17.12.2024 у справі №308/10954/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123797112> (дата звернення: 30.06.2025).

та наукових позицій встановлено, що предметами контрабанди визнаються різні об'єкти, які мають майнову, культурну або іншу суспільну цінність та незаконно переміщуються через митний кордон України. Під час розслідування слід урахувувати специфічні властивості таких предметів — особливо у випадках контрабанди культурних цінностей, зброї, технічних засобів негласного контролю, лісоматеріалів і підакцизних товарів. Також виявлено низку проблем, пов'язаних із неузгодженістю законодавчих положень щодо визначення переліку таких об'єктів, що ускладнює правозастосування. Запропоновано підходи до уточнення ознак предмета злочину як елемента криміналістичної характеристики контрабанди з метою підвищення ефективності виявлення та розслідування відповідних кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вирок Горохівського районного суду Волинської області від 31.07.2024 у справі № 155/542/24/ URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120713820> (дата звернення: 28.06.2025).
2. Вирок Комінтернівського районного суду м.Харкова від 13 грудня 2024 р. у справі № 641/6985/24. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/123743119> (дата звернення: 30.06.2025).
3. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 12.11.2024 у справі 308/17854/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122938664> (дата звернення: 29.06.2025).
4. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 17.12.2024 у справі №308/10954/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123797112> (дата звернення: 30.06.2025).
5. Давлатов Ш. Б., Купріяненко П. А. Криміналізація контрабанди товарів: проблеми застосування. Правова позиція. 2014. № 2 (43). С. 42.
6. Демидова Л. Майно як предмет злочину. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3. С. 267-275.
7. Забуга Ю. Ю., Михайліченко Т. О. Контрабанда «по новому» або аналіз останніх законодавчих змін. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Право*. 2024. Т. 2. Вип. 81. С. 268–277. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/301462/293629> (дата звернення: 13.07.2025).
8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 18.07.2025).
9. Ніколаєнко Т. Б. Криміналізація контрабанди товарів: сучасні виклики. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2024. Т. 1. № 47. С. 96–105.
10. Тельпіс М. В. Відмежування знарядь і засобів вчинення злочину від предмета злочину. *Право і суспільство*. 2019. № 3. Ч. 2. С. 194-200. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-2-33>.

11. Фурман Я. В. Основи методики розслідування контрабанди культурних цінностей: дис. ... юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0410U001200> (дата звернення: 28.06.2025).

12. Шевчук В. М. Розділ VIII «Розслідування контрабанди» / Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків, 2006. С. 481-537. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/PRAVO/Shepitko_Rozslid_2006.pdf (дата звернення: 20.07.2025).

13. Шкута О. О. Загальнотеоретичні аспекти криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. Т. 49. С. 132-135.

Стаття надійшла до редакції 06.07.2025

Yurii Yu. KOVALOV,

PhD in Law,

(National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute" Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

SUBJECT OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO SMUGGLING: FORENSIC CHARACTERISTICS

The article examines the subject of a criminal offense as a key element of the forensic characteristics of smuggling-related crimes. The necessity of an interdisciplinary approach to its analysis — encompassing both criminal law and forensic perspectives — is substantiated. Based on an analysis of current legislation and scholarly sources, it is established that the objects of smuggling may include items of property, cultural significance, or other forms of social value that are illegally transported across the customs border of Ukraine. Particular attention is given to the characteristics of smuggled objects such as cultural valuables, weapons, and technical means of covert surveillance, timber, and excisable goods. The article identifies law enforcement challenges arising from inconsistencies in the regulatory definitions of such objects. It proposes ways to improve approaches to defining the subject of the crime in order to enhance the effectiveness of investigating smuggling-related criminal offenses.

Keywords: *criminal offense, smuggling, forensic characteristics, crime mechanism, subject of crime, cultural value, narcotic substance, firearm.*

Оксана Петрівна ЛЯСКА,

кандидат психологічних наук, доцент

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

Павло Дмитрович ЧЕРВОНИЙ,

кандидат педагогічних наук, доцент

(Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків)

Анастасія Василівна СТРІЛЯНА

(Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків)

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

У статті розглянуто психологічні та педагогічні аспекти експертизи неповнолітніх правопорушників у кримінальних провадженнях. Проаналізовано законодавчі та методологічні засади проведення експертиз у провадженнях за участю осіб, які не досягли повноліття, з урахуванням вікових, когнітивних, соціальних та емоційних особливостей підлітків. Автори акцентують увагу на значенні міждисциплінарного підходу в роботі

фахівців (психологів, педагогів, судових експертів) з метою об'єктивного оцінювання рівня розвитку, особистісних характеристик, мотиваційних чинників та умов соціалізації неповнолітніх. Визначено основні критерії оцінки поведінки та психоемоційного стану неповнолітніх у процесі кримінального провадження. Обґрунтовано важливість індивідуального підходу до кожного випадку з урахуванням психолого-педагогічних висновків для ухвалення правосудного рішення.

Ключові слова: *неповнолітні правопорушники, кримінальне провадження, психолого-педагогічна експертиза, вікові особливості, кримінальна відповідальність, судова експертиза, індивідуальний підхід.*

Постановка наукової проблеми. Сучасні тенденції у сфері ювенальної юстиції засвідчують зростання актуальності всебічного й обґрунтованого підходу до вивчення особистості неповнолітнього правопорушника в межах кримінального провадження. Особливої ваги набуває інститут психолого-педагогічної експертизи, що дозволяє глибше зрозуміти мотивацію протиправної поведінки, особливості психоемоційного стану, рівень інтелектуального розвитку, соціального функціонування та особистісної зрілості дитини чи підлітка, який вчинив правопорушення.

На відміну від дорослих обвинувачених, неповнолітні перебувають на етапі активного психічного, соціального та морального становлення, що потребує специфічних методологічних підходів до оцінювання їхньої поведінки та відповідальності. Водночас, в українській юридичній та педагогічній практиці існує певний розрив між законодавчими нормами, які передбачають участь психологів і педагогів у кримінальному процесі, та реальним механізмом реалізації таких експертиз.

Відсутність чітких стандартів, алгоритмів та міжвідомчої взаємодії у процесі проведення психолого-педагогічної експертизи у справах за участі неповнолітніх значно ускладнює забезпечення принципу індивідуального підходу та правової справедливості. У цьому контексті постає наукова проблема – необхідність теоретичного обґрунтування й методичного удосконалення процесу психолого-педагогічної експертизи як ключового етапу оцінювання особистості неповнолітнього в системі кримінального провадження.

Таким чином, дослідження механізмів, методів та організаційних аспектів психолого-педагогічної експертизи є актуальним як у науковому, так і в практичному вимірах, оскільки сприяє розвитку гуманістичних підходів до правосуддя щодо дітей та підлітків.

Мета статті - комплексний аналіз теоретичних основ використання психолого-педагогічної експертизи неповнолітніх правопорушників у кримінальних провадженнях.

Виклад основного матеріалу На сьогодні в Україні особлива увага приділяється вдосконаленню системи кримінального провадження у справах за участю неповнолітніх, що підтверджується концепціями

реформування ювенальної юстиції та розробкою міждисциплінарних підходів до оцінювання особистості правопорушника. У цьому контексті особливого значення набуває психолого-педагогічна експертиза як засіб з'ясування обставин, що обумовили девіантну поведінку дитини, а також рівня її психічної, емоційної, моральної та інтелектуальної зрілості.

М. Бондар в своїх наукових дослідженнях підкреслює, що у випадках з неповнолітніми правопорушниками необхідно застосовувати індивідуалізований підхід, орієнтований не лише на юридичну кваліфікацію діяння, але й на виявлення його психологічної природи та педагогічних умов, у яких воно виникло. Він наголошує на тому, що особистість неповнолітнього повинна бути об'єктом глибокого міждисциплінарного вивчення, оскільки її мотивація, рівень самосвідомості та здатність до оцінки наслідків своїх дій істотно відрізняються від дорослої особи¹.

Н. Буняк акцентує увагу на тому, що одним з центральних завдань психолого-педагогічної експертизи є виявлення рівня соціальної адаптованості дитини, сформованості морально-етичних установок та наявності або відсутності здатності до усвідомлення протиправного характеру своїх дій². Вона зазначає, що лише за умови врахування цих характеристик можливе об'єктивне ухвалення судового рішення та визначення відповідної міри впливу – не лише репресивної, а й виховної.

На думку Ю. Ємець, у процесі такої експертизи важливо враховувати мікросоціальне середовище дитини: характер стосунків у родині, педагогічну занедбаність, участь у неблагополучному соціумі. Саме тому психолого-педагогічне дослідження не повинно обмежуватись індивідуальною бесідою чи тестуванням – необхідний комплексний аналіз, що передбачає спостереження, аналіз особової справи, бесіди з педагогами, батьками, працівниками правоохоронних органів³.

О. Землянська, аналізуючи практику кримінального судочинства щодо неповнолітніх, вказує на недостатню регламентацію участі педагогів і психологів у експертизах. На його думку, відсутність чітких стандартів та процедур обмежує ефективність такого дослідження і створює ризики суб'єктивізму в оцінці. Він пропонує розробити типову методiku, яка б містила алгоритм вивчення особистості неповнолітнього правопорушника з чіткими індикаторами оцінювання рівня його психічної та соціальної зрілості⁴.

Дослідження В. Коновалової вказують на необхідність розширення меж традиційної судово-психологічної експертизи шляхом введення

¹ Бондар М. Є. Проблемні питання застосування експертних методик при проведенні конкретних досліджень *Криміналістика і судова експертиза: міжвід. наук.-метод. зб.* / М-во юстиції України, Київ. н.-д. ін-т судових експертиз. Київ, 2013. Вип. 58 (1). С. 116

² Буняк Н. А. Методи дослідження судово-психологічної експертизи. Судово-психологічна експертиза. Комплексна судово-психологопсихіатрична експертиза. Психологічна експертиза : навч. посіб. Тернопіль, 2017. С. 24

³ Ємець Ю. І. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх у кримінальному провадженні: теоретичний аналіз. *Юридична психологія*. 2015. № 2. С. 214–222.

⁴ Землянська О. В. Особистість та методи її дослідження при проведенні судово-психологічної експертизи: монографія. Харків : Титул, 2007. С. 108–110.

психолого-педагогічної експертизи як окремого інституту, з визначеним статусом у кримінальному процесі, стандартами підготовки експертів та формалізованими критеріями оцінювання¹. Крім того, науковці у сфері педагогіки відзначають, що психолого-педагогічна експертиза має не лише діагностичну, а й превентивну функцію, дозволяючи вчасно виявити педагогічну занедбаність або глибокі психологічні проблеми, що можуть бути виправлені за умови своєчасного психокорекційного втручання. Саме тому, системний аналіз сучасних наукових підходів дозволяє зробити висновок, що психолого-педагогічна експертиза в кримінальних провадженнях за участі неповнолітніх є надзвичайно важливим інструментом гуманізації правосуддя, що поєднує діагностику, педагогічну оцінку та прогнозування можливостей ресоціалізації правопорушника. Її повноцінне функціонування потребує нормативного регулювання, міждисциплінарної взаємодії та спеціальної професійної підготовки експертів².

У кримінальному провадженні щодо неповнолітніх осіб особливого значення набуває застосування психолого-педагогічної експертизи, яка дозволяє об'єктивно встановити рівень їхнього психічного, інтелектуального та емоційного розвитку, здатність усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними, а також врахувати педагогічні та соціальні чинники, що вплинули на формування особистості дитини³.

Попри те, що психолого-педагогічна експертиза не виділена як окремий вид судової експертизи в КПК України, її проведення передбачене у межах загальних положень про використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Відповідно до статті 242 КПК України, експертиза призначається у разі необхідності використання спеціальних знань для встановлення фактів, що мають значення для справи⁴. У випадках, коли йдеться про неповнолітнього, такими спеціальними знаннями виступають знання у сфері дитячої психології, педагогіки, нейропсихології та суміжних дисциплін.

Процедура призначення експертизи відбувається згідно зі статтею 243 КПК, яка визначає суб'єктів, уповноважених на її ініціювання — слідчий, прокурор, слідчий суддя або суд. При цьому експертиза може бути доручена фахівцям державних судово-експертних установ (наприклад, Київського науково-дослідного інституту судових експертиз, обласних бюро судово-психологічних або судово-психіатричних експертиз). У постанові про призначення експертизи обов'язково формулюються питання, що

¹ Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : підручник. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Харків, 2008. С.83–84

² Крюкова М. А., Єлховський І. В. Судово-психологічна експертиза (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології) : навч.-метод. посіб. Одеса : Фенікс, 2021. С. 52–60.

³ Пиріг І. В. Поняття та класифікація експертних методик і проблеми їх використання в експертній практиці. *Криміналістика і судова експертиза* : міжвід. наук.-метод. зб. М-во юстиції України, Київ. н.-д. ін-т судових експертиз. Київ, 2013. Вип. 58 (1). С. 88

⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.06.2025).

підлягають дослідженню. Серед типових питань - такі: чи відповідає рівень психічного розвитку неповнолітнього його біологічному віку? Чи здатна особа повною мірою усвідомлювати значення своїх дій? Чи є ознаки педагогічної занедбаності або психологічної дезадаптації? Які особистісні або соціальні фактори могли вплинути на формування правопорушної поведінки?

Окремо слід акцентувати увагу на важливості процесуальних гарантій участі психолога чи педагога у слідчих діях. Згідно зі статтею 226 КПК України, при допиті дитини віком до 14 років (а за потреби - до 18 років) обов'язкова участь педагога або психолога. Хоча така участь не є формальною експертизою, вона створює основу для подальшого експертного дослідження особистості дитини та є невід'ємною частиною комплексного підходу до оцінки стану неповнолітнього¹.

Зміст психолого-педагогічної експертизи охоплює як дослідження загального інтелектуального рівня (за допомогою стандартних методик тестування, наприклад, шкали Векслера, тесту Равена, проєктивних методик), так і оцінку емоційної сфери, соціальних навичок, комунікативної компетентності, здатності до емпатії та рефлексії. У процесі також вивчається вплив сімейного мікросередовища, освітнього закладу, соціального оточення, можливих проявів педагогічної занедбаності або насильства, які можуть бути чинниками девіантної поведінки².

У сучасній системі кримінального правосуддя спостерігається зростаюча потреба у впровадженні міждисциплінарних підходів до розгляду справ, де фігурують неповнолітні особи. Одним із таких інструментів є психолого-педагогічна експертиза, яка, хоча і не виокремлена у вітчизняному законодавстві як окрема процесуальна форма, на практиці дедалі частіше використовується для комплексного аналізу особистості неповнолітнього в межах кримінального провадження. Її основне призначення полягає у забезпеченні належної реалізації прав дитини, насамперед права на справедливий судовий розгляд, із врахуванням індивідуальних вікових, психологічних та соціальних особливостей.

Згідно зі статтею 3 Конвенції ООН про права дитини, всі дії, що стосуються дітей, мають здійснюватися з урахуванням їхніх найкращих інтересів³. Ця норма міжнародного права вимагає від держав-учасниць, зокрема й України, впровадження процедур, які б дозволили не лише юридично обґрунтовано оцінити фактичні обставини правопорушення, а й розглянути особистісні характеристики дитини, умови її розвитку, виховання, соціального оточення. Відтак, психолого-педагогічна експертиза

¹ Пиріг І. В. Поняття та класифікація експертних методик і проблеми їх використання в експертній практиці. *Криміналістика і судова експертиза: міжвід. наук.-метод. зб. М-во юстиції України*, Київ. н.-д. ін-т судових експертиз. Київ, 2013. Вип. 58 (1). С. 87.

² Психолого-педагогічна експертиза : хрестоматія / Укладачі : С. П. Дерев'янка, Ю. В. Примак. Чернівці : Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, 2021. С. 92–100.

³ Декларація прав дитини 1959 // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2 : Д–Й. 744 с.

постає як один із механізмів забезпечення реалізації принципу найкращих інтересів дитини у кримінальному процесі.

Попри відсутність прямої законодавчої фіксації психолого-педагогічної експертизи як окремого виду, її функції частково реалізуються в рамках судової експертизи, передбаченої Кримінальним процесуальним кодексом України. Так, відповідно до статті 242 КПК, експертиза призначається у разі необхідності залучення спеціальних знань для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. У випадках, коли йдеться про участь неповнолітнього, потреба в залученні фахівців у сфері психології, педагогіки, а іноді й психіатрії, є особливо важливою¹.

Закон України «Про судову експертизу» (ч. 3 ст. 7)² передбачає можливість проведення експертиз як у державних спеціалізованих установах, так і окремими експертами. У контексті кримінальних справ щодо неповнолітніх, перед експертами можуть ставитися питання, що охоплюють:

аналіз рівня психічного розвитку дитини відповідно до її віку; оцінку здатності усвідомлювати характер своїх дій та керувати ними на момент скоєння правопорушення; вплив соціального середовища - родинного, освітнього, мікросоціального - на формування поведінкових установок; наявність ознак педагогічної занедбаності, девіантної або деструктивної поведінки, а також емоційних порушень.

Таким чином, навіть за умов відсутності окремої процесуальної регламентації, практика застосування психолого-педагогічного аналізу в експертному контексті дозволяє реалізовувати конституційні гарантії дитини на особливий захист у кримінальному провадженні (стаття 52 Конституції України, стаття 485 КПК України)³.

У національній правозастосовній практиці термін «психолого-педагогічна експертиза» фактично ототожнюється з комплексною психологічною експертизою. Остання нерідко включає аналіз педагогічних параметрів, таких як виховне середовище, рівень соціалізації, навчальні досягнення, спілкування з дорослими та однолітками⁴.

Для оцінки інтелектуального розвитку використовуються психодіагностичні методики (тести Векслера, Кетелла тощо). Досліджується структура мислення, пам'яті, уяви, емоційно-вольова сфера, морально-

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.06.2025)

² Про судову експертизу : Закон України від 25.02.2024 № 4028-XII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4038-12> (дата звернення: 27.06.2025).

³ Конституція України : Закон України 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 27.06.2025); Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (дата звернення 25.06.2025)/

⁴ Рувін О. Г. Структура та зміст експертних методик. *Криміналістика і судова експертиза*. 2013. Вип. 58 (2). С. 150.

етичні уявлення та рівень критичності¹. Особлива увага приділяється аналізу взаємодії дитини з родиною, вчителями, ровесниками, а також виявленню наявних соціальних чи поведінкових девіацій.

Разом з тим, відсутність спеціалізованих стандартів проведення саме психолого-педагогічної експертизи породжує неоднорідність судової практики, знижує її прогностичну та профілактичну ефективність. Це обумовлює потребу в нормативному та методичному унормуванні відповідного напрямку експертної діяльності².

У багатьох країнах Європи та США практика залучення психолого-педагогічної оцінки в контексті кримінального провадження щодо неповнолітніх має тривалу історію та інституційно оформлену структуру.

У США, наприклад, перед ухваленням вироку обов'язковим є проведення pre-sentencing investigation, в рамках якого вивчаються умови життя дитини, її поведінка у навчальному закладі, наявність психоемоційних травм. До оцінювання залучаються шкільні психологи, соціальні працівники, педагоги.

У Німеччині діє служба Jugendgerichtshilfe, яка готує вичерпні соціально-психолого-педагогічні звіти. Ці документи слугують підставою для формування судової позиції щодо покарання, заходів виховного чи соціального впливу.

У Франції діяльність служби Service éducatif en milieu ouvert охоплює супровід дитини на всіх етапах кримінального процесу, забезпечуючи педагогічний супровід і координацію заходів ресоціалізації.

Україна, на тлі вищезазначеного міжнародного досвіду, потребує системного вдосконалення підходів до оцінювання особистості неповнолітнього у кримінальному процесі. Насамперед ідеться про необхідність: внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України з метою закріплення психолого-педагогічної експертизи як окремого виду судової експертизи; розроблення методичних стандартів для експертів, які включали б оцінку педагогічних та соціальних чинників, що впливають на поведінку дитини; підготовку фахівців у сфері педагогічної юриспруденції та судової педагогіки; розширення повноважень та участі у провадженнях шкільних психологів, соціальних педагогів, представників служб у справах дітей.

У сучасній судовій практиці України психолого-педагогічна експертиза відіграє надзвичайно важливу роль у розгляді кримінальних справ, у яких фігурують неповнолітні особи. Цей вид експертизи дозволяє більш глибоко та комплексно оцінити особистість дитини чи підлітка, врахувати її психічний та соціальний розвиток, умови виховання, а також ті обставини, які могли вплинути на скоєння злочину. Такий підхід є

¹ Коkun О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Копаниця О. В., Герасименко М. В., Ткаченко В. В. Збірник методик діагностики лідерських якостей курсантського, сержантського та офіцерського складу : методичний посібник. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2012. 433 с.

² Рувін О. Г. Структура та зміст експертних методик. *Криміналістика і судова експертиза*. 2013. Вип. 58 (2). С. 151.

необхідним для забезпечення справедливості у кримінальному провадженні, оскільки неповнолітні, на відміну від дорослих, потребують особливого захисту й індивідуального підходу¹.

Прикладами використання психолого-педагогічної експертизи в судових рішеннях є кілька реальних справ, які демонструють, як саме цей інструмент допомагає суддям об'єктивно оцінити ситуацію та прийняти виважене рішення.

Так, у справі № 473/176/23, розглянутій Вознесенським міськрайонним судом Миколаївської області в лютому 2023 року, йшлося про неповнолітнього, який обвинувачувався у вчиненні тяжкого злочину². Суд, розглядаючи матеріали справи, врахував психолого-педагогічну експертизу, яка надала детальну характеристику рівня психічного розвитку обвинуваченого, його здатності усвідомлювати та контролювати свої дії в момент скоєння злочину, а також вплив сімейного і соціального середовища. Завдяки цьому суд зміг прийняти рішення, яке враховувало не лише юридичний аспект правопорушення, а й особливості неповнолітнього, що є надзвичайно важливим для гуманного та справедливого покарання.

Інший приклад - справа № 751/9564/23, де суд у січні 2024 року розглядав питання про неповнолітнього, обвинуваченого у вчиненні нетяжкого злочину³. Тут також було призначено психолого-педагогічну експертизу, яка включала оцінку рівня морального та етичного розвитку дитини, особливостей її поведінки та взаємовідносин з оточенням. Висновки експертів свідчили про щире розкаяння та позитивну соціальну адаптацію обвинуваченого, що дало підстави суду застосувати примусові виховні заходи замість суворого покарання. Це рішення відображає сучасний гуманістичний підхід до роботи з дітьми, які опинилися у конфлікті з законом.

У справі № 152/539/22, розглянутій у квітні 2023 року, психолого-педагогічна експертиза допомогла суду краще зрозуміти обставини виховання та соціального середовища неповнолітніх обвинувачених. Експерти з психології та педагогіки детально дослідили інтелектуальний розвиток, емоційну сферу, рівень соціальної адаптації та можливі девіації у поведінці, що суттєво вплинуло на оцінку мотивів і характеру скоєного правопорушення⁴. Такий комплексний підхід дозволяє уникнути односторонніх рішень і сприяє індивідуалізації покарання, що враховує потреби та

¹ Пиріг І. В. *Поняття та класифікація експертних методик і проблеми їх використання в експертній практиці. Криміналістика і судова експертиза: міжсвід. наук.-метод. зб. М-во юстиції України, Київ, н.-д. ін-т судових експертиз. Київ, 2013. Вип. 58 (1). С. 87.*

² Вирок від 15.02.2023 по справі № 473/176/23 Вознесенський міськрайонний суд Миколаївської області. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/108978573?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 30.06.2025).

³ Вирок від 31.01.2024 по справі 751/9564/23. Носівський районний суд Чернігівської області. URL: https://opendatobot.ua/court/116780294-744468e020a120fe4da64fde026e18e5?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 30.06.2025).

⁴ Вирок від 11.04.2023 по справі 152/539/22. Шаргородський районний суд Вінницької області. URL: https://opendatobot.ua/court/110136871-4e81193e0acfbfd3f20b48c20077e51?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 30.06.2025).

інтереси неповнолітнього.

Аналогічна практика була зафіксована у справі № 314/1760/19, де суд, опираючись на результати психологічного обстеження, встановив, що причинами злочину стала імпульсивність неповнолітнього та недостатній розвиток його критичного мислення¹. Завдяки цьому суд зміг не лише визначити міру відповідальності, а й рекомендувати заходи, спрямовані на корекцію поведінки та соціальну реінтеграцію.

Також варто згадати ухвалу суду у справі № 236/151/20, де за ініціативою суду було призначено комплексну амбулаторну психолого-психіатричну експертизу для виявлення глибинних причин, що спонукали неповнолітнього до вчинення правопорушення². Такий підхід дозволяє не лише встановити юридичні факти, а й знайти шляхи подальшої профілактики рецидиву та сприяти соціальному відновленню дитини.

Загалом ці приклади свідчать про те, що психолого-педагогічна експертиза в кримінальному процесі щодо неповнолітніх є не просто формальним дослідженням, а ключовим елементом, який допомагає правосуддю враховувати особливості розвитку, виховання і соціального середовища дітей. Вона сприяє гуманізації кримінального процесу, забезпеченню прав дитини та підвищенню ефективності заходів виховного характеру, що, в свою чергу, зменшує ризики повторного скоєння злочинів.

Водночас, аналіз судової практики показує, що використання психолого-педагогічної експертизи в Україні ще потребує системного підходу і вдосконалення нормативно-правової бази, стандартизації методик та підготовки фахівців. Лише таким чином можна забезпечити рівномірне та якісне застосування цього важливого інструменту у справах щодо неповнолітніх, що позитивно вплине на формування справедливої та гуманної системи кримінальної відповідальності для дітей і підлітків.

Висновки. Системне впровадження психолого-педагогічної експертизи в кримінальне провадження щодо неповнолітніх є нагальною потребою для України. Незважаючи на відсутність її офіційного визнання в законодавстві, елементи такої експертизи вже застосовуються, що свідчить про розуміння важливості врахування індивідуальних особливостей дитини для справедливого правосуддя. Міжнародний досвід підтверджує ефективність комплексного підходу, що дозволяє не лише карати, а й допомагати дитині інтегруватися в суспільство. Для подальшого гуманізації правосуддя та захисту прав дітей необхідно офіційно закріпити психолого-педагогічну експертизу в законодавстві, розробити чіткі методичні рекомендації з педагогічним компонентом та підготувати кваліфікованих фахівців. Це забезпечить не лише технічне вдосконалення процесу, але й

¹ Вирок № 96522154, 26.04.2021. Комунаський районний суд м. Запоріжжя. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/96522154/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 30.06.2025).

² Ухвала суду від 17.02.2020 по справі № 236/151/20. Краснолиманський міський суд Донецької області. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87687251?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 30.06.2025).

сприятиме побудові системи, орієнтованої на розуміння, підтримку та корекцію, надаючи дитині шанс на повернення до нормального життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар М. Є. Проблемні питання застосування експертних методик при проведенні конкретних досліджень. *Криміналістика и судовая экспертиза*: міжвід. наук.-метод. зб. / М-во юстиції України, Київ. н.-д. ін-т судових експертиз. Київ, 2013. Вип. 58 (1). С. 116–124.
2. Буняк Н. А. Методи дослідження судово-психологічної експертизи. Судово-психологічна експертиза. Комплексна судово-психологопсихіатрична експертиза. Психологічна експертиза : навч. посіб. Тернопіль, 2017. 150 с.
3. Вирок № 96522154, 26.04.2021, Комунарський районний суд м. Запоріжжя. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/96522154/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 30.06.2025)
4. Вирок від 11.04.2023 по справі 152/539/22. Шаргородський районний суд Вінницької області. URL: https://opendatabot.ua/court/110136871-54e81193e0acbfd3f20b48c20077e51?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 30.06.2025).
5. Вирок від 15.02.2023 по справі № 473/176/23. Вознесенський міськрайонний суд Миколаївської області URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/108978573?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 30.06.2025).
6. Вирок від 31.01.2024 по справі 751/9564/23. Носівський районний суд Чернігівської області. URL: https://opendatabot.ua/court/116780294-744468e020a120fe4da64fde026e18e5?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 30.06.2025).
7. Декларація прав дитини 1959 // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2 : Д–Й. 744 с.
8. Ємець Ю. І. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх у кримінальному провадженні: теоретичний аналіз. *Юридична психологія*. 2015. № 2. С. 214–222.
9. Землянська О. В. Особистість та методи її дослідження при проведенні судово-психологічної експертизи : монографія. Харків : Титул, 2007. С. 108–110.
10. Коkun О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Копаниця О. В., Герасименко М. В., Ткаченко В. В. Збірник методик діагностики лідерських якостей курсантського, сержантського та офіцерського складу: методичний посібник. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2012. 433 с

11. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : підручник. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Харків, 2008. С. 83–84.
12. Конституція України : Закон України 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення 27.06.2025).
13. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (дата звернення 25.06.2025).
14. Крюкова М. А., Єлховський І. В. Судово-психологічна експертиза (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології): навч.-метод. посіб. Одеса : Фенікс, 2021. С. 52–60.
15. Макарова О. П. Тактика залучення спеціаліста до допиту. *Архів кримінології та судових наук*. 2024. №. 1 (9). С.136–146.
16. Пиріг І. В. Поняття та класифікація експертних методик і проблеми їх використання в експертній практиці. *Криміналістика і судова експертиза*. 2013. Вип. 58 (1). С. 87–88.
17. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.2024 № 4028-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4038-12> (дата звернення 27.06.2025)
18. Психолого-педагогічна експертиза : хрестоматія / Укладачі : С. П. Дерев'янка, Ю. В. Примак. Чернігів : Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, 2021. С. 92–100.
19. Рувін О. Г. Структура та зміст експертних методик. *Криміналістика і судова експертиза*. 2013. Вип. 58 (2). С. 150–151.
20. Ухвала суду від 17.02.2020 по справі № 236/151/20. Краснолиманський міський суд Донецької області. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87687251?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 30.06.2025).

Стаття надійшла до редакції 16.07.2025

Oksana P. LYASKA,

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor
(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Pavlo D. CHERVONYI,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Anastasia V. STRILIANA,

Higher Education Applicant
(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASSESSMENT OF JUVENILE OFFENDERS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article examines the psychological and pedagogical aspects of assessing juvenile offenders within the framework of criminal proceedings. It analyzes the legislative and methodological foundations for conducting expert evaluations in cases involving individuals under the age of majority, taking into account the age-related, cognitive, social, and emotional characteristics of adolescents. The author emphasizes the importance of an interdisciplinary approach in the work of professionals—psychologists, educators, and forensic experts—in order to objectively assess developmental levels, personality traits, motivational factors, and conditions of socialization of minors. The article outlines the main criteria for evaluating the behavior and psycho-emotional state of juveniles during the criminal process. The importance of an individualized approach in each case, based on psychological and pedagogical conclusions, is substantiated as essential for the delivery of fair judicial decisions.

Keywords: *juvenile offenders, criminal proceedings, psychological and pedagogical assessment, forensic psychological evaluation, age-specific characteristics, criminal responsibility, forensic expertise, individualized approach.*

Олена Павлівна МАКАРОВА,

кандидат психологічних наук, доцент

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА ЕТАПІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ І КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті здійснено комплексне дослідження процесуальних гарантій як ключового інструменту забезпечення прав і свобод осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Основну увагу зосереджено на уточненні змісту та правової природи поняття «процесуальні гарантії». Розкрито проблемні аспекти реалізації прав учасників досудового розслідування, з урахуванням сучасної правозастосовної практики. Проведено аналіз існуючих наукових підходів до трактування кримінально-процесуальних гарантій, виділено їх сутнісні ознаки. Окрему увагу приділено ролі криміналістики у забезпеченні реалізації процесуальних прав на досудовій стадії. Зокрема, акцент зроблено на значенні криміналістичної тактики при проведенні слідчих (розшукових) дій, які потребують неухильного дотримання прав підозрюваних, потерпілих, свідків та інших учасників провадження. Розглянуто криміналістичні рекомендації щодо документування слідчих дій, застосування спеціальних знань, а також запобігання порушенням процесуальної форми. Обґрунтовано, що впровадження криміналістичних засобів і методів дозволяє не лише ефективно розкривати злочини, а й гарантувати дотримання правових стандартів у кримінальному процесі, зокрема - у межах забезпечення процесуальних гарантій.

Ключові слова: процесуальні гарантії, кримінальний процес, досудове розслідування, учасники кримінального провадження, криміналістика, процесуальна форма, правовий статус, слідча дія, доказування.

Постановка наукової проблеми У контексті формування правової держави пріоритетним завданням сучасного кримінального судочинства є гарантування захисту основоположних прав і свобод людини, зокрема права

на життя, здоров'я, гідність, честь, безпеку та недоторканність. Ці цінності визнаються в Україні найвищими соціально-правовими орієнтирами, і саме на їх захист має бути спрямована діяльність як правозастосовних органів, так і наукової спільноти.

Оновлений Кримінальний процесуальний кодекс України від 2012 року став важливою віхою в реформуванні національного кримінального судочинства. Його положення орієнтовані на імплементацію європейських демократичних стандартів, зокрема щодо посилення правового статусу учасників кримінального провадження, розширення інструментів судового контролю, а також зміцнення системи процесуальних гарантій, насамперед на досудовій стадії. Запроваджені законодавчі новації заклали підґрунтя для формування збалансованого механізму ухвалення законних, обґрунтованих та неупереджених судових рішень. У цьому зв'язку особливої актуальності набуває питання належної реалізації процесуальних прав учасників кримінального провадження саме на етапі досудового розслідування - стадії, що характеризується підвищеними ризиками зловживань з боку правоохоронних органів, процесуальних помилок, а також порушень принципів змагальності, рівності сторін та гарантій прав людини.

З огляду на це, забезпечення процесуальних прав на досудовій стадії розслідування має не лише правове, а й виразне криміналістичне значення. Із позицій криміналістики реалізація процесуальних гарантій тісно пов'язана з дотриманням науково обґрунтованих методів і тактичних прийомів при проведенні слідчих (розшукових) дій, фіксації доказової інформації, а також із суворим дотриманням вимог процесуальної форми. Успішне застосування криміналістичних знань сприяє не лише ефективному збиранню та перевірці доказів, але й забезпеченню недопущення порушень прав осіб, залучених до кримінального провадження. Криміналістичне забезпечення процесуальних прав передбачає впровадження методик, що ґрунтуються на досягненнях науки – зокрема, під час допиту, обшуку, огляду місця події, призначення судових експертиз, вилучення речових доказів тощо. Водночас недотримання таких методик або порушення процесуальних стандартів під час проведення слідчих (розшукових) дій може спричинити не лише втрату доказової цінності отриманої інформації, а й істотне порушення прав та законних інтересів підозрюваних, потерпілих, свідків та інших учасників процесу.

Метою статті є всебічне дослідження теоретико-правових та криміналістичних засад забезпечення процесуальних прав учасників кримінального провадження на стадії досудового розслідування, з акцентом на визначення сутності процесуальних гарантій, аналіз сучасного нормативно-правового регулювання та виявлення ролі криміналістичних засобів і методів у забезпеченні законності, ефективності та справедливості кримінального процесу на цьому етапі.

Виклад основного матеріалу Початок дослідження проблематики забезпечення прав та свобод учасників кримінального провадження вимагає чіткого визначення й осмислення змісту базового терміну –

«процесуальні гарантії». Це поняття відіграє ключову роль у формуванні засад правового механізму, що забезпечує дотримання правового статусу осіб у межах кримінального процесу. Етимологічно слово «гарантія» походить від французького *garantie* і означає обов'язок або засіб, що забезпечує виконання певного зобов'язання, а в юридичному значенні – сукупність умов, норм та інструментів, які запобігають порушенню прав особи¹. У контексті кримінального провадження процесуальні гарантії становлять правові механізми, які забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод особи на всіх стадіях процесу, зокрема на досудовому етапі, що є особливо вразливим до порушень з боку органів слідства. Їх зміст включає як матеріальні, так і процедурні елементи, які забезпечують належну правову поведінку уповноважених суб'єктів та ефективне відновлення порушених прав. З огляду на криміналістичний аспект, процесуальні гарантії мають бути не лише правовими нормами, а й інструментами практичного застосування криміналістичних знань у процесі здійснення слідчих (розшукових) дій. Вони включають стандарти документування, використання спеціальних методик допиту, обшуку, огляду місця події, експертного забезпечення, що ґрунтуються на принципах науковості, об'єктивності та допустимості доказів. Таким чином, криміналістика не лише сприяє ефективному розслідуванню, а й відіграє суттєву роль у дотриманні процесуальних гарантій як складника правової безпеки особи.

Під «гарантією» розглядають як будь-який засіб, що сприяє досягненню певного результату або забезпечує стабільність конкретного стану. Водночас автор акцентує на відносності цього поняття, оскільки в різних контекстах одне й те саме явище може мати як гарантійну природу, так і її не мати. Ця динамічність терміну потребує конкретизації у правовому полі².

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови юридичні гарантії тлумачиться як законодавчо визначені способи охорони прав громадян та механізми їх реалізації³.

У кримінальному процесі юридичні гарантії трансформуються у процесуальні, які мають особливе значення на стадії досудового розслідування, коли права осіб є найбільш уразливими до обмеження. Саме тут виникає потреба у поєднанні правових і криміналістичних підходів до розуміння сутності гарантій. У криміналістиці процесуальні гарантії розглядаються не лише як норми, що регламентують дії слідчого чи прокурора, але й як система тактичних, методичних і технічних засобів, спрямованих на забезпечення законності, достовірності доказів і недопущення порушень прав особи. Застосування науково обґрунтованих криміналістичних методик під час проведення допитів, обшуків, оглядів

¹ Словник української мови / відп. ред. П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. Київ : Наукова думка, 1971. С. 332.

² Никоненко М. Я. Кримінально-процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи, яка підозрюється у вчиненні злочину : дис. ... канд. юр. Наук : спец. 12.00.09. Київ, 2007. С. 112.

³ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун». 2005. С. 216.

місця події, вилучення речових доказів та інших слідчих (розшукових) дій є невід'ємною частиною реалізації процесуальних гарантій. Дотримання цих методик не лише забезпечує отримання належних і допустимих доказів, а й виступає запобіжником проти зловживань процесуальними повноваженнями, сприяючи збереженню балансу між інтересами слідства та правами учасників провадження.

У межах сучасної наукової доктрини кримінального процесу поняття *процесуальних гарантій* трактується як складне і багатогранне явище, що виконує системоутворюючу функцію в механізмі забезпечення прав і свобод осіб, залучених до кримінального провадження, зокрема на досудовому етапі, який вважається найбільш уразливим щодо можливих зловживань з боку органів досудового розслідування.

Так, на думку таких дослідників, як В. Молдован та Р. Кацавець, процесуальні гарантії - це законодавчо закріплені норми, що покликані забезпечувати реалізацію завдань кримінального судочинства шляхом надання учасникам провадження визначених процесуальних прав та покладання на уповноважені державні органи обов'язків із їх забезпечення¹.

З позиції криміналістики, процесуальні гарантії не обмежуються лише нормативним наповненням, а передбачають також застосування ефективних науково обґрунтованих засобів і методів, які забезпечують законне й об'єктивне провадження слідчих (розшукових) дій. Це включає обов'язкове дотримання криміналістичних стандартів при проведенні допиту, обшуку, огляду місця події, а також належне використання технічних і експертних засобів фіксації доказової інформації. Таким чином, процесуальні гарантії в умовах сучасної моделі кримінального провадження - це не лише правові приписи, а й ефективний інструментарій криміналістичного забезпечення досудового розслідування, який спрямований на забезпечення правової визначеності, недопущення незаконного втручання в права особи та створення умов для формування об'єктивної доказової бази.

Отже, на основі узагальненого теоретико-правового та криміналістичного аналізу, *процесуальні гарантії* доцільно визначати як комплекс нормативно закріплених і практично реалізованих засобів, що забезпечують дотримання, реалізацію та ефективний захист прав і свобод учасників кримінального провадження, передусім на досудовому етапі. Вони охоплюють як *юридичні механізми*, що закріплюють обов'язкові для виконання норми поведінки уповноважених суб'єктів, так і *криміналістичні засоби*, які сприяють належному процесуальному оформленню та фіксації доказової інформації, запобігаючи процесуальним зловживанням.

Процесуальні гарантії в цьому розумінні – це не лише формально-правові приписи, а й *практичні інструменти*, які базуються на досягненнях криміналістичної науки: методики проведення слідчих дій, стандарти

¹ Молдован В. В., Кацавець Р. С. Кримінальний процес України. Практикум : навч. посіб. Київ : Алерта, 2006. С. 94.

документування, правила поведінки з доказами, тактичні прийоми, що забезпечують не лише ефективність розслідування, але й дотримання правового статусу особи. У поєднанні теоретичних засад і криміналістичного забезпечення такі гарантії формують реальний механізм захисту прав і свобод у кримінальному процесі, знижують ризики незаконного переслідування та підвищують якість доказового процесу.

На нашу думку варто виділити чотири основні види процесуальних гарантій: нормативно-правові гарантії; інституційні гарантії; криміналістичні гарантії; процедурно-технічні гарантії.

Нормативно-правові гарантії – це фундаментальні гарантії, що містяться в нормах Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, міжнародно-правових актах (Європейська конвенція з прав людини тощо). До них належать: право на правову допомогу, презумпція невинуватості, право не свідчити проти себе, право на захист, змагальність сторін. Наявність чітко визначених норм є основою для формування механізмів реалізації інших гарантій.

Інституційні гарантії. Цей вид гарантій пов'язаний з діяльністю процесуальних суб'єктів – слідчих, прокурорів, слідчих суддів, захисників. Їхня процесуальна незалежність, наявність професійної підготовки, контроль за дотриманням прав учасників провадження, а також можливість оскарження дій уповноважених осіб слугують механізмами, що стримують можливі зловживання владою. Важливою тут є роль захисника, як ключового гаранта реалізації прав підозрюваного чи обвинуваченого.

Криміналістичні гарантії. Цей вид гарантій передбачає впровадження у практику досудового розслідування сучасних криміналістичних знань, методик і засобів, що забезпечують об'єктивність, повноту та достовірність збирання доказів без порушення прав особи. Зокрема, мова йде про: застосування науково обґрунтованих методів проведення допитів (із урахуванням психологічних особливостей допитуваного); дотримання методичних правил проведення слідчих (розшукових) дій (обшуків, оглядів, впізнань, експертиз); забезпечення фіксації доказів із застосуванням відео- та аудіозапису, цифрових технологій; уникнення недопустимих способів одержання доказів, зокрема через катування чи психологічний тиск.

Процедурно-технічні гарантії – це механізми, що забезпечують правильне документування, реєстрацію та контроль за процесуальними діями. Сюди входить: обов'язкове внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; забезпечення доступу сторін до матеріалів справи; фіксація всіх дій у протоколах з дотриманням криміналістичних вимог до їх складання; дотримання процесуальних строків.

Визначені види процесуальних гарантій відіграють визначальну роль у забезпеченні законності та впорядкованості діяльності органів досудового розслідування, прокурора, суду та інших учасників кримінального провадження. Вони є нормативною основою функціонування всіх суб'єктів кримінального процесу та має бути чітко врегульована положеннями кримінального процесуального законодавства.

З точки зору криміналістики, кримінально-процесуальна форма є каркасом, у межах якого застосовуються науково обґрунтовані методики встановлення істини. Такі методики охоплюють техніко-криміналістичне документування, використання криміналістичних версій, логічного аналізу доказів, а також тактичних прийомів допиту, обшуку та інших слідчих (розшукових) дій. Порушення вимог процесуальної форми, особливо в частині фіксації доказів, може призвести до визнання дій незаконними, а здобутої інформації – недопустимою у суді, що безпосередньо впливає на долю кримінального провадження. З урахуванням криміналістичного аспекту, ефективність реалізації процесуальних гарантій значною мірою залежить від професіоналізму та тактичної підготовки зазначених суб'єктів, їхнього вміння застосовувати спеціальні знання, методики та технічні засоби при фіксації доказової інформації. Криміналістика, таким чином, виступає не лише допоміжною дисципліною, а й важливим інструментом у побудові процесуальної гарантії, орієнтованої на дотримання прав особи¹.

Отже, охорона прав учасників кримінального провадження має розглядатися не лише як юридична норма, а як практично орієнтована система дій, спрямованих на забезпечення правової безпеки особи у межах закону та відповідно до стандартів справедливого судочинства.

У сучасному розумінні кримінально-процесуальні гарантії слід трактувати як сукупність юридичних і організаційно-правових засобів, закріплених у нормах кримінального процесуального права, які покликані забезпечити досягнення основної мети кримінального провадження – ефективний захист прав, свобод та законних інтересів учасників, особливо тих, хто підозрюється або обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення. Ці гарантії функціонують як системний механізм, який регламентує порядок здійснення процесуальних дій, формує межі дискреційних повноважень суб'єктів розслідування та створює умови для реалізації принципу верховенства права в досудовій стадії. З позицій криміналістики, гарантії процесуального характеру набувають додаткового значення, оскільки вони сприяють належному застосуванню криміналістичних методик, засобів фіксації доказів, тактичних прийомів та спеціальних знань у межах слідчих (розшукових) дій².

Таким чином, кримінально-процесуальні гарантії не лише забезпечують юридичну захищеність учасників провадження, а й є важливим інструментом криміналістичного забезпечення процесу доказування, що передбачає точне дотримання процедури, достовірність зібраної інформації та недопущення її спотворення або втрати.

На думку В. Трофименка, кримінально-процесуальні гарантії становлять невід'ємний елемент правового статусу особи, адже саме

¹ Husieva V., Kryvoruchko L., Pylyp V., Makarova O., Shynkarenko I. The Offender and the Theory of Legal Personality: International and Ukrainian Contexts. *Amazonia Investiga*, 2024. №13 (73). P. 193–200.

² Шпотаківська О. В. Процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи в кримінальному судочинстві // Захист прав, свобод і законних інтересів громадян України в процесі правоохоронної діяльності : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 27 квіт. 2001 р.). Донецьк, 2001. С. 585–587.

завдяки цілісній системі таких гарантій стає можливою реальна імплементація конституційних прав, свобод і обов'язків людини та громадянина в умовах кримінального провадження. Їх призначення полягає не лише у юридичному захисті особи, а й у забезпеченні сталого та правомірного функціонування ключових інститутів кримінального процесу¹. Система процесуальних гарантій виконує ще й функцію практичного інструменту, що сприяє ефективному використанню криміналістичних знань у межах досудового розслідування. Це передбачає не лише дотримання правових меж під час проведення слідчих (розшукових) дій, але й забезпечення їх доказового значення через суворе дотримання процесуальної форми, методичну точність фіксації, а також використання спеціальних криміналістичних прийомів.

Отже, ефективна реалізація завдань кримінального провадження вимагає чітко структурованої системи процесуальних механізмів, які не лише забезпечують досягнення цілей кримінального судочинства, але й слугують надійним щитом для захисту прав і законних інтересів його учасників. Цю функцію покладено на комплекс процесуальних гарантій, які мають як правову, так і криміналістичну природу. З одного боку, вони спрямовані на утвердження принципів законності, змагальності та презумпції невинуватості, а з іншого – створюють основу для методично правильного, доказово обґрунтованого та об'єктивного розслідування.

Аналіз наукових підходів до розуміння сутності кримінально-процесуальних гарантій дозволяє виокремити низку ключових ознак, спільних для більшості авторських позицій. Зокрема, до таких ознак можна віднести: закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві; правову обумовленість способів і засобів реалізації; спрямованість на охорону прав і законних інтересів осіб, залучених у процес; функціональну орієнтацію на забезпечення належного та результативного провадження у кримінальних справах.

З позицій криміналістики процесуальні гарантії відіграють роль умов, які забезпечують неупереджене збирання, перевірку та оцінку доказів із дотриманням процедурних стандартів. Їх наявність уможливлює реалізацію на практиці криміналістичних принципів достовірності, об'єктивності, доказовості, недопущення фальсифікації та використання недопустимих методів впливу.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що ефективне забезпечення процесуальних прав учасників кримінального провадження на етапі досудового розслідування є ключовим елементом реалізації принципів законності, справедливості та захисту прав людини в умовах демократичної правової держави. Система процесуальних гарантій виконує не лише правозахисну, а й функціональну роль, забезпечуючи

¹ Трофименко В. М. Кримінально-процесуальні гарантії особистості в стадії судового розгляду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2000. С. 72.

належне виконання завдань кримінального судочинства та досягнення його мети.

Процесуальні гарантії мають чітке правове закріплення, але набувають практичної реалізації саме через криміналістичні механізми - методи виявлення, фіксації, дослідження та оцінки доказів, а також через дотримання процесуального порядку проведення слідчих (розшукових) дій. Тому криміналістичні аспекти забезпечення прав учасників кримінального провадження є невід'ємною складовою сучасної правозастосовної практики.

Отже, комплексне врахування теоретико-правових положень і криміналістичних підходів дозволяє не лише гарантувати дотримання прав учасників кримінального провадження, але й підвищити ефективність досудового розслідування як важливої стадії кримінального процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун». 2005. 1728 с.
2. Молдован В. В., Кацавець Р. С. Кримінальний процес України. Практикум : навч. посіб. Київ : Алерта, 2006. 297 с.
3. Никоненко М. Я. Кримінально-процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи, яка підозрюється у вчиненні злочину : дис. ... канд. юр. Наук : спец. 12.00.09. Київ, 2007. 261 с.
4. Словник української мови / відп. ред. П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. Київ : Наукова думка, 1971. 732 с.
5. Трофименко В. М. Кримінально-процесуальні гарантії особистості в стадії судового розгляду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2000. 188 с.
6. Шпотаківська О. В. Процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи в кримінальному судочинстві // Захист прав, свобод і законних інтересів громадян України в процесі правоохоронної діяльності : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 27 квіт. 2001 р.). Донецьк, 2001. С. 585–587.
7. Husieva V., Kryvoruchko L., Pylyp V., Makarova O., Shynkarenko I. The Offender and the Theory of Legal Personality: International and Ukrainian Contexts. *Amazonia Investiga*, 2024. №13 (73). P. 193–200.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2025

Olena P. MAKAROVA,

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv Ukraine*)

PROTECTION OF PROCEDURAL RIGHTS OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS AT THE STAGE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION:

THEORETICAL-LEGAL AND CRIMINALIST ASPECTS

The article conducts a comprehensive study of procedural guarantees as a key tool for ensuring the rights and freedoms of persons participating in criminal proceedings. The main attention is focused on clarifying the content and legal nature of the concept of "procedural guarantees". The problematic aspects of the implementation of the rights of participants in the pre-trial investigation are revealed, taking into account modern law enforcement practice. An analysis of existing scientific approaches to the interpretation of criminal procedural guarantees is carried out, and their essential features are highlighted. Special attention is paid to the role of forensics in ensuring the implementation of procedural rights at the pre-trial stage. In particular, emphasis is placed on the importance of forensic tactics in conducting investigative (search) actions, which require strict observance of the rights of suspects, victims, witnesses and other participants in the proceedings. Forensic recommendations on documenting investigative actions, applying specialized knowledge, and preventing violations of procedural form are considered. It is substantiated that the introduction of forensic tools and methods allows not only to effectively solve crimes, but also to guarantee compliance with legal standards in the criminal process, in particular - within the framework of ensuring procedural guarantees.

Key words: *procedural guarantees, criminal process, pre-trial investigation, participants in criminal proceedings, forensics, procedural form, legal status, investigative action, evidence.*

Сергій Юрійович МІХАЛЬОВ

(Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Харків)

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ

У статті визначено чинники, що визначають складність розслідування злочинів, пов'язаних із фінансуванням тероризму, зокрема в умовах використання сучасних технологій, криптовалют, фіктивних компаній і транскордонних схем. Акцентовано на необхідності застосування науково обґрунтованого методичного підходу, заснованого на типізації слідчих ситуацій, що виникають на початковому етапі досудового розслідування. Такий підхід сприяє систематизації інформації, оптимізації тактичних рішень і зменшенню ймовірності помилок. Визначено основні види слідчих ситуацій – прості/складні, очевидні/неочевидні, сприятливі/несприятливі – та їхні змістовні характеристики. Наголошено на високому рівні протидії з боку злочинців, ускладненому доступі до доказів і необхідності рішучої реакції правоохоронних органів в умовах збройної агресії проти України. Запропонований ситуативний підхід спрямований на підвищення ефективності розслідування, збереження національної безпеки та обмеження можливостей для зловживання процесуальними інструментами, зокрема угодами про визнання винуватості.

Ключові слова: злочин, тероризм, фінансування тероризму, криміналістична методика, початковий етап розслідування, слідча ситуація, версія.

Постановка проблеми. Одним із найбільш небезпечних глобальних викликів, який вже тривалий час перебуває в центрі уваги світової спільноти, є терористична діяльність. Ефективна боротьба з цим явищем можлива лише за умови комплексного підходу, який поєднує ресурси різних галузей знань, правових режимів та інституційних структур. Водночас

аналіз як теоретичних джерел, так і практичних напрацювань вітчизняних та зарубіжних експертів засвідчує, що сучасна система протидії тероризму в Україні перебуває на етапі становлення і не завжди спирається на належну наукову базу. Внаслідок цього в правозастосовній практиці простежуються випадки неузгодженості, фрагментарності та нестачі єдиної методичної лінії.

Окрему проблему становить відсутність системного підходу до вивчення та розроблення ефективних механізмів розслідування фінансування тероризму – напряду, що досі залишався недостатньо дослідженим у межах української правничої науки. Розроблення науково обґрунтованих методичних основ для розслідування цього виду злочинів є не просто актуальним, а стратегічно необхідним кроком. Це дасть змогу мінімізувати типові помилки органів досудового розслідування, забезпечити коректне процесуальне реагування на виявлені факти, а також сформувати практичні рекомендації для організації слідчих (розшукових) дій на тактичному рівні та побудови ефективної моделі досудового розслідування на стратегічному рівні.

Мета статті полягає у визначенні типових слідчих ситуацій, що формуються на початковому етапі розслідування фінансування тероризму.

Виклад основного матеріалу. Фінансування тероризму, згідно з КК України, охоплює матеріальну чи іншу підтримку терористів і терористичних організацій, включаючи надання ресурсів для терактів, залучення до терористичної діяльності, а також її організацію та популяризацію. Зростання кількості таких злочинів в Україні свідчить про актуальність проблеми й водночас демонструє складнощі у виявленні та розслідуванні, що потребує спеціалізованої криміналістичної методики¹.

Фінансові злочини, зокрема пов'язані з тероризмом, мають глобальний характер. За оцінками МВФ, до 5% світового ВВП щороку «відмивається», що становить загрозу як безпеці, так і економіці низки держав. Новітні форми фінансування тероризму передбачають використання складних схем, криптовалют, фіктивних компаній, онлайн-ресурсів тощо. Це вимагає перегляду й адаптації криміналістичних підходів.

Фінансування терористичних структур часто супроводжується шахрайськими діями, але відрізняється від відмивання грошей. Якщо при відмиванні доходи мають незаконне походження і легалізуються, то при фінансуванні тероризму джерела коштів можуть бути законними, а головна мета – не прибуток, а забезпечення терористичних актів. Саме цим пояснюється обмежена ефективність антивідмивних систем у виявленні терористичного фінансування.

Велику роль відіграють криптовалюти: їх анонімність і децентралізований характер ускладнюють контроль за рухом коштів. Важливим є вивчення суб'єктів, причетних до таких протиправних дій: їхнє

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 29.06.2025).

майнове становище, контактні зв'язки, джерела доходів. Це дозволяє завчасно виявляти ризики і проводити профілактичний фінансовий моніторинг. Також досліджуються типові умови вчинення злочину, час, місце та слідова картина (фізичні та інформаційні докази). Їхня фіксація потребує продуманої тактики – особливо в умовах протидії з боку учасників кримінальної події.

У слідчій та судовій національній практиці фінансування тероризму, здебільшого пов'язане із діяльністю так званих «Луганської народної республіки» та «Донецької народної республіки». Механізм злочинної діяльності у таких справах здебільшого подібний, що дозволяє узагальнити типові ситуації на відповідних етапах розслідування фінансування тероризму.

Зауважимо, що в криміналістичній науці від моменту введення до наукового обігу поняття слідча ситуація, воно стало предметом постійного зацікавлення серед дослідників, і ця увага не зменшується дотепер. Практична значущість вивчення феномену слідчої ситуації полягає в тому, що вона, подібно до криміналістичної характеристики, виступає ключовим інструментом «озброєння» слідчого. Її грамотне розуміння та використання здатні істотно підвищити ефективність роботи з розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Володіння знаннями про типові слідчі ситуації надає можливість орієнтуватися в умовах конкретного провадження, швидко й обґрунтовано визначати першочергові завдання, уникати зайвих витрат часу та зусиль.

Порівнюючи конкретну ситуацію, що склалася у справі, з типовими моделями слідчих ситуацій, а також залучаючи знання про структурні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики відповідної категорії злочинів, слідчий отримує змогу більш чітко й системно вибудовувати алгоритм розслідування. Такий підхід дозволяє не лише оптимізувати процес збору доказів, але й значно підвищити шанси на оперативне встановлення особи правопорушника та доведення його вини у передбаченому законом порядку¹.

У криміналістичній науці поняття слідчої ситуації трактується з двох основних позицій – у широкому та вузькому значенні, кожне з яких має своє функціональне навантаження та практичну цінність.

У широкому сенсі слідча ситуація розглядається як сукупність усіх чинників, що прямо чи опосередковано впливають на розслідування кримінального правопорушення. Йдеться про всі зовнішні та внутрішні умови, які формують контекст розслідування, впливають на вибір методів, послідовність дій та тактику слідчого. Такий підхід дозволяє комплексно осмислити всі обставини, які можуть змінювати хід розслідування – як сприятливо, так і з ускладненнями, і на основі цього вибудовувати ефективну модель впливу на ситуацію з метою її оперативного контролю та

¹ Хижняк Є. С. Типові слідчі ситуації при розслідуванні статевих злочинів щодо малолітніх. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 4. С. 197.

управління.

У вузькому значенні слідча ситуація розуміється як інформаційна модель – комплекс відомостей, якими на певний момент володіє слідство щодо конкретного злочину. Це знання про факт події, механізм її вчинення, особу ймовірного правопорушника, наявні докази та джерела інформації. Такий підхід має особливе значення на практиці, оскільки саме від повноти, достовірності та актуальності цієї інформації залежить ефективність процесуальних рішень.

Важливо розуміти, що слідча ситуація має динамічний характер – вона не є сталою, а змінюється в міру отримання нових даних, вилучення доказів, змін у поведінці учасників провадження тощо. Ці зміни можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на перебіг розслідування – відповідно, ситуація може набути сприятливого або несприятливого характеру залежно від обсягу доступної доказової бази¹.

Основні методико-криміналістичні характеристики слідчої ситуації, а також її функціональне значення для досудового розслідування потребують детального аналізу в межах криміналістичної методики. Передусім, варто підкреслити, що кожна конкретна слідча ситуація формується на основі наявної на певному етапі розслідування криміналістично значущої інформації. Йдеться про відомості як загального характеру (стосовно суті злочинної події, її правової кваліфікації, наявності суспільно небезпечних ознак), так і специфічні обставини: спосіб і засоби вчинення злочину, місце й час події, дані про постраждалу сторону, об'єкт злочинного посягання, а також про саму особу правопорушника – чи він уже встановлений і затриманий, чи встановлений, але перебуває в розшуку, чи про нього є лише часткові дані або ж інформація взагалі відсутня.

При оцінюванні конкретної ситуації надзвичайно важливо враховувати характер джерел, з яких надходить інформація. Це можуть бути як живі особи (очевидці, потерпілі), так і матеріальні об'єкти (речові докази, сліди, тіла загиблих). У цьому контексті істотним є і часовий чинник – тобто проміжок, який минув від моменту вчинення злочину до його виявлення або офіційної реєстрації. Від часу надходження повідомлення про злочин залежить не лише наявність слідової інформації, а й актуальність тактичних рішень, які потребують оперативного прийняття.

Наявна інформація має формувати основу для постановки конкретних тактичних завдань, формулювання слідчих версій та побудови системи дій – як слідчих, так і оперативно-розшукових. Усі вони мають бути впорядковані відповідно до логіки розслідування, підпорядковані єдиній програмі, розробленій з урахуванням специфіки справи та динаміки її розвитку. Тут слід розуміти, що слідча ситуація – це не статичне утворення, а динамічна структура, яка змінюється під впливом нових обставин, доказів, рішень і навіть непередбачуваних подій. Відповідно, і версії, і завдання, і слідчі

¹ Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / Кол. авторів: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; За ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2006. С. 28-29.

програми повинні постійно оновлюватися, адаптуватися до змін.

Особливо вагоме методичне значення має визначення та аналіз слідчих ситуацій на початкових стадіях розслідування, коли лише формується загальний напрям слідчої діяльності. Водночас не менш важливою є їх оцінка після виконання первинних слідчих дій, коли накопичена інформація дозволяє скоригувати або деталізувати цілісну стратегію розслідування. Таким чином, аналіз конкретної ситуації сприяє точному вибору засобів, тактик і напрямів подальших дій.

Наукова розробка методичних положень повинна бути спрямована на виокремлення найбільш характерних типів слідчих ситуацій у межах окремих категорій кримінальних правопорушень. Типізація дозволяє виявити повторювані ознаки та структуру інформаційного наповнення ситуацій, що, у свою чергу, є підґрунтям для формування відповідних тактичних завдань і розроблення програм розслідування, релевантних до певного виду злочину.

У межах окремих криміналістичних методик доцільно також виокремлювати типові ситуації для різних етапів розслідування. Це можуть бути вихідні ситуації, що склалися на момент порушення провадження; проміжні ситуації, які виникають у процесі виконання початкових завдань; а також фінальні – ті, що складаються на завершальному етапі. Такий підхід дозволяє слідчому адаптувати свої дії відповідно до етапу розслідування і максимально ефективно використовувати наявні ресурси.

Цілком слушною є думка тих дослідників, які вважають, що класифікація слідчих ситуацій має ґрунтуватися лише на одному або кількох основних інформаційних чинниках. Такий підхід забезпечує структурованість і методичну чіткість. Натомість включення до типології надто широкого спектра чинників – психологічних, матеріальних, суб'єктивних – значно ускладнює, а іноді навіть унеможлиблює ефективну типізацію, що підкреслював, зокрема, В. А. Журавель.

Оцінка слідчої ситуації – це складний інтелектуальний процес, результатом якого має стати прийняття обґрунтованих рішень щодо вибору найбільш доцільних методичних і тактичних підходів. У цьому процесі важливу роль відіграють наукові підходи до класифікації та виокремлення видів слідчих ситуацій. У сучасній криміналістиці їх прийнято поділяти на прості та складні, проблемні, сприятливі та несприятливі. Ці характеристики безпосередньо впливають на зміст методичних рекомендацій та алгоритмів розслідування конкретних видів правопорушень. Таким чином, методика розслідування, побудована за ситуативним принципом, передбачає чітко окреслену логіку: від ідентифікації типової слідчої ситуації – до її поглибленої характеристики, формування системи версій і завдань, вибору оптимальної тактики, організації слідчих та оперативно-розшукових заходів, і, врешті, до прогнозування наступної ситуації з урахуванням очікуваних результатів. Такий підхід забезпечує наукову обґрунтованість, практичну ефективність і

методичну послідовність у реалізації цілей досудового розслідування¹.

Визначаючи типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування фінансування тероризму, слід вказати, що відомості про ці злочини виявляються оперативним шляхом, тобто самостійно працівниками слідчих та оперативних підрозділів, а також органів прокуратури, у тому числі і під час розслідування інших кримінальних правопорушень. Таким чином, саме ці обставини і є типовими приводами для початку досудового розслідування.

У низці кримінальних правопорушень, ознаки про які виявлені оперативним підрозділами під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, відомості про організований характер злочинної діяльності з'ясовуються ще на початку розслідування. Учасниками організованої групи та злочинної організації є як особи, які перебувають на території України, так і поза її межами, у тому числі на окупованих територіях. Тому об'єктивні складнощі слідчої ситуації полягають у такому:

1. Територія діяльності – тимчасово окупована територія, що унеможлиблює проведення слідчих (розшукових) дій на місці.

2. Використання групи, як правило невстановлених осіб, як посередників.

3. Використання банківських карток третіх осіб (дропів).

4. Знищення або недоступність доступу до низки доказів (фінансових документів, внутрішньої звітності, зв'язків із «правоохоронними» структурами окупаційної влади) тощо. Така ситуація, зокрема, склалася у справі, розглянутій Тернопільським міськрайонним судом Тернопільської області. Відповідно до встановлених обставин справи обвинувачений, діючи за попередньою змовою з іншими невстановленими особами, організував відкриття і забезпечив діяльність 22-х відділень «Першого комерційного центру» на тимчасово окупованій території Луганської області в містах Луганську, Алчевську, Стаханові, Молодогвардійську, Красному Лучі, Ровеньках, Лутугіному, Свердловську та селищі Ювілейному. Також, із метою захоплення ринку надання фінансових послуг так званої «ЛНР», обвинувачений, за попередньою змовою з іншими невстановленими особами, створив в соціальних мережах «Однокласники», «ВКонтакте», «Facebook» групи «Першого комерційного центру», де розповсюджував інформацію щодо діяльності центру, а також організував виготовлення і розповсюдження пластикових карток центру, як фінансової установи «ЛНР». У вказаний період обвинувачений, діючи у злочинній змові з іншими особами, організував та забезпечував сплату центром коштів так званим правоохоронним та контролюючим органам «ЛНР», пенсійному фонду «Луганської народної республіки», і надання матеріальної допомоги за безперешкодну діяльність, створеної ними незаконної фінансової установи. Зокрема, щомісяця фінансовому регулятору «ЛНР» – «Росфінгруп» вони

¹ Тищенко В. В. Слідчі ситуації в методиці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. № 22. С. 963–964.

сплачували грошові кошти в сумі 8 800 доларів США, що еквівалентно 191 224 грн. (станом на 23.09.2015 по курсу НБУ) та 400 грн. в так званий пенсійний фонд ЛНР за кожного співробітника «Першого комерційного центру», а також передали представникам так званої фінансової поліції «ЛНР» 38 000 гривень. Зауважимо, що в цій справі між стороною захисту та прокурором укладено угоду про визнання винуватості ще на стадії досудового розслідування¹. Викладені обставини дозволяють описати таку кримінальну подію, як складну, структурно організовану, з транснаціональними елементами, високим рівнем протидії розслідуванню та складною доказовою базою. У цілому це свідчить про складність слідчої ситуації, її неочевидність. Навіть попри реалізацію низку процесуальних дій усіх учасників, що перебували у змові, досудовим слідством не встановлено, тобто повні відомості про розслідуваний злочин не встановлено.

Подібна ситуація мала місце і в справі, розглянутій Шевченківським районним судом м. Києва. Відповідно до встановлених обставин справи обвинувачений упродовж 2015-2018 рр., діючи умисно, з корисливих мотивів та за попередньою змовою групою осіб з невстановленою особою – членом терористичної організації «Донецької народної республіки», котрий займає посаду у так званому «Міністерстві доходів та зборів «ДНР», здійснював дії спрямовані на створення умов для вчинення фінансування терористичної діяльності².

В іншій ситуації досудовим слідством встановлено, що протягом 2015 року за вказівкою обвинуваченого приватним підприємством здійснено сплату грошових коштів до так званого «бюджету ДНР» у сумі понад 9,5 млн грн. (в еквіваленті). Крім того, з метою отримання додаткового незаконного прибутку та забезпечення фінансування терористичної організації, обвинувачений створив і зареєстрував інше підприємство, яке також було зареєстровано у псевдодержавних органах «ДНР», здійснювало господарську діяльність та сплачувало податки до бюджету терористичної організації. Загальна сума коштів, сплачених цими підприємствами на користь «ДНР», становила понад 11 млн грн. Крім того, обвинувачений з метою забезпечення діяльності політичного блоку «ДНР» та формування позитивного іміджу псевдодержавного утворення серед місцевого населення, за вказівкою іншим особам організував передачу продуктів харчування в якості спонсорської допомоги так званих «Макіївській міській адміністрації ДНР».

Наведені обставини засвідчують, що в цій справі слідча ситуація була набагато простішою, тобто більш очевидною. Це зумовлено персональним складом суб'єктів злочину (учинення злочину відбувалося одноосібно),

¹ Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 27 травня 2024 р. у справі 607/4597/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119682113> (дата звернення: 07.07.2025).

² Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 23 серпня 2018 р. у справі № 761/32089/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76684178> (дата звернення: 30.06.2025).

характером протиправних дій, слідами протиправної діяльності¹.

Вчергове зауважимо, що в низці кримінальних проваджень цього виду укладаються угоди про визнання винуватості, навіть за тих умов, коли не всіх співучасників злочину встановлено. Прокурори узгоджують звільнення від покарання з випробуванням. Однак, беручи до уваги безпрецедентні виклики, у яких опинилася Україна з лютого 2022 року, та враховуючи масштабну збройну агресію і підвищену активність диверсійно-терористичних груп, будь-які прояви терористичної діяльності повинні припинятися на максимально ранньому етапі. В умовах війни наслідки навіть, на перший погляд, локальних терористичних актів можуть мати катастрофічний ефект, адже їхній вплив здатен виходити далеко за межі безпосередньої мети злочинців, провокуючи дестабілізацію в регіоні, паніку серед населення та підлив боєздатності держави.

Гуманність у кримінальному правосудді, безумовно, є однією з ключових ознак демократичної держави, однак вона не повинна набувати форми невинуватості м'якості у справах, пов'язаних із тероризмом, воєнними злочинами та посяганнями на основи національної безпеки. Звільнення від покарання або його відбування з випробуванням у таких справах має бути чітко обмежене законом і можливе лише у виняткових випадках, коли є переконливі докази відсутності реальної суспільної небезпеки від подальшої поведінки особи.

Додатково слід враховувати, що пом'якшення санкцій у злочинах проти державної безпеки може формувати у потенційних правопорушників хибне уявлення про невідворотність покарання, знижувати превентивний ефект кримінального закону та створювати ризики повторного вчинення аналогічних діянь.

Ураховуючи викладене погоджуємося з підходом, що досудове розслідування злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю, супроводжується низкою суттєвих труднощів. Зокрема, складно встановити справжні мотиви та мету дій підозрюваних у ситуаціях, коли відсутні прямі вимоги або погрози як до, так і після вчинення терористичного акту. Значні перешкоди виникають під час пошуку доказів причетності конкретних осіб, оскільки сліди злочину часто знищуються з об'єктивних причин. Додаткову складність становить виявлення фінансових каналів, за допомогою яких здійснюється підтримка терористичних дій. Серйозну загрозу для ефективного розслідування становить і активна протидія з боку терористів – від спроб заблокувати кримінальну процесуальну діяльність до погроз новими терактами у разі невиконання їхніх умов. Робота зі свідками також ускладнюється через їхній психологічний шок, панічні стани та обмеженість у відтворенні обставин події, спричинену особливостями сприйняття. Крім того, терористи нерідко навмисно формують емоційно напружену атмосферу, яка сприяє поширенню чуток, перекручуванню інформації та

¹ Вирок Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 11 грудня 2019 р. у справі № 233/2982/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86283295> (дата звернення: 07.07.2025).

уявних деталей з боку очевидців¹.

Висновки. Фінансування тероризму є складним і багатоаспектним явищем, що пов'язане із залученням різноманітних економічних, організаційних і інформаційних механізмів. Його сучасні форми, зокрема використання криптовалют, фіктивних компаній та онлайн-платформ, суттєво ускладнюють виявлення і документування протиправної діяльності. Дослідження показало, що ефективне розслідування цього виду злочинів потребує чіткого науково обґрунтованого методичного підходу, який передбачає ідентифікацію та класифікацію типових слідчих ситуацій, особливо на початковому етапі досудового розслідування. Типізація слідчих ситуацій дозволяє структурувати наявну інформацію, визначати першочергові завдання, оптимізувати вибір тактичних рішень і прогнозувати подальший розвиток розслідування, що підвищує його результативність і зменшує ризики помилок.

У справах про фінансування тероризму слідчі ситуації часто характеризуються високим рівнем протидії розслідуванню, наявністю транснаціональних зв'язків, використанням посередників та ускладненим доступом до доказової бази і джерел потенційно значимої інформації. Водночас трапляються і більш очевидні випадки, коли структура злочину проста, а коло суб'єктів злочину обмежене. В умовах збройної агресії проти України будь-які прояви фінансування терористичної діяльності повинні припинятися на максимально ранніх етапах, а реагування правоохоронної системи має бути рішучим і позбавленим невинуватості м'якості. Застосування угод про визнання винуватості у таких справах повинно бути вкрай обмеженим і виправданим лише за відсутності реальної загрози безпеці.

На початковому етапі розслідування фінансування тероризму формуються такі ситуації: 1) прості та складні – залежно від кількості учасників, способів учинення злочину, обсягу та доступності доказів; 2) очевидні та неочевидні – залежно від ступеня відкритості й очевидності протиправних дій, передбачуваності й можливості документування їхніх наслідків і швидкості встановлення предмету доказування; 3) сприятливі та несприятливі – з огляду на обсяг та якість наявної інформації, рівня протидії розслідуванню, можливості швидкого отримання доказів та проведення необхідних слідчих (розшукових) дій та ін. Запропонований ситуативний підхід до розслідування фінансування тероризму забезпечує баланс між гнучкістю тактики та чіткістю стратегічних орієнтирів, що є ключовим чинником підвищення ефективності роботи слідчих і зміцнення національної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ Бондаренко Є. В. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. Т. 3. С. 23.

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 29.06.2025).
2. Хижняк Є. С. Типові слідчі ситуації при розслідуванні статевих злочинів щодо малолітніх. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 4. С. 197–199.
3. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія / Кол. авторів : В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2006. 624 с.
4. Тищенко В. В. Слідчі ситуації в методиці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. № 22. С. 961–965.
5. Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 27 травня 2024 р. у справі 607/4597/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119682113> (дата звернення: 07.07.2025).
6. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 23 серпня 2018 р. у справі № 761/32089/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76684178> (дата звернення: 30.06.2025).
7. Вирок Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 11 грудня 2019 р. у справі № 233/2982/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86283295> (дата звернення: 07.07.2025).
8. Бондаренко Є. В. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. Т. 3. С. 20-27.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2025

Serhii Yu. MIKHALOV,

Postgraduate Student

(National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute" Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

TYPICAL INVESTIGATIVE SITUATIONS DURING THE INITIAL STAGE OF TERRORISM FINANCING INVESTIGATION

The article highlights factors that influence the complexity of investigating crimes related to terrorism financing, especially in the context of modern technologies, cryptocurrencies, fictitious companies, and cross-border schemes. It stresses the importance of applying a scientifically sound methodological approach based on typifying investigative situations encountered at the early stages of the pre-trial investigation. This helps systematize information, enhance tactical decision-making, and reduce errors. The article identifies main types of

investigative situations—simple/complex, obvious/not obvious, favorable/unfavorable—and describes their key characteristics. It notes the high resistance from criminals, difficulty accessing evidence, and the necessity for a decisive law enforcement response amid armed conflict against Ukraine. The situational approach proposed aims to improve investigation efficiency, safeguard national security, and limit misuse of procedural tools like plea agreements.

Keywords: *crime, terrorism, terrorist financing, forensic methodology, initial stage of investigation, investigative situation, version.*

Юрій Володимирович ПЕДОС*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ СПЕЦІАЛІСТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Основним завданням спеціаліста є сприяння слідчому, дізнавачу, прокурору та суду у виявленні та вилученні слідів кримінального правопорушення, речей, предметів або документів, що можуть бути речовими доказами в кримінальному провадженні. Проведене автором дослідження правового статусу спеціаліста як учасника кримінального провадження спонукало до визначення певних проблемних питань, вирішення яких забезпечить правову визначеність та ефективне використання спеціальних знань, вмінь та навичок, якими володіють спеціалісти.

На підставі проведеного аналізу положень кримінального процесуального законодавства автором у цій статті запропоновано внести зміни та доповнення до положень КПК України щодо удосконалення прав спеціаліста як учасника кримінального провадження, а саме: щодо умов постановки запитань спеціалістом учасникам процесуальної дії, меж зауважень, що можуть подаватись спеціалістом під час ознайомлення з протоколами процесуальних дій. Щодо обов'язків спеціаліста як учасника кримінального провадження автором запропоновано доповнити положення КПК України в частині надання спеціалістом відповідей на питання, що стосуються сфери його діяльності та пояснень в межах своєї компетенції. Впровадження запропонованих у цій статті автором змін та доповнень в положення кримінального процесуального законодавства в частині правового статусу спеціаліста як учасника кримінального провадження підвищить ефективність досудового розслідування та судового розгляду.

Ключові слова: *спеціаліст, процесуальний статус, сторони кримінального провадження, право, спеціальні знання, процесуальні дії.*

Постановка проблеми. Кожне кримінальне провадження характеризується унікальними обставинами, встановлення яких потребує використання спеціальних знань, умінь і навичок, що виходять за межі загальноправової підготовки сторони обвинувачення. У таких випадках ключову роль відіграє спеціаліст - особа, наділена відповідними компетенціями, необхідними для забезпечення повноти та об'єктивності дослідження фактів. Саме тому процесуальний статус спеціаліста вимагає чіткого нормативного визначення та належного забезпечення в межах кримінального провадження.

Впродовж багатьох років питання участі спеціаліста у кримінальному провадженні були предметом дослідження ряду вчених-процесуалістів та

криміналістів, що розглядали окремі аспекти використання спеціальних знань, зокрема: Г. С. Бідняк, О. О. Бондаренко, О. П. Ващук, Ю. М. Грошевий, Є. О. Даніч, О. В. Капліна, О. Д. Кувшинов, Д. В. Куриленко, А. М. Лазебний, Т. А. Лешкович, Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков, І. В. Пиріг, І. М. Попович, Б. В. Романюк, К. А. Садчікова, О. В. Шевченко та ін. Однак, у своїх працях науковці розглядали певні аспекти даної проблематики.

Зокрема, у 2010 році Б.В. Романюком досліджено теоретичні та практичні питання використання спеціальних знань і участі спеціаліста в процесі досудового розслідування¹. О. В. Шевченко у 2018 році досліджував форми використання спеціальних товарознавчих знань². Є. О. Даніч у 2018 році вивчала порядок та підстави використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту³. У 2020 році О. П. Ващук досліджувала процесуальний статус спеціаліста з невербальної інформації⁴. Пояснення та висновки спеціаліста у кримінальному провадженні досліджували П. Є. Антонюк, Є. Ю. Свобода та Т. В. Михальчук⁵ тощо.

Тому, необхідним є здійснення окремого дослідження проблемних питань правового статусу спеціаліста у кримінальному провадженні.

Метою статті є дослідження проблемних аспектів правового статусу спеціаліста як учасника кримінального провадження та надання пропозицій щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. В положеннях чинного кримінального процесуального законодавства закріплено, що спеціаліст у кримінальному процесі це особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками, може надавати пояснення, консультації, довідки, висновки та інші документи під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань та навичок (ч. 1 ст. 71 КПК України)⁶. Відповідно до положень КПК України (ч. 2 ст. 71 КПК України)⁷ спеціаліст може бути залучений сторонами кримінального провадження під час

¹ Романюк Б. В. Участь спеціаліста на стадії досудового слідства : навчальний посібник. Київ : Аванпост-Прим. 2010. 304 с.

² Шевченко О. В. Використання спеціальних товарознавчих знань під час досудового розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ. 2017. 24 с. URL: http://webirbis.korolenko.kharkov.com/cgi-bin/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&Z21ID=&I21DBN=IBIS_PRINT&P21DBN=IBIS&S21STN=1&S21REF=&S21FMT=fullw_print&C21COM=S&S21CNR=&S21P01=0&S21P02=1&S21P03=A&S21STR=%D0%A8%D0%B5%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE,%20%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%20%D0%92%D1%96%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87

³ Даніч Є. О. Використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту : дис. ... квал. юрид. наук : 12.00.09 / Національної академії внутрішніх справ. 2018. 238 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/025fac7a-69a3-45dc-91a5-2f227acdd6a3/content>

⁴ Ващук О. П. Участь спеціаліста з невербальної інформації в кримінальному провадженні: процесуальні аспекти. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63(2). С. 234-245. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2018_63%282%29_25

⁵ Антонюк. П. Є., Свобода Є. Ю., Михальчук Т. В. Висновки спеціаліста як джерело доказів у кримінальному провадженні: аналіз процесуальної спроможності. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 88-95. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.10>

⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print#n5091>

⁷ Там само

досудового розслідування або судом під час судового розгляду для надання:

- технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи, тощо);

- довідок, висновків та інших документів з питань, що належать до сфери його знань, під час досудового розслідування кримінальних проступків (у тому числі до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань), а також щодо ідентифікації особи, зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, слідів вибуху або пострілу, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, сильнодіючих лікарських засобів;

- довідок з питань, що належать до сфери його знань, у випадках, залучення спеціаліста для зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису, на підставі постанови слідчого, прокурора тощо.

Тобто сторони кримінального провадження використовують пояснення та технічну допомогу спеціаліста під час досудового розслідування та судового розгляду, довідки, висновки та інші документи з питань, що належать до сфери його знань, під час досудового розслідування кримінальних проступків та у випадках, передбачених КПК України (ч. ч. 2, 3 ст. 71 КПК України) ¹. спеціалістом може бути будь-яка обізнана незаінтересована в результатах кримінального провадження особа, яка володіє та використовує у кримінальному судочинстві спеціальні знання з будь-якої галузі, тобто спеціаліст виконує допоміжну функцію щодо збирання, перевірки (дослідження) та оцінки доказів.

Участь спеціаліста у кримінальному провадженні полягає у його залученні в якості учасника кримінального провадження, використанні спеціальних знань, умінь та навиків, якими володіє спеціаліст, а основною гарантією прав, свобод та законних інтересів спеціаліста є визначення та законодавче закріплення його правового статусу як учасника кримінального провадження, а саме, прав та обов'язків, якими наділений цей суб'єкт під час кримінального судочинства. Зокрема, О. П. Ващук у своєму дослідженні процесуального статусу спеціаліста з невербальної інформації, вказала, що процесуальний статус як поняття засновано на цілях, завданнях, функціях та принципах участі спеціаліста у кримінальному провадженні². Отже, спеціаліст є самостійним учасником кримінального провадження, який наділений певним колом прав та обов'язків, що передбачені ч. 4 та ч. 5 ст. 71 КПК України та відрізняють його від інших учасників процесу. Разом з цим, дослідження вказують на наявність низки проблемних питань, що виникли під час вивчення правового статусу спеціаліста та потребують комплексного аналізу.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print#n5091>.

² Ващук О. П. Процесуальний статус спеціаліста з невербальної інформації // Актуальні питання криміналістики та судової експертизи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2020. С. 25. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bf8ae004-9ea6-433b-9273-1d765b36130b/content>.

Зокрема, положення п. 1 ч. 4 ст. 71 КПК України передбачають право спеціаліста ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, що його залучила або суду. Це право спеціаліста пов'язане з його залученням стороною кримінального провадження або суду до участі в будь-якій слідчій (розшуковій) дії окрім допиту повнолітніх осіб, які не страждають функціональними дефектами психіки, органів почуттів та мовлення. Факт участі спеціаліста під час проведення будь якої слідчої (розшукової) дії як учасника такої дії обов'язково зазначається в протоколі відповідної процесуальної дії, після чого підписується спеціалістом як і іншими учасниками такої дії. Під час проведення слідчої (розшукової) дії спеціаліст має право робити як заяви, так і ставити питання іншим учасникам такої дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила чи суду, що підлягає занесенню до протоколу, а також надавати письмові пояснення, що можуть бути долучені до протоколу в якості додатка згідно ст. 105 КПК України¹.

Разом з цим, необхідно звернути увагу на окремі обставини, що повинні бути враховані під час реалізації спеціалістом права ставити запитання іншим учасникам такої дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила чи суду. Зокрема:

- 1) тільки під час проведення слідчих (розшукових) дій спеціаліст може ставити питання учасникам цієї процесуальної дії;
- 2) спеціаліст може ставити такі питання тільки з дозволу сторони кримінального провадження, що його залучила або суду;
- 3) питання повинні бути чітко сформульованими та зрозумілими для учасників процесуальної дії;
- 4) запитання мають стосуватись напряму використання (галузі) спеціальних знань, якими володіє спеціаліст та з метою застосування яких він був залучений в якості учасника певної процесуальної дії;
- 5) питання повинні стосуватись інформації, фактів та відомостей, що мають значення для обставин кримінального провадження.

Відповідно до положень п. 4 ч. 4 ст. 71 КПК України спеціаліст має право знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження. Це право складається з двох аспектів: право на ознайомлення з протоколом та право на подання зауважень до нього. Отже, до участі у кримінальному провадженні спеціаліст залучається як сторонами кримінального провадження, так і судом, а право на ознайомлення з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження необхідне спеціалісту для: отримання відомостей, інформації або даних про певні аспекти кримінального провадження, що стосуються предметів або об'єктів діяльності спеціаліста, а також для роз'яснення подальших дій або надання роз'яснень під час подання зауважень.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Право спеціаліста на ознайомлення з протоколом слідчої (розшукової) дії, в якій він брав участь, реалізується як право будь якого учасника такої процесуальної дії шляхом читання та підписання. У разі появи у спеціаліста зауважень під час проведення відповідної процесуальної дії, він має право подати зауваження з внесенням до протоколу. Однак, досліджуючи закріплення законодавцем цього права в положеннях КПК України, постає питання про техніку його законодавчого закріплення. Зокрема, закріплене право на подання зауважень до протоколів процесуальних дій, в яких спеціаліст брав участь повинно містити вказівку про рід таких зауважень, що повинні відноситись до компетенції відповідного спеціаліста.

Вивчення правового статусу спеціаліста, як визначено вище, полягає в дослідженні крім прав ще й *обов'язків спеціаліста, які закріплені положеннями ч. 5 ст. 71 КПК України*¹. Аналіз цих положень, на нашу думку, вказує на необхідність внесення деяких змін та доповнень до окремих пунктів вказаної статті КПК України.

Зокрема, відповідно до *п. 1 ч. 5 ст. 71 КПК України спеціаліст зобов'язаний прибути за викликом до слідчого, дізнавача, прокурора чи суду, а також мати при собі необхідне технічне обладнання, пристрої та прилади*. Вказані положення передбачають обов'язок явки спеціаліста для виконання певної роботи, пов'язаної з використанням спеціальних знань, вмінь та навичок, якими він володіє. Однак, якщо у слідчого, дізнавача, прокурора або суду виникли питання щодо попередньо наданих ним технічної допомоги, консультації, висновку, довідки, пояснення або іншого документу щодо обставин кримінального провадження, чому б не надати їм можливість проведення допиту спеціаліста. Адже, проведення такої процесуальної дії сприятиме більш повному розумінню окремих аспектів сфери діяльності спеціаліста. Крім того, враховуючи розширення переліку видів документального відображення діяльності спеціаліста як учасника кримінального провадження, передбачення можливості його допиту саме в такому статусі є необхідним, враховуючи предмет допиту, що обмежується компетенцією спеціаліста.

Положення *п. 2 ч. 5 ст. 71 КПК України закріплюють обов'язок спеціаліста виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду та давати пояснення з поставлених запитань*. Зміст цього пункту закріплює, обов'язок спеціаліста як учасника кримінального провадження, що на нашу думку, потребує увагу. Зокрема, вимога виконання вказівок сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду та надання пояснень з поставлених питань потребує конкретизації щодо питань та вказівок, які відносяться до сфери діяльності спеціаліста та обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Висновки. Участь спеціаліста у кримінальному процесі полягає у

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

здійсненні ним певних процесуальних дій, необхідних для повного встановлення обставин кримінального правопорушення, використовуючи спеціальні знання, вміння та навички, якими він володіє. Дослідженням процесуального статусу спеціаліста як учасника кримінального провадження встановлено наявність окремих проблемних аспектів, вирішення яких, на нашу думку, можливо шляхом внесення змін та доповнень до положень кримінального процесуального законодавства.

Отже, положення, що закріплює право спеціаліста, передбачене п. 1 ч. 4 ст. 71 КПК України, пропонуємо викласти у наступній редакції: «1) у разі встановлення фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, спеціаліст під час процесуальної дії має право ставити запитання, що відносяться до сфери його спеціальних знань іншим учасникам такої дії з дозволу сторони кримінального провадження, що його залучила або суду;». З метою усунення питань, що виникають під час проведеного аналізу права спеціаліста на подання зауважень до протоколів процесуальних дій, в яких він брав участь, положення п. 4 ч. 4 ст. 71 КПК України, пропонуємо викласти в такій редакції: «4) знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження, що належать до його компетенції;». Крім того, аналіз обов'язків спеціаліста як учасника кримінального провадження сприяв розробці пропозиції для удосконалення положення п. 2 ч. 5 ст. 71 КПК України, а саме: «2) виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду та давати пояснення з поставлених запитань щодо обставин кримінального провадження та відносяться до сфери діяльності спеціаліста;».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк П. Є., Свобода Є. Ю., Михальчук Т. В. Висновок спеціаліста як джерело доказів у кримінальному провадженні: аналіз процесуальної спроможності. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 88–95. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.10>.
2. Ващук О. П. Участь спеціаліста з невербальної інформації в кримінальному провадженні: процесуальні аспекти. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63(2). С. 234–245. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2018_63%282%29_25.
3. Даніч Є. О. Використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту : дис. ... квнд. юрид. наук : 12.00.09 / Національної академії внутрішніх справ. 2018. 238 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/025fac7a-69a3-45dc-91a5-2f227acdd6a3/content>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print#n5091>.

5. Романюк Б. В. Участь спеціаліста на стадії досудового слідства : навчальний посібник. Київ : Аванпост-Прим. 2010. 304 с.

6. Шевченко О. В. Використання спеціальних товарознавчих знань під час досудового розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ. 2017. 24 с. URL: <http://webirbis.korolenko.kharkov.com/cgi->.

Стаття надійшла до редакції 11.07.2025

Yuriy V. PEDOS,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CERTAIN ASPECTS OF THE PROCEDURAL STATUS OF A SPECIALIST IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The main task of a specialist is to assist the investigator, inquirer, prosecutor, and court in identifying and removing traces of a criminal offense, things, objects, or documents that may be material evidence in criminal proceedings. The author's research into the legal status of a specialist as a participant in criminal proceedings prompted the identification of certain problematic issues, the resolution of which will ensure legal certainty and effective use of the special knowledge, skills and abilities possessed by specialists.

Based on the analysis of the provisions of criminal procedural legislation, the author of this article proposes to make amendments and additions to the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the improvement of the rights of a specialist as a participant in criminal proceedings, namely: regarding the conditions for asking questions by a specialist to participants in a procedural action, the limits of comments that may be submitted by a specialist when reviewing the protocols of procedural actions. Regarding the duties of a specialist as a participant in criminal proceedings, the author proposed to supplement the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the provision by a specialist of answers to questions related to the scope of his activities and explanations within the limits of his competence. The implementation of the changes and additions proposed by the author in this article to the provisions of criminal procedural legislation regarding the legal status of a specialist as a participant in criminal proceedings will increase the effectiveness of pre-trial investigation and trial.

Key words: *specialist, procedural status, parties to criminal proceedings, law, special knowledge, procedural actions.*

Крістіна Андріївна РОМАНАУСКАС,
докторка філософії у галузі права
(Національний науковий центр «Інститут судових
експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України, м. Харків)

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗРОБЛЕННЯ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ НАДАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ

У статті наголошено, що у відповідь на зростання протиправних проявів, що посягають на діяльність інституту адвокатури, реалізацію функцій захисту та представництва, а також довіри до правничої системи загалом, назріло питання про розроблення окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень у сфері надання професійної правничої допомоги. На підставі проведеного аналізу специфіки таких правопорушень, їх криміналістично значущих ознак, аргументовано доцільність побудови видових, підвидових і міжвидових методик, які враховували б різноманітність механізмів злочинної діяльності.

Констатовано, що ефективна криміналістична методика має бути орієнтована на практичні потреби, мати чітку структуру, адаптовану до типових слідчих ситуацій, та враховувати специфіку розслідування саме у цій сфері слідчої діяльності. Окреслено перспективи побудови окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень у сфері надання професійної правничої допомоги.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, правнича допомога, криміналістична методика, слідча діяльність, програма розслідування.

Постановка проблеми. Сфера надання професійної правничої допомоги відіграє фундаментальну роль у гарантуванні прав людини та функціонуванні системи правосуддя, оскільки реалізація права на захист і доступ до справедливого суду безпосередньо пов'язана з ефективністю діяльності адвокатів, прокурорів та інших правників. Водночас останні тенденції свідчать про зростання випадків протиправного використання механізмів правничої допомоги. Злочинні прояви можуть виникати як з

боку тих, хто надає цю допомогу, так і з боку осіб, які намагаються її дискредитувати, маніпулювати нею або перешкоджати її здійсненню. Такі правопорушення мають особливо негативний вплив через високий рівень публічної довіри до професійної правничої спільноти та особливий статус її представників. Їхня протиправна поведінка не лише підриває авторитет окремих суб'єктів, а й ставить під сумнів ефективність правової системи загалом. Складність розслідування подібних кримінальних правопорушень зумовлена необхідністю врахування процесуальних гарантій, дотримання адвокатської таємниці та забезпечення балансу між захистом прав учасників провадження і потребами кримінального переслідування. Окрім практичних складнощів, виникає низка теоретико-правових проблем. Наявні суперечності між нормами кримінального, процесуального та спеціального законодавства, зокрема Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ускладнюють визначення кваліфікації діянь, порядку збирання доказів і правового статусу учасників. Недосконалість дисциплінарної відповідальності, слабкий внутрішній нагляд у правничих спільнотах та формалізм у реагуванні на етичні порушення сприяють поширенню корупційних практик і знецінюють функцію захисту. З урахуванням курсу України на європейську інтеграцію, особливої актуальності набуває впровадження стандартів ЄС у частині гарантій незалежності адвокатури та належного контролю за якістю правничої допомоги. Тому розроблення комплексного підходу до виявлення, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері правничої допомоги є не лише актуальним науковим завданням, а й важливою умовою посилення довіри до інститутів правосуддя, утвердження верховенства права та зміцнення демократичних засад державного управління.

Метою статті стало визначення перспектив побудови окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень у сфері надання професійної правничої допомоги.

Виклад основного матеріалу. Кримінальні правопорушення у сфері надання професійної правничої допомоги представлені законодавцем у Розділі XVIII «Кримінальні правопорушення проти правосуддя». Окремі аспекти проблематики криміналістичного забезпечення їх розслідування вже висвітлювалися вченими. Зокрема, вченими приділено увагу криміналістичній класифікації зазначених правопорушень, особливостям проведення процесуальних дій, типових для них обставин, що підлягають доказуванню, а також процесуальним заходам збирання й аналізу доказової інформації. Серед науковців, які зробили вагомий внесок у дослідження цих аспектів, а також продовжують працювати над цією проблематикою, варто згадати В. В. Гриценка, С. О. Книженко, Є. Ю. Супа, М. В. Шепітька та багатьох інших. Однак проблема формування криміналістичних методик у сфері надання професійної правничої допомоги досі не була предметом комплексних наукових досліджень.

Кримінальні правопорушення окресленої групи насамперед

охоплюють ті, що перешкоджають професійній діяльності адвокатів, тобто суспільно небезпечні діяння, спрямовані на обмеження або припинення реалізації функцій захисту чи представництва особи. До цієї категорії належать дії, що зазіхають на адвоката як представника інтересів особи, зокрема: протиправне втручання в його діяльність, погрози або застосування насильства, умисне пошкодження майна, а також замах на життя тощо. Закон прирівнює адвокатів до осіб, що підлягають підвищеному захисту, подібно до суддів або працівників правоохоронних органів¹.

До цієї групи кримінальних правопорушень також слід відносити і порушення права на захист, представництво особи без повноважень та ін. Їх учинення хоча прямо і не посягає на особисті права адвокатів, які діють як захисники або представники, однак також унеможлиблює отримання особою якісної правничої допомоги.

Окреслена група кримінальних правопорушень відрізняється за низкою кримінально-правових і криміналістичних ознак. Це і спосіб учинення, і обстановка, і сліди кримінально-протиправної діяльності, і суб'єкт злочину та ін. З урахуванням низки відмінностей беззаперечно можемо вказати на можливість формування окремих видових методик розслідування щодо кожного кримінального правопорушення цієї групи.

Окрема криміналістична методика – це структурована система взаємопов'язаних і логічно впорядкованих дій, що мають на меті формування алгоритмів поведінки слідчого (або інших уповноважених осіб) під час розслідування певної категорії кримінальних правопорушень. Її призначення полягає у виробленні оптимальних моделей дій на основі типових ситуацій, що виникають на різних етапах досудового розслідування. Така методика, як правило, охоплює послідовність типових слідчих (розшукових) дій, що спрямовані на досягнення найвищої ефективності збирання доказів, встановлення обставин злочину та забезпечення процесуальної економії.

У науковій літературі виокремлюють основні функції окремої методики, зокрема:

1. Описово-інформаційну – забезпечує систематизацію знань про особливості розслідування конкретного виду злочинів;
2. Пізнавально-прагматичну – орієнтована на практичне застосування в умовах реального кримінального провадження;
3. Прогностично-евристичну – дозволяє моделювати типові слідчі ситуації, прогнозувати дії учасників процесу;
4. Дидактичну (навчальну) – використовується для підготовки та підвищення кваліфікації фахівців.
5. Пізнавально-прогностичну функцію, яка визначає криміналістичну методику як інструмент передбачення та оптимізації слідчого процесу.

¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 01.07.2025).

Методика виконує роль своєрідного шаблону, який дозволяє структурувати розслідування за визначеними етапами та прийомами, заснованими на попередньо узагальненому досвіді¹.

Як зазначають дослідники, створення нових криміналістичних методик, а також удосконалення вже наявних, ґрунтується на всебічному аналізі й теоретичному осмисленні емпіричних даних, отриманих із практики розслідування. Цей процес також спирається на систематизацію наукових знань, що стосуються як історичних етапів становлення криміналістики, так і сучасних тенденцій розвитку методик, орієнтованих на виявлення, розкриття та розслідування злочинів².

У цьому контексті важливою є думка, згідно з якою формування методики розслідування нерозривно пов'язане з практикою слідчої діяльності, адже саме узагальнення слідчого досвіду слугує основою для визначення типових закономірностей злочинної поведінки, її форм прояву та ефективних способів протидії. Практичні потреби, у свою чергу, стимулюють науковий пошук і визначають вектор розроблення нових методичних рішень³.

Розроблені методики проходять апробацію у реальних умовах досудового розслідування, що дозволяє підтвердити або, навпаки, спростувати їхню ефективність. Крім того, нові прийоми й інструменти, які виникають у практиці, після належного наукового осмислення та узагальнення, інтегруються в структуру криміналістичної методології як її невід'ємні компоненти.

Таким чином, можна стверджувати про доцільність виокремлення окремих видових методик розслідування погрози або насильства щодо захисника або представника особи; втручання в діяльність захисника чи представника особи; умисного знищення чи пошкодження майна захисника або представника особи; посягання на життя захисника або представника особи; порушення права на захист; представництво в суді без законних повноважень та ін. Зауважимо, що окремі з них уже були предметом окремих наукових пошуків. Зокрема, Я. О. Олійник звернувся до розроблення методики розслідування погрози або насильства щодо захисника чи представника особи, саме так сформулював автор предмет свого дослідження. При цьому узагальнюючи результат він констатував, що ним «здійснено теоретичне узагальнення та наведено вирішення актуального завдання – наукового обґрунтування діяльності, пов'язаної з виявленням і розслідуванням погрози або насильства щодо захисника чи

¹ Шепітько В. Ю. Проблеми типізації окремих криміналістичних методик. *Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія"*. 2017. Т. 19. С. 445–446.

² Федосова О. В. Становлення та перспективи розвитку криміналістичної методики розслідування злочинів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. № 46. С. 174; Запотоцький А. П. Концепція криміналістичної методики розслідування злочинів у сфері будівництва, її місце в системі криміналістичних методик. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2017. № 3 (57). С. 65.

³ Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002). Київ: Охорона праці, 2002. С. 45–63.

представника особи»¹.

Д. Д. Русанівська представила теоретичні та практичні основи методики розслідування втручання в діяльність захисника чи представника особи, у контексті сучасного стану кримінального процесуального законодавства та правоохоронної практики. Сама ж науковиця вказала, що «методика розслідування втручання в діяльність захисника чи представника особи є внутрішньовидовою. Це означає, що вона є найбільш наближеною до запитів практики, оскільки є більш диференційованою, формується за криміналістично значущими ознаками, а не кримінально-правовими»².

Досі серед актуальних завдань криміналістичної науки залишається визначення структури окремої криміналістичної методики. Нерідко в дисертаційних дослідженнях методика зводиться до фрагментарних елементів: криміналістичної характеристики, початкового етапу розслідування та тактики окремих слідчих (розшукових) і процесуальних дій. Такий підхід, хоч і має пізнавальну цінність, не відповідає потребам прикладного використання, оскільки не враховує внутрішні зв'язки між елементами криміналістичної системи.

Ефективна методика має базуватись на аналізі широкого масиву кримінальних проваджень, виявленні сталих закономірностей між характеристиками злочинів і способами їх розслідування, оптимальному поєднанні тактичних операцій, а також визначенні поетапної структури всього досудового розслідування, а не лише його початку.

Формування методики повинне бути орієнтоване на конкретного користувача — слідчого, детектива або прокурора. Тому слушно вказує В. Ю. Шепітько, що важливо перейти від суто описового до стандартизованого та уніфікованого підходу³.

Визначаючись із структурою криміналістичних методик слід вказати, що вона насамперед зумовлена видом обраної методики. Нам імпонує підхід Р. Л. Степанюка, відповідно до якого окрема спеціальна криміналістична методика, незалежно від її типу (видова, підвидова або комплексна), покликана забезпечити максимально прикладне спрямування. Вона виступає як концентрований масив науково обґрунтованих рекомендацій, адаптованих для практичного використання під час розслідування певного типу кримінальних правопорушень. Такі методики мають стабільну структуру, яка зазвичай включає:

- криміналістичну характеристику певного виду (або комплексу) злочинів;
- особливості початку розслідування (кримінального провадження);
- організацію початкового етапу досудового розслідування;

¹ Олійник Я. С. Методика розслідування погрози або насильства щодо захисника чи представника особи : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Львів, 2021. С. 194

² Русанівська Д. Д. Розслідування втручання в діяльність захисника чи представника особи : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Київ, 2023. С. 49.

³ Шепітько В. Ю. Проблеми типізації окремих криміналістичних методик. *Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія"*. 2017. Т. 19. С. 446.

- специфіку наступних етапів досудового слідства;
- тактичні аспекти проведення провідних слідчих (розшукових) дій.

Кожен із цих компонентів має внутрішню логічну побудову, однак загальна архітектура методики має залишатися уніфікованою, що сприяє її стабільному впровадженню в практику.

На відміну від цього, як вказує вчений, загальні криміналістичні методики (родового, міжвидового чи міжродового рівня) мають вужче прикладне значення, проте вищу методологічну й наукову цінність. Вони слугують базисом для розроблення вузькоспеціалізованих методик, окреслюючи типові закономірності, класифікаційні критерії та загальні підходи до розслідування окремих груп злочинів. Їх структура охоплює:

- класифікацію злочинів за криміналістичними ознаками;
- аналіз елементів криміналістичної характеристики певної категорії злочинної діяльності;
- теоретичне підґрунтя для формування спеціальних методик у межах цієї групи;
- питання, що виникають на стадії порушення кримінального провадження;
- проблеми розслідування на різних етапах досудового процесу;
- аспекти організації та технічного забезпечення розслідування;
- взаємодію між суб'єктами кримінального провадження та оперативними підрозділами;
- особливості залучення спеціальних знань у процесі розслідування;
- профілактичні заходи, спрямовані на запобігання відповідним видам кримінальних правопорушень¹.

Не можна оминати увагою, що й окремі криміналістичні методики, їх структура, зумовлені особливостями механізму злочинної діяльності, адже недоречно розроблювати деякі питання в контексті кримінальних правопорушень, для слідчої практики розслідування яких це є нетиповим.

Кримінальні правопорушення у сфері надання професійної правничої допомоги, як ми вже вказували, доволі різні. За об'єктом складу злочину і предметом посягання можна виокремити ті з них, що полягають у спричиненні шкоди: 1) життю та здоров'ю особи; 2) майновим правам захисника чи представника особи; 3) законній діяльності особи, що унеможливорює надання нею якісної правничої допомоги (послуг). У межах виокремлених груп можна побудувати різні, за рівнем узагальнення, методики. Насамперед щодо кожної із підгруп слід вести мову про формування міжвидових криміналістичних методик, котрі б відображали рекомендації щодо розслідування комплексів взаємопов'язаних кримінально протиправних дій. Так, наприклад, втручання в діяльність захисника може бути поєднане зі вчиненням службового підроблення.

Стосовно підвидових методик, то порушення права на захист може

¹ Степанюк Р. Л. Структура окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Право і безпека*. 2011. № 4 (41). С. 146.

вчинятися працівниками органів досудового розслідування, органів прокуратури, суду. Це все може впливати на специфіку слідчої діяльності, тому можна вести мову про доцільність їх побудови, безумовно за наявності запитів практики.

Класифікація криміналістичних методик може здійснюватися також за етапом розслідування кримінального правопорушення, у межах якого методика застосовується. У цьому контексті виокремлюють методики, орієнтовані на початкову стадію досудового розслідування, а також ті, що призначені для етапу судового розгляду. На нашу думку, поки що недоцільно вести мову про необхідність побудови криміналістичної методики судового розгляду кримінальних правопорушень у сфері надання правничої допомоги, оскільки дискусійним видається питання про її специфічність. Разом із цим, і основи методики їх розслідування поки що ґрунтовно не досліджено.

Ще одним критерієм класифікації криміналістичних методик є форма представлення методичних рекомендацій, за якою розрізняють:

- описові методики, побудовані у вигляді текстових настанов і послідовних рекомендацій;
- формалізовані, що використовують чітко визначені алгоритми, схеми та тактичні моделі;
- змішані, які поєднують елементи обох попередніх форм, забезпечуючи гнучкість і варіативність застосування. Такий підхід сприяє адаптації криміналістичних методик до реальних умов практики, дозволяючи враховувати як процесуальні особливості, так і характер злочинної діяльності в конкретному випадку.

Висновки. У відповідь на зростання протиправних проявів, що посягають на інститут адвокатури, функції захисту та довіри до правничої системи загалом, назріло питання про розроблення окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень у сфері надання професійної правничої допомоги. На підставі проведеного аналізу специфіки таких правопорушень, їх криміналістично значущих ознак, наголошено на необхідності побудови видових, підвидових і міжвидових методик, які враховували б різноманітність механізмів злочинної діяльності.

Ефективна криміналістична методика має бути орієнтована на практичні потреби, мати чітку структуру, адаптовану до типових слідчих ситуацій, та враховувати специфіку розслідування саме у цій сфері слідчої діяльності. На сьогодні визнаною є класифікація методик за обсягом узагальнення, формою викладення, етапами розслідування тощо, – що підвищує гнучкість і релевантність їх використання у практиці. З урахуванням наведеного аналізу, обґрунтовано, що формування комплексної системи криміналістичних методик щодо правопорушень у сфері надання правничої допомоги є не лише науково обґрунтованим, а й практично необхідним кроком для забезпечення ефективного кримінального переслідування, захисту професійних прав правників, а

також зміцнення принципу верховенства права в умовах європейської інтеграції України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

9. Шепітько В. Ю. Проблеми типізації окремих криміналістичних методик. *Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія"*. 2017. Т. 19. С. 445–451. DOI: <https://doi.org/10.32837/npuola.v19i0.486>.
10. Федосова О. В. Становлення та перспективи розвитку криміналістичної методики розслідування злочинів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2020. № 46. С. 174–178.
11. Запотоцький А. П. Концепція криміналістичної методики розслідування злочинів у сфері будівництва, її місце в системі криміналістичних методик. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2017. № 3 (57). С. 64–69.
12. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002). Київ : Охорона праці, 2002. 268 с.
13. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 01.07.2025).
14. Олійник Я. С. Методика розслідування погрози або насильства щодо захисника чи представника особи : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Львів, 2021. 239 с.
15. Русанівська Д. Д. Розслідування втручання в діяльність захисника чи представника особи : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Київ, 2023. 260 с.
16. Степанюк Р. Л. Структура окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Право і безпека*. 2011. № 4 (41). С. 143–147.

Стаття надійшла до редакції 27.07.2025

Kristina An. ROMANAUSKAS,
 PhD in Law
(National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute" Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

PROSPECTS FOR DEVELOPING CERTAIN FORENSIC METHODS FOR INVESTIGATING CRIMINAL OFFENSES IN THE AREA OF PROVIDING PROFESSIONAL LEGAL AID

The article highlights that, in response to the increase in illegal activities that threaten the functions of the bar—such as protection and representation—and the trust in the overall legal system, the need to develop specialized forensic methods for investigating criminal offenses related to professional legal aid has become urgent. Through analyzing the specific characteristics of these offenses

and their forensic features, the article argues for the possibility of creating specific, subspecific, and interspecific methods that consider the diversity of criminal mechanisms.

It is noted that an effective forensic methodology should be grounded in practical needs, feature a clear structure suited to common investigative situations, and reflect the unique aspects of investigations within this particular domain. The potential for developing targeted forensic approaches for crimes involving professional legal assistance is also discussed.

Key words: *criminal offense, legal assistance, forensic methodology, investigative activity, investigation program.*

Костянтин Юрійович СВЕРДЛІН

(Центр первинної професійної підготовки
«Академія поліції», м. Харків)

ВЗАЄМОДІЯ ТА КООРДИНАЦІЯ У КАДРОВІЙ ПОЛІТИЦІ В ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ СИСТЕМІ

У статті зазначається, що реформування української пенітенціарної системи, яке відбувається незважаючи на повномасштабне військове вторгнення російської федерації на територію нашої держави, є дуже важливим кроком на шляху трансформації вітчизняного правоохоронного механізму і приведення його у відповідність до провідних міжнародних стандартів. Окремим суттєвим питанням на цьому шляху є подолання низки проблем кадрового характеру та запровадження ефективного і стабільного механізму кадрового забезпечення пенітенціарної системи. Адже якість кадрового потенціалу зазначеної системи прямим та значним чином визначає її дієвість. Акцентовано увагу на тому, що влада розуміє гостроту кадрових питань у пенітенціарній системі та необхідність їх належного розв'язання. Однак, окреслюючи масштаби кадрових проблем у зазначеній системі та формулюючи першочергові завдання і кроки щодо їх усунення, фахівці оминають такі важливі аспекти як взаємодія та координація, що є вельми суттєвими факторами, які визначають ефективність формування та реалізації відповідної кадрової політики. У зв'язку із цим у статті розглянуто поняття та сутнісний зміст взаємодії й координації, зауважується на недоліках нормативно-правового врегулювання їхніх засад.

Ключові слова: взаємодія, координація, кадрова політика, кадрове забезпечення, пенітенціарна система.

Постановка проблеми. Українська пенітенціарна система – це складний механізм, що довгі роки не вирізнявся належною ефективністю (з точки зору ресоціалізації засуджених) та відповідністю тим цінностям, принципам і стандартам, які проголошені в Українській конституції, а також

міжнародних договорах, учасником яких є наша держава. Необхідність запровадження відповідних змін і перетворень у цій сфері була більш ніж актуальна та вкрай необхідна. Ще більше проблема загострилася з початком повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації на територію України, адже українське суспільство і держава мусили протистояти новим загрозам і викликам, що тривають і досі. Незважаючи на таку вкрай складну ситуацію, Кабінет Міністрів України схвалює Стратегію реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, а також затверджує план її реалізації на перших етапах. Метою Стратегії є створення гуманного середовища, забезпечення безпечності тримання, прав засуджених та осіб, взятих під варту, приведення матеріально-технічного забезпечення установ виконання покарань та слідчих ізоляторів і умов тримання у відповідність з вимогами національного законодавства та міжнародно-правових актів¹. Досягнення цієї мети передбачає виконання цілого ряду завдань та здійснення комплексу заходів за низкою напрямків, зокрема одним із пріоритетних серед них є удосконалення державної кадрової політики у пенітенціарній сфері, адже ефективність та інші важливі показники діяльності системи ресоціалізації засуджених прямим і значним чином залежить від якості її кадрових ресурсів. У положеннях вище згаданої Стратегії хоча й не багато уваги присвячено питанням кадрового забезпечення, втім зазначається на необхідності подолання чисельних проблем у цій галузі (зокрема акцентовано увагу на нагальні потреби вирішення питання кадрового колоду та пропорційності розміщення кадрових ресурсів). Очевидно, що проблематика формування та реалізації кадрової політики у пенітенціарній системі потребує комплексного підходу, який передбачає залучення багатьох суб'єктів та здійснення низки заходів організаційно-управлінського, матеріально-фінансового, освітнього та іншого характеру. Означене вимагає налагодження дієвого механізму взаємодії між суб'єктами, які у тій чи іншій мірі залучені до здійснення кадрового забезпечення пенітенціарної системи, а також проведення якісної координаційної роботи у цій сфері.

Оскільки чинні стратегічні та законодавчі засади не мають належної регламентації питань взаємодії та координації у кадровій політиці в пенітенціарній системі України, то *метою* представленої статті є з'ясування сутнісного змісту взаємодії та координації як факторів, від яких залежить якість кадрового забезпечення пенітенціарної системи, а також проблеми їх нормативно-правової регламентації.

Виклад основного матеріалу. Пенітенціарна система є важливою ланкою апарату держави, яка має на меті ствердження панування режиму законності у державі та забезпечення відповідного правового порядку. Основним інструментом досягнення цієї мети є створення належних умов для ресоціалізації засуджених осіб. У проекті Проект Закону про

¹ Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках : розпорядження КМУ від 16.12.2022 р. № 1153-р / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>

пенітенціарну систему № 5293 від 22.03.2021 р. з цього приводу цілком чітко зазначається, що метою пенітенціарної системи є захист суспільства від злочинності шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених¹. Функціонування пенітенціарної системи, наголошують розробники законопроекту, не має на меті покарання та спрямовано на свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства, повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві, запобігання вчиненню ним нових кримінальних правопорушень². Стан виконання пенітенціарною системою своєї суспільної місії та ефективність реалізації поставлених перед нею завдань залежить від цілої низки умов та факторів, які наразі або відсутні, або перебувають у незадовільному стані, про що яскраво свідчать положення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, в якій наведено цілий спектр проблем, що потребують розв'язання. Одним із вкрай важливих питань, що належить вирішити на шляху реформування вітчизняної пенітенціарної системи є удосконалення кадрового забезпечення останньої, адже ця система, як і будь-яке інше штучне утворення, немає ані власної свідомості, ані волі відділеної від її персоналу, який власне і є рушійною силою означеної системи. У Стратегії реформування пенітенціарної системи зазначається, що наразі у цій системі спостерігається кадровий голод, а також значні корупційні ризики, що обумовлено складними умовами служби та праці, неналежним матеріальним забезпеченням та соціально-правовим забезпеченням, неprestижністю служби³. З огляду на це, одним із пріоритетних напрямків перетворень влада визначає формування ефективної моделі підготовки та діяльності персоналу органів і установ пенітенціарної системи. Зокрема у Стратегії закріплено, що ефективність реформування пенітенціарної системи залежить від рівня підготовки її кадрового складу, тому реалізація стратегічної цілі передбачає формування вмотивованого та високопрофесійного персоналу органів і установ пенітенціарної системи, здатного виконувати функції виправлення і ресоціалізації засуджених на основі найсучасніших підходів і методів роботи, а також створення за новими стандартами належних умов праці та соціального захисту персоналу⁴. Задля реалізації наведеної стратегічної цілі пропонується вирішення наступних завдань: 1) поліпшення умов праці персоналу органів і установ пенітенціарної системи; 2) впровадження ефективної системи мотивації персоналу та підвищення престижу служби в органах і установах пенітенціарної системи; 3) створення цілісної системи підготовки персоналу з постійним залученням до несення служби в органах та

¹ Проект Закону про пенітенціарну систему № 5293 від 22.03.2021 р. / веб-портал ВРУ. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71498.

² Там само.

³ Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках : розпорядження КМУ від 16.12.2022 р. № 1153-р / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>.

⁴ Там само

установах виконання покарань та уповноважених органах пробації; 4) створення умов для профілактики професійної деформації та емоційного вигорання персоналу пенітенціарної системи та пробації¹.

У повній мірі підтримуючи позицію влади в частині проблем наявних в українській пенітенціарній системі, а також щодо необхідності їх оперативного та якісного вирішення, мусимо звернути увагу на те, що механізм реалізації завдань щодо поліпшення кадрового забезпечення вище згаданої системи все ще не має завершеного вигляду. Розглянути усі його прогалини та недоліки у межах однієї статті не можливо, тож ми зосередимося на розгляді таких факторів належного функціонування системи кадрового забезпечення, як взаємодія та координація.

Для того, щоб зрозуміти важливість взаємодії та координації у розрізі досліджуваного питання, слід з'ясувати їх сутнісний зміст. Взаємодія – це преш за все філософська категорія, що відображує процеси впливу, обумовленості, зміни стану, взаємопереходи, а також породження одним явищем іншого. Взаємодія проявляється безпосередньо чи опосередковано, у зовнішньому чи внутрішньому відношенні та зв'язках². В. Свириденко, висвітлюючи природу взаємодії, зазначає, що вона відображає особливий тип відношення між об'єктами, при якому кожний з об'єктів діє (впливає) на інші об'єкти, приводячи до їх зміни, і водночас зазнає дії (впливу) з боку кожного з цих об'єктів, що, в свою чергу, зумовлює зміну його стану. Дія кожного об'єкта на інший об'єкт зумовлена як власною активністю об'єкта, виявом його динаміки, так і реакцією об'єкта на дію інших об'єктів («відгук» або «обернена дія»)³. Філософ справедливо звертає увагу на те, що фундаментальне значення категорії взаємодії для філософії і наукового пізнання зумовлене тим, що вся людська діяльність у реальному світі, практика, саме наше існування і відчуття його реальності (неілюзорності) ґрунтуються на різноманітних, передусім предметних взаємодіях, які людина здійснює і використовує як засіб пізнання, знаряддя дії, спосіб організації буття⁴. С. Кожушко, досліджуючи взаємодію (або інтеракцію) розуміє як вихідне, родове поняття, яке охоплює процеси впливу об'єктів (суб'єктів) одне на одного, їхню взаємну обумовленість і взаємозміну: взаємний зв'язок соціальних явищ як на рівні суспільства у цілому, так і на рівні функціонування його окремих груп, індивідів. Вона охоплює всі види соціальних процесів і людської діяльності; виявляється в організації людьми спільних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності, досягнення спільної мети. Під час взаємодії, відмічає С. Кожушко, відбувається обмін діями, зароджуються спорідненість, координація дій

¹ Там само

² Словник-довідник з курсу «Філософія» для студентів 2, 3, 4 курсів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання / Укл. А. Г. Чичков, О. М. Башкеєва, О. М. Патеріло. Дніпропетровськ : ДВНЗ УДХТУ, 2014. С. 6.

³ Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін.; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори); І. О. Покаржевська (художнє оформлення). Київ : Абрис, 2002. С. 77.

⁴ Там само. С. 78

двох суб'єктів, а також стійкість їхніх інтересів, планування спільної діяльності, розподіл функцій тощо. За допомогою дій відбувається взаємне регулювання, взаємний контроль, взаємовплив, взаємодопомога. Це означає участь кожного учасника взаємодії у розв'язанні спільного завдання з відповідним коригуванням дій, урахуванням попереднього досвіду, активізацією власних здібностей і можливостей партнера¹.

Отже, взаємодія, як чітко слідує із вище викладеного, є неодмінною властивістю систем, тим більше, коли вони мають динамічний характер. Особливе значення взаємодія відіграє у сфері соціальних відносин, окремим проявом яких є галузь управління та управлінських відносин відповідно. Управлінська взаємодія – це участь у спільній діяльності суб'єктів управління в процесі досягнення суспільно необхідних цілей². Звісно можна безспідставно стверджувати, що в цілому управління як таке – це взаємодія, однак не всі елементи механізму управління взаємодіють між собою належним чином, досить часто такі взаємини мають спорадичний, неузгоджений, поверхневий характер, у той час як ефективне управління має ґрунтуватися на системній, систематичній, цілеспрямованій, глибокій та змістовній взаємодії. Правильно організована взаємодія має спрямовуватися на досягнення ефекту синергії.

Отже, вважаємо, що взаємодію як фактор який суттєво впливає на кадрову політику в пенітенціарній системі України слід розуміти як спільні, узгоджені, врегульовані нормами права, зусилля суб'єктів формування та реалізації зазначеної кадрової політики, спрямовані на досягнення спільної мети. Взаємодія передбачає, так би мовити, спрощення та пришвидшення виконання завдань і реалізацію відповідної мети (цілей), що досягається за рахунок грамотного розподілу ролей та ефективного поєднання ресурсів. Важливо відмітити, що взаємодія підвищує ефективність та оперативність досягнення як спільних, так й індивідуальних цілей взаємодіючих сторін, оскільки вона (взаємодія) відкриває кожному із учасників цієї взаємодії певний доступ до можливостей та ресурсів інших сторін.

Що ж стосується координації, то вона є неодмінним супутником суспільного управління. Серед дослідників немає єдиного підходу до розуміння того, чим є координація: принципом, методом, формою чи функцією. Для прикладу Ю. П. Сурмін вважає, що координація є методом управління, суттю якого є встановлення між суб'єктами та об'єктами державного управління горизонтальних зв'язків, тобто поєднання двох і більше однорівневих з точки зору визначеного критерію дій, що забезпечують досягнення запланованого результату³. В. А. Ліпкан, висвітлюючи питання координації, веде мову про управлінську діяльність, спрямовану на узгодження функціонування елементів системи у режимі, який

¹ Кожушко С. Взаємодія як філософське й психологічне поняття. *Освіта регіону*. 2013. № 4. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/1221>.

² Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. С. 82.

³ Там само. С. 346

забезпечує досягнення поставлених перед системою цілей. Важливо відмітити, що фахівець чітко розрізняє координацію та взаємодію, акцентуючи увагу на тому, що перша передбачає здійснення організації взаємодії¹. О. Г. Кальман визначає координацію як функцію управління, планування і контролю, змістом якої є забезпечення впорядкованих взаємозв'язків і взаємодій між організаціями, ділянками та учасниками виробництва й управління з метою узгодження дій щодо реалізації рішень, об'єднання спільних зусиль у вирішенні відповідних². Поряд із цим О. Г. Кальман зауважує на тому, що координація може проявлятися не лише як функція, але й як форма. Як функція координація забезпечує певну залежність одних рішень (дій) від інших у процесі функціонування будь-якої організованої системи, а у розрізі розуміння її як форми організації управління вона (координація), зазначає дослідник, створює особливий апарат приведення до загальних цілей автономних організаційних систем, узгоджує їх діяльність у тій її частині, що належить або до сфери взаємних, загальних інтересів, або пов'язана із задоволенням загальнозначущих пріоритетів³.

Отже, враховуючи вище викладене, можемо дійти висновку, що координація є інструментом управління, застосування якого має на меті узгодження та спрямування у потрібне русло розрізнених дій суб'єктів задля підвищення рівня ефективності виконання покладених на них завдань. Найчастіше координація застосовується саме як засіб управління взаємодією, а отже ці явища не тотожні. Очевидно, що взаємодія є значно ширшою за обсягом і змістом категорією, навіть якщо вести мову суто про соціальну взаємодію, то все одно вона є суттєво просторішим явищем, ніж координація. Достатньо навіть звернути увагу на те, що будь-яка координаційна діяльність передбачає елементи взаємодії, однак взаємодія може відбуватися і без наявності координаційного центру. Втім, наявність останнього суттєво підвищує рівень дієвості та законності взаємодії, за умови, що сама координаційна робота здійснюється із належним рівнем якості.

Отже, координація у кадровій політиці в пенітенціарній системі, це комплекс заходів, здійснюваних повноваженими суб'єктами, що мають на меті узгодження та спрямування у русло найбільшої доцільності рішень та дій суб'єктів кадрового забезпечення пенітенціарної системи задля досягнення високо рівня системності та злагодженості в організації механізму цього забезпечення, а також максимізації ефективності та законності його функціонування. Якщо взаємодія необхідна умова існування та роботи системи кадрового забезпечення як такої, то координація є одним із засобів досягнення і підтримки відповідного стану цієї системи, належних показників її функціонування.

¹ Теорія управління в органах внутрішніх справ : навчальний посібник / за ред. В. А. Ліпкана. К. : КНТ, 2007. С. 376–382.

² Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2004. С. 353–354.

³ Там само.

Оскільки ми ведемо мову про взаємодію і координацію у кадровій політиці в пенітенціарній системі України як про проблемні аспекти адміністративно-правової науки, то важливим моментом є їх нормативно-правові підвалини, адже обидва ці явища (взаємодія та координація) супроводжуються відповідними організаційними та управлінськими відносинами, які в тому числі передбачають використання владного ресурсу. На жаль, слід констатувати, що наразі чинне законодавство досить поверхнево та фрагментарно регламентує засади досліджуваної взаємодії та координації. В українському законодавстві є нормативно-правові документи, що визначають механізми взаємодії різних ланок і суб'єктів пенітенціарної системи між собою та з іншими суб'єктами, що не входять до зазначеної системи, однак у цих актах регламентуються матеріальні та процедурні аспекти співробітництва з питань, які стосуються безпосередньо виконання кримінальних покарань, забезпечення ресоціалізації та реалізації гарантій засуджених осіб (наприклад, спільний наказ Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України від 03.04.2018 № 974/5/467/609/280 «Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» або ж Наказ Міністерства юстиції України, Міністерства охорони здоров'я України від 10.02.2012 № 239/5/104). Окремо слід відмітити положення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, в якій зазначається, що за останні роки досягнені важливі позитивні зрушення у напрямку удосконалення взаємодії у пенітенціарній системі, зокрема, створено систему взаємодії між державними органами та громадськими організаціями з надання послуг суб'єктам пробації, необхідних для мінімізації ризиків вчинення повторних кримінальних правопорушень та забезпечення безпеки громади, запроваджена волонтерська діяльність у пробації¹. Однак, у той же час, у Стратегії акцентується увага на проблемі організації взаємодії виправних закладів з органами державної влади, правоохоронними органами та прийняття у зв'язку із цим організаційно-управлінських рішень, що не повною мірою враховують новітні підходи щодо охорони та нагляду, забезпечення безпеки і стану правопорядку засуджених та осіб, взятих під варту². У зв'язку із цим, однією із пріоритетних цілей реформування визначено удосконалення механізму взаємодії установ виконання покарань, органів пробації та суб'єктів соціального патронажу, спрямованого на соціальну адаптацію засуджених³.

¹ Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках : розпорядження КМУ від 16.12.2022 р. № 1153-р / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>.

² Там само.

³ Там само.

Як видно із приведеного, попри те, що і взаємодія, і кадрова політики визнаються владою важливими проблемними питаннями, що мають бути вирішені в ході реформи пенітенціарної системи, між собою вони прямо не пов'язуються, що підтверджує й зміст операційного плану реалізації у 2022–2024 роках вище згаданої стратегії, в якому заходи щодо поліпшення взаємодії зазначаються лише у розрізі роботи із засудженими. З приводу законодавчої регламентації координаційної роботи у досліджуваній сфері ситуація ще складніша, адже тут взагалі майже відсутні якісь спеціальні вказівки, і про наявність такої координації ми можемо судити лише виходячи із того, що певні суб'єкти публічної влади мають координаційні повноваження та функції в силу свого правового статусу, наприклад Міністерство юстиції України та його очільник.

На наше переконання, такий стан справ потребує відповідного реагування та корегування. Вважаємо, що слід розробити та впровадити концептуальні засади організації та реалізації взаємодії й координації у кадровій політиці в пенітенціарній системі України. В умовах визнання вирішення кадрових проблем у цій системі одним із пріоритетних напрямків реформування останньої, вкрай важливо чітко визначити принципи, напрямки та механізми взаємовідносин між суб'єктами, які власне формують кадрову політику, а також які забезпечують її практичне втілення. Окрема увага має бути приділена взаємодії органів публічної влади із представниками освітньої та наукової галузі з питань розвитку кадрового потенціалу пенітенціарної системи. Важливо також більш детально визначити питання здійснення досліджуваної координації на загально-державному, регіональному та локальному рівнях.

Висновки. Підводячи підсумки вище викладеного, можемо констатувати, що взаємодія і координація є неодмінними та дуже важливими факторами забезпечення високої ефективності державної кадрової політики у вітчизняній пенітенціарній системі. Однак, на сьогодні ані зазначена взаємодія, ані координація не має належного рівня глибини, системності та дієвості, і далеко не в останню чергу через те, що законодавчі підвалини зазначеної співпраці та управління нею перебувають на досить низькому рівні регламентації. Вони мають переважно загальний характер і позбавлені спеціальних приписів стосовно організації та здійснення взаємодії і координації, які б враховували специфіку сфери їх застосування, а також реалії стану та перспективи розвитку кадрової політики у пенітенціарній галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.
2. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України : теоретичні та прикладні проблеми попередження. Харків : Нац. юрид. акад. України ім.

Я. Мудрого, 2004. 432 с.

3. Кожушко С. Взаємодія як філософське й психологічне поняття. *Освіта регіону*. 2013. № 4. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/1221>.

4. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках : розпорядження КМУ від 16.12.2022 р. № 1153-р / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>.

5. Проект Закону про пенітенціарну систему № 5293 від 22.03.2021 р. / веб-портал ВРУ. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71498.

6. Словник-довідник з курсу «Філософія» для студентів 2, 3, 4 курсів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання / Укл. А. Г. Чичков, О. М. Башкеєва, О. М. Патеріло. Дніпропетровськ : ДВНЗ УДХТУ, 2014. 20 с.

7. Теорія управління в органах внутрішніх справ : навчальний посібник / за ред. В. А. Ліпкана. К. : КНТ, 2007. 884 с.

8. Шинкарук В. І. Філософський енциклопедичний словник / (голова редколегії) та ін.; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори); І. О. Покаржевська (художнє оформлення). Київ : Абрис, 2002. 742 с.

Стаття надійшла до редакції 12.07.2025

Kostiantyn Y. SVERDLIN

(Primary Professional Training Center «Police Academy», Kharkiv)

INTERACTION AND COORDINATION IN PERSONNEL POLICY IN THE PENITENTIAL SYSTEM

The article notes that the reform of the Ukrainian penitentiary system, which is taking place despite the full-scale military invasion of the Russian Federation into the territory of our state, is a very important step on the path of transforming the domestic law enforcement mechanism and bringing it into line with leading international standards. A separate significant issue on this path is overcoming a number of personnel problems and introducing an effective and stable mechanism for staffing the penitentiary system. After all, the quality of the personnel potential of the system directly and significantly determines its effectiveness. The emphasis is on the fact that the authorities understand the urgency of personnel issues in the penitentiary system and the need for their proper resolution. However, outlining the scale of personnel problems in the specified system and formulating priority tasks and steps to eliminate them, specialists bypass such important aspects as interaction and coordination, which are very significant factors that determine the effectiveness of the formation and implementation of the relevant personnel policy.

Keywords: *interaction, coordination, personnel policy, personnel management, penitentiary system.*

Євген Юрійович СУП,
кандидат юридичних наук
(Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України, м. Харків)

ОСОБЛИВОСТІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОТЕРПІЛИХ ВІД КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, УЧИНЕНИХ ПРОФЕСІЙНИМИ УЧАСНИКАМИ СУДОЧИНСТВА

У статті розглянуто значення особи потерпілого в кримінальних провадженнях щодо злочинів проти правосуддя, учинених професійними учасниками судочинства, зокрема як об'єкта посягання та джерела доказової інформації. Обґрунтовано необхідність збирання комплексу відомостей про потерпілого як ключову умову забезпечення повного, об'єктивного та неупередженого розслідування. На підставі аналізу даних Єдиного державного реєстру судових рішень визначено типові соціально-демографічні характеристики потерпілих, серед яких переважають повнолітні громадяни України, що брали участь у громадській діяльності або раніше були притягнуті до кримінальної відповідальності. Запропоновано класифікацію потерпілих на дві основні групи: малозахищені особи та особи, що становлять слідчий або оперативний інтерес. Наведено уточнене тлумачення кожної категорії з урахуванням їх характеристик та можливого впливу на хід кримінального провадження. Наголошено, що такий підхід до дослідження особи потерпілого сприяє більш глибокому розумінню причин і умов вчинення злочинів проти правосуддя, а також підвищенню ефективності доказування.

Ключові слова: правосуддя, професійний учасник судочинства, криміналістична характеристика, механізм злочину, потерпілий.

Постановка проблеми. У розслідуванні злочинів пріоритетним завданням є відновлення порушених прав особи потерпілого, який є центральною фігурою будь-якого кримінального провадження. На початковому етапі розслідування події, де спричинено фізичну, майнову або моральну шкоду фізичній особі, надважливого значення набуває

дослідження особистості потерпілого. Саме вивчення його індивідуальних характеристик може стати підґрунтям для отримання важливої інформації для з'ясування обставин злочину, що підлягають доказуванню.

Особу потерпілого у криміналістиці розглядають, як один із базових елементів криміналістичної характеристики. За підходом В. Ю. Шепітька, ця категорія включає не лише демографічні параметри (стать, вік, освіту, місце роботи або навчання тощо), але й психологічні та соціальні аспекти: спосіб життя, міжособистісні зв'язки, поведінкові схильності, рівень віктимності. Усе це формує складну інформаційну систему, яка має велике значення для криміналістичного аналізу¹.

Іншу позицію висловлює М. І. Скригонюк, який акцентує не на самій особі потерпілого, а на типових узагальнених характеристиках жертв, притаманних певній категорії злочинців². Натомість М. В. Салтевський у переліку основних структурних елементів криміналістичної характеристики взагалі не виділяє окремо потерпілого, фактично отожднюючи його з предметом злочинного посягання, яким може бути і людина як фізико-біологічна система, що залишає матеріальні сліди, взаємодіючи з навколишнім середовищем³.

Вивчення особи потерпілого представляє інтерес для кількох суміжних юридичних наук: кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, кримінології, юридичної психології, судової медицини тощо. Кожна з них акцентує на окремих аспектах, формуючи комплексне уявлення про жертву злочину. Водночас молододслідженням залишається питання про особливості криміналістичної характеристики особи потерпілого від кримінальних правопорушень проти правосуддя, що вчиняються професійними учасниками правосуддя.

Метою статті є розроблення криміналістичної характеристики особи потерпілого від кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства.

Виклад основного матеріалу. Визначення поняття «потерпілий» закріплене у ст. 55 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, згідно з якою потерпілим визнається фізична особа, якій злочином завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, або юридична особа — у разі завдання їй майнової шкоди. Деякі дослідники вживають терміни «потерпілий» і «жертва злочину» як тотожні, не розмежовуючи їх у змістовому плані. Зауважимо, що для кримінальних правопорушень проти правосуддя, учинених професійними учасниками правосуддя, потерпілою здебільшого виступає фізична особа, яка зазнає передусім фізичної та моральної шкоди. Це зумовлено тим, що ця група кримінальних правопорушень охоплює такі склади, як: 1) завідомо незаконне затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою; 2) притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності; 3) примушування давати

¹ Шепітько В. Ю. Криміналістика: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2010. С. 322.

² Скригонюк М. І. Криміналістика: підручник. Київ : Атіка, 2005. С. 249.

³ Салтевський М. В. Криміналістика: підручник: у 2-х ч. Ч. 2. Харків : Консум, 2001. С. 268.

показання; 4) порушення права на захист; 5) незаконне втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя; 6) невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист; 7) розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист; 8) розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, вчинене суддею, прокурором, слідчим, дізнавачем, працівником оперативно-розшукового органу незалежно від того, чи приймала ця особа безпосередню участь в оперативно-розшуковій діяльності, досудовому розслідуванні¹.

Разом із цим, для деяких із окреслених правопорушень нетиповим є залучення потерпілого до участі в кримінальному провадженні. Проведений нами аналіз матеріалів кримінальних проваджень дозволяє констатувати, що участь потерпілих (подекуди за участю представників, які мають статус адвоката), притаманна для таких кримінальних правопорушень, як: завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт, тримання під вартою; притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності; примушування давати показання; невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист. Разом із цим, факти реєстрації кримінальних проваджень за фактом невжиття заходів безпеки узагалі є епізодичними.

Переважну більшість кримінальних правопорушень досліджуваної нами групи вчиняють особи, які безпосередньо залучені до здійснення правосуддя або провадження правоохоронної діяльності, зокрема слідчі, дізнавачі, прокурори, оперативні працівники. У поодиноких випадках до таких дій можуть бути причетні судді чи інші посадові особи, що представляють судову гілку влади, правоохоронні чи правозахисні структури. Фаховий статус цих осіб зумовлює специфіку скоєння правопорушень зазначеного виду, оскільки вчинення таких діянь супроводжується свідомим і цілеспрямованим ігноруванням або зловживанням нормами права, контроль за дотриманням яких безпосередньо входить до їхніх службових обов'язків. Як правило, вчиняють ці особи кримінальні правопорушення стосовно:

1) малозахищених осіб за різними критеріями, насамперед із низькою правовою культурою;

2) осіб, які представляли чи представляють слідчий чи оперативний інтерес.

Використовуючи формулювання «малозахищені особи» ми маємо на увазі тих, хто перебуває у вразливому соціальному становищі і потребує додаткового державного або громадського захисту через неспроможність самотійно реалізовувати свої права та забезпечувати належні умови для життя з різних причин.

Під особами, які становлять слідчий або оперативний інтерес нами

¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 11.02.2025).

розуміються такі учасники подій чи правовідносин, поведінка або характеристики яких можуть мати істотне значення для встановлення істини у кримінальному провадженні, а також для запобігання, виявлення чи розслідування кримінальних правопорушень. До таких осіб можуть належати:

- особи, які вчиняли раніше адміністративні правопорушення;
- свідки, які повідомили про злочинну діяльність третіх осіб або володіли інформацією про певних учасників кримінальної події, обставини чи наслідки правопорушення;
- підозрювані чи обвинувачені, особи з кримінальним минулим, девіантною поведінкою або перебували в конфліктних відносинах із окремими суб'єктами;
- посередники, виконавці чи організатори, що діяли у змові або за дорученням;
- службові особи, які могли допустити недбалість, зловживання владою або умисні дії, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення;
- особи, які можуть виявляти інтерес до слідства, впливати на його хід, перешкоджати чи маніпулювати свідками, доказами тощо.

Зауважимо, що потерпілий представляє оперативний інтерес, оскільки він відіграє не лише роль джерела фактичної інформації щодо перебігу злочину, а й виконує функцію особливого об'єкта, який бере участь у формуванні матеріальної слідової картини події. У процесі контакту зі злочинцем у конкретних просторово-часових обставинах потерпілий, як свідомо, так і мимоволі, впливає на навколишнє середовище, модифікуючи ситуацію на місці події і в подальшому. Унаслідок цього на ньому самому, його одязі, а також на предметах довкола можуть залишатися численні сліди, що мають криміналістичне значення. Для досліджуваної нами категорії кримінальних правопорушень притаманне ще і складання низки документів, у яких також може бути відображено зразки почерку або інші відомості про особу потерпілого. Застосування відповідних методів фіксації, вилучення та аналізу цих носіїв інформації забезпечує отримання релевантної доказової інформації, необхідної для розслідування, формування інших процесуальних джерел доказів.

Комплекс даних про потерпілого має охоплювати не лише базові демографічні характеристики (зокрема, стать, вік, місце проживання, рід занять), а й відомості про заподіяну йому шкоду, його фізичні та психофізіологічні особливості, хронічні захворювання, рівень соціальної адаптації, особистісні цінності, поведінкові риси, спосіб життя, міжособистісні зв'язки та ступінь віктимності. Аналіз таких даних дозволяє глибше зрозуміти як мотиви і спрямованість дій злочинця, так і його особистісні характеристики, що може суттєво вплинути на формування обґрунтованих версій щодо механізму злочину.

Низка відомостей демографічного характеру має значення для визначення процесуальних аспектів проведення окремих слідчих

(розшукових) і процесуальних дій. Так, неповноліття особи впливає на перелік суб'єктів, які братимуть участь у кримінальному провадженні разом із ним. Зауважимо, що в жодному проаналізованому нами кримінальному провадженні не було як потерпілого залучено неповнолітнього. Стосовно національності та громадянства, це може вказати на не володіння особою мовою, якою здійснюється кримінальне провадження, а отже, вимагатиме від слідчого залучення перекладача.

Відомості про рід діяльності, професійний статус – можуть зумовити необхідність здійснення кримінального провадження в особливому порядку – щодо окремої категорії осіб.

Відповідно до даних Єдиного державного реєстру судових рішень серед потерпілих у досліджуваних нами категорії кримінальних правопорушень превалюють чоловіки, повнолітні, громадяни України, українці, які або займали активну громадянську позицію (залучалися до мирних акцій, масових заходів тощо), або які раніше притягалися до кримінальної відповідальності і в силу положень ст. 89 КК України вважаються раніше не судимими.

Показовою у межах обраного нами предмету дослідження слід вважати справи за фактом безстрокових мирних зборів громадян на підтримку європейського вектору зовнішньої політики України, що відбувалися протягом грудня 2013 – січня 2014 років у місті Києві на Майдані Незалежності. Зокрема, у справі, розглянутій Подільським районним судом м. Києва до відповідальності притягнуто слідчого, який у лютому 2014 року притягнув до кримінальної відповідальності завідомо невинувату особу, сфальсифікувавши матеріали кримінального провадження¹. Таким чином, потерпілим у цій справі стала випадкова особа, яка опинилася в обставинах, що були «незручними» для обвинуваченого.

У справі, розглянутій Козельщинським районним судом Полтавської області, встановлено, що слідчим відділення поліції внесено відомості про кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 246 КК України, за фактом незаконної порубки дерев поблизу с. Мальці. Під час огляду місця події між селами Мальці та Бреусівка виявлено факт незаконної вирубки у лісосмузі. Оскільки під час розслідування не здобуто доказів вини жодної особи, слідчий, з метою покращення статистичних показників, вирішив притягнути до відповідальності завідомо невинного. 21 липня 2022 року він наказав свідкові знайти особу, яку можна було б «призначити» винною. 1 серпня, перебуваючи на території поліцейського сектору в смт. Козельщина, слідчий повідомив невинному громадянину про намір оголосити підозру, знаючи про його непричетність. Того ж дня він доручив свідкові дати неправдиві показання щодо цієї особи, а згодом передав йому протокол допиту з уже готовими неправдивими показаннями. Документ було підписано під контролем правоохоронних органів, після чого завірено

¹ Вирок Подільського районного суду м. Києва від 17 травня 2021 р. у справі № 753/18784/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96937054> (дата звернення: 11.07.2025).

слідчим. Крім того, без фактичного проведення допиту було складено ще один протокол із фіктивними даними про іншу особу. Його також було підписано від імені вигаданого свідка, а потім засвідчено як офіційний документ. На підставі підроблених процесуальних документів, тобто штучно створених доказів фактично слідчим повідомлено невинній особі про підозру у вчиненні тяжкого злочину (ч. 4 ст. 246 КК України)¹.

Кобеляцький районний суд Полтавської області винес обвинувальний вирок за фактом завідомо незаконного затримання. Відповідно до встановлених обставин справи потерпілий звернувся із заявою про вчинення стосовно нього катування. У подальшому кримінально-правову оцінку ситуації було змінено. Досудовим слідством встановлено, що під час досудового розслідування у кримінальному провадженні №12019170190000381, слідчий Кобеляцького відділу поліції, перебуваючи за адресою: м. Кобеляки, вул. Шевченка, 17, незаконно затримав особу за статтею 208 КПК України. При цьому йому було достеменно відомо, що розслідувані злочини на той момент вже завершено, а підстав для затримання відповідно до закону не існувало. Цього ж дня, у тому самому відділі поліції, слідчий оформив протокол затримання, внісши до нього неправдиві відомості про обставини та підстави затримання. У документі зазначено, що особу затримано на підставі п. 1 та п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК, хоча ці умови фактично були відсутні. Таким чином було оформлено затримання та обмежено право громадянина на свободу пересування. Увечері того ж дня слідчий повідомив затриманого про підозру у вчиненні розбою, який нібито мав місце 13 травня 2019 року. На підставі сфальсифікованого протоколу затриманий був доставлений до ізолятора тимчасового тримання в Полтаві, а згодом — до Октябрського районного суду, де суддя обрав йому запобіжний захід у вигляді тримання під вартою строком на 60 днів. У результаті умисних дій слідчого було порушено низку основоположних прав особи — на свободу, особисту недоторканність, гідність і вільне пересування. Відтак слідчого притягнуто до відповідальності за завідомо незаконне затримання (ч. 1 ст. 371 КК України) та внесення неправдивих відомостей до офіційного документу (ч. 1 ст. 366 КК України). Потерпілий вказав, що він перебував на стаціонарному лікуванні у Кобеляцькій міській лікарні, куди до нього прийшов один із працівників поліції, який без достатніх приводів запропонував вийти надвір поговорити. Потерпілий вийшов із лікарні у спортивній формі, без речей, коли вони вийшли, під'їхав білий мікроавтобус, з якого вискочили люди у масках, «заламали» потерпілого та «заштовхали» у автомобіль, поклали на підлогу та відвезли до Кобеляцького відділу поліції. По прибуттю на територію відділку поліції, посадили на стілець, після чого невідомий йому працівник поліції, одягнений у цивільний одяг, вимагав від нього зізнатися у вчиненні пограбування відділення банку, кілька разів побив потерпілого, внаслідок

¹ Вирок Козельщинського районного суду Полтавської області від 25 жовтня 2022 р. у справі № 533/675/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106930773> (дата звернення: 12.07.2025).

чого у нього з'явилася гематома¹. Дотепер судовий розгляд у цьому кримінальному провадженні триває, однак у будь-якому разі факт перебування особи на стаціонарному лікуванні вимагає узгодження затримання із лікарями, оскільки це може негативно позначитися на станові здоров'я потерпілого. Можливо лікарями може бути прийняте рішення про необхідність залишення особи в умовах стаціонару.

Наведені фабули засвідчують той факт, що потерпілий у кримінальних правопорушеннях проти правосуддя, учинених професійними учасниками правосуддя, є ключовим учасником кримінального провадження, який є не просто носієм криміналістично значущої інформації, а суб'єктом, індивідуальні характеристики якого слід урахувувати під час визначення тактики проведення слідчих (розшукових) дій та процесуальних умов проведення низки заходів.

Під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, зокрема завідомо незаконного затримання, притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, фальсифікації доказів, особливої уваги потребує з'ясування повної та всебічної інформації про потерпілого, оскільки саме він є ключовим джерелом фактичних даних, а також – об'єктом, у взаємодії з яким виникає та фіксується слідова картина злочину.

Основні відомості про потерпілого, які слід з'ясувати:

1. Базові демографічні характеристики:

1.1. Стать, вік, громадянство, національність (впливають на потребу в перекладачі, вказують на особливий порядок участі (наприклад, у разі неповноліття).

1.2. Місце проживання та перебування на момент здійснення досудового розслідування.

1.3. Має значення для перевірки слідчих версій.

1.4. Рід занять, професійна діяльність (визначає можливу причетність до конфліктів або протестної активності, може обумовлювати мотиви зловживань з боку правоохоронців).

2. Фізичний і психофізіологічний стан на момент події:

2.1. Хронічні захворювання, стан здоров'я, наявність обмежень (інвалідність тощо): має значення при оцінці правомірності дій слідчого, зокрема – щодо затримання чи утримання в ІТТ.

2.2. Фізичні ушкодження, зафіксовані після події: свідчать про можливе катування, надмірне застосування сили.

3. Обставини завдання шкоди: фактичні обставини події (місце, час, хто затримував, за яких умов), вид і розмір завданої шкоди (моральної, фізичної, майнової). Також ці обставини можуть впливати на кваліфікація події та визначення розміру компенсації.

4. Ступінь соціальної вразливості та віктимності:

¹ Вирок Кобеляцького районного суду Полтавської області від 11 серпня 2022 р. у справі № 532/96/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105678859#> (дата звернення: 12.07.2025).

4.1. Правова обізнаність, життєві умови, рівень соціальної адаптації.

4.2. Особистісні риси, поведінкові особливості, психологічна стійкість.

4.3. Впливає на оцінку мотивів злочинця та вразливість жертви до зловживань владою.

5. Участь у правових чи протестних подіях, громадянська позиція, наявність попередніх приводів до правоохоронних органів:

5.1. Чи мав конфлікт із правоохоронними органами, чи брав участь у мирних акціях, мав політичну чи громадську активність

5.2. Визначає контекст злочину (політично мотивований, помста тощо).

Комплексне дослідження особи потерпілого у кримінальному провадженні має ключове значення для встановлення об'єктивної істини у справі. Зібрані відомості дозволяють:

1. Встановити мотиви та умисел службової особи. Розуміння соціального статусу, минулого потерпілого та характеру взаємодії з правоохоронними органами дає змогу з'ясувати, чому саме ця особа стала об'єктом злочинного впливу, а також виявити зацікавленість або упередженість з боку службовців.

2. Відтворити об'єктивну картину події. Відомості про потерпілого допомагають точно реконструювати хід подій, обставини та механізм злочину, що є основою для формування слідчих версій і доказування.

3. Ідентифікувати джерела доказів. Потерпілий може зберігати на собі чи своїх речах сліди злочину (фізичні, біологічні, сліди насильства або контактів), а також бути носієм документів або інформації, що має криміналістичне значення.

4. Оцінити ступінь завданої шкоди. Це є необхідним для юридичної кваліфікації дій винної особи, встановлення тяжкості правопорушення, а також для вирішення питання про розмір компенсації або інших форм відшкодування шкоди.

5. Визначити рівень віктимності потерпілого. Оцінка вразливості, здатності до захисту своїх прав та обізнаності потерпілого дозволяє глибше зрозуміти, чому він став об'єктом посягання, і встановити психологічні чинники, що сприяли вчиненню злочину.

6. Забезпечити особливі гарантії захисту. Якщо потерпілий належить до соціально вразливих категорій, це вимагає вжиття додаткових заходів безпеки або правового захисту — як під час досудового слідства, так і в судовому провадженні.

Висновки. У кримінальних провадженнях щодо злочинів проти правосуддя особа потерпілого має комплексне значення — як об'єкт посягання та як ключовий носій доказової інформації. Тому збирання низки відомостей про нього є необхідною передумовою об'єктивного, повного та неупередженого розслідування. Відповідно до даних Єдиного державного реєстру судових рішень серед потерпілих у досліджуваній нами категорії кримінальних правопорушень превалюють чоловіки, повнолітні, громадяни України, українці, які або займали активну громадянську позицію

(залучалися до мирних акцій, масових заходів тощо), або які раніше притягалися до кримінальної відповідальності і в силу положень ст. 89 КК України вважаються раніше не судимими. Відтак потерпілі можуть бути класифіковані на такі групи: 1) малозахищені особи за різними критеріями, у тому числі із низькою правовою культурою, необізнаність у процесуальних процедурах яких використовується у злочинних цілях; 2) осіб, які представляли у минулому чи представляють слідчий чи оперативний інтерес. Використовуючи формулювання «малозахищені особи» слід розуміти тих, хто перебуває у вразливому соціальному становищі і потребує додаткового державного або громадського захисту через неспроможність самостійно реалізовувати свої права та забезпечувати належні умови для життя з різних причин. Під особами, які становлять слідчий або оперативний інтерес запропоновано розуміти учасників подій чи правовідносин, поведінка або характеристики яких можуть мати істотне значення для встановлення істини у кримінальному провадженні, а також для запобігання, виявлення чи розслідування кримінальних правопорушень. До таких осіб можуть належати: особи, які вчиняли раніше адміністративні правопорушення; свідки, які повідомили про злочинну діяльність третіх осіб або володіли інформацією про певних учасників кримінальної події, обставини чи наслідки правопорушення; підозрювані чи обвинувачені, особи з кримінальним минулим, девіантною поведінкою або перебували в конфліктних відносинах із окремими суб'єктами; посередники, виконавці чи організатори, що діяли у змові або за дорученням; службові особи, які могли допустити недбалість, зловживання владою або умисні дії, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення; особи, які можуть виявляти інтерес до слідства, впливати на його хід, перешкоджати чи маніпулювати свідками, доказами тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вирок Кобеляцького районного суду Полтавської області від 11 серпня 2022 р. у справі № 532/96/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105678859#> (дата звернення: 12.07.2025).
2. Вирок Козельщинського районного суду Полтавської області від 25 жовтня 2022 р. у справі № 533/675/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106930773> (дата звернення: 12.07.2025).
3. Вирок Подільського районного суду м. Києва від 17 травня 2021 р. у справі № 753/18784/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96937054> (дата звернення: 11.07.2025).
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 11.02.2025).

5. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник: у 2-х ч. Ч. 2. Харків : Консум, 2001. 528 с.
6. Скригонюк М. І. Криміналістика: підручник. Київ: Атіка, 2005. 496 с.
7. Шепітько В. Ю. Криміналістика: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2010. 496 с.

Стаття надійшла до редакції 30.07.2025

Yevhen Yu. SUP,

Candidate of Law

(National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute" Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

FEATURES OF THE CHARACTERISTICS OF VICTIMS OF CRIMINAL OFFENCES COMMITTED BY PROFESSIONAL PARTICIPANTS OF THE JUDICIAL PROCEEDINGS

The article highlights the importance of the victim in criminal proceedings concerning crimes against justice committed by professional participants in the judicial process, particularly as an object of encroachment and a source of evidence. It justifies the necessity of gathering comprehensive information about the victim as a crucial condition for ensuring a thorough, objective, and unexpected investigation. Based on an analysis of data from the Unified State Register of Court Decisions, typical socio-demographic features of victims are identified, with adult Ukrainian citizens who engage in public activities or have prior criminal records being most common. The article proposes categorizing victims into two main groups: unprotected persons and individuals of investigative or operational interest. A refined interpretation of each category is provided, considering their characteristics and potential influence on the progress of criminal proceedings. It emphasizes that such an approach to studying the victim's personal circumstances enhances understanding of the causes and conditions behind crimes against justice, leading to more effective evidence collection.

Key words: *justice, professional participant in legal proceedings, forensic characteristics, mechanism of crime, victim.*

Віталій Олександрович УСАТИЙ,
кандидат юридичних наук
(Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України, м. Харків)

СУЧАСНІ НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ ФОРМУВАННЯ ТИПОВОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ГОСПОДАРСЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті досліджено сучасні концепції формування змісту типової криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності як інформаційного базису для розроблення ефективних методик їх розслідування. Обґрунтовано необхідність осмислення типових закономірностей механізму вчинення таких злочинів, які охоплюють зловживання у сфері обігу товарів, фінансів, приватизації, митних операцій та інших напрямів економічної активності. Визначено складові криміналістичної характеристики, серед яких: спосіб учинення правопорушень, обстановка та місце вчинення, слідова картина, особа злочинця, мотиви та цілі злочинної поведінки. Окрему увагу приділено кримінологічній характеристиці, що відображає регіональну специфіку поширення господарської злочинності, вплив збройного конфлікту на криміногенну ситуацію та соціально-економічні передумови таких діянь. Наголошено на важливості врахування сучасних викликів, зокрема цифровізації, транснаціонального характеру злочинів і гібридних форм правопорушень. Зроблено висновок про необхідність динамічного оновлення криміналістичної характеристики з урахуванням емпіричних даних, кримінологічних підходів та міжнародного досвіду протидії господарським кримінальним правопорушенням.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, господарська діяльність, криміналістична методика, механізм злочину, спосіб учинення, обстановка злочину.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення, вчинювані у

сфері господарської діяльності, охоплюють широкий спектр кримінально-караних діянь, що посягають на різні сегменти економічної системи. Їхня суспільна небезпека полягає і у посяганні на інтереси окремих господарюючих суб'єктів, і в порушенні правових гарантій споживачів, кредиторів, акціонерів, а також створенні загроз для економічної безпеки держави загалом. Окремі з цих діянь стосуються зловживань у сфері обігу товарів і фінансових ресурсів, правопорушень, пов'язаних із процесами приватизації, порушенням митних правил, деструктивного впливу на інвестиційний клімат країни тощо. Наслідком таких злочинів стають не лише прямі матеріальні втрати, але й спричиняються шкода репутації країни на міжнародній арені, що ускладнює залучення зовнішніх капіталовкладень.

На шляху забезпечення ефективної протидії протиправним посяганням у сфері господарської діяльності, зокрема і кримінальними процесуальними методами, слід забезпечити, щоб практичні проблеми завжди знаходили своє наукове осмислення, тобто забезпечувалася б теоретична розроблюваність усіх напрямів правозастосовної діяльності, що неможливе без відповідного інформаційного підґрунтя.

З'ясування особливостей злочинної діяльності є надзвичайно важливим елементом у формуванні ефективних програм розслідування кримінальних правопорушень, оскільки саме емпірична інформація забезпечує об'єктивну основу для прийняття рішень і вироблення слідчої тактики. У криміналістичній науці емпіричні дані слугують своєрідним «містком» між теоретичними положеннями та практикою розслідування, дозволяючи виявити типові закономірності, механізми вчинення злочинів, технології злочинної діяльності, моделі поведінки правопорушників і специфіку слідової картини (слідоутворюючого механізму) тощо.

Передусім, емпіричні відомості дозволяють розробляти типові програми розслідування, а також окремі криміналістичні методики розслідування. Такі програми базуються не на абстрактних припущеннях, а на статистично підтверджених даних, отриманих на підставі вивчення слідчої та судової практики. Крім того, аналіз емпіричних даних допомагає ідентифікувати нові тенденції у злочинності, зокрема — способи уникнення виявлення, використання сучасних технологій або правових прогалин. Це особливо актуально в умовах постійної трансформації кримінального середовища та зростання кількості «гібридних» правопорушень, які поєднують у собі риси економічних злочинів, учинених організованими групами, що подекуди мають транснаціональний характер і вчиняються у кіберпросторі. За таких обставин традиційні методи розслідування можуть виявитися недостатньо ефективними без урахування реального досвіду протидії подібним проявам.

Метою статті є визначення змісту криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, як інформаційного підґрунтя для побудови криміналістичних методик різного рівня узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Під господарською злочинністю розуміють суспільно небезпечну протиправну діяльність, що полягає у використанні механізмів господарського регулювання для досягнення особистої економічної вигоди. Такі діяння спрямовані проти правовідносин, пов'язаних із власністю, економічною діяльністю, процесами виробництва, обміну, розподілу та споживання матеріальних і нематеріальних благ. Серед ознак господарських злочинів виокремлюють:

1. Посягання на економічні відносини, що виникають у сфері господарської та підприємницької діяльності, включаючи виробничу та комерційну сферу.

2. Завдання шкоди економічним інтересам громадян, підприємств і держави, які охороняються законом.

3. Учинення правопорушень особами, безпосередньо залученими до господарської діяльності або здатними опосередковано впливати на управлінські рішення, навіть якщо формально вони не є суб'єктами підприємництва.

4. Відсутність насильства як способу реалізації злочинного наміру; основними формами є шахрайські дії, зловживання службовим становищем, інші неправомірні економічні маніпуляції, що здебільшого обумовлені бажанням отримати прибуток¹.

Побудова ефективної методики розслідування кримінальних правопорушень потребує індивідуального підходу, що враховує специфіку окремих категорій злочинів, а також орієнтована на певну ситуативність. Слушно вказує С. Трач, що визначальним елементом у структурі злочинної діяльності виступає спосіб вчинення правопорушення, адже саме він найбільш тісно пов'язаний з іншими компонентами кримінального механізму. Також серед елементів криміналістичної характеристики господарських кримінальних правопорушень вченими виокремлюються ще й такі складові, як: предмет кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, місце вчинення, обстановку вчинення, слідову інформацію, особа злочинця².

Н. В. Павлова зі співавторами пропонує основними елементами криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері економіки вважати такі:

1. Об'єкт посягання — економічні відносини у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг, фінансові ресурси, майнові права, корпоративні інтереси.

2. Спосіб учинення злочину — зловживання службовим становищем, підроблення документів, фальсифікація фінансової звітності, використання фіктивних суб'єктів господарювання, ухилення від сплати податків,

¹ Трач С. С. Основи формування методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Юридична наука*. 2019. № 8(98). Т. 2. С. 61–62.

² Трач С. С. До окремих питань криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Юридична наука*. 2020. № 2 (2). 164–165. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-104-2-2.19>.

маніпуляції з митними режимами, виведення капіталу за кордон тощо.

3. Типову слідову картину — документальні (підроблені фінансові документи, електронні сліди у бухгалтерських програмах), матеріальні (зміни у майновому стані суб'єктів, сліди незаконних операцій), цифрові (дані з корпоративної електронної пошти, систем електронного документообігу, банківських систем).

4. Суб'єктів злочину, серед яких: службові особи підприємств, керівники комерційних структур, посередники, представники контролюючих або банківських установ, у деяких випадках — організовані злочинні групи з міжнародними зв'язками.

5. Відомості про потерпілих: «юридичних осіб, державу або фінансові установи. Проте вони часто зачіпають інтереси пересічних громадян, які страждають від фінансових махінацій, банківських банкрутств чи неповернення коштів унаслідок шахрайських схем»¹.

В. К. Жердев вказує, що «структурними елементами криміналістичної характеристики правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, є: 1) документи, що функціонують у сфері господарської діяльності й найчастіше піддаються підробці; 2) способи вчинення злочинів (створення підроблених документів та їх використання); 3) предмет злочинного посягання (матеріальні збитки); 4) наслідки правопорушення (слідова картина); 5) особа правопорушника (суб'єкт підроблення документа, суб'єкт господарської діяльності); 6) обстановка вчинення кримінального правопорушення (певні умови, час, місце як частина матеріального середовища)»².

Структура криміналістичної характеристики злочинів, на думку В. Ю. Шепітька, передбачає наявність певних елементів. Основними елементами криміналістичної характеристики він визначає сукупність ознак, що описують: 1) спосіб злочину; 2) місце та обстановку; 3) час вчинення злочину; 4) знаряддя і засоби; 5) предмет посягання; 6) особу потерпілого; 7) особу злочинця; 8) типові сліди злочину³.

Таким чином бачення криміналістів умовно кажучи є традиційним щодо змісту структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, за винятком деяких особливостей. Вважаємо, що осмислення сучасних наукових концепцій формування криміналістичної характеристики вимагає врахування ще і позицій кримінологів.

Кримінологи запевняють, що суб'єкти, які вчиняють правопорушення у сфері господарювання, зазвичай вирізняються високим рівнем

¹ Павлова Н. В., Вареник Д. С., Бингар Я. Ю. Криміналістична характеристика злочинів у сфері економіки. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 746.

² Жердев В. К. Криміналістична характеристика та особливості розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2024. С. 2–3.

³ Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: Монографія / Кол. авторів: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2006. С. 12–13.

освіченості, здатністю до стратегічного мислення, фінансовою спроможністю та добре розвиненими комунікативними навичками. Їм часто притаманні риси, що вказують на прагнення до максимальної вигоди будь-якою ціною, свідому зневагу до правових норм, ігнорування попереджень про незаконність дій, схильність до закулісних, корупційних схем і небажання діяти в межах законного підприємництва. Значна частина таких осіб спрямовує ресурси бізнесу на задоволення власних завищених інтересів, нехтуючи суспільною користю або інтересами держави.

Аналіз просторового розподілу правопорушень у сфері господарювання виявив значні відмінності у залежності від регіону. Особливої актуальності ця проблема набула у 2022–2023 роках у зв'язку з тимчасовою окупацією окремих територій, що суттєво ускладнило повноцінний облік та аналіз злочинності на частині території Донецької, Луганської, Херсонської, Запорізької та Харківської областей. Найвища концентрація таких правопорушень спостерігається в регіонах із розвиненою економікою та великим обсягом ділової активності — передусім у Києві та областях із потужним промисловим і фінансовим потенціалом, як-от Дніпропетровська, Харківська, Одеська, Львівська. Це закономірно, адже саме тут зосереджено значну частину національного бізнесу, інвестиційних потоків та інфраструктури.

Водночас зменшення зафіксованих економічних злочинів у низці регіонів прямо пов'язане з бойовими діями, переміщенням населення та втратою державного контролю над окремими районами. Наприклад, у 2022 році на тимчасово окупованих територіях Луганщини кількість виявлених злочинів істотно скоротилася. Натомість уже в 2023 році, після часткового відновлення контролю, зафіксовано зростання кількості господарських правопорушень у Херсонській та Харківській областях.

Соціально-економічні чинники, що сприяють злочинності у господарській сфері представлені нестабільністю фінансової системи, загальним зuboжінням населення, поширенням безробіття та розривом між рівнем життя громадян і посадових осіб¹.

Відтак вважаємо, що традиційними типовими елементами кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності слід вважати відомості про: 1) типові способи підготовки до вчинення кримінальних правопорушень, їх учинення, а також приховування; 2) обстановку вчинення (найчастіше злочини відбуваються у великих або середніх комерційних структурах, банківських установах, інвестиційних компаніях, організаціях, що працюють із бюджетними коштами, при цьому часовий чинник має значення у тих випадках, коли кримінальне правопорушення має триваючий характер або складається з декількох епізодів кримінально протиправної діяльності чи технологій); 3) суб'єктів злочинної діяльності, тобто особу злочинця (службових осіб державних і недержавних

¹ Омелян М. В. Кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Ірпінь, 2024. С. 97-98.

комерційних і некомерційних підприємств, установ, організацій, керівників фінансових установ, аудиторів, бухгалтерів, юристів, а в деяких випадках — представників органів державної влади та місцевого самоврядування); 4) сліди кримінально-протиправної діяльності (представлені переважно документами (договорами, актами, рахунками, платіжними документами, електронними переписками, інформацією, відображеною у базах даних тощо), а також цифровими слідами у бухгалтерських програмах і банківських системах, показаннями осіб, що становлять слідчий інтерес; 5) мотиви та цілі протиправної діяльності особи злочинця (отримання незаконного прибутку, уникнення сплати податків, монополізація ринку, привласнення чи розтрата майна, штучне банкрутство конкурентів тощо). Факультативним елементом слід вважати відомості про особу потерпілого, оскільки його участь в кримінальному провадженні притаманна не всім групах і видам господарських кримінальних правопорушень.

Таким чином, сучасні наукові концепції, відображені в останніх дослідженнях, засвідчують, що криміналістична характеристика господарських злочинів має бути динамічною системою, яка постійно оновлюється відповідно до змін у злочинних технологіях, економічному середовищі, правовій системі. Її формування неможливе без аналізу: 1) тенденцій організованої економічної злочинності; 2) впливу цифровізації та кіберпростору на механізми вчинення та приховування злочинів; 3) міжнародної практики протидії економічним злочинам, у тому числі транснаціонального характеру. Важливою складовою сучасної криміналістичної характеристики є інтеграція даних з фінансової розвідки, митних і податкових органів, банківських установ та міжнародних інформаційних ресурсів. Це дозволяє формувати більш точні та практично значущі криміналістичні методики розслідування, орієнтовані на конкретні види господарських правопорушень.

Висновки. Криміналістична характеристика господарських кримінальних правопорушень є системою узагальнених даних про закономірності механізму вчинення цих злочинів, що має значення для їхнього розслідування. Її формування спирається на аналіз як теоретичних розробок, так і емпіричних даних, отриманих на підставі вивчення матеріалів досудового розслідування та судової практики.

Основними елементами криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності є узагальнені відомості про: 1) типові способи підготовки до вчинення кримінальних правопорушень, їх учинення, а також приховування; 2) обстановку вчинення (найчастіше злочини відбуваються у великих або середніх комерційних структурах, банківських установах, інвестиційних компаніях, організаціях, що працюють із бюджетними коштами, при цьому часовий чинник має значення у тих випадках, коли кримінальне правопорушення має триваючий характер або складається з декількох епізодів кримінально протиправної діяльності чи технологій); 3) суб'єктів злочинної діяльності — службових осіб державних і недержавних

комерційних і некомерційних підприємств, установ, організацій, керівників фінансових установ, аудиторів, бухгалтерів, юристів, а в деяких випадках — представників органів державної влади та місцевого самоврядування; 4) сліди кримінально-протиправної діяльності — складається переважно з документальних доказів (договорів, актів, рахунків, платіжних документів, електронних переписок, інформації, відображеної у базах даних), а також цифрових слідів у бухгалтерських програмах і банківських системах, а також показань осіб, що становлять слідчий інтерес; 5) мотиви та цілі — отримання незаконного прибутку, уникнення сплати податків, монополізація ринку, привласнення чи розтрата майна, штучне банкрутство конкурентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жердєв В. К. Криміналістична характеристика та особливості розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Харків, 2024. 231 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 11.01.2025).
3. Омельян М. В. Кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Ірпінь, 2024. 195 с.
4. Павлова Н. В., Вареник Д. С., Бингар Я. Ю. Криміналістична характеристика злочинів у сфері економіки. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 743–748.
5. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія / Кол. авторів: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2006. 624 с.
6. Трач С. С. До окремих питань криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Юридична наука*. 2020. № 2 (2). 157–166. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-104-2-2.19>.
7. Трач С. С. Основи формування методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Юридична наука*. 2019. № 8 (98). Т. 2. С. 58–67.

Стаття надійшла до редакції 25.07.2025

Vitalii OI. USATII,

Candidate of Law,

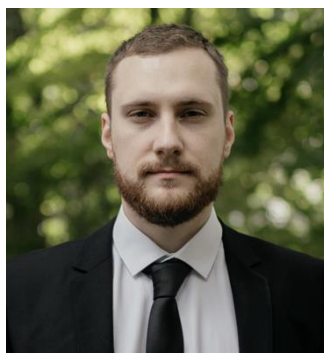
(National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science

Institute" Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

MODERN SCIENTIFIC CONCEPTS OF FORMING A TYPICAL FORENSIC CHARACTERISTIC OF ECONOMIC CRIMINAL OFFENSES

This article examines modern ideas about shaping the typical forensic characteristic of criminal offenses in the economic sphere as a basis for developing effective investigation methods. It highlights the importance of understanding common patterns in how these crimes are committed, including abuse in areas such as goods circulation, finance, privatization, customs procedures, and other sectors of economic activity. The components of the forensic characteristic are identified, including: the method of committing offenses, the circumstances and location of the crime, the trace evidence, the identity of the offender, and the motives and objectives behind the criminal acts. Special focus is given to criminological features that reflect regional differences in economic crime prevalence, the influence of armed conflict on criminal activity, and socio-economic factors that contribute to such acts. The article emphasizes the need to consider modern challenges like digitalization, the transnational nature of crimes, and hybrid criminal forms. It concludes that continuous updates to the forensic characteristic are essential, incorporating empirical data, criminological approaches, and international best practices in combating economic crimes.

Key words: *criminal offense, economic activity, forensic methodology, mechanism of crime, method of commission, circumstances of the crime.*

Богдан Юрійович ЧАЛИЙ,
(Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України, м. Харків)

ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РЕЙДЕРСТВОМ

З урахуванням того, що розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, вимагає комплексного, технічно підкріпленого підходу, який полягає у застосуванні сучасних засобів техніко-криміналістичного забезпечення, мету статті визначено як з'ясувати особливості техніко-криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень цієї групи. Наголошено, що в сучасних умовах протиправні посягання на сферу економічних відносин характеризуються високим рівнем організованості, складністю схем та активним використанням цифрових технологій. У зв'язку з цим значно зростає потреба в розширенні арсеналу технічних засобів, а також у впровадженні ефективних алгоритмів їх застосування в межах кримінального провадження. Зауважено, що належне забезпечення органів досудового розслідування полягає не лише у застосуванні засобів фото- та відеозйомки, а й у наданні широкого доступу до міжвідомчих банків даних, інтеграцією інформаційних ресурсів на державному рівні. Доведено, що протидія рейдерству передбачає активне впровадження сучасних технічних засобів, цифрових технологій та запровадження до активного використання програмно-комп'ютерного забезпечення у досудовому розслідуванні

Ключові слова: рейдерство, досудове розслідування, техніко-криміналістичне забезпечення, спеціальні знання, науково-технічний засіб, програмно-комп'ютерне забезпечення.

Постановка проблеми. Незаконне захоплення активів підприємств, установ, організацій, що займаються господарською діяльністю, залишається однією з ключових загроз для економічної стабільності держави. Процеси економічної злочинності завдають суттєвих збитків як приватному бізнесу, так і публічному сектору, потребуючи чіткої правоохоронної відповіді та налагодженого механізму державного

реагування.

Особливо поширеним і небезпечним проявом такої злочинності є рейдерство, під яким розуміють організовані дії, спрямовані на незаконне встановлення контролю над майном або діяльністю господарських суб'єктів. Це явище охоплює цілу низку кримінально караних діянь, які можуть реалізовуватись як через прямий примус чи насильство, так і через формально «легітимні», але маніпулятивні правові інструменти. Рейдерські дії дестабілізують господарське середовище, підривають довіру до правових інститутів і завдають підприємствам значної шкоди (як матеріальної, так і репутаційної).

Попри значний суспільний резонанс, питання кримінально-правової кваліфікації таких дій і досі лишається недостатньо дослідженим у правовій науці. Найчастіше рейдерські посягання розглядаються через призму статей Кримінального кодексу України, зокрема: 205-1, 206, 206-2, 218-1, 219, 222, 231, 232. Об'єднуючим елементом для всіх цих складів кримінальних правопорушень є спрямованість на злочинне заволодіння корпоративними правами чи майновими інтересами підприємств, часто через складні схеми зловживань та юридичних маніпуляцій.

На тлі розвитку національного кримінального законодавства зазначена проблематика поступово актуалізується. Зокрема, в оновленому проєкті Кримінального кодексу України пропонується ввести окрему криміналізацію форм фіктивного встановлення контролю над підприємствами – через блокування участі власників у корпоративному управлінні, фальсифікацію рішень, зловживання правом викупу цінних паперів тощо. Також передбачено відповідальність за низку пов'язаних діянь – зокрема порушення права на підприємництво, доведення до банкрутства, неправомірне розкриття комерційної інформації. Такий підхід демонструє довготривалу важливість проблеми протидії рейдерству у національному правовому полі.

Розслідування злочинів такого типу вимагає системного та комплексного підходу, із залученням широкого арсеналу процесуальних інструментів і криміналістичних знань. Особлива увага має приділятися використанню спеціальних знань, без яких ефективно розкриття таких складних, часто багаторівневих схем є неможливим. У практиці слідства дедалі частіше виникає потреба у залученні експертів у сфері економіки, фінансів, бухгалтерії, психології, лінгвістики, медицини тощо.

Відтак, завдання держави щодо захисту економічних інтересів держави вимагає не лише вдосконалення законодавчої бази, а й переосмислення підходів до реалізації кримінального провадження, з акцентом на практичне й методичне використання спеціальних знань. Такий підхід має стати пріоритетом у рамках протидії рейдерству та економічній злочинності загалом. Нашу увагу привертає проблема техніко-криміналістичного забезпечення, оскільки ця складова діяльності щодо розслідування злочинів є доволі важливою в контексті забезпечення реалізації цілей окремих слідчих (розшукових) дій.

Метою статті є з'ясування особливостей техніко-криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством.

Виклад основного матеріалу. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування завжди пов'язують із технічними засобами. Питання створення та використання технічних засобів у криміналістиці є предметом дослідження окремого її розділу – криміналістичної техніки. Цей напрям почав формуватися ще наприкінці XIX – на початку XX століття й відтоді безперервно розвивається, збагачуючись новими досягненнями науки і техніки. Його прогрес тісно пов'язаний із загальним науково-технічним розвитком та еволюцією самої криміналістики й суміжних дисциплін¹.

Сучасна наука оперує декількома термінами: «криміналістичне забезпечення», «техніко-криміналістичне забезпечення», «криміналістична техніка», «технічні засоби», «науково-технічні засоби». Усі вони застосовуються в різних контекстах, при цьому нашу увагу привертає саме «техніко-криміналістичне забезпечення».

Поняття «техніко-криміналістичне забезпечення» використовується переважно у зв'язку з певною діяльністю чи процесом – наприклад: «техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування» тощо. Натомість термін «криміналістична техніка» слугує позначенням наукового напрямку криміналістики, що формує її теоретичну основу². При згадуванні технічних засобів, техніко-криміналістичних, а також науково-технічних засобів йде мова насамперед про ті прилади, знаряддя, а також засоби, що належать до речей матеріального світу і за своїми конструкційними та функціональними особливостями здатні сприяти реалізації цілей слідчих (розшукових) або інших процесуальних дій.

Забезпечення техніко-криміналістичної складової в процесі розслідування злочинів передбачає комплексне розв'язання ряду ключових завдань. Воно охоплює як правове регулювання, так і організаційно-технічне та науково-методичне підтримання слідчої діяльності у відповідній сфері. Йдеться, зокрема, про створення та впровадження сучасних засобів криміналістичного призначення, удосконалення існуючих інструментів, прийомів і методичних підходів, що застосовуються під час виявлення, фіксації, вилучення та дослідження доказів³.

Осмислюючи зміст і складові техніко-криміналістичного забезпечення важливо врахувати, що наукова література пропонує різні його рівні та напрями. Так, С. І. Перлін класифікує це забезпечення за сферами реалізації:

1) у межах конкретних галузей судочинства (зокрема, кримінального, адміністративного, цивільного та господарського);

2) залежно від етапів кримінального провадження (досудове

¹ Арешонков В. В. Теоретичні, правові та праксеологічні засади техніко-криміналістичних досліджень у розслідуванні злочинів : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2021. С. 35.

² Черноус Ю. М., Дульський О. Л. Поняття та зміст техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 445.

³ Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. С. 58.

розслідування, судовий розгляд);

3) у контексті розслідування окремих категорій злочинів як складової загального забезпечення на етапі досудового розслідування;

4) у формі технічної підтримки конкретних слідчих (розшукових) дій із залученням спеціалістів¹.

Сучасний стан техніко-криміналістичного інструментарію, що використовується під час розслідування кримінальних правопорушень, досі не відповідає актуальним потребам практики. Основною причиною цього є обмежене матеріально-технічне забезпечення. Вважаємо за доцільне наголосити на необхідності розширення переліку доступних технічних засобів. Особливу увагу слід приділити:

1) цифровій трансформації процесів розслідування (наприклад, упровадженню спеціалізованих мобільних пристроїв і проектів цифрової підтримки);

2) модернізації існуючих науково-технічних засобів, що застосовуються для організації ефективного досудового слідства;

3) збільшення кількості одиниць науково-технічних засобів, що перебувають на балансі та використанні у всіх територіальних підрозділах, з урахуванням їх реальних потреб.

Окремий аспект становить інформаційно-довідкове забезпечення. Воно охоплює систематичну роботу уповноважених осіб із пошуку, доступу, актуалізації й використання інформації з різних електронних баз даних — незалежно від їх відомчого підпорядкування — задля потреб кримінального провадження.

На практиці під час розслідування часто виникає потреба в отриманні даних про особу: наявність судимості, перебування під медичним наглядом, факти адміністративної відповідальності, до якої притягався, виявлених слідових носіїв інформації тощо. Водночас доступ до такої інформації нерідко потребує окремих процесуальних дій: підготовки запитів, звернень до суду, отримання дозволів тощо. Така фрагментарність і неузгодженість відомчих інформаційних систем спричиняє затягування процесу досудового слідства. На нашу думку, розв'язати зазначену проблему можна шляхом створення єдиного міжвідомчого інформаційного середовища, яке б об'єднувало бази даних різних державних органів та установ. Такий підхід потребує як наукового осмислення, так і рішучих організаційних кроків на рівні державної політики. Його ж слід застосовувати і в контексті розширення доступу до матеріалів, розміщених в Єдиному реєстрі досудових розслідувань. При отриманні інформації до матеріалів кримінальних проваджень, маєтись на увазі, щоб слідчий з одного регіону міг надсилати запит до слідчого іншого територіального відділу, конкретного органу досудового розслідування або органу прокуратури. Разом із цим, надаючи широкий доступ до матеріалів, слід забезпечити його

¹ Перлін С. І. Поняття і види техніко-криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 225.

санкціонованість задля недопустимості розголошення таємниці досудового розслідування. Наприклад, такий доступ до збережених відомостей може надаватися за відповідним запитом, який може схвалюватися старшим прокурором у групі прокурорів у конкретному кримінальному провадженні. Вважаємо, що запропонований алгоритм суттєво спростить і прискорить процес обміну інформацією, забезпечить оперативність у визначенні підслідності тощо. Це особливо актуально в кримінальних провадженнях, пов'язаних із рейдерством, що здебільшого підслідні детективам Бюро економічної безпеки України, проте які нерідко реєструють слідчі органів Національної поліції, Служби безпеки та ін.

Стосовно особливостей техніко-криміналістичних засобів, які слід застосовувати під час розслідування з метою забезпечення виконання завдань кримінального провадження, то цьому питанню вже приділялася увага в юридичній літературі. Так, С. А. Тюленев вказує, що це насамперед стосується консолідованого поєднання всіх науково-технічних засобів та інформаційних технологій, що можуть сприяти реалізації завдань кримінального провадження та застосування яких допустиме законом¹. Сам же автор ґрунтовно наголошує на можливостях сучасних технічних засобів фотозйомки та відеозйомки, що відіграють ключову роль у фіксації доказів під час слідчих (розшукових) дій, зокрема для виготовлення якісних порівняльних зразків. Наприклад, у разі незаконного захоплення земель сільськогосподарського призначення фотозйомка дозволяє не лише задокументувати наявність сільгосптехніки, а й зафіксувати сліди обробітку ґрунту, збору врожаю чи інших дій, що свідчать про неправомірне заволодіння майном. Відеозапис дозволяє в подальшому наглядно ознайомитися з такими матеріалами в суді. Щоб ця інформація мала доказову силу, важливо дотримуватися вимог до складання фототаблиць, технічних параметрів зображень, збереження відеозапису належним чином, і правильного документування процесу зйомки. Необхідно також вносити дані про використані технічні засоби до протоколів і додатків, із підписами осіб, які їх виготовляли, дотримуватися ряду інших вимог².

Разом із цим слід звернути увагу на той факт, що здебільшого рейдерство пов'язане із протиправним заволодіння активами суб'єктів господарювання, шляхом учинення правочинів з використанням підроблених або викрадених документів, печаток, штампів підприємства, установи, організації тощо. Саме тому важливо своєчасно виявляти такі дії, їх документувати і доказувати окремі факти, зокрема, шляхом експертного дослідження відповідних об'єктів.

Сучасні технології, зокрема 3D-принтери можуть використовуватися для виготовлення печаток (як для створення їх макетів, так і самих печаток

¹ Тюленев С. А. Теоретичні Т98 забезпечення та практичні розслідування основи кримінальних криміналістичного правопорушень, пов'язаних із рейдерством : монографія / За заг. ред. В. О. Гусевої. Харків : Право, 2025. С. 304–306.

² Тюленев С. А. Застосування фотозйомки та відеозапису під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 315–324. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.26>.

і штампів). Ці можливості активно використовуються у підробці офіційних документів, зокрема відтисків печаток і штампів, про що свідчать обвинувальні вирoki, розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень. Зважаючи на правове значення таких елементів у документах, виявлення їх автентичності є критично важливим завданням як для правозастосовчих органів, так і для установ, що здійснюють перевірку офіційних документів, у тому числі, правовстановлюючих чи в яких відображено особливості господарської діяльності.

Серед методів виявлення підробки відтисків, виокремлюють:

1. Візуальний аналіз, що полягає у первинній перевірці шляхом неозброєного огляду. Це сприяє виявленню нечіткості контурів, розмитості зображення, нетипових пропорціям шрифтів чи логотипів, неприродного кольору відтиску або ж надмірно рівного розміщення відтиску на документі.

2. Оптичну перевірку, яка шляхом застосування лупи або мікроскопа дозволяє виявити: текстурну відмінність фарби, наявність піксельної структури, характерної для друкованих або сканованих копій; відсутність вдавленості у папір, яка притаманна справжнім печаткам.

3. Фізико-хімічний аналіз, котрий проводиться у лабораторних умовах і включає: аналіз складу фарби (штемпельна, чорнильна, друкована); визначення флуоресценції під ультрафіолетовим випромінюванням; порівняння зразків фарби або паперу.

4. Порівняльне дослідження з оригіналом, тобто зразка справжньої печатки дозволяє провести порівняльний аналіз, на підставі якого перевірити відповідність шрифтів, гербів, написів; точність орфографії та розташування елементів; співпадіння загального формату та структури.

5. Виявлення цифрової обробки. Відбитки, які були вставлені у цифровий документ, можуть мати наступні ознаки: печатка накладається під текстовими елементами; відсутність нерівностей або слідів натискання; однаковий відбиток у кількох документах.

Попри те, що ідентифікація підробки вимагає наявності спеціальних знань і навичок, для цього необхідна ще й низка технічних засобів. Серед найпоширеніших такі:

- стереомікроскопи — для детального аналізу структури ліній, фарби та поверхні паперу;

- ультрафіолетові лампи та спектральні аналізатори — для виявлення люмінесценції та невидимих захисних елементів;

- ІЧ-камери (інфрачервоні) — дозволяють виявити приховані зміни в структурі документа.

- програмне забезпечення для цифрової криміналістики — Adobe Photoshop, Forensic Comparison Tools, VSC (Video Spectral Comparator) та інші системи аналізу зображень;

- аналізатори чорнил та фарб (Ink Comparator) — для хімічного визначення складу фарб;

- системи електронного мікроскопічного сканування (SEM) — використовуються у складних експертизах для визначення глибини

нанесення відтиску.

Ефективне виявлення підробок відтисків печаток і штампів можливе лише за умови комплексного підходу, що поєднує візуальні, хімічні та цифрові методи аналізу. Технічне оснащення органів досудового розслідування поки що не сприяє здійсненню попередньої візуальної оцінки відтисків, а тому унеможливорює ґрунтовне попереднє дослідження. Вважаємо, що вирішення цієї проблеми можливе шляхом залучення працівників судово-експертних установ як спеціалістів до огляду документів. Саме вони надаватимуть консультаційно-довідкову допомогу працівників органів досудового розслідування у виявленні ознак підробки, формулюванні запитань, що виноситимуться на вирішення експертизи, повідомленні слідчого або детектива про матеріали, які необхідно буде надати судовому експерту для вирішення відповідних завдань.

Із упровадженням електронного документообігу критично слід підходити до оцінки зовнішнього вигляду та змісту електронних документів. Підробка електронного документа полягає в умисній зміні його змісту, структури чи атрибутів. Таке втручання може здійснюватися на різних рівнях — від редагування вмісту до підробки електронного підпису чи метаданих. Серед можливих механізмів підробки електронного документа слід виокремити такі:

1. Підробку вмісту без накладення електронного цифрового підпису, що полягає в зміні тексту, дати, номерів або реквізитів у звичайному файлі (PDF, Word, Excel тощо). Для цього можуть використовуватися такі програми як: Adobe Acrobat Pro, Microsoft Word, PDF Editor тощо. Слід урахувати, що без ЕЦП неможливо гарантувати автентичність документа.

2. Підробку файлу з електронним підписом (КЕП / ЕЦП). Найчастіше вона неможлива без компрометації ключа, однак існують спроби – замінити вміст, зберігаючи стару сигнатуру, при цьому ЕЦП перестає валідуватися. Також здійснюється підробка візуального вигляду підпису (наприклад, зображення псевдо- «підпису» у PDF). Відтак важливо перевіряти ЕЦП через національний сервіс Центрального засвідчувального органу (ЦЗО) або сервіси типу id.gov.ua, ЦСК, Вчасно, Дія.Підпис.

3. Підміну метаданих документа, зокрема, зміни дати створення, авторства, місцезнаходження, хешу тощо. Цей спосіб може використовуватись для імітації автентичності або хронології подій і здійснюється за допомогою інструментів: ExifTool, PDF Metadata Editor, Microsoft PowerShell.

4. Соціальну інженерію або злам системи, що передбачає отримання ключів доступу до електронного підпису через фішинг, злам чи втрату носія (токена, флешки тощо). Може дозволити створити дійсний підпис на підробленому документі.

5. PDF-фальсифікацію (PDF Forgery). Відомий метод «PDF Layer Attack», коли в документ додається кілька шарів, і залежно від програми відкриття користувач бачить іншу інформацію. Також можливе вбудовування зловмисних скриптів у PDF.

Відтак, програмно-комп'ютерне забезпечення слідчої діяльності суттєво трансформує процес досудового розслідування, підвищуючи його ефективність, об'єктивність і прозорість. Його використання дозволяє автоматизувати значну кількість рутинних процедур, таких як формування процесуальних документів, протоколів, запитів і звітів, що суттєво знижує навантаження на слідчого та скорочує час розслідування. Завдяки цифровим інструментам забезпечується швидке опрацювання великих обсягів інформації, зокрема даних, вилучених із цифрових носіїв, мобільних пристроїв або мережевих джерел. Це особливо важливо в умовах кіберзлочинності та використання цифрових технологій у злочинній діяльності.

Зауважимо, що активне використання низки засобів інформаційного забезпечення у досудовому розслідуванні дозволяє вченим висловлюватися про доцільність виокремлення цілих їх груп. Так, О. В. Ковальова запропонувала класифікувати їх за функціональним призначенням на чотири основні групи. Перша група – це техніко-програмні інструменти, які застосовуються для виявлення, фіксації та збору інформації під час виконання процесуальних дій, передбачених кримінальним процесуальним законодавством, і спрямовані на формування доказової бази. Друга категорія охоплює аналітико-комп'ютерні засоби, що забезпечують пошук, документування та архівування об'єктивних даних, які мають доказове значення. Третій тип – це інформативно-телекомунікаційні технології, призначені для здобуття доказів на основі даних, що передаються на великі відстані із застосуванням радіозв'язку, цифрових мереж або супутникових систем. До четвертої групи належать інформативно-методичні ресурси — – інформаційні масиви, що сутнісно є знаннями й аналітичними матеріалами, що використовуються для кращого розуміння конкретної кримінальної події, її обставин та ймовірних учасників¹.

Висновки. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, вимагає комплексного, технічно підкріпленого підходу, який полягає у застосуванні сучасних засобів техніко-криміналістичного забезпечення. У сучасних умовах злочинні посягання в економічній сфері характеризуються високим рівнем організованості, складністю схем та активним використанням цифрових технологій. У зв'язку з цим значно зростає потреба в розширенні арсеналу технічних засобів, а також у впровадженні ефективних алгоритмів їх застосування в межах кримінального провадження.

Особливого значення набуває належне забезпечення органів досудового розслідування не лише засобами фото- та відеозйомки, а й наданням широкого доступу до міжвідомчих банків даних, інтеграцією інформаційних ресурсів на державному рівні. Створення єдиного інформаційного середовища з регламентованим доступом сприятиме

¹ Ковальова О. В. Засоби інформаційного забезпечення під час проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2022. № 3.1. С. 37.

прискоренню розслідувань та усуненню бюрократичних перепон. Перспективним вбачаємо надання доступу й автоматизованого обміну відомостями з Єдиного реєстру досудових розслідувань.

У контексті підробки документів, зокрема печаток, штампів і підписів, важливо забезпечити фахову експертну підтримку ще на стадії огляду речових доказів, документів. Це дозволить своєчасно виявити ознаки фальсифікації та запобігти їхньому використанню в правовому полі. Крім того, новітні загрози у вигляді підробки електронних документів потребують розвитку цифрової криміналістики та належного технічного забезпечення для виявлення цифрових маніпуляцій.

Таким чином, протидія рейдерству передбачає активне впровадження сучасних технічних засобів, цифрових технологій та широкого вжитку програмно-комп'ютерного забезпечення у досудове розслідування. Лише за умови ефективного функціонування всіх цих елементів можна досягти реального зміцнення економічної безпеки держави та гарантування прав підприємств від злочинних посягань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арешонков В. В. Теоретичні, правові та праксеологічні засади техніко-криміналістичних досліджень у розслідуванні злочинів : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 559 с.
2. Тюленев С. А. Теоретичні Т98 забезпечення та практичні розслідування основи кримінальних криміналістичного правопорушень, пов'язаних із рейдерством : монографія / За заг. ред. В. О. Гусевої. Харків : Право, 2025. 406 с.
3. Тюленев С. А. Застосування фотозйомки та відеозапису під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 315–324. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.26>.
4. Черноус Ю. М., Дульський О. Л. Поняття та зміст техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 445–449. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/105>.
5. Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 492 с.
6. Перлін С. І. Поняття і види техніко-криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 221–226. DOI: <https://doi.org/10.32849/26635313/2020.1.40>.
7. Ковальова О. В. Засоби інформаційного забезпечення під час проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2022. № 3.1. С. 30–39. DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2022-3-1-30-39>.

Стаття надійшла до редакції 30.07.2025

Bohdan Yu. CHALYI,

Postgraduate Student

(National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute" Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

TECHNICAL AND FORENSIC SUPPORT OF THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES RELATED TO RAIDING

Taking into account the fact that the investigation of criminal offenses related to raiding requires a comprehensive, technically supported approach, which consists in the use of modern means of technical and forensic support, the purpose of the article is to clarify the features of the technical and forensic support of the investigation of criminal offenses of this group. It is emphasized that in modern conditions, illegal encroachments on the sphere of economic relations are characterized by a high level of organization, complexity of schemes and active use of digital technologies. In this regard, the need to expand the arsenal of technical means, as well as to introduce effective algorithms for their application within the framework of criminal proceedings, is significantly increasing. It is noted that the proper provision of pre-trial investigation bodies consists not only in the use of photo and video recording equipment, but also in providing wide access to interdepartmental data banks, integration of information resources at the state level. It is proven that countering raiding involves the active implementation of modern technical means, digital technologies and the introduction of active use of software and computer software in pre-trial investigation.

Keywords: *raiding, pre-trial investigation, technical and forensic support, special knowledge, scientific and technical means, software and computer software.*

КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА У МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ ОПТИЦІ

УДК 342.95 (477):364.63-027.553 DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.2.27>

Альона Сергіївна БАХАЄВА,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

МАНІПУЛЯЦІЯ ІНСТРУМЕНТАМИ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ: ПРОБЛЕМА ФЕЙКОВИХ ЗВЕРНЕНЬ ТА ЗЛОВЖИВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИМИ ЗАХОДАМИ

У статті розглянуто категорії інструментів протидії домашньому насильству. Досліджено проблему подання завідомо неправдивих звернень про вчинення домашнього насильства, що використовуються не з метою захисту постраждалої особи, а для досягнення особистих або процесуальних переваг. Виокремлено типові способи зловживань у цій сфері як от ініціювання заявником винесення термінового заборонного припису або обмежувального припису з метою виселення з житла, обмеження спілкування з дитиною, впливу на розгляд справ про розлучення чи поділ майна.. Окреслено типові форми такого зловживання.

Ключові слова: домашнє насильство, протидія домашньому насильству, інструменти протидії домашньому насильству, зловживання правами постраждалої особи, хибні звернення, терміновий заборонний припис, обмежувальний припис.

Постановка проблеми. Домашнє насильство, навіть з огляду на повномасштабні військові дії на території нашої країни, залишається однією з актуальних та болючих соціально-правових проблем сучасного українського суспільства. Більш того, слід констатувати той факт, що війна

суттєво посилила фактори ризику: соціальна нестабільність, економічне виснаження, постійний стрес, втрата житла, роботи сприяють загостренню конфліктів у родинях.

Беззаперечним є той факт, що держава докладає чималих зусиль для адаптації правового регулювання до викликів сьогодення: протягом останніх років до низки нормативно-правових актів, які регулюють сферу протидії домашньому насильству, були внесені суттєві зміни. Зокрема, запроваджено спеціальні правові механізми реагування, створено мобільні групи з протидії домашньому насильству в структурі Національної поліції України, а також налагоджено міжвідомчу взаємодію між правоохоронними органами, соціальними службами та закладами охорони здоров'я. Водночас, попри позитивну динаміку розвитку інституційного потенціалу, фіксується й зворотня тенденція – зловживання інструментами захисту з боку самих заявників. Окремі звернення про домашнє насильство подаються не з метою захисту постраждалих, а як інструмент маніпуляції, помсти, отримання переваг у справах щодо поділу майна, отримання опіки над дітьми, спосіб тиску на партнера тощо.

Проблема протидії домашньому насильству є предметом активного обговорення як вітчизняної, так і зарубіжної наукової спільноти.

Зокрема, І. Г. Богатирьов та К. М. Буряк у спільній монографії досліджують життєві історії постраждалих від домашнього насильства, виділяючи системні прогалини у наданні допомоги та реагуванні державних органів¹. Л. К. Садонцева здійснивши порівняльно-правовий аналіз норм, що регулюють питання кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства в Україні та зарубіжних країнах, акцентувала увагу на необхідності адаптації вітчизняної правової бази до міжнародних правових стандартів у цій сфері². Слід відмітити вагомий внесок щодо дослідження питання запобігання та протидії домашньому насильству О. В. Александренка та С. С. Охріменка, які розробили методичні рекомендації для працівників поліції щодо виявлення та фіксації фактів домашнього насильства³.

У той час як вітчизняна наукова спільнота робить акцент переважно на загальних питаннях протидії домашньому насильству, зарубіжні дослідники дедалі частіше приділяють увагу такому аспекту як маніпулятивне використання інструментів правового захисту. Зокрема, у роботах Х. Авіелі проаналізовано наративи осіб, які стали об'єктом неправдивих звинувачень у домашньому насильстві⁴. У дослідженнях

¹ Богатирьов І. Г., Буряк К. М. Життєві історії подолання домашнього насильства в Україні : монографія. Київ : Дакор, 2025. 258 с.

² Садонцева Л. К. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство в Україні та зарубіжному праві: порівняльний аналіз. Молодий вчений. 2019. № 4 (1). С. 149–153. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-4-68-35>.

³ Александренко О. В., Охріменко С. С. Особливості виявлення, фіксації та вилучення слідів домашнього насильства під час досудового розслідування: метод. рек. Київ: НАВС, 2019. 28 с.

⁴ Avieli H. False allegations of domestic violence: A qualitative analysis of ex-partners' narratives. Journal of Family Violence. 2021. Vol. 36. P. 485–496. <https://doi.org/10.1007/s10896-021-00342-w>.

Ю. Мазе та М. Відріга порушується питання оцінки масштабів фальшивих заяв у партнерських конфліктах¹. Д. Тонг у своєму дослідженні розкриває психологічний та правовий вимір хибних звинувачень у контексті судових спорів щодо опіки над дітьми².

Важливими у дослідженні питання щодо маніпуляції інструментами протидії домашньому насильству є також здобутки М. Джонсона, який у своїй роботі обґрунтував підходи до розмежування реальних і фейкових (перебільшених) випадків домашнього насильства³.

Загалом, слід констатувати той факт, що попри активну увагу до проблеми маніпуляцій інструментами протидії домашньому насильству у зарубіжних дослідженнях, зокрема щодо фейкових звернень та зловживань правами, у вітчизняній науці ця тематика все ще потребує належного теоретичного осмислення.

Мета статті – з'ясувати правову природу та способи маніпулятивного використання інструментів протидії домашньому насильству.

Виклад основного матеріалу. Протидія домашньому насильству залишається одним із пріоритетних напрямів державної політики у сфері забезпечення прав і свобод людини. Останніми роками в Україні активно формується нормативно-правова база, спрямована на захист постраждалих осіб та забезпечення оперативного реагування на випадки домашнього насильства. Водночас поряд із розвитком інструментів захисту спостерігається й протилежна тенденція – їх використання не за цільовим призначенням. Подання фейкових звернень, зловживання правами постраждалих осіб і маніпулювання застосуванням передбачених законом інструментів протидії домашньому насильству породжують новий комплекс правових викликів, що потребують ґрунтовного наукового аналізу.

З огляду на це, особливого значення набуває чітке розуміння правової природи й функціонального призначення інструментів протидії домашньому насильству, які формуються в межах чинної нормативної бази. Таке розуміння неможливе без звернення до офіційного тлумачення самої категорії «протидія домашньому насильству», закріпленого у законодавстві. Так, під зазначеною вище правовою категорією законодавець розуміє «систему заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування

¹ Mazeh Y., Widrig M. The rate of false allegations of partner violence. Journal of Family Violence. 2016. Vol. 31(3). P. 367–374. <https://doi.org/10.1007/s10896-016-9882-3>.

² Tong D. Elusive innocence: Survival guide for the falsely accused. USA: Huntington House Publishers. 2002. 249 p.

³ Johnson M. P. A Typology of domestic violence: Intimate terrorism, violent resistance, and situational couple violence. Boston: Northeastern University Press, 2008. 256 p. <https://doi.org/10.2307/23044209>.

випадків домашнього насильства, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки»¹. Виходячи з наведеного, логічно припустити, що інструменти протидії домашньому насильству покликані забезпечити усебічне реагування на всі фази цього явища, насамперед шляхом його попередження, своєчасного виявлення, оперативного припинення протиправних дій, а також надання комплексного захисту постраждалій особі. Водночас вони орієнтовані на притягнення кривдника до відповідальності, надання допомоги у відновленні фізичного, психологічного та соціального стану постраждалої особи, а також здійснення корекційного впливу на поведінку кривдника з метою недопущення рецидиву насильства.

Базовим інструментом, що формує зміст, межі та механізми реалізації політики протидії домашньому насильству, є нормативно-правове забезпечення, зокрема закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Цей закон не лише окреслює ключові поняття, суб'єктів та форми домашнього насильства, а й визначає засади міжвідомчої взаємодії, права постраждалих осіб, обов'язки та повноваження відповідних органів, а також механізми притягнення кривдників до відповідальності.

Також до законодавчої бази у сфері запобігання та протидії домашньому насильству слід віднести Кримінальний кодекс України², Кодекс України про адміністративні правопорушення³, Сімейний кодекс України⁴, постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі»⁵, накази МВС «Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства»⁶, «Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника»⁷ тощо. У сукупності ці нормативно-правові акти забезпечують єдність правозастосовної практики та створюють юридичне підґрунтя для впровадження заходів реагування й захисту постраждалих від домашнього насильства осіб.

¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19/conv#n368> (дата звернення: 15.06.2025).

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.06.2025).

³ Кодекс України про адміністративні правопорушення : закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 15.06.2025).

⁴ Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 15.06.2025).

⁵ Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.06.2025).

⁶ Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства : наказ МВС від 13.03.2019 № 369/180. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#Text> (дата звернення: 15.06.2025).

⁷ Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника : наказ МВС від 01.08.2018 № 654. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18#Text> (дата звернення: 15.06.2025).

Наступним важливим блоком інструментів є спеціальні заходи протидії, передбачені статтями 24–28 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». До таких заходів належать: 1) терміновий заборонний припис стосовно кривдника; 2) обмежувальний припис стосовно кривдника; 3) взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи; 4) направлення кривдника на проходження програми для кривдників¹.

Окрему категорію становлять профілактичні інструменти, спрямовані на запобігання вчиненню насильства до його прояву. До них належать: 1) інформаційно-просвітницькі кампанії щодо запобігання насильству та формування ненасильницької культури поведінки; 2) освітні програми та тренінги для дітей, педагогів, батьків, працівників поліції, соціальних служб, медиків; 3) механізми міжвідомчої взаємодії, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги; 4) електронні сервіси й гарячі лінії як канали звернення для швидкого реагування.

Водночас широкий спектр можливих інструментів протидії домашньому насильству спричиняє і зворотний ефект. На практиці все частіше фіксуються випадки їх використання не за призначенням, що породжує нові ризики та правові загрози.

Окрему проблему у сфері протидії домашньому насильству становить завідомо неправдиві звернення про вчинення насильства, які подаються не з метою захисту постраждалої особи, а для досягнення особистих або процесуальних переваг. Типова мотивація у таких випадках варіюється від бажання «просто налякати» чи створити психологічний тиск, до прагнення виселити особу із житла, вплинути на судові процеси (розлучення, встановлення місця проживання дитини, розподіл майна) або отримати тимчасові переваги у конфлікті. У таких випадках фіксація звернення поліцією, складання протоколу про адміністративне правопорушення за ст. 173-2 КУпАП, винесенням термінового заборонного припису (ТЗП) або обмежувального припису судом, запускає ланцюг юридичних наслідків, які виникають ще до встановлення реальних обставин події.

Так, ТЗП виноситься уповноваженим працівником поліції без судового рішення, строком до 10 діб, у разі наявності загрози вчинення домашнього насильства та включає в себе наступні заходи: 1) зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи; 2) заборону на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи; 3) заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою². Основним призначенням ТЗП є забезпечення швидкого реагування на факт вчинення домашнього насильства та мінімізація ризиків для потенційно постраждалої особи. Проте на практиці трапляються ситуації, коли ТЗП використовується для тимчасового усунення особи з житла, обмеження у

¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19/conv#n368> (дата звернення: 15.06.2025).

² Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19/conv#n368> (дата звернення: 15.06.2025).

спілкуванні з дітьми або психологічного тиску в шлюбному конфлікті.

Підставою для винесення ТЗП є проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства, яка проводиться уповноваженим поліцейським на місці події за формою, затвердженою наказами МВС і Мінсоцполітики. Її результати базуються на відповідях постраждалої особи на анкету та її поясненнях, без збирання доказів чи залучення свідків. У разі маніпулятивного звернення результати оцінки ризиків можуть бути свідомо спотворені, але при цьому можуть стати підставою для застосування правових обмежень – винесення ТЗП та постановки на облік в органах Національної поліції. Оцінка «високий рівень небезпеки» може базуватися навіть у разі, якщо постраждала особа відповіла «невідома» або «без відповіді» на більшість запитань, даючи поліцейському можливість трактування ситуації як небезпечної¹.

Аналіз адміністративної судової практики свідчить, що значна частина скарг на дії поліції щодо винесення термінового заборонного припису (ТЗП) задовольняється. Найпоширенішими підставами для скасування таких приписів є: неналежне або формальне проведення оцінки ризиків; відсутність підтверджених фактів вчинення насильства чи реальної загрози; перевищення повноважень працівниками поліції; прийняття рішення щодо винесення ТЗП виключно на підставі суб'єктивного повідомлення без додаткових доказів.

При цьому важливо підкреслити, що ініціатором застосування ТЗП у переважній більшості таких випадків виступає особа, яка лише заявляє про себе як про постраждалу, а її статус ще не підтверджено у встановленому законом порядку. У багатьох справах вбачається, що звернення щодо винесення ТЗП відбуваються в умовах побутових або сімейних конфліктів, зокрема в процесі розлучення, поділу майна або визначення місця проживання дитини. У таких випадках наявність ТЗП надає заявнику певні короткострокові переваги – можливість усунути іншу особу з житла, обмежити її спілкування з дітьми, створити сприятливі умови у цивільних або сімейних провадженнях. І навіть коли у подальшому суд визнає припис незаконним, особа, щодо якої його було винесено, фактично зазнає обмежень, отримує статус «кривдник» у внутрішніх обліках поліції, що тягне за собою репутаційні, соціальні та процесуальні наслідки.

Цю проблему підтверджують і реальні судові справи^{2,3,4}. Особливо показовою є правова позиція, висловлена у справі №600/370/24-а, де суд прямо зазначив: «Водночас суд переконаний, що визначені Законом № 2229-

¹ Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства : наказ МВС від 13.03.2019 № 369/180. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#Text> (дата звернення: 15.06.2025).

² Рішення Київського окружного адміністративного суду від 30 квітня 2025 р., справа №320/26959/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127023484> (дата звернення: 15.06.2025).

³ Рішення Чернівецького окружного адміністративного суду від 03 червня 2024 р., справа № 600/370/24- а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119463115> (дата звернення: 15.06.2025)

⁴ Рішення Рівненського окружного адміністративного суду від 23 липня 2024 р., справа №460/26549/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120781745> (дата звернення: 15.06.2025).

VIII інструменти для запобігання та протидії домашньому насильству повинні застосовуватися за своїм прямим призначенням та не можуть використовуватися як спосіб впливу на особу в сімейних конфліктах»¹.

На відміну від термінового заборонного припису, який може бути винесений уповноваженим підрозділом поліції, обмежувальний припис застосовується виключно судом за результатами розгляду заяви постраждалої особи. Він включає такі заходи тимчасового обмеження прав кривдника: 1) заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою; 2) усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи; 3) обмеження спілкування з постраждалою дитиною; 4) заборона наближатися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою; 5) заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею; 6) заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб².

Хоча судова практика щодо скасування обмежувального припису як незаконного є обмеженою, правові позиції судів вказують на неприпустимість використання цього заходу не за призначенням.

Показовою є справа № 607/3234/23, у якій батько неповнолітнього хлопця звернувся до суду з вимогою про видачу обмежувального припису стосовно співмешканця своєї колишньої дружини, стверджуючи, що той вчиняє психологічне насильство над дитиною. Водночас із матеріалів справи вбачається, що батько перебуває у конфлікті з матір'ю дитини, має намір отримати місце проживання сина з собою, неодноразово оскаржував рішення, які надавали дитині право залишатися з матір'ю, звертався із вимогою про застосування обмежувального припису до нового партнера колишньої дружини як додаткового заходу впливу. Суд першої інстанції та апеляційний суд відмовили у задоволенні вимоги, а Верховний Суд підтримав цю позицію. Було визнано, що відсутні докази систематичного домашнього насильства або реальної загрози безпеці дитини³.

Узагальнення практики свідчить про те, що до найпоширеніших форм зловживання інструментами протидії домашньому насильству можна віднести:

1. Подання завідомо неправдивого звернення про вчинення насильства за відсутності реальних фактів, з метою створення юридичного тиску на іншу особу або забезпечення втручання поліції в побутовий чи

¹ Там само.

² Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19/conv#n368> (дата звернення: 15.06.2025).

³ Постанова Верховного Суду від 13 грудня 2023 р., справа № 607/3234/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115751884> (дата звернення: 15.06.2025).

сімейний конфлікт.

2. Використання механізмів захисту для досягнення процесуальних або майнових переваг (зокрема, у справах про поділ майна, визначення місця проживання дитини, отримання одноосібного користування житлом);

- ініціювання винесення термінового заборонного припису (ТЗП) з метою тимчасового виселення особи зі спільного житла або обмеження її доступу до дитини, без підтвердження актуального факту насильства чи загрози його вчинення;

- звернення до суду з проханням про винесення обмежувального припису без наявності ознак системного або повторюваного насильства, а виключно на підставі суб'єктивного дискомфорту, міжособистісного конфлікту чи емоційної напруги;

3. Використання звернень як методу психологічного впливу або емоційного тиску (подання неодноразових скарг з метою провокації, помсти або контролю в межах подружніх чи партнерських відносин).

4. Зловживання статусом «постраждалої особи» з метою отримання соціальних або юридичних привілеїв (таких як доступ до притулку, пільгових виплат, переваг у черговості розгляду інших спорів або реалізації соціальних гарантій).

5. Створення негативного інформаційного фону навколо іншої особи шляхом регулярних викликів поліції без об'єктивних підстав, що у перспективі може вплинути на результати сімейних або цивільних судових процесів.

6. Свідоме провокування конфліктної ситуації з метою її фіксації як випадку домашнього насильства (зокрема, стимулювання емоційної реакції іншої особи, яку можна інтерпретувати як прояв агресії або загрози).

Висновки. Отже, маніпуляція інструментами протидії домашньому насильству – це свідоме та умисне використання передбачених законодавством засобів захисту не з метою запобігання чи припинення насильства, а задля досягнення особистої вигоди, реалізації процесуальних або майнових інтересів, здійснення психологічного тиску чи дискредитації іншої особи.

Такий тип зловживань має комплексну природу й може проявлятися у формі: подання звернень за відсутності насильства; ініціювання ТЗП або обмежувального припису виключно для тиску чи досягнення процесуальної переваги; використання статусу «постраждалої особи» як засобу отримання соціальних або юридичних преференцій; створення штучного негативного образу іншої особи у майбутніх судових провадженнях.

У зв'язку з цим важливим завданням подальшого правового розвитку має стати: удосконалення процедур оцінки ризиків і збору доказів; запровадження відповідальності за зловживання статусом постраждалої від домашнього насильства особи; забезпечення балансу між швидким реагуванням на випадки домашнього насильства і належною перевіркою обставин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александренко О. В., Охріменко С. С. Особливості виявлення, фіксації та вилучення слідів домашнього насильства під час досудового розслідування : метод. рек. Київ : НАВС, 2019. 28 с.
2. Богатирьов І. Г., Буряк К. М. Життєві історії подолання домашнього насильства в Україні : монографія. Київ : Дакор, 2025. 258 с.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення : закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 15.06.2025).
4. Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.06.2025).
5. Постанова Верховного Суду від 13 грудня 2023 р., справа № 607/3234/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115751884> (дата звернення: 15.06.2025).
6. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19/conv#n368> (дата звернення: 15.06.2025).
7. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.06.2025).
8. Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства : наказ МВС від 13.03.2019 № 369/180. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#Text> (дата звернення: 15.06.2025).
9. Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника : наказ МВС від 01.08.2018 № 654. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18#Text> (дата звернення: 15.06.2025).
10. Рішення Київського окружного адміністративного суду від 30 квітня 2025 р., справа №320/26959/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127023484> (дата звернення: 15.06.2025).
11. Рішення Рівненського окружного адміністративного суду від 23 липня 2024 р., справа №460/26549/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120781745> (дата звернення: 15.06.2025).
12. Рішення Чернівецького окружного адміністративного суду від 03 червня 2024 р., справа № 600/370/24- а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119463115> (дата звернення: 15.06.2025).

13. Садонцева Л. К. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство в Україні та зарубіжному праві: порівняльний аналіз. *Молодий вчений*. 2019. № 4 (1). С. 149–153. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-4-68-35>.
14. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>(дата звернення: 15.06.2025).
15. Avieli H. False allegations of domestic violence: A qualitative analysis of ex-partners' narratives. *Journal of Family Violence*. 2021. Vol. 36. P. 485–496. <https://doi.org/10.1007/s10896-021-00342-w>.
16. Mazeh Y., Widrig M. The rate of false allegations of partner violence. *Journal of Family Violence*. 2016. Vol. 31(3). P. 367–374. <https://doi.org/10.1007/s10896-016-9882-3>.
17. Tong D. Elusive innocence: Survival guide for the falsely accused. USA: Huntington House Publishers. 2002. 249 p. 7. Johnson M. P. A Typology of domestic violence: Intimate terrorism, violent resistance, and situational couple violence. Boston: Northeastern University Press, 2008. 256 p. <https://doi.org/10.2307/23044209>.

Стаття надійшла до редакції 30.07.2025

Alona S. BAKHAIEVA,

Candidate of Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

MANIPULATION OF DOMESTIC VIOLENCE RESPONSE TOOLS: THE PROBLEM OF FALSE REPORTS AND ABUSE OF SPECIAL MEASURES

The article examines the categories of tools used to combat domestic violence. It explores the issue of deliberately false reports of domestic violence, which are submitted not to protect the victim, but to gain personal or procedural advantages. Typical methods of abuse in this area are identified, such as initiating the issuance of an emergency restraining order or a protective order with the aim of evicting a person from the residence, restricting communication with a child, or influencing divorce and property division proceedings. Common forms of such abuse are outlined.

Keywords: *domestic violence, combating domestic violence, tools for countering domestic violence, abuse of victims' rights, false reports, emergency restraining order, protective order.*

УДК 342.95 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.2.28>

Анатолій Трохимович КОМЗЮК,

доктор юридичних наук, професор,

заслужений діяч науки і техніки України

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

Віталій Васильович МЕЛЬНИК,

кандидат юридичних наук

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ЗАВДАННЯ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ) ЗА ДОДЕРЖАННЯМ І ВИКОНАННЯМ ВИМОГ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті наголошено на тому, що ключовою метою державного нагляду (контролю) за додержанням і виконанням вимог законодавства у сфері пожежної безпеки є створення такого стану пожежної безпеки, за якого ризики виникнення пожеж будуть мінімізовані та/або ліквідовані повністю, що, в свою чергу, є важливою гарантією забезпечення та захисту життя та здоров'я людей.

Встановлено, що ключовими завданнями нагляду (контролю) за додержанням і виконанням вимог законодавства у сфері пожежної безпеки є: встановити факти порушення норм чинного законодавства, пов'язаних із пожежною безпекою, на основі чого застосувати відповідні санкції до порушників; з'ясувати чинники, що призводять до зростання ризиків у сфері пожежної безпеки; забезпечити неухильне дотримання режиму законності у сфері пожежної безпеки; захистити навколишнє середовище, а також права, свободи і законні інтереси людини і громадянина; створити умови для безпечного функціонування суб'єктів господарювання, а також ведення домашнього господарства; реалізувати державну політику у сфері охорони життя та здоров'я людей.

Ключові слова: завдання, пожежна безпека, державний нагляд, контроль, додержання, виконання, вимоги законодавства, адміністративне законодавство.

Постановка проблеми. Державний нагляд (контроль) за додержанням і виконанням вимог законодавства у сфері пожежної безпеки не є явищем хаотичним, що обумовлюється наявністю конкретних завдань, які він виконує. Разом із тим, варто відзначити, що завдання обумовлені загальною метою нагляду (контролю). Остання представляє собою кінцевий, бажаний результат, якого прагнуть досягти спеціально уповноважені суб'єкти в процесі реалізації контрольно-наглядової діяльності за відповідним напрямом.

Окремі проблемні питання нагляду (контролю) у різних сферах життєдіяльності держави досліджували різні науковці, зокрема: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, К. Л. Бугайчук, С. С. Вітвіцький, В. М. Гаращук, М. Г. Ісаков, І. В. Іщенко, І. Д. Казанчук, В. Ю. Кобринський, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, К. М. Коробкіна, А. М. Куліш, К. Б. Левченко, Ю. Р. Лозинський, О. М. Мартин, О. В. Міллер, Л. В. Могілевський, О. М. Музичук, Ю. М. Рагуліна, О. Ю. Савіна, О. Ю. Салманова, В. В. Сокурєнко, І. Б. Стефанюк, В. С. Шестак та ін. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, поза увагою дослідників залишилися питання завдань державного нагляду (контролю) за додержанням і виконанням вимог законодавства у сфері пожежної безпеки.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити завдання державного нагляду (контролю) за додержанням і виконанням вимог законодавства у сфері пожежної безпеки. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: встановити мету державного нагляду (контролю) за додержанням і виконанням вимог законодавства у сфері пожежної безпеки; на основі окресленої мети запропонувати відповідні завдання.

Виклад основного матеріалу. О. В. Мих переконливо доводить, що реалізуючи функції державного управління, контроль призначений для оцінки відповідності їх здійснення завданням, що стоять перед конкретним органом влади. За допомогою контролю суб'єкт управління отримує інформацію про результати діяльності об'єкта управління, а також про ті помилки та зміни ситуації, що можуть призвести до невиконання поставлених завдань або отримання небажаних результатів. Виходячи з цього, контроль у державному управлінні повинен сприяти виконанню завдань, покладених на органи виконавчої влади, та їх чіткому функціонуванню, забезпеченню прозорості управлінської діяльності, підвищенню відповідальності владного органу перед громадянами за свої рішення, шляхи їх реалізації та отримані результати. Контроль має не лише виявити, але й попередити недоліки в роботі, знайти нові резерви та можливості для розв'язання кризових ситуацій. Слід мати на увазі, що рівень відповідальності працівників органу виконавчої влади перед громадянами значною мірою залежить саме від контролю в державному управлінні¹.

Досліджуючи сутність та зміст державного нагляду та контролю в аграрній сфері, В. І. Курило дійшов до висновку, що його ключовою метою є: задоволення інтересів громадян – споживачів продукції агропромислового комплексу, забезпечення їх екологічно чистими, безпечними і доступними продуктами харчування, а також забезпечення інтересів фізичних і юридичних осіб – виробників сільськогосподарської продукції, задоволення їх потреб в якісній сировині та справедливій оплаті за вироблену продукцію². Н. П. Бортник та С. С. Єсімов, розглядаючи державний контроль

¹ Мих О. В. Контроль в органах виконавчої влади: проблеми та шляхи їх розв'язання. *Актуальні проблеми державного управління*. 2009. № 2. С. 424.

² Курило В. І. Адміністративні правовідносини у сільському господарстві України : автореф. дис. ...

(нагляд) у сфері міграції, вказують, що останній здійснюють з метою забезпечення виконання обов'язкових вимог, встановлених законодавством України у сфері міграції, щодо невіддільного кола осіб, зобов'язаних дотримуватися вимог міграційного законодавства, з метою підтримки режиму законності в міграційній сфері. Діяльність піднаглядного суб'єкта оцінюють через призму питань, що належать до сфери міграційного законодавства і тільки з точки зору законності; за результатами контрольно-наглядової діяльності можуть бути застосовані примусові заходи¹.

О. В. Ситяшко вказує, що метою державного контролю є отримання інформації, аналіз якої допомагає знайти найбільш доцільні та раціональні рішення з питань забезпечення злагодженої, чіткої роботи органів державної влади усіх рівнів і ланок, добросовісного та якісного виконання посадовими особами та державними службовцями своїх обов'язків, раціонального використання ними наданих їм прав для забезпечення добробуту суспільства, його подальшого зростання за допомогою притаманних йому заходів, способів і прийомів².

Таким чином, проведене дослідження дає змогу констатувати, що ключовою метою державного нагляду (контролю) за додержанням і виконанням вимог законодавства у сфері пожежної безпеки є створення такого стану пожежної безпеки, за якого ризики виникнення пожеж будуть мінімізовані та/або ліквідовані повністю, що є важливою гарантією забезпечення та захисту життя та здоров'я людей. Досягненню вказаної мети має сприяти вирішення завдань, які представляють собою свого роду «мікроцілі», досягнення яких є обов'язковим на шляху до здійснення кінцевої мети.

Так, в загальному розумінні до завдань державного контролю А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський відносять: порівняння фактичного стану у тій чи іншій галузі з вимогами, які поставлені перед нею; виявлення недоліків та помилок в роботі та їх попередження; оцінювання відповідності здійснення інших функцій управління завданням, що поставлені перед ним³. Ю. М. Репкіна у своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому адміністративно-правовим основам регулювання фізичної культури і спорту, дійшла до висновку, що основними завданнями державного контролю у сфері фізичної культури і спорту є забезпечення реалізації державної політики у сфері фізичної культури і спорту, запобігання порушенням законодавства України у сфері фізичної культури і

д-ра юри. Наук : 12.00.07. Ірпін, 2008. С. 16; Курило В. І. Деякі питання змісту державного контролю у сільському господарстві України. *Адвокат*. 2007. № 4. С. 12–15.

¹ Бортник Н. П., Єсімов С. С. Гармонізація законодавства України і Європейського Союзу про адміністративну відповідальність у сфері трудової міграції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2017. № 861. С. 235.

² Державний контроль за діяльністю бюджетних установ / упоряд. О. В. Ситяшенко. Київ : За друга, 2004. С. 34.

³ Державне управління: навчальний посібник / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна, Л. Ю. Гордієнко ; за ред. А. Ф. Мельник. Київ : Знання-Прес, 2003. С. 138.

спорту, своєчасне виявлення таких порушень і вжиття відповідних заходів щодо їх усунення, забезпечення додержання фізкультурно-оздоровчими і спортивними організаціями стандартів і нормативів у сфері фізичної культури і спорту, запобігання порушення прав і свобод людини і громадянина у цій сфері¹.

В. О. Ромасько до завдань державного контролю у сфері будівництва пропонує відносити такі: 1) забезпечення реалізації державної політики у сфері будівництва; 2) отримання об'єктивної та достовірної інформації про стан дотримання законності та дисципліни у сфері будівництва; 3) забезпечення безпеки під час будівельних робіт, дотримання прав споживачів будівельної продукції; 4) попередження та виявлення правопорушень у сфері будівництва, їх припинення; 5) встановлення причин та умов, що сприяють їх учиненню; 6) притягнення винних до відповідальності; 7) узагальнення практики застосування та дотримання будівельного законодавства².

Тож, з огляду на зазначене вище, ми переконані, що ключовими завданнями нагляду (контролю) за додержанням і виконанням вимог законодавства у сфері пожежної безпеки є³:

– встановити факти порушення норм чинного законодавства, пов'язаних із пожежною безпекою, на основі чого застосувати відповідні санкції до порушників. Г. М. Чувакова вказує, що порушення – це дії, що суперечать нормам матеріального або процесуального права, не досягають певних цілей правового регулювання суспільних відносин. Спрощений варіант поняття «порушення» являє собою недотримання правила поведінки, встановленого правовою нормою, основним видом якого є правова помилка⁴. В контексті представленої проблематики йдеться про порушення вимог норм чинного законодавства, а відтак, доречно говорити саме про правопорушення. В енциклопедичному словнику з державного управління за редакцією Ю. П. Сурміна, В. Д. Бакуменка, А. М. Михненка та інших надане таке визначення: правопорушення – суспільно небезпечне протиправне винне діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатної особи (малолітні та психічно хворі особи не є деліктоздатними), яке тягне за собою юридичну відповідальність. Залежно від ступеня соціальної небезпеки всі правопорушення можна розділити на злочини та проступки⁵.

¹ Репкіна Ю. М. Адміністративно-правові основи регулювання фізичної культури і спорту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 232 с.

² Ромасько В. О. Державний контроль у сфері будівництва: адміністративно-правові засади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2010. 196 с.

³ Мельник В. В. До характеристики завдань державного нагляду (контролю) за додержанням і виконанням вимог законодавства у сфері пожежної безпеки. *Актуальні проблеми криміналістичного та експертного забезпечення діяльності правоохоронних органів та суду в Україні*: тези доп. учасників наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 травня 2021 р.). С. 96–98. URL: http://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20210528/article/view/melnyk.

⁴ Чувакова Г. М. Дефектність фактичних складів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2004. 181 с.

⁵ Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. Київ : НАДУ. 2010. С. 554.

Отже, правопорушення – це суспільно небезпечне явище, яке в контексті представленої проблематики є причиною виникнення пожеж, а відтак, несе ризики для життя та здоров'я людей, їх майна, та/або шкоди для навколишнього середовища. За вчинення правопорушення у сфері пожежної безпеки правопорушника може бути притягнуто до юридичної відповідальності, зокрема: адміністративної та кримінальної. В окремих випадках, передбачених законодавством, відповідальність може бути дисциплінарною та матеріальною;

– з'ясувати чинники, що призводять до зростання ризиків у сфері пожежної безпеки. Оцінка пожежних ризиків – це поняття, яке включає в себе ймовірність виникнення пожежі, потенційну поведінку пожежі та її можливі наслідки. Часто до оцінювання ризиків включають також вразливість ресурсів чи окремих цінностей, що ідентифіковані на певній території. Зважаючи на це, зменшення ризику пожеж досягається, коли будь-який із трьох основних складових (ймовірність, поведінка та вплив пожежі) суттєво зменшується¹. До прикладу, оцінка пожежного ризику визначає можливі небезпеки, а також дії, необхідні для безпеки людей, які користуються приміщенням. Оцінки повинні оновлюватися, щоб запобіжні заходи залишалися актуальними та адекватними, їх слід переглядати щоразу, коли у приміщення вносяться істотні зміни. Оцінка має виявити всі потенційні джерела займання у приміщенні. Ці джерела можуть включати: несправне або неправильно використовуване електроустаткування; освітлювальне обладнання; відкритий вогонь, наприклад, свічки, газове або рідинне обладнання з відкритим полум'ям; курильні приналежності, наприклад, сигарети, сірники та запальнички; електричні, газові або рідкопаливні обігрівачі (стаціонарні або переносні); кухонне обладнання та тостери; гарячі поверхні та перешкоди для вентиляції обладнання, наприклад копіювальних апаратів; гарячі процеси, наприклад, зварювання підрядниками. Персонал має бути поінформований про результати оцінки;

– забезпечити неухильне дотримання режиму законності у сфері пожежної безпеки. Зміст законності, пише М. Ануфрієв, складають три елементи²: 1) наявність у суспільстві та державі правового законодавства (тобто діючі закони виражають право, правові принципи, правові ідеали вільного демократичного суспільства і правової держави); 2) здійснення, реалізація законів у діях посадових осіб органів держави та влади, місцевого самоврядування і громадських об'єднань – і тих, які за законом повинні забезпечувати громадян та інших осіб наданими їм правами і свободами, і тих, хто за законом повинен захищати права і свободи у випадку їх порушення; 3) ефективний юридичний захист дії законів, якому належать державний контроль і нагляд за дією законів, а також система

¹ Сидоренко С. Пожежні ризики у лісах Європи – гармонізований підхід до оцінювання / Офіційний веб-сайт «Державне агентство лісових ресурсів України та Національній академії наук України». URL: <https://uriffm.org.ua/uk/news/369>.

² Ануфрієв М. Процесам реформування в органах внутрішніх справ ніщо не може завадити. *Міліція України*. 2001. № 5. С. 6.

індивідуального захисту з боку громадян та інших осіб своїх прав і свобод, законних інтересів. Нормативну основу законності становить право¹. Тож, у досліджуваному контексті завданням нагляду (контролю) є створити такі умови, за яких всі учасники правовідносин будуть неухильно дотримуватись норм чинного законодавства. Окрім того, варто відзначити, що забезпечення законності, – це умова, за якої досягається стабільність відповідних правовідносин, а також їх подальший розвиток;

– захистити навколишнє середовище, а також права, свободи і законні інтереси людини і громадянина. Важливість вирішення даного завдання обумовлюється, наприклад, тим, що лісові пожежі, які регулярно виникають в різних регіонах земної кулі привертають до себе увагу як природні лиха, що приносять серйозного економічного збитку. Проблема стала ще гострішою в міру зростання масштабів глобальних змін клімату. Лісові пожежі є не тільки лихом для населення, а й важливим чинником локальної, регіональної та навіть глобальної екологічної динаміки, що проявляється, наприклад, в обумовлених пожежами викидах в атмосферу парникових газів і аерозолів²;

– створити умови для безпечного функціонування суб'єктів господарювання, а також ведення домашнього господарства. Пожежна безпека на підприємстві – невід'ємна частина організації робочого простору і процесів згідно з нормами чинного законодавства. Для забезпечення ефективного захисту підприємства від пожеж та вибухів потрібна скоординована робота всіх організаційних підрозділів, обов'язкове виконання вимог та правил і відповідальне ставлення, як до своїх посадових обов'язків, так і до безпеки підлеглих й своєї особистої безпеки також³;

– реалізувати державну політику у сфері охорони життя та здоров'я людей. Взагалі, державна політика – це діяльність органів державної влади з управління та керівництва суспільством на основі єдиних цілей, принципів і методів, яка передбачає розробку, законодавче закріплення та впровадження державних цільових програм у різних сферах суспільного життя з метою розв'язання нагальних проблем чи задоволення потреб суспільства. Вагоме місце в державній політиці належить структуруванню інтересів різних груп населення та пошуку компромісу між ними, адже остаточне рішення має максимально наближати суспільний гаразд⁴.

Висновки. Отже, підбиваючи підсумок, слід узагальнити, що ключовою метою державного нагляду (контролю) за додержанням і

¹ Ануфрієв М. Процесам реформування в органах внутрішніх справ ніщо не може завадити. *Міліція України*. 2001. № 5. С. 6.

² Коробкіна К. М., Рибалова О. В. Вплив лісових пожеж на стан навколишнього природного середовища. *Проблеми та перспективи забезпечення цивільного захисту* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених. Харків : НУЦЗУ, 2019. С. 385.

³ Кравченко І. О., Савіна О. Ю. Пожежна безпека на підприємстві. *Актуальні проблеми безпеки життєдіяльності*. 24 листопада 2021 р. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10790/1/187-189.pdf>.

⁴ Петренко І. Сутність державної політики та державних цільових програм. *Віче*. 2011. № 10. С. 23–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2011_10_10.

виконанням вимог законодавства у сфері пожежної безпеки є створення такого стану пожежної безпеки, за якого ризики виникнення пожеж будуть мінімізовані та/або ліквідовані повністю, що, в свою чергу, є важливою гарантією забезпечення та захисту життя та здоров'я людей.

Встановлено, що ключовими завданнями нагляду (контролю) за додержанням і виконанням вимог законодавства у сфері пожежної безпеки є: встановити факти порушення норм чинного законодавства, пов'язаних із пожежною безпекою, на основі чого застосувати відповідні санкції до порушників; з'ясувати чинники, що призводять до зростання ризиків у сфері пожежної безпеки; забезпечити неухильне дотримання режиму законності у сфері пожежної безпеки; захистити навколишнє середовище, а також права, свободи і законні інтереси людини і громадянина; створити умови для безпечного функціонування суб'єктів господарювання, а також ведення домашнього господарства; реалізувати державну політику у сфері охорони життя та здоров'я людей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ануфрієв М. Процесам реформування в органах внутрішніх справ ніщо не може завадити. *Міліція України*. 2001. № 5. С. 6.
2. Бортник Н. П., Єсімов С. С. Гармонізація законодавства України і Європейського Союзу про адміністративну відповідальність у сфері трудової міграції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 232–240.
3. Державне управління: навчальний посібник / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна, Л. Ю. Гордієнко ; за ред. А. Ф. Мельник. Київ : Знання-Прес, 2003. 343 с.
4. Державний контроль за діяльністю бюджетних установ / упоряд. О. В. Ситяшенко. Київ : Задруга, 2004. 718 с.
5. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. Київ : НАДУ. 2010. 820 с.
6. Коробкіна К. М., Рибалова О. В. Вплив лісових пожеж на стан навколишнього природного середовища. *Проблеми та перспективи забезпечення цивільного захисту : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених*. Харків : НУЦЗУ, 2019. С. 385.
7. Кравченко І. О., Савіна О. Ю. Пожежна безпека на підприємстві. *Актуальні проблеми безпеки життєдіяльності*. 24 листопада 2021 р. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10790/1/187-189.pdf>.
8. Курило В. І. Адміністративні правовідносини у сільському господарстві України : автореф. дис. ... д-ра юри. Наук : 12.00.07. Ірпінь, 2008. 42 с.
9. Курило В. І. Деякі питання змісту державного контролю у сільському господарстві України. *Адвокат*. 2007. № 4. С. 12–15.

10. Мельник В. В. До характеристики завдань державного нагляду (контролю) за додержанням і виконанням вимог законодавства у сфері пожежної безпеки. *Актуальні проблеми криміналістичного та експертного забезпечення діяльності правоохоронних органів та суду в Україні: тези доп. учасників наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 травня 2021 р.)*. С. 96–98. URL: http://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20210528/article/view/melnyk.

11. Мих О. В. Контроль в органах виконавчої влади: проблеми та шляхи їх розв'язання. *Актуальні проблеми державного управління*. 2009. № 2. С. 424–430.

12. Петренко І. Сутність державної політики та державних цільових програм. *Віче*. 2011. № 10. С. 23–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2011_10_10.

13. Рєпкіна Ю. М. Адміністративно-правові основи регулювання фізичної культури і спорту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 232 с.

14. Ромасько В. О. Державний контроль у сфері будівництва: адміністративно-правові засади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2010. 196 с.

15. Сидоренко С. Пожежні ризики у лісах Європи – гармонізований підхід до оцінювання / Офіційний веб-сайт «Державне агентство лісових ресурсів України та Національній академії наук України». URL: <https://uriffm.org.ua/uk/news/369>.

16. Чувакова Г. М. Дефектність фактичних складів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2004. 181 с.

Стаття надійшла до редакції 18.07.2025

Anatoliy T. KOMZYUK,

Doctor of Law, Professor,

Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Vitaly V. MELNYK,

Candidate of Law

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

TASKS OF STATE SUPERVISION (CONTROL) OVER COMPLIANCE AND IMPLEMENTATION OF LEGISLATION REQUIREMENTS IN THE FIELD OF FIRE SAFETY

The article emphasizes that the key objective of state supervision (control) over compliance with and implementation of legislative requirements in the field of fire safety is to create a state of fire safety in which the risks of fires will be minimized and/or completely eliminated, which, in turn, is an important guarantee of ensuring and protecting people's lives and health.

It has been established that the key tasks of supervision (control) over

compliance with and implementation of legislative requirements in the field of fire safety are: to establish facts of violation of the norms of current legislation related to fire safety, on the basis of which to apply appropriate sanctions to violators; to identify factors leading to an increase in risks in the field of fire safety; to ensure strict compliance with the legal regime in the field of fire safety; to protect the environment, as well as the rights, freedoms and legitimate interests of man and citizen; to create conditions for the safe functioning of business entities, as well as household management; to implement state policy in the field of protecting people's lives and health.

Key words: *tasks, fire safety, state supervision, control, compliance, execution, legal requirements, administrative legislation.*

Іван Васильович КРИЦАК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Ігор Сергійович ПОЛЯКОВ,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО У ДОКТРИНАЛЬНО-НАВЧАЛЬНІЙ ОПТИЦІ: ЗАПИТАЛЬНА КАРТОГРАФІЯ ЗАСНОВКІВ, ОРІЄНТАЦІЙ ТА ПЕРСПЕКТИВ

Стаття присвячена визначенню змісту особливого типу правового мислення – кримінально-правового – з позицій доктрини та навчальної дисципліни. Фокусується увага на підходах до кращого навчання та викладання першої теми «Кримінальне право як галузь права, наука і навчальна дисципліна». Розкриваються, що мають важливе значення для кращого розуміння та застосування норм кримінального права на практиці та загалом розвитку широкого світогляду. Нами максимально ретельно проаналізована перша тема у близько двадцяти навчальних посібниках, підручниках з кримінального права. У такий спосіб у науковій статті можна побачити виклад матеріалу та загальну позицію багатьох шкіл кримінального права України.

Ключові слова: кримінальне право, кримінологія, кримінологістика, наука, навчальна дисципліна, предмет, кримінально-правове регулювання.

Постановка проблеми. Кримінальне право є найстарішою, найбільш

інтелектуально насиченою та складною галуззю права, правової науки й системи навчальних дисциплін, що складають юридичну освіту. Тому спеціаліст, який добре оволодів кримінальним правом, має з легкістю засвоювати будь-які інші правові знання (А. Е. Жалінський, А. А. Енгельгардт). Можливості кримінального права у сфері протидії кримінальним правопорушенням та його вплив на стан сучасної злочинності, водночас, не слід переоцінювати. Кримінальне право – це «хірургічний» засіб. У класичному його розумінні воно залишається «зброєю» проти найбільш небезпечних злочинів, пов'язаних з тероризмом, іншим небезпечним насильством, торгівлею людьми, різними видами незаконного заволодіння чужим майном, хабарництвом, відмиванням грошей, міжнародними злочинами тощо. Більшості же хвороб, у тому числі соціальних, можна запобігти чи вилікувати такі хвороби за допомогою превентивних і «терапевтичних» засобів. Якщо політична верхівка держави не розуміє справжньої ролі кримінального закону і намагається вирішувати за його допомогою усі політичні, економічні й соціальні проблеми, то наслідком цього є лише підвищення рівня криміналізації суспільства, збільшення кількості ув'язнених, штучна маргіналізація та інші подібні наслідки¹.

Тож якісне розуміння, викладання кримінально-правової матерії є надзвичайно складним та не кожному під силу. Головне завдання кримінального права як навчальної дисципліни – навчити здобувачів мислити в особливий спосіб негативно-ціннісного сприйняття засад суспільного устрою, зміцнити установку на утвердження гуманістичного осердя державно-правового устрою, сформувати орієнтації на досягнення ідеалів правової держави. При цьому можливо, жодна інша галузь права не розвиває критичне мислення наскільки, як це робить кримінальне право, адже його ще називають математикою юриспруденції, де все повинно/має бути чітко і ясно у прагненні до великих/високих мірил Справедливості. Сьогодні величезні масиви інформації ллються звідусіль, в тому числі й у сфері кримінального права, а студент хоче почути найбільш основне важливе, «ізіюминку» через відповідні рівні пізнання того чи іншого явища, світові тенденції, історію, переконання чому належить поступати саме так, а не інакше. Такими болючими й спірними темами/питаннями є, наприклад еутаназія, аборти, клонування, смертна кара, де завжди будуть «за» і «проти». В цих рівнях обізнаності відразу видно викладача.

Мета статті – охарактеризувати особливий тип правового мислення – кримінально-правове – з позицій доктрини та навчальної дисципліни.

Виклад основного матеріалу. Ми намагалися відібрати найлаконічніші думки науковців у сфері означеного предмету, що є легкими для сприйняття, редуковані в результаті багатьох осмислень та є «класикою жанру» кримінального права України. Стаття викладена у стилі діалогічної

¹ Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навчальний посібник / За заг. ред. М. І. Хавронюка. К. : Ваїте, 2014. С. 60.

репрезентації у виді запитань та відповідей запропонованої професором Ю. В. Орловим, за що ми особливо вдячні знаному вченому нашої держави.

Чому підручники та відеолекції викладачів з кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого сьогодні є одними з найкращих? На меморіальній конференції присвяченій 85-річчю від дня народження професора В. Я. Тація, академік Н. О. Гуторова сказала такі слова: «Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого завжди був тим місцем, де була справжня наука, де були справжні викладачі, де були справжні захисти дисертацій спрямовані на відповідний рівень підготовки. За словами вченої в Університеті було таке негласне правило, що ні в якому разі не можуть бути викладачами ті фахівці, які не належать до еліти студентства та фахівців, які зробили на високому рівні свій науковий внесок/здобуток і в науку, і в викладання. Не можна, щоб у навчальні заклади/ЗВО приходили люди випадкові. Ми зараз бачимо цей жах, який практично відбувається, що приходять люди, які не лише не писали, а інколи й не читали своїх наукових праць. Після цього ми маємо тих студентів, яких маємо, ми маємо тих правників, які можливо не винні в тому, що вони стали такими, але їх так вчили. Саме тому випускники НЮУ імені Ярослава Мудрого завжди відрізняються»¹.

Особливі акценти варто зосередити на навчальні посібники з кримінального права видатних доцентів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, – В. І. Тютюгіна, М. А. Рубашенко, що побачили світ у 2023 році. Слід сказати, що відеолекції В. І. Тютюгіна є дещо важкими для прослуховування на платформі YouTube, можливо тому, що це голосове читання без зображення викладача, однак доповідь вченого за темою: «Стабільність і динамізм кримінального законодавства» на Всеукраїнській науково-практичній конференції присвяченій 85-річчю від дня народження проф. В. Я. Тація² багато чого варта та здатна перемінити кардинально у фаховості вченого, де кожне слово має відповідно особливу наукову вагу та значущість. Це справжній учень свого вчителя, великого харківського вченого у галузі кримінального права, вчителя наших вчителів – М. І. Бажанова³. Слід відзначити, що вченому можна довіряти, – В. І. Тютюгін, завдяки якому ми мали можливість навчатися з підручників М. І. Бажанова проніс естафету свого вчителя через усе своє професійне життя⁴, віддав частину здоров'я на вівтар підготовки правників високого

¹ Всеукраїнська науково-практична конференція присвячена 85-річчю від дня народження проф. В. Я. Тація. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1wDia2xaHAo>.

² Всеукраїнська науково-практична конференція присвячена 85-річчю від дня народження проф. В. Я. Тація. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1wDia2xaHAo>

³ Меморіальна конференція «Наукова спадщина професора М. І. Бажанова у дискусії сучасності і майбуття». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=xgol2BxxE84>

⁴ До 100-річчя одного з фундаторів харківської школи кримінального права професора Марка Ігоровича Бажанова (30.12.1922-25.10.2001) в Університеті відбулася меморіальна конференція «Наукова спадщина професора М. І. Бажанова у дискусії сучасності і майбуття». 29.12.2022. URL: <https://nlu.edu.ua/news/uni/do-100-richchya-odnogo-z-fundatoriv-harkivskoyi-shkoly-kryminalnogo-prava-profesora-marka-igorovycha-bazhanova-30-12-1922-25-10-2001-v-universyteti-vidbulasya-memorialna-konferenciya-naukova/>

класу/масштабу у НЮУ імені Ярослава Мудрого. Саме тому, його рівень свідчить про справжність науки ортодоксального кримінального права, що позбавлене усякого філософування/лиття непотрібної води. Це справжній зубр/титан науки кримінального права, який вміє відрізнити «грішне» від «праведного» та закласти в основу кримінального права найбільш основне за принципом, – «10 Заповідей Божих», чому безперечно/неодмінно передувала велика/колосальна багаторічна праця. Хочемо віддати шану за відданість В. І. Тютюгіна основним принципам кримінального права України та віддати високу честь і пошану. Три підручники з кримінального права, які вийшли у 2023 році за редакцією В. І. Тютюгіна¹, – це результат справжньої невтомної праці, де вихолощено усе, що зайве, а в основу закладене найбільш основне. Радимо усім їх для прочитання та осмислення того, яким повинен бути навчальний посібник. Ще наші вчителі (зокрема В. І. Гаєнко та інші вчені) говорили: навчальний посібник не монографія, хочеш філософувати/«заноситися» пиши монографію. Справді, така праця – не кожному під силу, а точніше лише тому, хто досконало знає свій предмет і те, що робиться в науці кримінального права як українського, так й зарубіжного рівня. Тому можливо найкраще, якщо за написання підручника береться один автор. Хочемо сказати, що авторам В. І. Тютюгіну, М. А. Рубашенко вдалося зробити шедевральної працю, що так важлива в умовах нинішньої російсько-української війни.

Що можна сказати про навчальні посібники Харківського національного університету внутрішніх справ? На особливу увагу заслуговує підручник «Кримінальне право України. Загальна частина» за загальною редакцією професора О. М. Литвинова (2020)², де автори виклали кримінальне право з особливою легкістю та просторовістю. Це унікальне поєднання кримінологічного стилю в кримінальному праві, коли текст читається на одному диханні й не можеш відірватися. Такий стиль був притаманним хіба що професору О. М. Кривулі, який багато років викладав у ХНУВС надзвичайно складні матерії «Філософії права» досить простою та доступною мовою та був «класичним професором» в істинному розумінні цього слова, пройшов гонило справжньої навчальної та наукової школи, за що ми особливо вдячні та завжди пам'ятаємо.

На увагу заслуговує навчальний посібник: «Кримінальне право України (у питаннях та відповідях)» за загальною редакцією професора Ю. В. Орлова³ на який нами написана окрема рецензія, де висвітлені найкращі

¹ Тютюгін В. І., Рубашенко М. А. Кримінальне право України. Загальна частина : посіб. для підгот. до заліків та іспитів; відп. ред. В. І. Тютюгін. 6-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2023. 254 с.; Тютюгін В. І., Рубашенко М. А. Кримінальне право України. Особлива частина : посіб. для підгот. до заліків та іспитів; відп. ред. В. І. Тютюгін. 6-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2023. 188 с.; Тютюгін В. І., Рубашенко М. А. Кримінальне право України (Загальна та Особлива частини) : посіб. для підгот. до зовніш. незалеж. оцінювання; відп. ред. В. І. Тютюгін. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2023. 352 с.

² Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / За заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.

³ Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Орлова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 520 с.

його сторони. Цей навчальний посібник у ХНУВС сьогодні є новітнім виданням, за яким навчаються курсанти та студенти. У нашій рецензії на даний навчальний посібник (2023) написані такі слова, які дещо нами доповнені: «Ми по праву пишаємося безперечним авторитетом лідерства сьогоdnішнього завідувача кафедри кримінального права і кримінології ННІ №1 ХНУВС, фахівця високого масштабу, спеціаліста своєї справи, який найкраще розібрався у високих смислах кримінології та кримінального права – Ю. В. Орловим. Більшість курсантів та магістрів, слухачів та студентів, ад'юнктів та докторантів, практичних працівників наголошують, що лекції/практичні/семінарські заняття/ тренінги Юрія Володимировича є найбільш блискучими й такими, що особливо запам'яталися на все життя. А головне, – Ю. В. Орлов є живим прикладом того, якою є і повинна бути Харківська юридична школа. Такий слід вчений залишає у серцях молодого покоління, що хочеться все життя вчитися, читати, навчатися, адже бачиш свою недосконалість як багато всього ще потрібно наздогнати. Таким повинен бути лідер/завідувач кафедри, майбутній ректор, державець високого зразка. У Церкві предстоятель – це той, хто знаходиться попереду. Це накладає особливу ношу відповідальності бути першим у подвигах, молитві, повсякденному житті. Скажемо, що Юрій Володимирович для всіх нас є взірцем для наслідування сьогодні. Цим самим кафедра підіймається на свої нові висоти. Це – хороший приклад вченого, який стимулює інший викладацький, науково-педагогічний склад, колективи слухачів до самовдосконалення, здобуття високих рівнів майстерності, професіоналізму і людяності в людині. Віримо, що така висока міра буде постійно зростати у спрямованості «доброго, розумного, вічного» серед кожного із нас. Створення атмосфери розумної, доброзичливої атмосфери й конкуренції в Університеті, коли останні стають першими, є великою місією і завданням подальшого вдосконалення»¹.

Якими є актуалітети кримінального права на ціннісних засадах та яка їхня важливість у подальшому розробленні? За словами Ю. В. Орлова, кримінальне право як галузь права завжди перебувало й перебуває на передньому рубежі протидії злочинності. Саме у надрах кримінально-правової політики, що так чи інакше реалізується у практиках криміналізації, втілюється у нормах Кримінального кодексу України та правозастосовній практиці, формуються юридична архітектура і злочинності як соціально-правового феномена конструктивістської природи, і превентивно-репресивної державної машинерії, спрямованої на притягнення винних до кримінальної відповідальності, застосування інших заходів кримінально-правового характеру. Однак не тільки. Кримінальне право водночас є свого роду негативною Конституцією, частиною

¹ Кріцак, І. В. Актуалізація навчального посібника «Кримінальне право України (у питаннях та відповідях)» за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора Ю. В. Орлова: ідеологічні/ідейні, духовно-сутнісні аспекти професіоналізму вчених ХНУВС. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 1 (28). С. 160. DOI : <https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.14>.

суспільного договору, в якій найбільш фактурно відбиваються ті соціальні блага, цінності, які є найбільш значущими для суспільства і посягання на які ставиться під найсуворішу заборону. Тому вивчення кримінального права – це не лише про специфічні правовідносини, а й про Україну загалом, про українське суспільство, про ідентичність, виражену у правових конвенціях щодо неприпустимого¹.

Кримінальне право спрямоване на охорону та захист найважливіших соціальних цінностей та благ, зокрема людини, її здоров'я, прав і свобод. Указане безпосередньо впливає зі ст. 3 Конституції України, згідно з якою людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Згідно зі ст. 1 КК він має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою².

Як історично розвивалася школа кримінального права? Наука кримінального права має давню історію. Різні напрямки наукової думки (так звані школи кримінального права) зробили значний внесок у розвиток цієї науки. Так, класична школа кримінального права розвивала юридичний (догматичний) метод дослідження і досягла в цьому істотних успіхів. Соціологічна школа кримінального права внесла в науку соціологічні методи. Вчені достатньо використовували й методи порівняльного правознавства, та історичний метод. У радянський період наука кримінального права була надзвичайно заідеологізованою, скутою постулатами марксистсько-ленінських ідей. Однак, попри ці ідеологічні догмати, що ставили науку під жорсткий контроль комуністичної партії, в межах юридичного вчення про кримінальне правопорушення і покарання були здійснені серйозні дослідження, положення і висновки яких можуть бути використані й у пострадянський період. Безпосередньо в Україні працювали відомі вчені, які зробили істотний внесок у розвиток науки кримінального права. Наприкінці XIX - на початку XX ст. це були: А. Ф. Кістяківський, Л. С. Белогриць-Котляревський (Київ), Л. Є. Владимиров, М. П. Чубинський, О. Д. Кисельов (Харків), Е. Я. Немировський (Одеса). За радянські часи українську науку гідно представляли Я. М. Брайнін (Київ), Г. І. Волков, В. С. Трахтеров, М. М. Гродзинський (Харків). Зараз наукові дослідження з кримінального права здійснюються на кафедрах провідних юридичних ЗВО, зокрема у підрозділах Національної академії наук України та Академії правових наук України³.

Яка Біблейська сутність та витоки/історія кримінального права. Історія права – це насамперед історія кримінального права. Правові пам'ятки античності, «варварські правди» раннього Середньовіччя та інші

¹ Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Орлова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. С. 18.

² Там само. С. 22.

³ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / підготовлено колективом авторів; за заг. ред. В. Я. Конопельського, В. О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. С. 24.

давні правові пам'ятки тих чи інших держав були актами насамперед кримінального законодавства та судової практики у кримінальних справах. Оскільки причинами чи наслідками соціальних конфліктів найчастіше були злочини, то кримінальне право і стало саме тим стовбуром саджанця, від якого взяли свій початок інші галузі права. Держава у перші часи свого виникнення намагалась і, з урахуванням тогочасної нерозвинутої юридичної техніки та інших факторів, реально могла визначити насамперед і лише крайні межі правової поведінки, за які не можна виходити нікому. Решта поведінки не підлягала правовому регулюванню – тому, що у цьому не було необхідності, або виходячи з природного правового принципу «дозволено усе те, що прямо не заборонено». Поведінка людей в громаді й в сім'ї регулювалась релігійними нормами, традиціями й звичаями, іншими соціальними нормами. Лише згодом з'явилося усвідомлення необхідності й можливості появи регулятивних правових норм. Їхнім початком були, очевидно, інстинкти: позитивний інстинкт створював релігійну догму та/або моральне правило, з якого виникала норма права; негативний інстинкт створював релігійну та/або моральну заборону, з якої народжувався кримінальний закон¹.

Більшість основних положень чинного кримінального законодавства європейських держав беруть свій початок безпосередньо з Біблії, ще зі Старого Завіту. Усім відомими є Заповіді Божі. Хоча вони і є моральними нормами, в яких формулювались вимоги в абстрактній формі, більшість з них були відтворені у світських правових актах різних часів. Йдеться, зокрема, про такі заповіді, як: «Нехай не буде в тебе інших богів, крім мене»; «Шануй твого батька і матір твою»; «Не вбиватимеш», «Не крастимеш», «Не чужоложитимеш», «Не свідчитимеш ложно на ближнього твого», «Не зазіхатимеш на дім ближнього твого; не пожадатимеш жінки ближнього твого, ані раба його, ані рабині його, ані вола його, ані його осла, ані чогонебудь, що належало б ближньому твоєму» (Вих. 20:1–17). Кримінальна відповідальність за вбивство, крадіжку та інші види розкрадання, підпалювання чужого майна, неправдиве свідчення, статеві злочини передбачалась законами усіх часів і народів. У П'ятикнижжі Мойсея прямо вказується: «Оці судові закони ти покладеш перед ними» (Вих. 21:1) – і далі містяться безпосередні правові норми. При цьому характерні назви мають підзаголовки – «Про вбивства та поранення», «Крадіжки та шкоди», «Карні закони» тощо. Закони Мойсея (Вих. 21:24–25) вимагали застосовувати покарання за принципом таліону: «Око за око, зуб за зуб, руку за руку, ногу за ногу, обпалення за обпалення, рану за рану, синець за синець»².

Так, впродовж кількох тисячоліть кримінальне право формувалось й удосконалювалось у кількох напрямках: - поступово воно було відділене від моралі, релігії й канонічного права за принципом «Гріхами відає церква, злочинами – держава», що виокремилось у спеціальну галузь права.

¹ Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навчальний посібник / За заг. ред. М. І. Хавронюка. К.: Ваїте, 2014. С. 42.

² Там само. С. 42–43.

Спочатку злочин як будь-яка неправда, аморальний вчинок і гріх, що вимагає спокути, зливалися в одне, пізніше, хоча вони й почали відрізнятися, але каралися одночасно, нарешті були остаточно відділені одне від одного; - кримінальне право суттєво змінило свою форму. Якщо на початку воно мало переважно усний характер, за деякими винятками, і відображалось у правових звичаях, а також у Біблії та інших канонічних джерелах, зміст яких передавався «з вуст у вуста», то пізніше, завдяки появі писемності, відділенню права від релігії й тому, що ставало дедалі менше бажаючих дотримуватись правових звичаїв, почалась його систематизація: з'явилися закони, пізніше – кодекси; - значно змінилась форма кримінально-правових приписів. Якщо колись вони мали переважно казуїстичний і фрагментарний характер, то з часом, завдяки розвитку людських навичок абстрактного мислення стали набагато більш узагальненими, а кримінальні закони – більш повними і системними. Нормативний матеріал з часом був підданий класифікації. Найбільш абстрактні положення кримінального законодавства виокремились в його Загальну частину, обсяг якої став свідченням певного ступеня розвитку кримінального права тієї чи іншої країни загалом: загальні положення і принципи зв'язують інші положення між собою і не допускають явних суперечностей в законі. З'явилися кримінально-правові інститути, почався їх бурхливий розвиток. Кримінальне право також дало паростки підгалузей (ювенальне кримінальне право, військове кримінальне право тощо); - змінилась природа кримінальної відповідальності. Якщо в архаїчні часи вона носила об'єктивістський і колективний характер (завдана шкода мала бути відшкодованою тим, хто її заподіяв, незалежно від його вини; якщо він сам не міг цього зробити, то вправі був звернутися за допомогою до одноплемінників – конфлікт мав бути погашений будь-яким способом в інтересах примирення людей і безпеки роду), то згодом стала суб'єктивною та переважно особистою й індивідуальною; утім, історія кримінального права загалом не заперечує можливості кримінальної відповідальності колективних утворень; - поступово звузилося загальне поняття злочину. Воно стало більш чітким, стало складатися з певних очевидних ознак. Так, перестало вважатися злочином діяння, вчинене не людиною (твариною тощо), діяння, вчинене неосудною людиною, безвинне діяння, непротиправне діяння тощо. Виникли категорії злочинів. З'явилися початкові уявлення про підстави та умови криміналізації діянь. В Європі назавжди скасована відповідальність за відьомство та інші «уявні» злочини. З іншого боку, з появою професійної й рецидивної злочинності почали вишукуватися нові кримінально-правові засоби боротьби з нею; - система покарань завжди знаходилась у залежності від тієї мети, якої намагалась досягти державна влада шляхом застосування покарання. З часом мета покарання змінилась – від відплати й залякування до виправлення і запобігання. Першим покаранням, яке прийшло на заміну необмежених помст, була помста за принципом таліону. Згодом обов'язковий таліон був замінений системою композицій і прощення. Утім, елементи відплати

збереглися ще і до сьогодні у карі, елементи таліону – у принципі адекватності покарання вчиненому злочину¹.

Що таке справедливість в історичній ретроспективі?

Справедливість завжди була прямою, непоступливою, вимагала рівності для всіх. Злочин, повчала вона, – це те, за що треба застосовувати покарання, те, що поза всяких сумнівів має тягнути покарання. Якщо за конкретний злочин не застосовувати покарання, то він буде вчинятись знову, так само, якщо покарання не буде адекватним злочину через свою м'якість. Якщо за злочини не застосовувати покарань або постійно застосовувати неадекватні покарання, то усі злочини будуть вчинятись знову і знову. Хіба зупинить кого-небудь покарання, якщо воно – примара?.. Милосердя завжди пишалось своєю гнучкістю, творчими нахилами й схильністю до новацій. Воно придумувало обставини, за яких злочин перестає бути злочином, вигадувало випадки/суб'єктів, за яких/для яких покарання не є обов'язковим до застосування. Милосердя волало про вільний розвиток особистості й про те, що численні заборони та відповідальність за їх порушення гнітять людську волю. Милосердя – спасибі йому – поступово домоглось скасування смертної кари, калічницьких покарань, заміни каторжних робіт громадськими... Врешті-решт, за милістю милосердя, покаранням став навіть простий осуд: суддя в залі засідань помахав вказівним пальцем – ось і все².

Розглядалися як злочини лише діяння, точно визначені в законі й недвозначно заборонені законом на момент їх вчинення, а основним призначенням покарання, що має бути невідворотним, вважали справедливу відплату за вчинений злочин; зазначали, що мистецтво законодавця і його гуманізм полягають у тому, щоб зробити покарання більш жорстоким, але не за принципом «чим більше, тим краще», а лише настільки, щоб злочин був непривабливим (наприклад, *Еммануїл Кант* пропонував встановити: - за вбивство – страту, за зґвалтування – кастрацію, за образу – принизливе вибачення перед потерпілим з цілуванням руки, за майнові злочини – каторгу) вказували, що свобода волі людини визначає її відповідальність за власні дії. Представники цієї школи практично відкидали необхідність врахування особистості злочинця – мало каратися саме діяння, ким би воно не було вчинене. *Ансельм Фейєрбах* започаткував розробку найважливіших інститутів кримінального права – складу злочину, вини, замаху, співучасті тощо. Він розрізняв об'єктивні (злочинне діяння, заборонене законом) та суб'єктивні (вину – умисел або необережність, їх види й ступені) підстави кримінальної відповідальності, і вважав, що роль покарання як контрмотиву, як засобу запобігання злочинам полягає у тому, щоб переконати кожного, що за вчинення злочину він зазнає більших страждань, ніж відчув задоволення при вчиненні злочину³.

¹ Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навчальний посібник / За заг. ред. М. І. Хавронюка. К.: Ваїте, 2014. С. 44–45.

² Там само. С. 44–46.

³ Там само. С. 49.

Яка роль кримінального права у протидії злочинності?

Злочинність не можна перемогти за допомогою самих лише кримінально-правових засобів. Адже злочинність, злочин, інше кримінальне правопорушення, покарання, інші кримінально-правові заходи – це не суто кримінально-правові феномени, а загальносоціальні явища, що підлягають дослідженню юристами-криміналістами з урахуванням досягнень інших суспільних, а також природничих і точних наук, спільно з вченими-соціологами, економістами, психологами, медиками, а також істориками й філософами¹. Оскільки злочинність не знає кордонів, а її небезпека набула міжнародного масштабу, українське кримінальне право прагне активно використовувати позитивний досвід закордонних держав і рекомендації міжнародних організацій. Першоосновою для такого підходу слугує Декларація ООН «Про злочинність та суспільну безпеку», затвердженою резолюцією 51/60 Генеральної Асамблеї ООН від 12 грудня 1996 р., у якій зазначається, що держави – члени цієї організації повинні прагнути захищати безпеку та добробут своїх громадян і усіх тих, хто знаходиться під юрисдикцією держави, шляхом прийняття ефективних національних заходів щодо боротьби з небезпечною транснаціональною злочинністю, у тому числі з організованою злочинністю, незаконним обігом наркотиків та зброї, контрабандою таких предметів, організованою торгівлею людьми, терористичними злочинами тощо².

Кримінологічні дослідження, хоч і вказують на різні причини, через які люди не вчиняють злочинів, підтверджують існування певного відсотка членів суспільства, які не роблять цього саме через страх перед кримінально-правовою репресією³. Так, одне з останніх досліджень, яке проводилось харківськими правознавцями й під час якого респондентам ставилось питання, чи стримує від вчинення злочинів кримінальне покарання, дозволило встановити, що мотив страху перед покаранням як домінуючий чинник стримував від вчинення злочинів 15–20% осіб⁴.

Чи справді галузь кримінального права є ширшою за галузь законодавства? За словами В. П. Ємельянова⁵ галузь права, хоча й будується на галузі законодавства, але не вичерпується цим і містить багато інших складових, тобто «галузь права» є ширшим поняттям, ніж «галузь законодавства», про що прямо вказується також у рішенні Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. №15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання).

¹ Там само. С. 60.

² Там само. С. 24.

³ Там само. С. 28.

⁴ Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : монографія / За заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. Харків: Право, 2011. С. 213–214.

⁵ Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. 142 с.

Отже, у цьому рішенні Конституційного Суду України вказується таке: «Відповідно до частини першої статті 8 Конституції України визнається і діє принцип верховенства права. Верховенство права – це панування права у суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті насамперед ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, що значною мірою дістала відображення в Конституції України»¹.

Кримінальне право як галузь законодавства, наука та навчальна дисципліна: що слід знати? Кримінальне право як галузь законодавства – це сукупність кримінально-правових норм, сформульованих та ухвалених Верховною Радою України як законів, що визначають підстави та принципи кримінальної відповідальності, а також те, які суспільно небезпечні діяння є злочинними, які покарання слід застосовувати до осіб, які їх вчинили, та якими є умови й підстави звільнення від кримінальної відповідальності та покарання. Предметом кримінального законодавства є нормативно-правовий акт, що регламентує злочин, покарання й інші заходи кримінально-правового впливу, обставини, які виключають злочинність діяння, підстави й умови звільнення від кримінальної відповідальності та покарання².

Кримінальне право як наука – це система поглядів, ідей, концепцій і теорій щодо сутності злочину, покарання, їх взаємного співвідношення, чинного кримінального закону й практики його застосування, перспектив розвитку, а також історії національного кримінального права та права зарубіжних країн³.

Кримінальне право як навчальна дисципліна – це предмет, що викладається у навчальних закладах освіти, що передбачає засвоєння не лише змісту кримінального права та чинного кримінального законодавства, а й практики його застосування. Знання кримінального закону й уміння неухильно дотримуватися норм, що містяться в ньому, є неодмінною умовою професіоналізму правника, внаслідок чого в юридичних освітніх установах незалежно від обраної спеціалізації як обов'язкова навчальна дисципліна викладається дисципліна «Кримінальне право»⁴.

¹ Рішення Конституційного Суду України від 2 листоп. 2004 р. №15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). Справа №1-33/2004. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

² Кримінальне право України. Загальна частина : підручник ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 5.

³ Там само. С. 5.

⁴ Там само. С. 6.

Кримінальне право як навчальна дисципліна – це сукупність розташованого відповідно до структури КК навчального матеріалу, в якому розглядаються теоретичні положення, що розкривають зміст кримінально-правових норм і дозволяють ЗВО засвоїти сукупність знань, необхідних для обґрунтованої кримінально-правової оцінки вчиненого кримінального правопорушення в якості особи, яка застосовує кримінальний закон (наприклад, слідчого, адвоката, прокурора, судді)¹.

Що є предметом кримінального права України? Предмет кримінального права становлять суспільні відносини, що виникають при вчиненні злочину між особою, яка його вчинила та державою від імені якої виступають відповідні органи, уповноважені здійснювати дії, скеровані на розслідування злочину та відправлення правосуддя по кримінальних справах. Внаслідок врегулювання нормами кримінального права вони набувають форми правовідносин. Предмет кримінального права не збігається з предметом науки кримінального права, який полягає у вивченні та теоретичному розвитку: - історії цієї галузі права; - джерел кримінального законодавства; - чинного кримінального законодавства; - практики застосування кримінального законодавства органами правосуддя; - моделюванні розвитку кримінального законодавства; - проблем підвищення дієвості кримінального законодавства в питаннях загальної та спеціальної превенції злочинів та злочинності; - кримінального законодавства іноземних країн².

Що нам відомо про кримінально-правові відносини та кримінально-правові інститути? Норми кримінального права регулюють кримінально-правові відносини, що виникають з факту вчинення злочину. Це особливі правовідносини, що мають назву «кримінальні правовідносини» Кримінально-правові відносини – це специфічний вид суспільних відносин що виникають у зв'язку із вчиненням особою найтяжчого виду правопорушень – злочинів. За змістом кримінально-правові правовідносини можуть бути диференційовані на два основних види: - *охоронні* кримінально-правові відносини, які становлять переважну більшість, адже саме для охорони найважливіших цінностей суспільства покликана дана галузь права; - *заохочувальні* кримінально-правові відносини, що покликані регулювати позитивну поведінку громадян в екстремальних ситуаціях, що примикають до сфери кримінально-правового регулювання – необхідна оборона, крайня необхідність, затримання злочинця та ін.

Своєю чергою розділи можуть бути умовно поділені на правові інститути (напр., розділ про обставини, що виключають злочинність діяння, містить у собі інститут необхідної оборони, інститут затримання особи, що вчинила злочин, інститут крайньої необхідності, інститут діяння,

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / підготовлено колективом авторів; за заг. ред. В. Я. Конопельського, В. О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. С. 25

² Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручн. для студ. вищ. навч. закл. Вид. 3-тє, доп. і перероб. Одеса : Фенікс, 2017. С. 8–9.

пов'язаного з ризиком та ін.). Кожний інститут складається з відповідних кримінально-правових норм. Система курсу кримінального права не збігається з системою Кримінального кодексу. Вона є деталізованою порівняно з КК і включає вивчення тем наближено до правових інститутів, а не розділів КК¹.

Що нам відомо про джерела кримінального права України?

Основними джерелами кримінального права є: - Конституція України; - законодавство України про кримінальну відповідальність – Кримінальний кодекс України; - міжнародні договори та міжнародні угоди; - рішення Конституційного Суду України; - практика Європейського суду з прав людини; - постанови Пленуму Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (після судової реформи 2017 р. – Касаційний кримінальний суд Верховного Суду); - нормативно-правові акти регулятивного законодавства; - правова доктрина².

Джерелами кримінального права виступають: - Конституція України як концептуальна база всього законодавства України, в т. ч. і кримінального законодавства. (Див. Постанови Пленуму Верховного Суду України № 9 від 01.11.96 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» та № 1 від 19.01.2001 «Про стан здійснення правосуддя в 2000 р. та заходи щодо його вдосконалення з метою реалізації положень Конституції України»); - Кримінальний Кодекс України – основний систематизований законодавчий акт, що об'єднує сукупність кримінально-правових норм; - укладені та ратифіковані Україною міжнародні договори, що містять кримінально-правові норми, які імплементовані в національне кримінальне законодавство. (Див. Закон України від 10 грудня 1991 р. «Про дію міжнародних договорів на території України»); - Рішення Конституційного Суду України у випадку визнання ним неконституційності кримінально-правових законів (ст. 152 Конституції України)³.

Як кримінальне право пов'язане з Конституцією України?

Концептуальним джерелом, що містить норми прямої дії, є Конституція України. Вона має найвищу юридичну силу. Тому всі кримінально-правові норми повинні відповідати Конституції. Якщо прийнята кримінально-правова норма суперечить положенням Конституції, то така норма втрачає юридичну силу автоматично або ж не може її набути. Тоді, згідно зі ст. 8 Конституції України, має застосовуватися норма Конституції як норма прямої дії. На підставі ст. 8 Конституції має застосовуватися конституційна норма і тоді, коли певне положення кримінально-правового характеру не врегульоване кримінальним законом, але передбачене Конституцією України. Для неухильного дотримання положень Конституції Пленум

¹ Там само. С. 13.

² Васильєв А. А., Гладкова Є. О., Житний О. О. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 7.

³ Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручн. для студ. вищ. навч. закл. Вид. 3-тє, доп. і перероб. Одеса : Фенікс, 2017. С. 8.

Верховного Суду України у постанові «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 р. №9 зобов'язує суди при розгляді конкретних справ оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з погляду відповідності його Конституції й за необхідності застосовувати відповідну норму Конституції як норму прямої дії (п. 2)¹.

Кожному надається право в межах закону протидіяти злочинам і тим самим сприяти зміцненню законності й правопорядку. Так, кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ч. 2 ст. 27 Конституції України); кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ч. 4 ст. 55 Конституції України). Ці демократичні конституційні положення знайшли свої правові механізми реалізації, зокрема, через ст. 36 «Необхідна оборона», ст. 37 «Уявна оборона», ст. 38 «Затримання особи, що вчинила злочин», ст. 39 «Крайня необхідність», ст. 43 «Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи, чи злочинної організації» КК України².

Що слід розуміти під методом кримінально-правового регулювання? Охорона найважливіших суспільних цінностей кримінальним правом пов'язана із застосуванням засобів, прийомів, притаманних виключно цій галузі права. Специфіка їх полягає в застосуванні до винної особи з боку держави покарання – крайнього, найсуворішого і найжорсткішого виду реакції. Саме тому метод правового регулювання для кримінального права полягає у застосуванні примусу у виді покарання. Однак він застосовується лише, коли: - конкретне вчинене діяння віднесено до категорії злочинів і містить склад відповідного злочину; - особа, яка скоїла це діяння, є винною. *Метод кримінально-правового регулювання* знаходить свій прояв у притягненні особи до кримінальної відповідальності, яка є покладеним на особу, що вчинила порушення кримінальної норми, державою або суспільством обов'язком дати відповідь за свою поведінку компетентним органам і прийняти примусові заходи, адекватні ступеню небезпечності вчиненого порушення. Разом з цим визначення методу кримінального права виключно як застосування примусу було б дещо обмеженим поглядом на проблему. Виходячи із того, що кримінальне право своїми нормами заохочує громадян до вчинення низки соціально-корисних дій (необхідної оборони, затримання злочинця, невиконання злочинного наказу і т. ін.) методом кримінального права слід визнати також заохочення, яке, щоправда, застосовується в обмежених випадках³.

¹ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / За ред. д.ю.н., проф. О. В. Меркулової, д.ю.н., доцента В. Я. Конопельського. Одеса, 2017. С. 47.

² Гришук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів, докторантів, наук.-пед. працівників юрид. фак. закл. вищ. освіти. Видання 2-ге, змінене та доповнене. Львів, 2019. С. 57

³ Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручн. для студ. вищ. навч. закл. Вид.

Кримінальне право має специфічний метод правового регулювання. На відміну від інших норм права, що встановлюють дозволи, приписи та заборони, кримінально-правові приписи встановлюють майже виключно заборони, а їх суть зводиться до неухильного дотримання цих заборон. Через це кримінально-правовому регулюванню притаманний імперативно-заборонний метод¹.

Методом регулювання кримінально-правових правовідносин в усіх найважливіших сферах життєдіяльності суспільства – є імперативний метод примусу. *Імперативний метод* (лат. походження – вимога, наказ), регулювання кримінально-правових відносин обумовлює обов'язковість поведінки, дотримання певних правил, зафіксованих в нормах кримінального законодавства. *Метод примусу* передбачає примус до певної поведінки. Зазначений метод притаманний переважно кримінальному праву, полягає у визначенні того, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, та які покарання застосовуються до осіб, які їх вчинили (ч. 2 ст. 1 КК). За змістом та сутністю цей специфічний метод (як сукупність певних засобів регламентації та охорони відносин між людьми, між громадянином і державою) відтворюється у: - примусовому правовому регулюванні кримінально-правових відносин, що виникають у зв'язку із вчиненням злочину; - у примусовому застосуванні з боку держави до особи злочинця санкції кримінально-правової норми, тобто покарання. Метод примусу є основним методом регулювання кримінально-правових відносин, адже усі злочини становлять підвищену суспільну небезпечність. А отже доцільним є застосування до осіб, які вчинили злочин, найсуворіших державних примусових заходів – різних видів кримінального покарання. Усі покарання призначаються судом від імені держави. Невиконання покарань тягне, знову ж таки, кримінальну відповідальність та покарання. Усе це свідчить про державну забезпеченість кримінального права. Згідно з законом найсуворіші примусові заходи державного впливу, якими є покарання, застосовуються лише до особи, яка вчинила злочин у стані осудності, досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, а тож підлягає кримінальному покаранню. У своїй більшості кримінально-правові норми за своїм характером та сутністю мають наказовий, авторитарний характер. Зазвичай врегулювання конфліктів виключає можливість домовленостей (за виключенням інституту примирення з потерпілим) та застосування інших ніж примус заходів його вирішення. Особливість способу регулювання кримінально-правових відносин обумовлюється насамперед самим фактом вчинення злочину, його ступенем тяжкості. А вже потім мають бути враховані інші обставини, в тому числі й певні інтереси суб'єктів відносин. Проте реформування кримінального (кримінально-процесуального) законодавства, яке здійснюється відповідно до суттєвих змін у соціально-економічному та політичному житті суспільства, в

3-те, доп. і перероб. Одеса : Фенікс, 2017. С. 9–10.

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / За заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 6.

напрямку приведення у відповідність до міжнародних стандартів, вносить свої корективи й в спосіб регулювання кримінально-правових відносин. Дедалі більшого значення набуває *диспозитивний метод*, заснований на вільному, рівному використанні суб'єктами правовідносин своїх матеріальних та процесуальних прав. Врегулювання кримінально-правових відносин в такий спосіб допускає вирішення конфлікту на засадах рівноправності, волевиявлення та врахування зацікавленості обох сторін, що відтворюється у певних домовленостях (договорах) між злочинцем та потерпілою особою. Тож врегулювання кримінально-правових відносин допускає елементи приватноправового механізму охорони суспільних відносин. Проте публічно-правовий, імперативний метод впливу у кримінальному праві має залишатися провідним¹.

Метод стимулювання, заохочення до позитивної поведінки. Цей метод не є типовим для кримінального права. Проте напрями реформування кримінального законодавства свідчать на користь тієї думки, що поряд із методом застосування примусових заходів кримінально-правового характеру (засудження особи, призначення покарання, реальне його відбування, тим більш, такого як позбавлення волі), дедалі більше значення та актуальності набуває метод заохочення до позитивної поведінки, який відтворюється у значному поширенні сфери застосування як загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності (у зв'язку з дійовим каяттям, примиренням із потерпілим, передачею особи на поруки, зміною обстановки, давниною), так і спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, які передбачені Особливою частиною КК. До того ж, за чинним кримінальним законодавством досить розгалуженою є система різних видів звільнення від покарання, від його відбування, пом'якшення покарання. За узагальненим підходом (окрім деяких випадків) заохочувальні кримінально-правові інститути мають застосовуватися до осіб, які покаялися у вчиненні злочину, сприяли його розкриттю, відшкодувала завдані злочином збитки, досягли певного ступеня виправлення, а отже не становлять істотної суспільної небезпеки².

До основних методів науки кримінального права (як, вочевидь, і всієї юриспруденції) належать: філософський, або діалектичний, метод пізнання; юридичний, або догматичний, метод; соціологічний метод; метод системного аналізу; метод порівняльного правознавства, або компаративістський метод, і, нарешті, історичний, або генетичний, метод дослідження. Як допоміжні методи наука кримінального права використовує методи математичного моделювання, психологічного аналізу, експертних оцінок тощо³.

Що нам відомо про спеціальні (галузеві) принципи кримінального

¹ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / За ред. д.ю.н., проф. О. В. Меркулової, д.ю.н., доцента В. Я. Конопельського. Одеса, 2017. С. 13–14

² Там само. С. 13–14.

³ Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2010. С. 22–23.

права? Спеціальні (галузеві) принципи кримінального права. До них відносять: - *принцип законності*, що належить і до загальноправових принципів, – передбачає, що до кримінальної відповідальності можна притягнути лише особу, яка скоїла кримінальне правопорушення, покарання та інші заходи застосовуються відповідно до закону; - *принцип гуманізму* – означає захист інтересів громадян, держави, суспільства від протиправних посягань і не має на меті завдати фізичних страждань або приниження людської гідності (ст. 50 КК України); - *принцип невідворотності покарання*, тобто особа повинна знати, що за скоєне кримінальне правопорушення настає кримінальна відповідальність; - *принцип особистої відповідальності* (ч. 2 ст. 61 Конституції України й ч. 3 ст. 2 КК України) – передбачає, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; - *принцип справедливості* – означає, що покарання особам, які вчиняють тяжке кримінальне правопорушення має бути більш жорстким, ніж особам, які вчинили вперше кримінальний проступок (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України, ч. 4 ст. 74 КК України); - *принцип обґрунтованості покарання у вирокі* – полягає в тому, що останнє застосовується лише в разі, якщо це дійсно необхідно і доцільно (ч. 2 ст. 65 КК України); - *принцип рівності всіх перед законом* (ст. 3–10 КК України) – передбачає, що кримінальна відповідальність настає незалежно від соціального і службового становища винного, його національної належності й вірування; - *принцип індивідуалізації покарання* – полягає в обов'язковому врахуванні при призначенні покарання особливостей конкретної справи й підсудного (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України); - *принцип демократизму* – характеризується участю різних громадських формувань у боротьбі з кримінальною протиправністю. Наприклад, ст. 47 КК України передбачає можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею винного на перевиховання колективу¹.

Яка роль кримінального права у здобутті високих якостей юриста? Учасниками кримінально-правових відносин є, з одного боку, особа, яка вчинила злочин, а з іншого – держава, що виступає в особі уповноважених на те органів (наприклад, досудового слідства, прокуратури, суду і т. ін.)². Викладання кримінального права передбачає розкриття соціально-політичного сенсу та юридичного змісту кримінального закону, взаємозв'язку складових його норм та інститутів, оволодіння методами їх наукового аналізу. У процесі вивчення кримінального права студенти, слухачі й курсанти поглиблюють знання про зміст і тенденції розвитку правової системи, кримінально-правової політики України на сучасному етапі, можливості й межі кримінально-правової боротьби зі злочинністю. Викладання кримінального права має на меті формування глибоких

¹ Кримінальне право України (Загальна частина) : підручник / За заг. ред. доктора юридичних наук, професора В. В. Сухоноса. Суми : Університетська книга, 2024. С. 24–25

² Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / За заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 3.

теоретичних знань і набуття на цій основі міцних навичок і вмінь, необхідних їм для ефективного виконання завдань, покладених на різні підрозділи та служби правоохоронних органів і судів. Кримінальне право як галузь права, наука та навчальний курс ґрунтуються на єдиній нормативній базі – чинному кримінальному законодавстві, його принципах і загальних положеннях¹.

Висновки. У даній оглядово-навчально-науковій статті можна спостерігати унікальний симбіоз різноманітних шкіл кримінального права, що існують в Україні. Шляхом ретельного прочитання, відібрані найбільш унікальні абзаци, легкі для сприйняття, що неодмінно дадуть загальне розуміння про кримінальне право. Акцентується на нерозривному зв'язку кримінального права з кримінологією через вироблення бажання займатися/вивчати його набагато глибше у багатьох інших темах, адже кримінальне право України є найкращою галуззю права Всесвіту (за О. В. Остроглядом).

Під час перечитування окремих навчальних посібників, іноді склалося таке враження, що з кожним роком видання нових підручників з кримінального права є фікцією, яка піддається впливам штучного інтелекту. Коли читаєш такі тексти, часто вони є раціональними, однак мертвими за своєю сутністю. Тому відразу відчувається той текст, де автор вклав душу у кожне написане слово, що є особливо важливим за нинішніх умов сумбуру інформації.

Все у цьому світі пізнається у порівнянні. Лише на основі порівняльного аналізу нам вдалося побачити загальну картину авторських міркувань багатьох науковців. Слід не применшувати кожне з видань, адже скрізь можна було знайти раціональну Істину, що власне й відображена у даному навчально-науковому симбіозі, що неодмінно буде корисним для всіх тих, хто цікавиться питаннями кримінального права та кримінології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2010. 456 с.
2. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій / Вступне слово д.ю.н., проф. О. О. Дудорова. К. : Нац. акад. внутр. справ, «Освіта України», 2016. 236 с.
3. Всеукраїнська науково-практична конференція присвячена 85-річчю від дня народження проф. В. Я. Тація. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1wDia2xaHAo>.
4. Галабала М. В. Кримінально-правова наука незалежної України. Проблеми Загальної частини : монографія. К.: Юрінком Інтер, 2013. 240 с.

¹ Там само. С. 6.

5. Гришук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів, докторантів, наук.-пед. працівників юрид. фак.закл. вищ. освіти. Видання 2-ге, змінене та доповнене. Львів, 2019. 666 с.
6. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навчальний посібник / За заг. ред. М. І. Хавронюка. К. : Ваїте, 2014. 944 с.
7. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні: редкол.: О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. К. : Наук. д\мка . 1985. Т. 2: Д - Копці / Укл.: Н. С. Родзевич та ін. 1985. 572 с.
8. Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. 142 с.
9. Кримінальне право України (Загальна частина) : підручник / За заг. ред. доктора юридичних наук, професора В. В. Сухосо. Суми : Університетська книга, 2024. 476 с.
10. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Орлова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 520 с.
11. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / За заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.
12. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / підготовлено колективом авторів; за заг. ред. В. Я. Конопельського, В. О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. 452 с.
13. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / За ред. д.ю.н., проф. О. В. Меркулової, д.ю.н., доцента В. Я. Конопельського. Одеса, 2017. 430 с.
14. Кримінальне право: Загальна частина: Підручн. / За ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. К.: Істина, 2011.
15. Кріцак І. В. Актуалізація навчального посібника «Кримінальне право України (у питаннях та відповідях)» за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора Ю. В. Орлова: ідеологічні/ідейні, духовно-сутнісні аспекти професіоналізму вчених ХНУВС. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 1 (28). С. 158–174. DOI : <https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.14>.
16. Меморіальна конференція «Наукова спадщина професора М. І. Бажанова у дискусії сучасності і майбуття». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=xgol2BxxE84>.
17. Рішення Конституційного Суду України від 2 листоп. 2004 р. №15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про

призначення судом більш м'якого покарання). Справа №1-33/2004. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

18. Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні: Монографія / За заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. Харків: Право, 2011. 341 с.

19. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія. К. : Атіка, 2003.

20. Тютюгін В. І., Рубашенко М. А. Кримінальне право України (Загальна та Особлива частини) : посіб. для підгот. до зовніш. незалеж. оцінювання; відп. ред. В. І. Тютюгін. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2023. 352 с.

21. Тютюгін В. І., Рубашенко М. А. Кримінальне право України. Загальна частина : посіб. для підгот. до заліків та іспитів; відп. ред. В. І. Тютюгін. 6-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2023. 254 с.

22. Тютюгін В. І., Рубашенко М. А. Кримінальне право України. Особлива частина : посіб. для підгот. до заліків та іспитів; відп. ред. В. І. Тютюгін. 6-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2023. 188 с.

23. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручн. для студ. вищ. навч. закл. Вид. 3-те, доп. і перероб. Одеса : Фенікс, 2017. 468 с.

24. Хавронюк М. Дещо про сутність кримінального права (інакший погляд). *Юридичний вісник України*. 2013. № 12. URL: <https://pravo.org.ua/deshho-pro-sutnist-kryminalnogo-prava-inakshyj-poglyad>.

Стаття надійшла до редакції 21.06.2025

Ivan V. KRITSAK,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Ihor S. POLYAKOV,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CRIMINAL LAW IN DOCTRINAL-ACADEMICAL OPTICS: INTERROGATIVE CARTOGRAPHY OF FOUNDATIONS, ORIENTATIONS AND PERSPECTIVES

The article is devoted to defining the content of a special type of legal thinking – criminal-legal – from the standpoint of doctrine and academic discipline. The focus is on approaches to better teaching and teaching the first topic “Criminal Law as a Branch of Law, Science and Academic Discipline”. It reveals what is important for a better understanding and application of criminal law norms in practice and in general for the development of a broad worldview. We have analyzed the first topic as thoroughly as possible in about twenty textbooks, textbooks on criminal law. In this way, in the scientific article you can

see the presentation of the material and the general position of many schools of criminal law in Ukraine.

Keywords: *criminal law, criminology, criminology, science, academic discipline, subject, criminal law regulation.*

Сергій Вікторович ЛУК'ЯНЕНКО,
кандидат юридичних наук
(Сумська філія Харківського національного
університету внутрішніх справ, м. Суми)

Олексій Миколайович НАЗАРОВ
(Сумська філія Харківського національного
університету внутрішніх справ, м. Суми)

ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ В СИСТЕМІ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

У статті стисло викладено: основні профілактичні заходи щодо запобігання правопорушенням, що втілюються правоохоронними органами, об'єкти профілактики та суб'єкти профілактичних заходів; думки законодавців та погляди юристів минулого. Розглянуто зміст основних рівнів запобігання злочинності, заходи індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням, види індивідуально-профілактичних заходів, групи суб'єктів кримінально-превентивної діяльності. Проаналізовано стан кримінологічної профілактики на загальнодержавному рівні. Висловлено пропозиції для розроблення нормативно-правових актів, направлених на організацію та здійснення державної політики щодо запобігання й протидії злочинності.

Ключові слова: профілактика, запобігання, протидія, злочинність, кримінологічна профілактика, об'єкти профілактики, суб'єкти

профілактики, профілактичні заходи.

Постановка проблеми. Визначення злочинності як соціально негативного явища передбачає відповідну стратегію боротьби з нею, основним напрямом якої є виявлення її причин. Проблеми протидії злочинності багато років становлять інтерес для урядів усіх держав, незалежно від їхнього устрою. Якщо кримінальне покарання впливає на злочинність через дію на особу кримінального правопорушника, то запобіжні заходи спрямовані на усунення або нейтралізацію причин й умов (детермінант) злочинності. Тому запобіжна діяльність за змістом, масштабами заходів і кількістю суб'єктів, що беруть у ній участь, є ширшою й багатшою, ніж практика застосування кримінального покарання.

Кримінологічна профілактика здійснюється у формі відомчих і міжвідомчих планів або програм підсилення боротьби зі злочинністю. У них передбачається система заходів, спрямованих на профілактику конкретних видів і груп злочинності, злочинності взагалі, на певній території (держава, регіон). Передбачувані програми заходів реалізуються за рахунок взаємодії й взаємоузгодженості діяльності окремих суб'єктів профілактики. Прикладами є Державна програма боротьби зі злочинністю, ухвалена Верховною Радою України 25 червня 1993 р., і затверджена Президентом України «Комплексна цільова програма боротьби зі злочинністю на 1996-2000 роки». Безперечно, ефективність запобігання злочинів залежить від узгодженості програми боротьби із злочинністю з концепцією державного плану економічного та соціального розвитку країни. Наприкінці 2009 року був підготовлений проєкт Закону України «Про профілактику правопорушень», а в подальшому проєкт Закону «Про соціальну профілактику правопорушень в Україні». Але жоден з них так і не був прийнятий.

У Законі України «Про Національну поліцію» лише один раз згадується профілактична діяльність: п. 1 ч. 1 ст. 23: «Поліція здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень»¹. На думку законодавців, поняття «запобігання злочинності» відсутнє зовсім. Більш вагомо поняття профілактики як превентивного заходу закріплено в Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад, що затверджена наказом МВС України № 650 від 28.07.2017 року. Вважаємо, що протидія злочинності повинна мати своїм пріоритетом запобігання кримінальним правопорушенням всіх видів.

Проблеми протидії злочинності та запобігання кримінальним правопорушенням неодноразово ставали предметом наукового дослідження О. М. Бандурки, В. С. Батиргареєвої, В. В. Голіни, І. М. Даньшина, О. М. Джужи, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, М. Г. Колодяжного,

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, В. М. Поповича та інших. Проте низка фундаментальних питань все ще очікують на свої розв'язання.

Мета статті – визначити, описати та пояснити місце профілактичних заходів в системі запобігання злочинності

Виклад основного матеріалу. Протидія – дія, заходи щоб знешкодити, зупинити те, що відбувається. Дія, що спрямована проти іншої дії, перешкоджає їй. Запобігання – дія, заходи з недопущення небажаних подій. Не допустити, заздалегідь відвернути що-небудь неприємне, небажане.

Ще в 1764 році італійський юрист і публіцист, один із засновників кримінологічних ідей Чезаре Беккарія, у своєму трактаті «Про злочини та покарання» висловив постулати щодо запобігання злочинності:

– «Хочете попередити злочин? Зробіть так, щоб закони були ясними, простими, щоб уся сила науки була зосереджена на їхньому захисті і щоб жодна частина цієї сили не спрямовувалася на їхнє знищення»¹;

– «Хочете попередити злочин? Зробіть так, щоб просвіта йшла рука об руку зі свободою. Зло, породжуване знаннями, перебуває у зворотному відношенні до їхньої поширеності, а добро - у прямому. Неосвічений народ схиляється перед спритним ошуканцем, який ніколи не буває звичайною людиною, а освічений народ освістує його»²;

– «Інший засіб запобігання злочинів полягає в нагородженні доброчесності» (філософський і релігійно-етичний термін, що позначає позитивну моральну властивість характеру окремої людини, яка визначається її волею та вчинками; постійний діяльний напрямок волі до виконання морального закону)³;

– «Нарешті, найвірніший, але й найважчий засіб запобігання злочинів полягає в удосконаленні виховання". "Воно повинно вести їх до чесноти, користуючись легкою дорогою почуттів, воно повинно відвертати їх від зла не плутаним шляхом наказів, за якими йде лише удаваний і швидкоплинний послух, а безпомилковим шляхом переконання у неминучості шкідливих наслідків»⁴.

Ці постулати є й понині стрижнем усієї кримінологічної профілактики.

Профілактична діяльність неможлива без кримінологічних досліджень, за допомогою яких вивчаються стан і тенденції злочинності, причини й умови, що впливають на її територіальні особливості, тощо. За допомогою таких досліджень конкретизуються завдання й об'єкти профілактики, основні напрями й засоби запобіжного впливу, коло суб'єктів. У цьому виявляється принцип наукової обґрунтованості. Важливе значення для ефективної запобіжної діяльності має принцип законності.

Запобігання злочинності є системою, що об'єднує об'єкти

¹ Beccaria C. B. An Essay on Crimes and Punishments / The Online Library Of Liberty. URL: http://files.libertyfund.org/files/2193/Beccaria_1476_EBk_v6.0.pdf.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

профілактики, основні рівні й форми профілактики, заходи запобіжного впливу, суб'єктів профілактики, які виконують цю роботу.

До об'єктів запобігання злочинності належать процеси і явища різного порядку. По-перше, – це економічні, політичні, психологічні та інші фактори, що зумовлюють стан і динаміку злочинності. Ступінь зв'язку цих факторів із злочинністю може бути різний. Її пізнання за допомогою кримінологічного аналізу визначає масштаби профілактичної діяльності та її ефективність. По-друге, до об'єктів запобіжної діяльності можна зарахувати діяльність людей, що повинна відповідати нормам права й соціальної взаємодії. Характер діяльності при цьому може бути різноманітний: професійний, адміністративний, технологічний тощо. І, по-третє, це особа злочинця¹.

Залежно від ієрархії причин і умов злочинності розрізняють три основних рівня її запобігання: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний².

Загальносоціальний рівень запобігання злочинності (загальна профілактика) охоплює діяльність держави, суспільства та їх інститутів, що спрямована на розв'язання суперечностей у галузі економіки, соціального життя, у моральній сфері тощо. Цю діяльність здійснюють різні органи державної влади й управління, громадські формування, для яких функція запобігання злочинності не є основною або професійною. Профілактичний ефект досягається завдяки ефективній соціально-економічній політиці загалом³.

Спеціально-кримінологічний рівень (кримінологічна профілактика) полягає в цілеспрямованому впливі на криміногенні фактори, пов'язані з окремими видами й групами злочинної поведінки, наприклад насильницькою або економічною злочинністю. Такі комплекси специфічних причин й умов злочинної поведінки усуваються або нейтралізуються в процесі діяльності відповідних суб'єктів, для яких профілактична функція є виконанням їхніх основних професійних завдань⁴.

Індивідуальний рівень запобігання злочинності охоплює діяльність щодо конкретних осіб, поведінка яких вступає в конфлікт з правовими нормами. Тобто індивідуальне запобігання становить ту частину запобіжної діяльності, що здійснюється на стадії, яка передуює виникненню злочинного наміру. Усунення безпеки потенційного злочину – головне завдання індивідуального запобігання⁵. Отже, об'єктом індивідуального запобігання злочину є: поведінка та спосіб життя осіб з високою ймовірністю вчинення злочину; соціальні елементи їх особистості, які відображають антисуспільну спрямованість; соціально значущі при формуванні і реалізації останньої деякі психофізичні особливості індивідів; несприятливі умови оточення

¹ Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків, 2014. С. 156.

² Там само. С. 156.

³ Там само. С. 157.

⁴ Там само. С. 158.

⁵ Чекмарьова І. М. Індивідуальне запобігання у системі запобігання злочинності неповнолітніх. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 182. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.32>.

такої особи - середовища та життєвий уклад; інші довготривалі дієві обставини, що визначають криміногенну ситуацію й полегшують вчинення злочину. Для визначення кола осіб, які потребують індивідуального запобігання, необхідно мати фактичні, правові та кримінологічні підстави. Фактичні підстави такого запобігання – реальна поведінка особи, у якій закладений потенційний злочин. Антисупільна поведінка є реальним проявом особи, її головною спрямованістю й домінуючим внутрішнім змістом. Правові підстави – це врегульованість індивідуального запобігання нормами права. Чинне законодавство містить низку правових підстав індивідуального запобігання, але більшість з них має відомчий характер, що, зрозуміло, недостатньо. Під кримінологічними підставами необхідно розуміти наявність певного рівня кількісно-якісних показників криміногенності особи, що дозволяє виділити з маси відповідної категорії осіб саме тих, від кого з високим ступенем імовірності слід очікувати вчинення злочину. Напрямами індивідуального запобігання злочинів є переконання, надання допомоги, примус¹.

Заходи переконання – процес логічного обґрунтування особі думки про відмову від криміногенної поведінки, злочинних намірів, антисупільних настанов. На практиці позитивно зарекомендували себе такі заходи, як: індивідуальні й колективні бесіди, обговорення поведінки особи, прослуховування курсу лекцій з правової тематики, встановлення над нею індивідуального або колективного шефства, стимулювання участі в громадській діяльності тощо. Криміногенна поведінка особи нерідко свідчить про її життєве неблагополуччя, конфлікти, побутову невлаштованість та про інші труднощі. Особливо це стосується осіб з кримінальним минулим².

Заходи соціальної допомоги – працевлаштування, поліпшення побутових умов, зміна способу життя шляхом підвищення соціального статусу, освіти, отримання престижної спеціальності, лікування, установлення корисних контактів, вибору життєвих перспектив тощо³.

Примус спричиняє для особи несприятливі наслідки фізичного, матеріального та технічного характеру. На практиці широко застосовуються такі заходи примусу з криміногенної поведінки, як профілактичний контроль за місцем проживання або навчання особи з боку правоохоронних органів чи громадськості, адміністративний арешт й адміністративне затримання, штраф, адміністративний нагляд, улаштування до приймальників-розподільників для дорослих і неповнолітніх, припинення бродяжництва та жебрацтва та ін.⁴

¹ Чекмарьова І. М. Індивідуальне запобігання у системі запобігання злочинності неповнолітніх. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 182. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.32>.

² Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. Х. : Право, 2009. С. 112.

³ Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. Х. : Право, 2009. С. 114.

⁴ Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків, 2014. С. 160–162.

Залежно від стадії генезису особи злочинця індивідуально-профілактичні заходи (далі – ІПЗ) поділяється на чотири види¹:

- перший вид ІПЗ стосується об'єктів, які перебувають на початковому етапі криміналізації особи. У цей період вони вчиняють різні правопорушення некримінального характеру, що утворюють загалом певний вид антигромадської діяльності. Умовно цей вид ІПЗ називають ранньою індивідуальною профілактикою злочинів. Суб'єктами цього виду профілактики можуть бути оперативні та інші працівники підрозділів поліції (карний розшук, поліцейські офіцери громад, інспектори з ювенальної превенції);

- другий вид ІПЗ стосується осіб, які вчинили або вчиняють злочини. Суб'єктами цього виду профілактики можуть бути оперативні та інші працівники підрозділів поліції (карний розшук, дільничні офіцери, ПОГ, ювенальна поліція), слідчі й прокурори та судді (видають доручення, приписи, ухвали). Профілактична робота полягає в тому, щоб схилити особу до відмови від вчинення злочину, припинити його на стадії підготовки, а в разі вчинення його сприяти формуванню в особи почуття каяття, бажання сприяти розкриттю злочину. Умовно цей вид профілактики називають судово-слідчим;

- третій вид ІПЗ охоплює осіб, які вчинили злочини й стосовно них суд прийняв рішення про застосування різних заходів кримінально-правового впливу. Цей вид профілактики по-перше, реалізується в діяльності установ Державної кримінально-виконавчої служби України (у цей час координується Міністерством юстиції, у минулому ці підрозділи були в складі Міністерства внутрішніх справ), завдання яких полягає у виправленні та ресоціалізації засудженого, по-друге, здійснюється відповідними державними та громадськими організаціями при звільненні особи від реального виконання кримінального покарання (умовне засудження, відстрочка виконання вироку, примусові заходи виховного характеру). Цей вид профілактики умовно називають пенітенціарним²;

- четвертий вид ІПЗ стосується осіб, які відбули кримінальне покарання, але підлягають адміністративному нагляду з метою запобігання рецидиву. Умовно цей вид профілактики називають постпенітенціарним. Суб'єктами цього виду профілактики можуть бути оперативні та інші працівники превентивних підрозділів поліції (дільничні офіцери, поліцейські офіцери громад, інспектори з ювенальної превенції), також в окремих випадках залучаються оперативники³.

Підхід до запобігання злочинності з урахуванням рівнів профілактики відбивається в побудові структури органів й організацій, що здійснюють цю діяльність. Від правильного вибору рівня профілактики залежить її

¹ Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Джужа. К. : Атіка, 2011. С. 76–78.

² Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків, 2014. С. 164; Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Джужа. К. : Атіка, 2011. С. 79.

³ Там само.

ефективність¹.

Суб'єктами діяльності з запобігання злочинності є юридичні й фізичні особи, які здійснюють таку діяльність. До них належать органи виконавчої влади, адміністрація державних, колективних та приватних підприємств, установ, організацій, громадські організації й утворення, приватні охоронні установи. Суб'єктів запобігання злочинності поділяють на три основні групи. До першої групи належать суб'єкти загальносоціальної профілактики – державні, регіональні та місцеві органи влади й управління, а також громадські формування, які не виконують безпосередньо правоохоронних завдань (міністерства, департаменти, органи місцевого самоврядування, партії, профспілки, церква та ін.)². До другої групи належать суб'єкти загальної спеціально-кримінологічної профілактики: державні органи, які виконують правоохоронні функції (Міністерство внутрішніх справ, Національна поліція України, Служба безпеки України, суд, прокуратура, Державна податкова адміністрація, Державна кримінально-виконавча служба та ін.); приватні й громадські структури та організації, що сприяють виконанню правоохоронних завдань (загони територіальної оборони, громадські об'єднання з охорони громадського порядку й державного кордону, охоронні підприємства). Третя група об'єднує суб'єктів, які здійснюють індивідуальну профілактику – працівники державних правоохоронних органів (дільничні офіцери поліції, оперуповноважені кримінальної поліції, ювенальної поліції, ДБР, БЕБ та ін.).

Висновки. Запобігання злочинності – це сукупність різноманітних видів діяльності й заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки.

Суб'єкти запобігання злочинності – це державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи чи громадяни, які спрямовують свою діяльність на розроблення й реалізацію заходів, пов'язаних з випередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ та процесів, що породжують злочинність, а також недопущення вчинення злочинів на різних злочинних стадіях, у зв'язку з чим мають права, обов'язки й несуть відповідальність. Тому є нагальна необхідність розроблення та прийняття відповідного закону та державних програм, направлених на організацію та здійснення державної політики щодо запобігання й протидії злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія : курс лекцій. К. : МАУП, 2002. 296 с.

¹ Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія : курс лекцій. К. : МАУП, 2002. С. 176.

² Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія : курс лекцій. К. : МАУП, 2002. С. 177.

2. Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків, 2014. 513 с.
4. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. Х. : Право, 2009. 288 с.
5. Про Державну кримінально-виконавчу службу : Закон України від 23.06.2005 р. № 2713-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2713-15>.
6. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад: Наказ МВС України від 28.07.2017 № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17#Text>.
7. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
8. Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Джужи. К. : Атіка, 2011. 720 с.
9. Чекмарьова І. М. Індивідуальне запобігання у системі запобігання злочинності неповнолітніх. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 182–186. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.32>.
10. Beccaria C. B. An Essay on Crimes and Punishments / The Online Library Of Liberty. URL: http://files.libertyfund.org/files/2193/Beccaria_1476_EBk_v6.0.pdf.

Стаття надійшла до редакції 02.07.2025

Serhiy V. LUKYANENKO,

Candidate of Law,

(Sumy Branch of the Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Oleksiy M. NAZAROV

(Sumy Branch of the Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

PREVENTIVE MEASURES IN PREVENTING OFFENSES

The article briefly outlines: the main preventive measures to prevent offenses implemented by law enforcement agencies, objects of prevention and subjects of preventive measures; the opinions of legislators and the views of lawyers of the past. The content of the main levels of crime prevention, individual crime prevention measures, types of individual preventive measures, and groups of crime prevention subjects are considered. The state of criminological prevention at the national level is analyzed. Proposals were made regarding the development of regulatory legal acts aimed at organizing and implementing state policy on preventing and combating crime.

Keywords: *prevention, prevention, counteraction, crime, criminological prevention, objects of prevention, subjects of prevention, preventive measures.*

Олександр Сергійович ПЕРЕДЕРІЙ,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет імені
В. Н. Каразіна, м. Харків)

ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ ЯК УЧАСНИКА ЦИФРОВИХ ВІДНОСИН В АСПЕКТІ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ ТА ВТЯГНЕННЮ В ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті, на основі результатів узагальнюючого аналізу, розкривається зміст спеціальних заходів, що спрямовані на забезпечення прав дитини як учасника цифрових відносин в аспекті протидії кіберзлочинності та втягненню у протиправну діяльність. Зокрема, це вжиття заходів щодо демонстрації учасників цифрової індустрії піклування про безпеку дитини в цифровому середовищі, створення системи обізнаності для дітей щодо наявних ризиків в цифровому середовищі, набуття батьками, педагогічними, соціальними працівниками навичок виявлення наявних ризиків для безпеки та здоров'я дітей в цифровому середовищі, культивування нетерпимості громадськості до порушення прав, свобод та безпеки дитини в цифровому середовищі, запровадження стандартів безпечного та захищеного використання мережі Інтернет під час освітнього процесу та в повсякденному житті дитини, фільтрування контенту та сервісів, доступних в мережі Інтернет під час освітнього процесу та в місцях повсякденного перебування дитини, запровадження механізмів повідомлення та реагування на контент та сервіси в цифровому середовищі, які порушують права неповнолітніх, або спрямовані на втягнення їх у протиправну діяльність, удосконалення відповідальності за злочини або замах на злочини, що скоєні в цифровому середовищі, робота з удосконалення порядку притягнення до відповідальності за злочини або замах на злочини, скоєні в цифровому середовищі та постраждалими в яких є діти, створення системи допомоги постраждалим дітям, дітям-свідкам злочинів, скоєних в цифровому середовищі, та їхнім батькам.

На основі аналізу положень актів чинного законодавства, які регламентують державну політику у сфері забезпечення прав неповнолітніх як учасників цифрових відносин на рівні системи національного

законодавства України, обґрунтовано висновок про недостатнє правове забезпечення прав дітей у цифровому середовищі. Акцентовано увагу на доцільності активізації роботи щодо розробки і впровадженню чітких організаційно-правових заходів, спрямованих на практичне виправлення ситуації, що склалася. У перспективі це стане запорукою ефективності вироблення оптимального правового механізму забезпечення повноправності дитини як учасника цифрових відносин та максимально корисного використання потужностей Інтернет і кіберпростору для всебічного і повноцінного розвитку дітей.

Ключові слова: діти, права дітей, неповнолітні, кібербезпека, кіберзлочинність, цифрові відносини, втягнення у протиправну діяльність, протидія.

Постановка проблеми. Україна на сучасному етапі розвитку зіштовхується з багатьма викликами, які загрожують правам і свободам громадян і є предметом діяльності усієї управлінської та, зокрема, правоохоронної систем. Один з таких викликів полягає у збільшенні протиправних діянь, пов'язаних з використанням цифрових і комунікаційних засобів, та, зокрема, кіберпростору.

Державна спеціальна служба зв'язку та захисту інформації України повідомляє, що Національна команда реагування на кіберінциденти, кібератаки, кіберзагрози CERT-UA фіксує в середньому близько 15 кіберінцидентів на день та відстежує понад 150 кластерів кіберзагроз станом на початок 2025 р.¹ Така тенденція має схильність до збільшення. Більш того, тактики, техніки та процедури осіб, що займаються такою діяльністю постійно змінюються, вимагаючи безперервного моніторингу, дослідження видів активності та обміну інформацією на міжнародному рівні. Безумовно, шкода і збитки від таких дій загрожують усім без виключення громадянам України.

У контексті зазначеного, діти є найбільш вразливою категорією населення для кіберпорушників. Умовами цього є сучасні реалії розвитку гуманітарно-освітньої сфери, економіки, а також ведення бойових дій на території України обумовлюють те, що діти чим далі більше використовують у повсякденному житті і навчання цифрові пристрої (гаджети) і є активними учасниками цифрових відносин. У Національній стратегії з захисту дітей в цифровому середовищі на період до 2025 р. Міністерство цифрової трансформації повідомляло, що ще у 2020 р. 54 % опитаних зазначили, що використовують Інтернет по 4-6 год протягом дня². Це актуалізує питання формування ключових стандартів безпечної

¹ З початку 2025-го в Україні фіксується близько 15 кібератак щодня – Держспецзв'язку. *Суспільне новини*. URL: <https://suspilne.media/1075891-z-pocatku-2025-go-v-ukraini-fiksuetsa-blizko-15-kiberatak-sodna-derzspeczvazku/>

² Національна стратегія з захисту дітей в цифровому середовищі на період до 2025 року. Міністерство цифрової трансформації. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/normative_document/2020/7/НАЦІОНАЛЬНА_СТРАТЕГІЯ_3_ЗАХИСТУ_ДІТЕЙ_В_ЦИФРОВОМУ_СЕРЕДОВИЩІ_НА.pdf

поведінки дітей в онлайн-просторі, а головне – реалізацію заходів забезпечення прав дитини як учасників цифрових процесів та недопущення їх втягнення в протиправну діяльність. Беручи до уваги зазначене, актуальним науково-практичним завданням для вітчизняної юридичної науки є наукова розробка заходів захисту прав дитини у цифровому просторі з урахуванням протидії загрозам у сфері кіберзлочинності.

Питання щодо забезпечення прав дитини як учасника цифрових відносин та недопущення втягнення дітей у протиправну діяльність, пов'язану з кіберпростором потрапляло у центр уваги вітчизняних правників. Проте, наукова розробка зазначених аспектів є незначною. Інформаційним базисом для сформульованих у статті ідей і позицій стали положення нормативних актів про права дитини і кібербезпеку, а також окремі наукові позиції О. Батанов, Ю. Баулін, А. Драганець, О. Навроцький, Ю. Онищенко, Н. Опольська, Д. Пашнев, О. Світличний, В. Сокуренько, К. Черевко, А. Ященко та ін.

Метою дослідження є висвітлення сутності заходів забезпечення прав дитини як учасників цифрових відносин в аспекті протидії кіберзлочинності та недопущення втягнення в протиправну діяльність.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення прав дитини в Україні відповідає базовим цінностям, які закладені у Конституції України. Так, у відповідності до ст. ст. 24, 51, 52 Основного Закону, держава бере на себе зобов'язання підтримувати і захищати дитинство, убезпечувати дитину від будь-яких форм насильства і експлуатації, утримувати і забезпечувати соціальний захист дітей-сиріт¹. В свою чергу, Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III зафіксував, що дитина як особа віком до 18 років (повноліття), у період з народження і до повноліття знаходиться в особливому періоді розвитку, який законодавець визначає як дитинство. Саме тривалість у часі дитинства детермінує наявність у особи такого правового статусу як «дитина».

Історично склалося так, що дитина, у порівнянні з іншими членами суспільства, має особливі права. Н. М. Опольська у дослідженні «Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект)» (2010 р.) права дитини визначає як об'єктивно визначені соціально-економічним рівнем розвитку суспільства юридично гарантовані можливості задоволення потреб та інтересів дитини, реалізація яких є необхідною умовою для її нормального життя та гармонійного розвитку і здійснюється самою дитиною або за допомогою інших осіб, тобто гарантовані державою можливості задоволення потреб, що дають змогу дитині розвиватися відповідно до віку та індивідуальних задатків². Права дитини класифікуються залежно від сфери їх реалізації на природні права й

¹ Аверьянов В. Б., Батанов О. В., Баулін Ю. В. Конституція України: Науково-практичний коментар: за ред. В.Я. Тація Харків.: «Право»; Київ.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре». 2003. С. 118.

² Опольська Н.М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Н.М. Опольська; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ. 2010. С. 18.

свободи дитини, громадянські (особисті) права дитини, права дитини у сфері публічно-громадського життя, права дитини у сфері культурно-духовного розвитку, права дитини в сфері економічних відносин і праці, права дитини у сфері оздоровлення та відпочинку, права дитини у сфері соціального забезпечення, права дитини як члена сім'ї, права дитини, яка має статус біженця, або розлученої з сім'єю тощо. Групи прав дитини нормативно регулюються різними актами законодавства у різному ступені залежно від тенденцій розвитку законотворчості та сфер соціальної активності і самореалізації дитини.

Досвід зарубіжних держав та, зокрема, країн Європейського Союзу, свідчить про значну увагу влади до забезпечення прав дітей як учасників цифрових відносин. О. О. Навроцький, критично аналізуючи прийняту у 2016 р. у м. Софія (Болгарія) Стратегію Ради Європи з прав дитини, відзначає, що розвинені держави Європи сприйняли окрему групу прав дитини – «права дитини в цифровому середовищі»¹. Розвинені держави Європи останніми роками почали приділяти означеній групі прав дитини значну увагу. Імперативом є те, що позитивні аспекти, які привносять Інтернет і цифрове середовище у життя дітей, діти можуть бути посередництвом цифрового контенту втягнені у протиправну діяльність. Ризик цього є значним, оскільки он-лайн середовище часто пропагує сексуальне насильство, спонукання до розповсюдження сексуалізованих зображень, може містити заполітизовані заклики до антидержавної і протиправної діяльності. Через кібер-булінг та самовикриття поведінка дітей в Інтернеті може завдати шкоди іншим і становити небезпеку для них. Для України це питання є також вчасним і актуальним. На підтвердження цього говорить той факт, що на початку 2017 р. в Україні значного суспільного резонансу набули випадки схиляння дітей за допомогою соціальних мереж до антисоціальної поведінки і навіть призведення до самогубств.

Зауважимо, що до 2020 р. на рівні системи національного законодавства України права дітей у цифровому середовищі не регулюються, а законодавча база, яка б регламентувала взаємодію вчителів (вихователів) і батьків у питаннях попередження шкідливого впливу інтернет-середовища на свідомість і поведінку дітей, залишається недостатньою. З 2020 р. Міністерство цифрової трансформації України разом з іншими центральними органами виконавчої влади почало впроваджувати програмні нормативні документи, які визначили магістральні напрями захисту прав дітей у цифровому середовищі та недопущення втягнення їх у протиправну діяльність.

На сьогодні в національній системі законодавства відсутні чітко сформульовані організаційно-правові заходи забезпечення прав дитини як

¹ Навроцький О. О. Забезпечення прав дитини в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2018. С. 114. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/items/c2831f44-c6ce-482a-b772-96b320717c12>.

учасника цифрового середовища. Разом із тим, на рівні модального правового регулювання Міністерство цифрової трансформації розробило своєрідну «дорожню карту», яка являє собою систему заходів державної політики захисту дитини в цифровому середовищі, координації дій, поєднання національних та міжнародних, публічних та приватних, юридичних та добровільних засобів реагування та превенції порушення прав дитини в цифровому середовищі. Зазначене втілено у вже згадуваній Національній стратегії з захисту дітей в цифровому середовищі на період до 2025 р.

Аналізуючи положення наведеного документу, є підстави виокремити магістральні напрями вжиття організаційно-правових заходів, спрямованих на недопущення порушення прав дитини як учасників цифрових відносин і втягнення їх у протиправну діяльність. Зокрема:

- вжиття заходів щодо демонстрації учасників цифрової індустрії піклування про безпеку дитини в цифровому середовищі (запровадження правового режиму щодо видалення та блокування матеріалів що містять небезпечний контент, розробка стандартів соціальної відповідальності учасників ринку цифрової індустрії щодо запобігання ризикам для неповнолітніх у цифровому середовищі, негайне інформування правоохоронних органів, створення якісного програмного забезпечення, яке б містило «запобіжники» втягування неповнолітніх до протиправної діяльності, запровадження звітності і стандартів прозорості, в яких учасниками індустрії викладено обсяг ідентифікованого шкідливого контенту);

- створення системи обізнаності для дітей щодо наявних ризиків в цифровому середовищі (прищеплення навичок безпечного використання мережі Інтернет дітьми, розробка і включення до Державних стандартів освіти та типових освітніх програм для закладів дошкільної та повної загальної середньої освіти компетентності щодо безпечного використання мережі Інтернет, цифрової та медіаграмотності, в тому числі через використання сучасних освітніх технологій);

- набуття батьками, педагогічними, соціальними працівниками навичок виявлення наявних ризиків для безпеки та здоров'я дітей в цифровому середовищі (запровадження інформаційно-просвітницьких заходів з відповідального батьківства щодо наявних ризиків для безпеки та здоров'я дітей в цифровому середовищі, здійснення підвищення кваліфікації педагогічних та соціальних працівників щодо наявних ризиків для безпеки та здоров'я дітей в цифровому середовищі, набуття учасниками освітнього процесу компетентностей щодо попередження та подолання ризиків для безпеки та здоров'я дітей в цифровому середовищі);

- культивування нетерпимості громадськості до порушення прав, свобод та безпеки дитини в цифровому середовищі (запровадження національної інформаційно-просвітницької кампанії з широкого інформування громадськості про існуючі загрози для дітей в цифровому середовищі та механізми попередження, виявлення та повідомлення);

- запровадження стандартів безпечного та захищеного використання мережі Інтернет під час освітнього процесу та в повсякденному житті дитини (запровадження правового режиму який передбачає надання персональним даним дітей в мережі Інтернет статусу спеціальної категорії, яка потребує вищого рівня захисту та гарантій під час обробки таких даних для цілей маркетингу, запровадження необхідності батьківської згоди на збирання та обробку персональних даних дітей молодше 14 років);

- фільтрування контенту та сервісів, доступних в мережі Інтернет під час освітнього процесу та в місцях повсякденного перебування дитини;

- запровадження механізмів повідомлення та реагування на контент та сервіси в цифровому середовищі, які порушують права неповнолітніх, або спрямовані на втягнення їх у протиправну діяльність;

- удосконалення відповідальності за злочини або замах на злочини, що скоєні в цифровому середовищі (створення в рамках департаменту кіберполіції сектору для розслідування злочинів, скоєних в цифровому середовищі, постраждалими в яких є діти, забезпечення обміну матеріалами з небажаним для дітей контентом з правоохоронними органами інших держав з метою ефективного розслідування злочинів; впровадити провідні технічні рішення, в тому числі через хешування зображень, для забезпечення розслідування та попередження злочинів проти дітей, скоєних в цифровому середовищі);

- постійна робота з удосконалення порядку притягнення до відповідальності за злочини або замах на злочини, скоєні в цифровому середовищі та постраждалими в яких є діти (розробка пропозицій щодо удосконалення кримінального законодавства, яке передбачає відповідальність за кібергрумінг, свідоме одержання доступу до матеріалів, що зображують небажаний контент тощо);

- створення системи допомоги постраждалим дітям, дітям-свідкам злочинів, скоєних в цифровому середовищі, та їхнім батькам.

Зазначені засади не є вичерпними і їх практична реалізація потребує мобілізації значних організаційно-юридичних, фінансових і управлінських ресурсів. Більш того, як зазначають В. А. Світличний та Ю. М. Онищенко, враховуючи нагальну потребу посилення превентивних заходів серед дітей та батьків із безпечного використання кіберпростору, потрібно орієнтуватися на прикладні наукові дослідження за вказаною тематикою, а також провести корекцію деяких наукових парадигм¹. Практична реалізація наукових напрацювань, безперечно, буде сприяти забезпеченню не лише онлайн безпеки дітей в інтернеті і створення умов недопущення втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, а й зміцненню рівня правопорядку та протидії кіберзлочинності. Це, у свою чергу, стане запорукою забезпечення психологічного комфорту дитини, чинником захисту дітей від

¹ Світличний В. А., Онищенко Ю. М. Особливості забезпечення кіберзахисту дітей за участі підрозділів ювенальної превенції // Сучасна європейська поліцейська та можливості її використання в діяльності Національної поліції України : матеріали науково-практичної конференції. Харків. 2019. С. 222

різного роду насильства, знущань, образ, домагань чи дискримінації¹. Разом із цим, важливо розуміти, що участь дітей у цифрових відносинах є необхідною з огляду на зростаючу роль глобальної мережі у всіх проявах життєдіяльності сучасної людини.

Висновки. На сьогодні заходи забезпечення прав дитини як учасника цифрових відносин є невід'ємною складовою політики держави у сфері протидії кіберзлочинності і профілактиці втягнення дітей у протиправну діяльність. В Україні потребує активізації робота по розробці і впровадженню чітких організаційно-правових заходів, спрямованих на практичне втілення прав дитини як суб'єкта інформаційно-цифрових процесів. Запорукою ефективності такої діяльності на державному рівні має бути консолідація зусиль науковців, педагогів, центральних органів виконавчої влади, правоохоронних інституцій щодо вироблення оптимального правового механізму забезпечення повноправності дитини як учасника цифрових відносин та максимально корисного використання потужностей Інтернет і кіберпростору для всебічного і повноцінного розвитку дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверянов В. Б., Батанов О. В., Баулін Ю. В. Конституція України: *науково-практичний коментар*: за ред. В.Я. Тація Харків : «Право» ; Київ : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре». 2003. 808 с.
2. Драганець А. Цифрові права та онлайн безпека дітей в Інтернеті // Безпека дітей в Інтернеті: попередження, освіта, взаємодія : збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 06–10 лютого 2023 року) / уклад. С.М. Єфіменко; за заг. ред. Г.В. Скрипки. Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2023. С. 7–9.
3. З початку 2025-го в Україні фіксується близько 15 кібератак щодня — Держспецзв'язку. *Суспільне новини*. URL: <https://suspilne.media/1075891-z-pocatku-2025-go-v-ukraini-fiksuetsa-blizko-15-kiberatak-sodna-derzspeczvazku/>
4. Навроцький О. О. Забезпечення прав дитини в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2018. 472 с. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/items/c2831f44-c6ce-482a-b772-96b320717c12>.
5. Національна стратегія з захисту дітей в цифровому середовищі на період до 2025 року. *Міністерство цифрової трансформації*. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/normative_document/2020/7/H

¹ Драганець А. Цифрові права та онлайн безпека дітей в Інтернеті // Безпека дітей в Інтернеті: попередження, освіта, взаємодія: збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Кропивницький, 06-10 лютого 2023 року / уклад. С.М. Єфіменко; за заг. ред. Г.В. Скрипки. Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2023. С. 8.

АЦІОНАЛЬНА_СТРАТЕГІЯ_З_ЗАХИСТУ_ДІТЕЙ_В_ЦИФРОВОМУ_СЕРЕДОВИЩІ_НА.pdf.

6. Опольська Н.М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Н.М. Опольська; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ. 2010. 22 с.

7. Світличний В. А., Онищенко Ю. М. Особливості забезпечення кіберзахисту дітей за участі підрозділів ювенальної превенції // Сучасна європейська поліцейстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України : матеріали науково-практичної конференції. Харків. 2019. С. 221–223.

Стаття надійшла до редакції 30.07.2025

Oleksandr S. PEREDERII,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University V. N. Karazin, Kharkiv, Ukraine)

MEASURES TO PROTECT THE RIGHTS OF THE CHILD AS PARTICIPANT OF DIGITAL RELATIONS IN THE ASPECT OF COMBATING CYBERCRIME AND INVOLVEMENT IN ILLEGAL ACTIVITIES

The article, based on the results of a general analysis, reveals the content of special measures aimed at ensuring the rights of the child as a participant in digital relations in terms of combating cybercrime and involvement in illegal activities. In particular, this includes taking measures to demonstrate to participants in the digital industry that they care about children's safety in the digital environment, creating an awareness system for children about existing risks in the digital environment, acquiring skills for parents, teachers, and social workers to identify existing risks to the safety and health of children in the digital environment, cultivating public intolerance to violations of the rights, freedoms, and safety of children in the digital environment, introducing standards for safe and secure use of the Internet during the educational process and in the child's everyday life, filtering content and services available on the Internet during the educational process and in the child's daily places of residence, introducing mechanisms for reporting and responding to content and services in the digital environment that violate the rights of minors or are aimed at involving them in illegal activities, improving liability for crimes or attempted crimes committed in the digital environment, working to improve the procedure for bringing to justice for crimes or attempted crimes committed in digital environment and victims in which there are children, the creation of a system of assistance to child victims, child witnesses of crimes committed in the digital environment, and their parents.

Based on the analysis of the provisions of the current legislation, which regulate state policy in the field of ensuring the rights of minors as participants in digital relations at the level of the national legislative system of Ukraine, the conclusion is substantiated about the insufficient legal provision of children's

rights in the digital environment. Attention is focused on the expediency of intensifying work on the development and implementation of clear organizational and legal measures aimed at practical correction of the current situation. In the future, this will become a guarantee of the effectiveness of developing an optimal legal mechanism for ensuring the full rights of a child as a participant in digital relations and the most beneficial use of the capabilities of the Internet and cyberspace for the comprehensive and full development of children.

Key words: *children, children's rights, minors, cybersecurity, cybercrime, digital relations, involvement in illegal activities, contraction.*

Вадим Сергійович СЕЛЮКОВ,

доктор юридичних наук, доцент

(Харківський національний університету внутрішніх справ, м. Харків)

Анна Валеріївна ОМЕЛЬЧЕНКО-СЕЛЮКОВА,

доктор філософії

(Харківський національний університету внутрішніх справ, м. Харків)

АНТИКОРУПЦІЙНА ПОЛІТИКА В ДЕРЖАВНІЙ МИТНІЙ СЛУЖБІ УКРАЇНИ

Євроінтеграційні процеси, що вже довгий час тривають в Україні. Однією із головних вимог на шляху до Європейського Союзу є формування ефективної та дієвої системи антикорупційних заходів нормативного, організаційного та інституційного характеру. Не оминає це питання і сфери митних відносин. В додаток до цього, митна справа дуже часто виступає візитівкою країни, адже систематично взаємодіє у питаннях переміщення товарів через кордон із аналогічними службами інших держав. В статті наголошується, що стан антикорупційної діяльності в системі митних органів потребує удосконалення. Причиною тому є велика кількість робочих процесів, реалізація яких визначена як ризикована з точки зору антикорупційної діяльності. Навіть трактування основних повноважень Державної митної служби України, які містять термін «контроль», свідчать про те, що діяльність даного органу має схильність до високого рівня корупційних вчинків. Також варто наголосити, що цей рівень додатково, так би мовити, стимулюється наявністю можливостей розсуду під час прийняття окремих рішень посадовими особами. Акцентовано увагу, що в рамках подальшого удосконалення антикорупційних механізмів в Державній митній службі України варто спрямувати діяльність у наступних напрямках: підвищення прозорості більшої кількості митних процедур; зменшення залежності прийнятих рішень або дій від людського чинника; запровадження автоматизованого, а краще із використанням штучного інтелекту, аналізу ризиковий дій та прогнозування ризикових операцій; впровадження аналітичних підходів до визначення типових порушень та ефективного усунення причин, що призвели до їх вчинення; зменшення кількості дискреційних повноважень посадових осіб митних органів, про що неодноразово наголошено самою службою в реєстрі корупційних ризиків.

Ключові слова: митна служба, митні правила, контроль, корупція, антикорупційна діяльність, ризики, корупційні ризики, Державна митна служба.

Постановка проблеми. Україна перебуває у дуже складному

становищі, що пов'язане із військовим станом та потребою проведення внутрішніх реформ в рамках здійснення євроінтеграційних процесів. Реформа митних органів викликана не тільки вимогами іноземних партнерів, а й соціально-політичною ситуацією в країні, що за час повномасштабного вторгнення РФ, значно погіршилась. Потреба в європейській інтеграції викликана багатьма факторами. Однак однією з головних вимог щодо приведення сучасної системи митної діяльності до європейських стандартів є зменшення рівня корупційних проявів під час здійснення митного контролю та організації реалізації державної митної політики в режимі нульової толерантності до корупції.

Корупція в митних органах заподіює шкоди фінансовій, продовольчій, екологічній безпеці України, перешкоджає розвитку зовнішньої торгівлі й припливу зарубіжних інвестицій, псує міжнародний імідж держави, породжує недовіру до митних адміністрацій з боку суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та партнерів України по торговельних відносинах. Згідно з даними опитування Американської торговельної палати (2017 р.), податкові й митні органи України посідають друге місце після судів серед найбільш корумпованих державних органів. За оцінками експертів Європейської бізнес-асоціації (2018 р.), корупція в митній сфері залишилась на тому ж рівні (58,6%), кожен десятий опитаний вважає, що кількість корупційних правопорушень на митницях збільшується. Відповідно до результатів розслідування німецького видавництва «Suddeutsche Zeitung» через корупцію на митниці Україна щороку втрачає 4,8 млрд євро на рік (або 129,6 млрд. грн). Проведене у 2018 р. міжнародною компанією «Price water house Coopers» опитування суб'єктів господарювання показало, що з фактами корупції та хабарництва зіштовхнулися 73% вітчизняних компаній порівняно з 56% у 2016 р.¹

Рівень корупції також є дуже поширеним питанням для населення, адже реалізації прав та свобод людини під час взаємодії з органами влади, які, так би мовити «нехтують» антикорупційною діяльністю є не ефективним та таким, що завдає шкоди не тільки суспільству, а й державі. За даними Національного агентства запобігання корупції серед представників українського бізнесу, які взаємодіяли із митними органами, 35,1 % опитаних стикалися особисто (або представники їх підприємств) з проявами корупції у митній сфері². Цей показник є незмінним вже три останні роки. Така ситуація вимагає максимальної уваги до протидії

¹ Олійник Д. О. Запобігання корупційним злочинам, що вчиняються при здійсненні митних процедур : моногр. наук. ред. Б. М. Головін. Харків: Право, 2018. 200 с.; Сучасні виклики забезпечення митної безпеки в Україні: монографія / за ред. д.е.н., професора А.І. Крисоватого. Тернопіль : Університетська думка, 2020. С. 114–115.

² Корупція в Україні 2024: розуміння, сприйняття, поширеність. аналітичний звіт за результатами опитування населення та бізнесу. Київ, 2024. Аналітичний звіт підготовлено за результатами соціологічного дослідження за Методикою стандартного опитування щодо корупції в Україні, затвердженою у 2021р. наказом НАЗК (у 2024 р. до Методики внесено зміни та викладено у новій редакції). URL: <https://nazk.gov.ua/pdfs/?file=/wp-content/uploads/Pages/50/d0/50d0d9eef5cf33c10f1fc7f6e86048a2bf3731bd3d08a36f4cec95baea1475b88460841.pdf>.

корупції в системі митних органів. Проведені реформи, як бачимо наразі не призвели до бажаних результатів, тому виникають питання щодо проблем, які заважають ефективній реалізації антикорупційної політики в діяльності Державної митної служби України.

Варто відзначити, що питання протидії корупції в митній сфері є досить поширене в науковій спільноті, а також в системі організаційно-управлінської діяльності в Україні. Цьому питання приділили увагу в своїх дослідженнях О. В. Ільченко, О. В. Каплій, Н. О. Коваль, І. І. Пай, Р. І. Лемеха, В. Г. Савенкова та інші. Однак вимоги сучасного соціально-політичного стану значною мірою впливають на усі процеси реалізації державної влади, в тому числі у митній сфері. Тому, на нашу думку, доречним та своєчасним, з погляду на наявність проблем в реалізації антикорупційної політики держави в митній сфері, є виділення проблемних питань протидії корупції в Державній митній службі України в сучасних умовах.

Метою дослідження є проведення аналізу антикорупційної політики Державної митної служби України, визначити ризики, що сприяють корупційним проявам та розглянути потенціал інших механізмів протидії корупції в митних органах.

Виклад основного матеріалу. «Антикорупційну політику» визначають як розробку та реалізацію державою комплексу заходів, механізмів та засобів задля упередження, мінімізації та ліквідації корупції, а також передумов та причин, що сприяють її становленню, розвитку та поширенню. Таким чином, головною метою будь-якої антикорупційної політики має бути скорочення рівня корупції, у найкращому варіанті — повне її викорінення, а також надання всім громадянам, суспільству в цілому та державі дієвих механізмів захисту їхніх прав та інтересів від загроз, пов'язаних із корупцією¹. Поняття антикорупційної політики, на жаль, не знайшло свого відображення в нормативно-правових актах, що має негативний вплив на процес правозастосування у цій сфері. Однак, погоджуючись із думкою А. Славицької, зазначимо, що враховуючи відмінності в тлумаченні терміну, його елементи залишаються незмінними. Авторка виділяє антикорупційну стратегію, що визначає головні напрями діяльності щодо запобігання та протидії корупції, а також антикорупційну тактику як сукупність конкретних завдань, цілей, засобів, способів їх досягнення для реалізації стратегічного курсу, що реалізується шляхом прийняття нормативно-правових актів антикорупційної спрямованості, в тому числі через ратифікацію міжнародних антикорупційних актів, та створення (забезпечення функціонування) спеціальних антикорупційних органів².

Отже, антикорупційна політика полягає у нормативному визначенні

¹ Боголепова А. В. Сутність, основні принципи, форми та функції антикорупційної політики держави. *Державне будівництво*. 2024. № 1 (35). С. 338. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2024-1-25>.

² Славицька А. Щодо сутності та змістовного наповнення терміну «Антикорупційна політика». *Юридичний вісник*. 2022. № 5. С. 76. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2022.7>.

стратегічного плану дій, спрямованого на зменшення кількості випадків або фактів корупційних проявів. Для цього мають використовуватися різні засоби та способи впливу на суспільство та органи влади в цілому. Серед важливих елементів такої політики варто виділити важливою складовою систему суб'єктів реалізації антикорупційної політики.

Усіх суб'єктів варто розподілити на чотири умовні групи: спеціалізовані антикорупційні органи (НАБУ, НАЗК, САП), правоохоронні органи, до компетенції яких належить виявлення/фіксація/розслідування фактів прояву корупції, інші органи влади, а також громадяни та їх об'єднання. До компетенції перших суб'єктів безпосередньо належить формування та реалізації антикорупційної політики, як головної функції, другі – поряд із основною правоохоронною функцією, реалізують окремі завдання антикорупційної програми та політики, третя група – забезпечує здійснення заходів антикорупційної спрямованості в межах окремого органу та його вертикалі, громадськість виступає в якості двох нерівнозначних однак ефективних суб'єктів: з однієї сторони виступає викривачем або безпосередньою «жертвою» корупції (якщо так можна говорити), а з іншого – рівень та спрямованість громадської думки є мірилом ефективності діяльності усіх попередніх суб'єктів.

Державна митна служба України, виступаючи як правоохоронний орган, який протидіє контрабанді та незаконному переміщенню окремих об'єктів через кордон, фактично належить до третьої з названих груп суб'єктів. Адже факти виявлення контрабанди, зазвичай, поєднане із додатковим виявленням можливих фактів корупційних порушень під час здійснення митного контролю. Контрабанда не є порушенням, що вчиняється одиначно, з необережності. Зазвичай порушник, який затриманий за контрабанду вже неодноразово до цього вже «успішно» її здійснював. Тому, діяльність Державної митної служби України, як правоохоронного органу має спрямовуватися переважно на протидію корупції в середині системи, а саме проявам корупції в організаційно-управлінській та адміністративно-господарській діяльності, та проявам корупції, що є підґрунтям для подальшого здійснення порушень митного режиму.

На сьогодні, наповнення великої кількості нормативно-правових актів стратегічного значення (стратегії, концепції, операційні плани) та таких, що визначають адміністративно-правовий статус органів влади пронизано положеннями щодо запобігання та протидії корупції по різних напрямках. Основоположним, визначальним документом в сфері протидії корупції необхідно вважати Антикорупційну стратегію на 2021-2025 року¹. Варто відзначити, що питання нормативного врегулювання стратегічних питань потребує оновлення, що викликано воєнним станом. Хоча в документі і зазначено позитивні показники міжнародних рейтингів з питань

¹ Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки : Закон України від 20.06.2022 № 2322-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (дата звернення 30.06.2025).

поширення корупції станом на 2020 рік, варто відмітити, що за останні роки (2020-2024 роки) не можемо стверджувати про стабільну діяльність пов'язану із викоріненням корупції в Україні (індекс сприйняття корупції в Україні постійно змінювався не стабільно¹). Що безумовно варто пояснити військовим станом.

Відповідно до Антикорупційної стратегії митна сфера визнана однією з тих, які найбільш «просякнуті» корупцією. Визначено наступні проблемні напрями: недостатня прозорість та ефективність роботи митних органів, надмірний обсяг дискреційних повноважень у працівників митниці; непрозорість підходів у класифікації товарів, визначенні їх митної вартості та призначенні перевірок; недосконала процедура адміністративного оскарження дій посадових осіб митних органів² та інші. Отже, реалізація Антикорупційної стратегії має бути спрямована і на сферу організації та діяльності митних органів, в першу чергу через те, що ряд проведених досліджень рівня корупції у різних сферах підтвердили її поширення у сфері здійснення митної політики держави. Ті самі напрями діяльності продубльовано у Державній антикорупційній програмі на 2023-2025 роки³.

З метою реалізації антикорупційної політики держави Державна митна служба України в цілях організації своєї діяльності забезпечує в межах повноважень, визначених законом, здійснення заходів щодо запобігання та виявлення корупції, а також контроль за дотриманням антикорупційного законодавства в апараті служби та її територіальних органах, на підприємствах, в установах та організаціях, що належить до сфери її управління; впроваджує правила етики поведінки державних службовців Державної митної служби України та здійснює контроль за їх виконанням⁴. Так у травні 2023 року затверджено чергову Антикорупційну програму Державної митної служби України 2023-2025 роки⁵. Зміст представленої програми дозволяє зробити висновки, що питання протидії корупції досить змістовно врегульовано, як з точки зору організаційного характеру, в ракурсі інституційного забезпечення, так і в частині нормативного забезпечення антикорупційної діяльності. Однак, як наголошувалось вище, поки важко говорити про результативність проведених заходів. Не перший рік сфера митної справи є однією із

¹ Transparency International. Corruption Perceptions Index. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2024/index/ukr> (дата звернення 30.06.2025).

² Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки : Закон України від 20.06.2022 № 2322-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (дата звернення 30.06.2025).

³ Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 р. № 220 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення 30.06.2025).

⁴ Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 р. № 227 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 30.06.2025).

⁵ Про затвердження Антикорупційної програми Державної митної служби України на 2023-2025 роки : наказ Державної митної служби України №236 від 31.05.2023. URL: <https://customs.gov.ua/web/content/9824?unique=b012e1d01f801c1de5048283f93356c91632f598&download=true> (дата звернення 30.06.2025).

найпроблемніших у питаннях кількості фактів порушень у сфері корупції. Тому варто більшу увагу звернути саме на реалізацію заходів.

Ключовою проблемою усіх без виключення положень законодавства є якість та ефективність їх реалізації, а відтак важливим є процес організації діяльності щодо їх виконання. З огляду на організаційну структуру Державної митної служби, ключовим підрозділом, що безпосередньо реалізовує повноваження у сфері протидії корупції є Управління з питань запобігання та виявлення корупції Державної митної служби, до основних завдань якого віднесено:

- розроблення, організація та проведення заходів щодо запобігання корупції в будь-яких її проявах в системі митних органів;
- забезпечення проведення оцінки корупційних ризиків;
- рекомендаційна, методична та консультатійна допомоги з питань додержання законодавства щодо запобігання корупції;
- здійснення заходів з виявлення конфлікту інтересів, сприяння його врегулюванню;
- здійснення контрольних заходів у сфері фінансового контролю щодо посадових осіб служби;
- здійснення контролю за дотриманням посадовими особами антикорупційного законодавства, у тому числі у територіальних органах;
- організація роботи з викривачами¹.

Наведений перелік повноважень, на нашу думку, є досить загальним та не забезпечує реалізацію конкретних заходів саме у митній сфері, тому що підготовлений відповідно до типового положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції. Варто більш детально опрацювати безпосередні завдання, які покладені на відповідні структурні підрозділи Державної митної служби. Особливо важливим є визначення конкретних завдань для підрозділів, який має здійснювати виявлення фактів вчинення порушень в системі митних органів та наділення даний підрозділ повноваженнями здійснювати оперативні заходи.

З метою забезпечення дотримання загальних вимог до етичної поведінки посадових осіб Державної митної служби України на відомчому рівні затверджено Кодекс етичної поведінки та Правила етичної поведінки посадових осіб Державної митної служби України². Також розроблено та затверджено Порядок організації роботи із запобігання корупції у Державній митній службі України³. Аналіз зазначених документів дозволив

¹ Про затвердження Положення про Управління з питань запобігання та виявлення корупції Державної митної служби України : наказ Державної митної служби України від 14.10.2024 № 11687 (з подальшими змінами) URL: https://drive.google.com/file/d/1pNzRdzKo42d9ZqvK2pCV_TB592gylYe0/view (дата звернення 30.06.2025).

² Про затвердження Кодексу етичної поведінки посадових осіб Державної митної служби України та Правила етичної поведінки посадових осіб Державної митної служби України : наказ Державної митної служби України від 02.09.2021 № 668 (з подальшими змінами) URL: <https://drive.google.com/file/d/15KhNkNdHcyMMIlkGjTidjLttjvXIQ-GA/view> (дата звернення 30.06.2025).

³ Про затвердження Порядку організації роботи із запобігання корупції у Державній митній

зробити наступні, суб'єктивні, висновки, що:

- відповідно до керуючих документів НАЗК, організаційно дотримано усіх вимог, тобто затверджено необхідні документи, розроблено програми та правила поведінки, а також забезпечено функціонування підрозділів, діяльність яких спрямована на протидію корупції в середині системи;
- здійснено оцінку корупційних ризиків та запроваджено заходи контролю, спрямовані на мінімізацію негативного впливу на діяльність Державної митної служби України.

В той же час варто наголосити, що проаналізовані механізми є недостатніми з точки зору ефективності діяльності, тому як митна сфера залишається однією з найбільш «ризикованих» з огляду на різносторонність корупційних ризиків. Затверджений Реєстр ідентифікованих корупційних ризиків у діяльності Державної митної служби та її територіальних органів¹ визначив 28 корупційних ризиків. Важливо відмітити, що основним джерелом виникнення ризиків визначено індивідуальну недоброчесність та наявність приватного інтересу у посадових осіб митних органів; недостатній рівень усвідомлення посадових осіб митних органів неприпустимості порушення вимог антикорупційного законодавства, а також недостатні заходи контролю з боку відповідних посадових осіб. З цього виходить, що наявність фактів корупції в переважній більшості випадків породжуються самими працівниками та наданими їм можливостями.

Серед сфер із високим рівнем ризику виділено наступні процеси: використання бюджетних коштів; визначення митної вартості товарів; нарахування та сплата митних платежів; реалізації заходів протидії контрабанді; призначення на посади із свідомим нехтуванням обмежень щодо роботи близьких осіб (конфлікт інтересів); управління ризиками; здійснення митних експертиз та досліджень; виконання вимог митних формальностей; контроль за дотриманням вимог перетину товарів та валюти через кордон; під час застосування митних режимів; надання статусу гаранта; дозвільної діяльності щодо відкриття та експлуатації митних складів і т.п.; провадження у справах про митні правопорушення. Це майже повний перелік ризиків, які максимально врегульовані заходами контролю та моніторингу. Хочеться зупинити увагу на одному із ризиків, який звучить наступним чином: «ймовірність невжиття належних заходів щодо забезпечення розвитку, здійснення впровадження та технічного супроводження інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем і технологій, автоматизація процедур, зокрема контролю за повнотою та правильністю виконання митних формальностей,

службі України : наказ Державної митної служби України від 06.08.2021 № 609 (з подальшими змінами)
 URL: https://drive.google.com/file/d/1Is0jKc-JxHv_ypBVaND1-ssHRBCa6YNK/view (дата звернення 30.06.2025).

¹ Реєстр ідентифікованих корупційних ризиків у діяльності Державної митної служби та її територіальних органів URL: <https://customs.gov.ua/web/content/17923?unique=ddfff66bad030b029da1e647e33158bd4740c199&download=true> (дата звернення 30.06.2025).

що створює умови для корисливих зловживань з боку посадових осіб митних органів». Тобто в Державній митній службі України проводиться значна робота щодо автоматизації процесів та процедур їх діяльності. Саме автоматизація, виключення людського фактору із механізму здійснення контрольно-дозвільних заходів, цифровізація інструментів протидії корупції, а також в сучасних умовах використання моделювання ризикованих дій за допомогою штучного інтелекту^{1, 2} є засобами мінімізації проявів корупції в діяльності органів влади, в тому числі Державної митної служби України. Виходить, що запроваджений захід контролю корупційних ризиків автоматично стає ризиком. І виходить стає ще однією сферою корупційних ризиків.

Висновки. Підсумовуючи, з огляду на високий рівень прояву корупції в митній сфері і те, що механізми протидії їй стають ще одним корупційним ризиком говорять про те, що цілісна система протидії корупції в митній сфері характеризується недостатнім рівнем. Така ситуація породжує потребу у подальшому реформуванні та створенні реально дієвої системи протидії проявам корупції в митних органах.

Шляхами удосконалення наявної системи протидії корупції можна визначити:

1) формування в суспільстві культури нетерпимості до корупції, в тому числі у сфері митної діяльності, освітньо-виховна діяльність спрямована на вироблення у всіх осіб (окремі громадяни та посадові особи) нульової толерантності до корупції;

2) проведенням Організацією економічного співробітництва та розвитку дослідженням визначено, що ключовими напрямками покращення боротьби з корупцією є: усунення прогалин у реалізації законодавчих актів (зокрема: роз'яснення інституційних обов'язків, моніторинг дотримання вимог, підвищення розуміння поняття «публічний / державний службовець» та підтримка таких осіб, застосування відповідних санкцій); усунення інформаційної прогалини (централізація збору даних); оновлення рамок доброчесності, щоб протистояти корупційним ризикам у світлі нових сучасних викликів³;

3) цифровізація, за умови належного нормативно-правового, організаційного та технічного супроводу, має стати підґрунтям для системної трансформації антикорупційної політики, зміцнення довіри до правоохоронних органів (в тому числі митних органів) та утвердження принципу верховенства права⁴;

¹ Парламентське дослідження щодо правових засад використання інформаційних технологій у протидії корупції в контексті європейської інтеграції України. *Дослідницька Служба Верховної Ради України*. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33438.pdf> (дата звернення 30.06.2025).

² Думчиков М. О. Цифрові інструменти в боротьбі з корупцією: як технології змінюють роботу правоохоронних органів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 4. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-4/62> (дата звернення 30.06.2025).

³ Концепція щодо антикорупційних інструментів протидії корупційним правопорушенням. *Дослідницька служба Верховної Ради України*. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33052.pdf> (дата звернення 30.06.2025).

⁴ Думчиков М. О. Цифрові інструменти в боротьбі з корупцією: як технології змінюють роботу

4) розширення механізмів громадського контролю за процесами та заходами, що реалізуються у митній справі¹. Авжеж мова не йде про цілковите залучення сторонніх осіб – громадян до здійснення усіх заходів. Звітування та інструменти моніторингу мають стати дієвим а не декларативним повноваженням органів громадського контролю;

5) формування більш ефективних механізмів реалізації окремих митних процедур щодо оформлення товарів в якості гуманітарної допомоги без участі посадової особи, а у форматі автоматизованої системи з використанням інформаційних технологій. Адже викликом сучасності є нові механізми ухилення від сплати митних платежів, що пов'язані з перетином кордону гуманітарної допомоги.

В рамках подальшого удосконалення антикорупційних механізмів в Державній митній службі України варто спрямувати діяльність у наступних напрямках:

1. Підвищення прозорості більшої кількості митних процедур.
2. Зменшення залежності прийнятих рішень або дій від людського чинника.
3. Запровадження автоматизованого, а краще із використанням штучного інтелекту, аналізу ризиковий дій та прогнозування ризикових операцій.
4. Впровадження аналітичних підходів до визначення типових порушень та ефективне усунення причин, що призвели до їх вчинення.
5. Зменшення кількості дискреційних повноважень посадових осіб митних органів, про що неодноразово наголошено самою службою в реєстрі корупційних ризиків.

Звичайно, що протидія корупції є не одиничним заходом, а тривалим процесом. На жаль, повною відсутності корупції в органах влади в Україні майже неможливо досягти, тому варто звертати увагу, по-перше, на кращі європейські практики протидії корупції, по-друге, головним індикатором оцінки реалізації антикорупційних заходів має стати зменшення кількості фактів корупційного характеру та позитивна оцінка від населення щодо реалізації антикорупційної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Transparency International. Corruption Perceptions Index. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2024/index/ukr> (дата звернення: 30.06.2025).

правоохоронних органів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025, № 4. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-4/62> (дата звернення 30.06.2025).

¹ Олійник В.В. Внутрішні та зовнішні причини виникнення корупції: інструменти протидії корупції за участю громадськості. *Право та державне управління*. 2024. № 4 DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.25>.

2. Боголєпова А.В. Сутність, основні принципи, форми та функції антикорупційної політики держави. *Державне будівництво*. 2024. № 1 (35). С. 335–343. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2024-1-25>.

3. Думчиков М.О. Цифрові інструменти в боротьбі з корупцією: як технології змінюють роботу правоохоронних органів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 4. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-4/62> (дата звернення: 30.06.2025).

4. Концепція щодо антикорупційних інструментів протидії корупційним правопорушенням *Дослідницька служба Верховної Ради України*. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33052.pdf> (дата звернення: 30.06.2025).

5. Корупція в Україні 2024: розуміння, сприйняття, поширеність. аналітичний звіт за результатами опитування населення та бізнесу. Київ, 2024. Аналітичний звіт підготовлено за результатами соціологічного дослідження за Методикою стандартного опитування щодо корупції в Україні, затвердженою у 2021р. наказом НАЗК (у 2024р. до Методики внесено зміни та викладено у новій редакції). URL: <https://nazk.gov.ua/pdfs/?file=/wp-content/uploads/Pages/50/d0/50d0d9eef5cf33c10f1fc7f6e86048a2bf3731bd3d08a36f4cec95baea1475b88460841.pdf> (дата звернення: 30.06.2025).

6. Олійник В.В. Внутрішні та зовнішні причини виникнення корупції: інструменти протидії корупції за участю громадськості. *Право та державне управління*. 2024. № 4. DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.25> (дата звернення: 30.06.2025).

7. Олійник Д. О. Запобігання корупційним злочинам, що вчиняються при здійсненні митних процедур : моногр. наук. ред. Б. М. Головкін. Харків : Право, 2018. 200 с.

8. Парламентське дослідження щодо правових засад використання інформаційних технологій у протидії корупції в контексті європейської інтеграції України. *Дослідницька Служба Верховної Ради України*. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33438.pdf> (дата звернення: 30.06.2025).

9. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (дата звернення: 30.06.2025).

10. Про затвердження Антикорупційної програми Державної митної служби України на 2023-2025 роки : наказ Державної митної служби України №236 від 31.05.2023. URL: <https://customs.gov.ua/web/content/9824?unique=b012e1d01f801c1de5048283f93356c91632f598&download=true> (дата звернення: 30.06.2025).

11. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 р. № 220 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.06.2025).

12. Про затвердження Кодексу етичної поведінки посадових осіб Державної митної служби України та Правила етичної поведінки посадових осіб Державної митної служби України : наказ Державної митної служби України від 02.09.2021 № 668 (з подальшими змінами). URL: <https://drive.google.com/file/d/15KhNkNdHcyMMIikGjTidjLttjvXIQ-GA/view> (дата звернення: 30.06.2025).

13. Про затвердження Положення про Управління з питань запобігання та виявлення корупції Державної митної служби України: наказ Державної митної служби України від 14.10.2024 № 11687 (з подальшими змінами). URL: https://drive.google.com/file/d/1pNzRdzKo42d9ZqvK2pCV_TB592gylYe0/view (дата звернення: 30.06.2025).

14. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України : постанова Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 р. № 227 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.06.2025).

15. Про затвердження Порядку організації роботи із запобігання корупції у Державній митній службі України : наказ Державної митної служби України від 06.08.2021 № 609 (з подальшими змінами). URL: https://drive.google.com/file/d/1Is0jKc-JxHv_ypBVaND1-ssHRBCa6YNK/view (дата звернення: 30.06.2025).

16. Реєстр ідентифікованих корупційних ризиків у діяльності Державної митної служби та її територіальних органів. URL: <https://customs.gov.ua/web/content/17923?unique=ddfff66bad030b029da1e647e33158bd4740c199&download=true> (дата звернення: 30.06.2025).

17. Славицька А. Щодо сутності та змістовного наповнення терміну «Антикорупційна політика». *Юридичний вісник*. 2022. № 5. С. 73–78 DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2022.7> (дата звернення: 30.06.2025).

18. Сучасні виклики забезпечення митної безпеки в Україні»: монографія / за ред. д.е.н., професора А. І. Крисоватого. Тернопіль : Університетська думка, 2020. 414 с.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2025

Vadym S. SELIUKOV,

Doctor of Science in Law, Associate Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Anna V. OMELCHENKO-SELIUKOVA,

PhD in Law

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

ANTI-CORRUPTION POLICY IN THE STATE CUSTOMS SERVICE OF UKRAINE

European integration processes have been ongoing in Ukraine for a long time. One of the main requirements on the path to the European Union is the formation of an effective and efficient system of anti-corruption measures of a regulatory, organizational and institutional nature. This issue does not bypass the sphere of customs relations. In addition, customs very often acts as a visiting card of the country, as it systematically interacts with similar services of other states in matters of movement of goods across the border. The article emphasizes that the state of anti-corruption activities in the system of customs authorities needs to be improved. The reason for this is the large number of work processes, the implementation of which is defined as risky from the point of view of anti-corruption activities. Even the interpretation of the main powers of the State Customs Service of Ukraine, which contain the term "control", indicates that the activities of this body are prone to a high level of corruption. It is also worth emphasizing that this level is additionally, so to speak, stimulated by the availability of discretionary powers when making individual decisions by officials. It is emphasized that within the framework of further improvement of anti-corruption mechanisms in the State Customs Service of Ukraine, it is worth directing activities in the following directions: increasing the transparency of a larger number of customs procedures; reducing the dependence of decisions or actions on the human factor; introducing automated, and preferably using artificial intelligence, analysis of risk actions and forecasting of risky operations; introducing analytical approaches to identifying typical violations and effectively eliminating the causes that led to their commission; reducing the amount of discretionary powers of customs officials, which has been repeatedly emphasized by the service itself in the register of corruption risks.

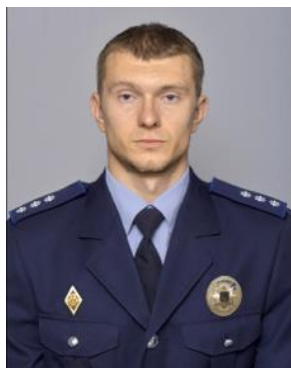
Keywords: *customs service, customs rules, control, corruption, anti-corruption activities, risks, corruption risks, State Customs Service.*

Сергій Олександрович ШАТРАВА,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

Оксана Валеріївна БРУСАКОВА,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

Дмитро Олександрович ЛЕЩЕНКО
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПОЧЕСНИХ КОНСУЛІВ: ПРАВА, ОБОВ'ЯЗКИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

В науковій статті наголошується, що враховуючи складні економічні та соціально-політичні процеси, що відбуваються в світі в період сьогодення, і особливо зважаючи на ситуацію в Україні, ефективність дипломатичної діяльності набирає все більшого значення, особливо, для країни, що бореться за своє існування. Доведено, що на почесного консула покладено широкий

перелік обов'язків та повноважень, що означає, що робота даного інституту дипломатів робить значний внесок в забезпечення державних інтересів країни, що представляється. Саме цей факт підтверджує важливість функціонування даного інституту, і необхідність практичної реалізації всього доступного потенціалу його діяльності Україною. Вивчення діяльності даної категорії уповноважених осіб відповідає інтересам продиктованим реаліями в яких знаходиться світ, особливо враховуючи факт того, що Україна не повністю використовує потенціал почесних консулів. Таке положення речей має місце в силу певних економічних, соціальних та політичних причин. Водночас питання розширення діяльності осіб даної категорії в інтересах України є актуальним та таким, дослідження якого відповідає національним інтересам нашої держави.

Ключові слова: адміністративно-правові акти, адміністративно-правовий статус, дипломатична служба, дипломатичні установи, європейська інтеграція України, консульські функції, консульські установи, міжнародне співробітництво, почесні консули іноземних держав.

Постановка проблеми. Дослідження адміністративно-правового статусу почесних консулів має істотне значення в контексті ефективності інтернаціональної політики України, відстоювання її інтересів на міжнародній арені. Саме тому, не дивлячись на достатню кількість наукових робіт по даній тематиці, дане питання все ще потребує більш глибокого і всеосяжного вивчення, та напрацювання змін спрямованих на розвиток і покращення результатів діяльності даної категорії уповноважених осіб. Особливо, це актуально дивлячись на те, що в світі існує позитивний досвід широкого використання інституту почесних консулів, зокрема в Скандинавських країнах та країнах Латинської Америки. Україна ж в свою чергу потребує підсилення та розширення свого дипломатичного представництва, особливо в умовах російського вторгнення, так як почесні консули – це своєрідні агенти впливу, що просувають і працюють на інтереси держави, паралельно з іншими її представниками. Розширення впливу української дипломатії є важливим, також і для економічного виживання країни, збереження необхідних умов для забезпечення функціонування оборонно-промислового комплексу та системи безпеки і оборони в цілому, успішне функціонування якої значно залежить від допомоги міжнародних партнерів України.

Дослідження діяльності почесних консулів достатньо широко представлене в роботах низки вчених, зокрема: К. В. Балабанов, М. В. Трофименко, Б. І. Гуменюк, А. О. Мірошніченко, І. Б. Матяш та інші. Але, не заважаючи на наявні досліджень, загальна вивченість роботи даного державного інституту уповноважених осіб не достатньо глибока, так, як існують певні аспекти пов'язані з їх функціонуванням, що потребують додаткового вивчення та аналізу. Зокрема питання розширення представництва України даною категорією осіб в різних точках світу, більш конкретизованого та деталізованого визначення кола завдань, що

покладаються на почесних консулів, у відповідності до економічних та соціально-політичних умов, що склалися в період сьогодення, а також нагальних потреб держави.

Мета наукової статті полягає у вироблені рекомендацій практичного характеру щодо реалізації їх адміністративно-правового статусу підвищення ефективності діяльності почесних консулів, шляхом впровадження змін та доповнень в чинне законодавство, що регулює їх діяльність, які ймовірно синхронізували б роботу даного інституту з реальними дипломатичними потребами України в період сьогодення.

Завданням даного дослідження є визначення проблемних аспектів діяльності почесних консулів, напрацювання рекомендацій практичного характеру у вигляді системи можливих заходів спрямованих на покращення їх роботи, також створення покрокового алгоритму дій, щодо практичної імплементації такої системи засобів та заходів. Вивчення міжнародної діяльності даної категорії консулів, що здійснюється ними в інтересах розвинених країн світу, з метою подальшого можливого запозичення та впровадження в українське законодавство сучасних світових підходів до організації діяльності почесних консулів України.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правовий статус консулів є елементом механізму міжнародної політики, який кожна країна використовує з метою відстоювання власних інтересів, реалізації політичних цілей та завдань. Будь-яка держава має свої особливі пріоритети, в зв'язку з чим, на консулів покладаються специфічні завдання, що можуть різнитися в залежності від країни інтереси якої він представляє, а також від місця в якому він це робить. Почесними консулами зазвичай призначаються люди, що мають авторитет та гарну репутацію в суспільстві, значні соціальні та фінансові досягнення, гарну освіту, тощо.

Варто зазначити, що активний розвиток інституту почесних консульств іноземних держав в Україні розпочався з 1999 р., що свідчило про зацікавленість іноземних партнерів у розвитку динамічних та взаємовигідних відносин з представниками українського бізнесу, науки, гуманітарної сфери. Найбільше почесних консульств іноземних держав зосереджено у Києві, столиці України, де сконцентровані найбільші можливості для реалізації поставлених перед ними завдань. Багато почесних консульств іноземних держав за останні роки були відкриті й у регіональних центрах, які мають високий рівень економічного розвитку (Дніпро, Львів). Безумовно, що відкриття почесних консульств іноземних держав в цих містах було продиктовано економічними інтересами й позитивно вплинуло на інтенсифікацію економічного співробітництва та зростання товарообігу між державами¹.

Для проведення повного і всеосяжного дослідження діяльності вищезазначеної категорії осіб, особливо в контексті їх адміністративно-

¹ Грачевська Т. О. Особливості правового статусу та головні напрямки діяльності почесних консульств іноземних держав в Україні. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. 2019. № 2 (1). С. 49–58.

правового статусу, прав, обов'язків та відповідальності, в першу чергу варто визначити суть поняття «почесний консул». Згідно розділу першого положення «Про почесних консулів іноземних держав в Україні та консульські установи, що очолюються такими консулами», затвердженого наказом Міністерства закордонних справ України від 17 грудня 2021 року № 591, почесний консул – це «особа, яка очолює почесне консульство та виконує окремі консульські функції від імені держави, що акредитує, у межах визначеного консульського округу»¹. Якщо розглянути дефініцію почесного консула з точки зору міжнародного законодавства, то можна прийти до висновку, що в загальному сенсі під цим поняттям розуміється уповноважена державою особа, яка офіційно представляє її інтереси на території певної іншої країни, але в той же момент вона не є професійним представником дипломатичного світу, і в переважній більшості випадків навіть не отримує офіційну заробітну плату. В свою чергу почесний консул України, як і інші категорії дипломатів підпорядковується Міністерству закордонних справ України, і здійснює обмін інформацією з представниками даного міністерства, виконує накази, вказівки, настанови та розпорядження, що надходять з нього, звітує про їх виконання чи не виконання. У свою чергу, саме «МЗС України, приймаючи консульський патент, визнає юридичний статус особи як голови почесного консульства й видає йому екзекватуру, офіційний дозвільний документ на виконання ним його функцій. Почесним консулам іноземних держав в Україні також надається посвідчення, що має на меті засвідчити їх статус»².

Заглиблюючись більш детально в сутність поняття «почесний консул» варто відмітити, що «у світовій практиці консули розподіляються на дві категорії – штатні та нештатні, або почесні, консули. Для нештатного консула характерним є те, що він поряд із виконанням консульських функцій може займатися професійною діяльністю, отримувати або не отримувати винагороду за здійснення консульських функцій. Щодо інституту громадянства почесного консула не існує особливих вимог, хоча заінтересована держава, призначаючи їх на цю посаду, віддає перевагу здебільшого своїм громадянам, які постійно проживають на території країни перебування»³. Для повного розуміння функціональної особливості даної категорії уповноважених представників держави доцільно заглибитися в історію виникнення та розвитку інституту почесних консулів, вивчити особливості діяльності даної категорії осіб, в контексті забезпечення ними реалізації інтересів розвинених країн світу, що різняться в залежності від політичних чи економічних пріоритетів тієї чи іншої країни, що в свою чергу є обумовленими різними факторами, такими

¹ Про затвердження положення про почесних консулів іноземних держав в Україні та консульські установи, що очолюються такими консулами : наказ МЗС України від 17.12.2021 року № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1649-21>.

² Грачевська Т. О. Особливості правового статусу та головні напрямки діяльності почесних консулств іноземних держав в Україні. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. 2019. № 2 (1). С. 49–58.

³ Інститут почесних (нештатних) консулів. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/DKS/34.htm>.

як геополітика, специфіка географічного розташування, наявність тих чи інших ресурсів, участь в певних військових, політичних чи торгівельних альянсах. «Відродження практики функціонування почесних консульств іноземних держав на території України відбулося на початку 90-х років минулого століття. В означений період фактично тривав процес становлення та розширення мережі почесних консульств іноземних держав, адже в попередні періоди розвитку української дипломатії цей інститут не отримав широкого поширення через низку причин. Зокрема, після проголошення незалежності України дещо забутий інститут почесних консулів посів важливе місце в системі зовнішніх органів в першу чергу завдяки налагодженню та інтенсифікації прямих економічних контактів з іншими державами¹. Фактично отримання незалежності Україною стало стартовим етапом розвитку даного дипломатичного інституту в нашій державі. Аналізуючи іноземний досвід діяльності почесних консулів звернемо увагу на бачення розвитку посади «почесних консулів» викладеного вченими К. В. Балабановим та М. В. Трофименком в їх спільній науковій статті. Науковці зазначають, що «першою зарубіжною країною, яка стала використовувати інститут почесних консулів, була Австрія. Як правило, нештатні консули призначалися в головних торговельно-промислових центрах. Особливо широко використовують нештатних консулів скандинавські та латино-американські держави. У меншій мірі ними користуються африканські та азійські країни. У Данії, Норвегії, Нідерландах, Швеції, Бельгії їх число становить 75 – 95 % від загальної кількості консулів². Кандидатури на посаду нештатного консула підбирає дипломатичне представництво Данії в країні перебування. При призначенні до уваги береться знання особою іноземних мов, особливо датської. Граничний вік нештатного консула – 70 років. У Швеції, за невеликим винятком, почесні консули є громадянами країни перебування і призначаються, головним чином, з-посеред бізнесменів. Нерідко вони працюють керівниками туристичних агенцій. Їм заборонено видавати паспорти та візи. Граничний вік глав нештатних консульств – 70 років. Широко використовують інститут почесного консула у ФРН. При призначенні почесних консулів ця країна віддає перевагу громадянам ФРН, які проживають за кордоном. І все ж, допускається призначення на цю посаду іноземців. При цьому при підборі посольством кандидата обов'язково враховуються особисті дані: суспільне становище, фінансовий стан, обізнаність у ситуації в консульському окрузі, володіння німецькою мовою. На даний час почесні консули ФРН сконцентровані, головним чином, у країнах Європи та Латинської Америки. Призначається почесний консул

¹ Грачевська Т. О. Особливості правового статусу та головні напрямки діяльності почесних консульств іноземних держав в Україні. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. 2019. № 2 (1). С. 49–58.

² Балабанов К.В., Трофименко М.В. Інститут почесних (нештатних) консулів. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2012. Вип. 105 (1). С. 9–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2012_105%281%29_4; Гуменюк Б. І. Дипломатична служба: правове регулювання : навчальний посібник. К. : Либідь, 2007. С. 65.

цієї країни президентом. Почесні консули Франції, здебільшого, працюють у великих портових містах. У їх функції, насамперед, входять: перевірка та оформлення суднових документів французьких морських судів, засвідчення справжності підписів, реєстрація народження і смерті, видача дозволів на в'їзд і перебування у Франції. Функції почесних консулів Великобританії, головним чином, полягають у спостереженні за експортом та імпортом товарів, у сприянні судноплавству та інформаційній діяльності. Кадровий склад почесних консулів підбирається як з британських підданих, так і з числа іноземців. Нерідко почесними консулами Великобританії є колишні морські офіцери¹. Почесними консулами Болгарії призначаються громадяни країни перебування. Особливо це характерно для тих районів іноземної держави, в яких дипломатичні представництва та консульські установи не в змозі ефективно забезпечувати захист інтересів фізичних та юридичних осіб Болгарії, а також в тих районах іноземної держави, де не вигідно утримувати штатного консула на посадовому окладі².

З вищезазначеного аналізу можна зробити висновок, що інститут почесних консулів є широко використовуваним серед розвинених країн світу. Але особливості діяльності даних дипломатів залежать від особливостей національного законодавства, що регулює дане питання та специфіки пріоритетних завдань, які перед ними ставить керівництво тієї чи іншої країни. Хоча в загальному сенсі діяльність даної категорії уповноважених осіб має подібні тенденції, процесуальні процедури та правила їх реалізації.

Вчені К. В. Балабанов та М. В. Трофименко в своїй науковій статті досліджуючи діяльність почесних консулів виокремлюють їх основні функції. Згідно з точкою зору вищевказаних вчених до них належать «захист у державі перебування інтересів України, громадян України, її юридичних осіб у межах, що допускаються міжнародним правом; сприяння розвитку торговельних, економічних, культурних та наукових зв'язків між Україною та державою перебування, розвитку дружніх відносин між ними іншими шляхами відповідно до положень Віденської конвенції про консульські зносини; з'ясування усіма законними засобами умов та подій у торговельному, економічному, культурному та науковому житті держави перебування, повідомлення про них Уряду України в особі Міністра закордонних справ України, а також надання відомостей заінтересованим особам; надання допомоги та сприяння громадянам України, її юридичним особам»³.

¹ Гуменюк Б. І. Дипломатична служба: правове регулювання: навчальний посібник. К. : Либідь, 2007. С. 72.

² Балабанов К. В., Трофименко М. В. Інститут почесних (нештатних) консулів. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 105 (1). С. 9–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2012_105%281%29_4.

³ Балабанов К. В., Трофименко М. В. Інститут почесних (нештатних) консулів. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 105 (1). С. 9–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2012_105%281%29_4; Про нештатних (почесних) консулів України : Указ Президента України ; Положення від 17.02.1997 № 150/97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/150/97>.

В свою чергу розглядаючи міжнародне законодавство щодо діяльності даної категорії осіб та аналізу їх функцій, варто проаналізувати норми статті 5 Віденської конвенції про консульські зносини від 24 квітня 1963 року, яка є головним міжнародним нормативно-правовим актом у відповідності до якого почесні консули здійснюють свою діяльність. В вищезазначеній статті визначено загальні функції, що виконуються даною категорією осіб, а саме: «захист у державі перебування інтересів держави та її громадян (фізичних та юридичних осіб) межах, що допускаються міжнародним правом; b) сприяння розвитку торговельних, економічних, культурних та наукових зв'язків між державою, що представляється, і державою перебування, а також сприяння розвитку дружніх стосунків між ними іншими шляхами відповідно до положень справжньої Конвенції; c) з'ясування всіма законними шляхами умов та подій у торгового, економічного, культурного та наукового життя держави перебування, повідомлення про них уряду держави та подання відомостей заінтересованим особам; d) видача паспортів та проїзних документів громадянам держави та віз або відповідних документів особам, які бажають поїхати в державу; e) надання допомоги та сприяння громадянам (фізичним та юридичним особам) держави, що представляється; f) виконання обов'язків нотаріуса, реєстратора актів громадянського стану та інших подібних обов'язків, а також виконання деяких функцій адміністративного характеру, при умові, що в цьому випадку ніщо не суперечить законам і правилам держави перебування; g) охорона інтересів громадян (фізичних та юридичних осіб) представляється держави у разі спадкоємства "mortis causa" на території держави перебування відповідно до законів та правил держави перебування; h) охорона в рамках, встановлених законами та правилами держави перебування, інтересів неповнолітніх та інших осіб, не мають повної дієздатності, які є громадянами представленої держави, особливо коли потрібно встановлення над такими особами будь-якої опіки або піклування; i) з дотриманням практики та порядку, прийнятих у державі перебування, представництво чи забезпечення належного представництва громадян представленої держави в судових та інших установах держави перебування з метою отримання, відповідно до законів та правил держави перебування, розпоряджень про попередні заходи, що захищають права та інтереси цих громадян, якщо у зв'язку з відсутністю або з інших причин, такі громадяни не можуть своєчасно здійснювати захист своїх прав та інтересів; j) передача судових та несудових документів або виконання судових доручень зі зняття показань для судів, що подається держави відповідно до чинних міжнародних угод або, за відсутності таких угод, у будь-якому іншому порядку, що не суперечить законам та правилам держави перебування; k) здійснення передбачених законами та правилами держави, що представляється, прав нагляду та інспекції щодо судів, що мають національність репрезентованої держави, та літаків, зареєстрованих у цій державі, а також у щодо їх екіпажу; l) надання допомоги судам та літакам, згаданим у пункті k цієї статті, та їх екіпажу, прийняття заяв щодо

плавання суден, огляд та оформлення судових документів та, без збитків для прав влади держави перебування, розслідування будь-яких подій, що мали місце в дорозі, і дозвіл всякого роду суперечок між капітаном, командним складом та матросами, оскільки це передбачається законами та правилами репрезентованої держави; m) виконання інших функцій, покладених на консульську установа, що представляється державою, які не забороняються законами та правилами держави перебування або проти виконання яких держава перебування не має заперечень або які передбачені міжнародними договорами, що діють між державою, яка представляється та державою перебування¹.

Процес відбору серед кандидатів на зайняття посади не штатного консула є важливим, тому, що від правильності його організації залежить ефективність роботи почесного консула, а також його спроможність успішно виконувати поставлені завдання. Серед вимог до кандидатів є володіння іноземними мовами та гарна освіта, в деяких випадках може бути потрібна навіть якась спеціальна, вузькопрофільна освіта. Вимоги до даної категорії чиновників є одними з особливостей адміністративно - правового статусу почесних консулів. Розглянемо норми законодавства, якими їх передбачено, а саме норми наказу Міністерства закордонних справ України від 17 грудня 2021 року № 591, які полягають в наступному: «1) почесним консулом може бути громадянин України або за обґрунтуванням держави, що акредитує, іноземець, який постійно проживає протягом останніх п'яти років та має зареєстроване місце проживання на території України. Почесний консул може займатися будь-якою професійною діяльністю, що не суперечить законодавству України, за винятком випадків, зазначених у пункті 5 розділу 1 наказу Міністерства закордонних справ України від 17 грудня 2021 року № 591, а також зобов'язаний проживати та мати зареєстроване місце проживання у консульському окрузі протягом строку виконання ним консульських функцій»². Окрім особливих вимог, щодо призначення почесних консулів, чинним національним законодавством встановлені також і певні обмеження, щодо осіб, які не можуть займати вищевказану посаду, а саме: «на посаді почесного консула не може перебувати особа, яка: перебуває на державній службі в Україні або в державі, що акредитує, є суддею або прокурором, є обраним до органу законодавчої влади чи до органів місцевого самоврядування, бере активну участь у політичному житті як в Україні, так і в державі, що акредитує, виконує функції почесного консула іншої держави, має судимість за вчинення кримінального правопорушення, якщо така судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку (крім реабілітованої особи)»³.

¹ Віденська Конвенція про консульські зносини : Конвенція № 995-047 від 24.04.1963. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140489__140489.

² Про затвердження положення про почесних консулів іноземних держав в Україні та консульські установи, що очолюються такими консулами : наказ МЗС України від 17.12.2021 року № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1649-21>.

³ Про затвердження положення про почесних консулів іноземних держав в Україні та консульські

Найголовнішим міжнародним нормативно-правовим актом, що регулює діяльність не штатних консулів є «Віденська конвенція про консульські зносини» від 24 квітня 1963 року. «Глава III вищезгаданої конвенції має назву «Режим, що застосовується до почесних консульських посадових осіб та консульських установ, очолюваних такими посадовими особами». Її статті (58—68) регламентують конкретну діяльність та правовий статус почесного консула та очолюваної ним консульської установи. Міжнародна практика використання інституту почесних консулів свідчить, що більшість розвинених країн Європи та Америки призначає почесних консулів у тих державах, де вже існують посольства та консульські установи з метою їх підсилення. Водночас зарубіжні держави використовують інститут почесних консулів, як перший крок до забезпечення своєї дипломатичної або консульської присутності в певному регіоні. В Україні запроваджено використання діяльності почесних консулів в обмеженому обсязі. Це зумовлюється кількома чинниками, зокрема: недостатньо розгалуженою мережею дипломатичних представництв та консульських установ України в ряді регіонів світу, доцільністю функціонування почесних консулів під керівництвом глави вже існуючого дипломатичного представництва або консульської установи України з метою налагодження економічних, торговельних та інших зв'язків України з державою перебування¹.

Аналізуючи процесуальний аспект функціонування даної категорії уповноважених осіб варто відзначити, що почесний консул « виконує покладені на нього консульські функції особисто і не може передавати їх іншим особам. Функції почесного консула припиняються у таких випадках: після повідомлення державою, що акредитує, Міністерства закордонних справ України про припинення функцій почесного консула, після анулювання екзекватури, після повідомлення зовнішньо-політичного відомства або дипломатичного представництва держави, що акредитує, про те, що Міністерство закордонних справ України перестало вважати його почесним консулом. У такому разі рішення про припинення функцій почесного консула ухвалюється Міністром закордонних справ України, яке доводиться до відома держави, що акредитує, Міністерства внутрішніх справ України, а також місцевої державної адміністрації за місцем, де розташовувалося почесне консульство².

Підсумовуючи вищевикладене варто звернути увагу на те що, на почесного консула покладено широкий перелік обов'язків та повноважень, що означає, що робота даного інституту дипломатів робить значний внесок в забезпечення державних інтересів країни, що представляється. Саме цей

установи, що очолюються такими консулами : наказ МЗС України від 17.12.2021 року № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1649-21>.

¹ Інститут почесних (нештатних) консулів. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/DKS/34.htm>.

² Про затвердження положення про почесних консулів іноземних держав в Україні та консульські установи, що очолюються такими консулами : наказ МЗС України від 17.12.2021 року № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1649-21>.

факт підтверджує важливість функціонування даного інституту, і необхідність практичної реалізації всього доступного потенціалу його діяльності Україною. Провівши аналіз роботи даної категорії чиновників різних країн світу варто виділити, що деякі з держав більш активно користуються можливостями, що існують в рамках діяльності даної категорії уповноважених представників, а саме такі, як Скандинавські країни, країни Латиської Америки. Україна ж в свою чергу не використовує всіх можливих механізмів відстоювання своїх національних інтересів за допомогою діяльності почесних консулів, не дивлячись на загальне значне розширення географії їх діяльності, в порівнянні з періодом коли вона тільки отримала незалежність і поступово почала використовувати даний дипломатичний інститут. Географія діяльності почесних консулів та їх дипломатичне представництво інтересів України могло би бути представлене значно ширше в різних країнах світу. Для цього в першу чергу необхідна політична воля, фінансування.

Висновки. Діяльність почесних консулів є важливим дипломатичним інструментом, використання якого може дати гарні плоди у вигляді поглиблення міжнародної співпраці, наданні Україні додаткової військової і фінансової допомоги від країн партнерів, збереження зв'язків з батьківщиною особами, що іммігрували до інших країн. Для підвищення ефективності роботи почесних консулів України потрібний різновекторний системний підхід. Задля покращення роботи даного дипломатичного інституту, особливо в умовах ведення бойових дій в країні, економічних та демографічних проблем, варто здійснити певні корективи в діяльності даного інституту. Вони мусять бути спрямовані на оптимізацію та підвищення результативності роботи відомства почесних консулів. Якщо підходити до даного питання більш практично, то зрозумілим є те, що їх діяльність в інтересах України потребує вдосконалення нормативно-правової бази, в рамках якої вона здійснюється. Також загальна тенденція цифровізації всіх інститутів державної влади мусить знайти своє пряме відображення і в діяльності почесних консулів, так як її впровадження та імплементація допоможе ліквідувати бюрократичні бар'єри, що існують між почесними консулами та суб'єктами з якими вони взаємодіють, а також пришвидшить та спростить роботу даних представників держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балабанов К. В., Трофименко М. В. Інститут почесних (нештатних) консулів. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 105 (1). С. 9-14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2012_105%281%29_4.
2. Віденська Конвенція про консульські зносини : Конвенція № 995-047 від 24.04.1963. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140489__140489.
3. Грачевська Т. О. Особливості правового статусу та головні напрямки діяльності почесних консульств іноземних держав в Україні.

Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences. 2019. № 2 (1). С. 49–58.

4. Гуменюк Б. І. Дипломатична служба: правове регулювання : навчальний посібник. К. : Либідь, 2007. 224 с.

5. Інститут почесних (нештатних) консулів. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/DKS/34.htm>.

6. Про затвердження положення про почесних консулів іноземних держав в Україні та консульські установи, що очолюються такими консулами : наказ МЗС України від 17.12.2021 року № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1649-21>.

7. Про нештатних (почесних) консулів України : Указ Президента України; Положення від 17.02.1997 № 150/97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/150/97>.

Стаття надійшла до редакції 21.07.2025

Serhii OI. SHATRAVA,

Doctor of Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affaire, Kharkiv, Ukraine)

Oksana V. BRUSAKOVA,

Doctor of Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affaire, Kharkiv, Ukraine)

Dmytro OI. LESHCHENKO,

(Kharkiv National University of Internal Affaire, Kharkiv, Ukraine)

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF HONORARY CONSULS: RIGHTS, OBLIGATIONS AND RESPONSIBILITIES

The scientific article emphasizes that, given the complex economic and socio-political processes taking place in the world today, and especially considering the situation in Ukraine, the effectiveness of diplomatic activity is gaining increasing importance, especially for a country struggling for its existence. It is proven that the honorary consul is entrusted with a wide range of duties and powers, which means that the work of this institute of diplomats makes a significant contribution to ensuring the state interests of the country being represented. This fact confirms the importance of the functioning of this institute, and the need for practical implementation of the entire available potential of its activities by Ukraine. The study of the activities of this category of authorized persons meets the interests dictated by the realities in which the world finds itself, especially considering the fact that Ukraine does not fully use the potential of honorary consuls. This state of affairs occurs due to certain economic, social and political reasons. At the same time, the issue of expanding the activities of persons of this category in the interests of Ukraine is relevant and one whose study meets the national interests of our state.

Key words: *administrative and legal acts, administrative and legal status, diplomatic service, diplomatic institutions, European integration of Ukraine, consular functions, consular institutions, international cooperation, honorary consuls of foreign states.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ збірника наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України» № 2 (35) 2025

БАХАЄВА Альона Сергіївна – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри адміністративної діяльності навчально-наукового інституту № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ.

БРУСАКОВА Оксана Валеріївна – доктор юридичних наук, професор, директор навчально-наукового інституту № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ВУЙМА Анастасія Геннадіївна – докторка філософії з права, доцент кафедри криміналістики та судової експертології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ГАЛУШКО Петро Петрович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ГУСЄВА Влада Олександрівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри криміналістики та судової експертології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЖУРАВЕЛЬ Олена Олександрівна – суддя Златопільського міськрайонного суду Харківської області.

ІВАШКО Сергій Володимирович – кандидат юридичних наук, завідувач кафедри кримінально-виконавчого та кримінального права Пенітенціарної академії України.

КАРАМАН Костянтин Валерійович – доктор філософії з політичних наук, суддя Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області.

КОВАЛЬОВ Юрій Юрійович – кандидат юридичних наук, докторант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

КОЛОДЯЖНИЙ Максим Геннадійович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України.

КОМЗЮК Анатолій Трохимович – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри адміністративного права та процесу навчально-наукового інституту № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ.

КРИЦАК Іван Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛЕЩЕНКО Дмитро Олександрович – ад'юнкт відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛУК'ЯНОВ Микола Олександрович – Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛУЦЕНКО Ірина Геннадіївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛЯСКА Оксана Петрівна – кандидат психологічних наук, доцент, Харківський національний університет внутрішніх справ.

МАКАРОВА Олена Павлівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та судової експертології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

МАРКО Сергій Іванович – кандидат юридичних наук, професор, докторант Національного університету «Львівська політехніка».

МЕЛЬНИК Віталій Васильович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративної діяльності навчально-наукового інституту № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ.

МІХАЛЬОВ Сергій Юрійович – аспірант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

НАЗАРОВ Олексій Миколайович – викладач кафедри спеціальних дисциплін та базової загальновійськової підготовки Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ.

ОМЕЛЬЧЕНКО-СЕЛЮКОВА Анна Валеріївна – доктор філософії у галузі

права, доцент кафедри криміналістики та судової експертології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ОРЛОВ Юрій Володимирович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПЕДОС Юрій Володимирович – ад'юнкт відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПЕРЕДЕРІЙ Олександр Сергійович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ПОЛЯКОВ Ігор Сергійович – кандидат юридичних наук, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ.

РОМАНАУСКАС Крістіна Андріївна – докторка філософії у галузі права, докторантка Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

СВЕРДЛІН Костянтин Юрійович – викладач Центру первинної професійної підготовки «Академія поліції» Харківського національного університету внутрішніх справ.

СЕЛЮКОВ Вадим Сергійович – доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу аналітичної роботи та організації управління Харківського національного університету внутрішніх справ.

СОКУРЕНКО Віталій Валерійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ.

СТАХОВСЬКИЙ Тарас Васильович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

СТРІЛЯНА Анастасія Василівна – здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Харківського національного університету внутрішніх справ.

СУП Євген Юрійович – кандидат юридичних наук, докторант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

ТЕРЕЩУК Сергій Сергійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ТОКАР Петро Танасійович – кандидат юридичних наук, начальник Головного управління Національної поліції в Харківській області.

УСАТИЙ Віталій Олександрович – кандидат юридичних наук, докторант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

ЧАЛИЙ Богдан Юрійович – аспірант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

ЧЕРВОНІЙ Павло Дмитрович – кандидат педагогічних наук, доцент, Харківський національний університет внутрішніх справ.

ШАТРАВА Сергій Олександрович – доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ШВЕЦЬ Юлія Вікторівна – кандидат юридичних наук, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ШЕВЧУК Тетяна Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЩЕБЕТУН Сергій Володимирович – полковник поліції, командир полку поліції особливого призначення Головного управління Національної поліції в Харківській області.

ШПАК Ростислав Володимирович – аспірант Національної академії Служби безпеки України.

ЮРТАЄВА Ксенія Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЮХНО Олександр Олександрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та судової експертології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЯЩЕНКО Андрій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права і кримінології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ДО УВАГИ ЧИТАЧІВ

ВИМОГИ до оформлення наукових статей, що публікуються в збірнику наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України»

1. Загальні вимоги до структури наукових статей

- постановка проблеми в загальному вигляді, визначення мети;
- аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено цю статтю;
- виклад основного матеріалу;
- висновки із цього дослідження або рекомендації щодо поліпшення ситуації, що склалась, чи вирішення існуючої проблеми.

2. Вимоги до оформлення тексту наукових статей

- обсяг статті/публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотація, ключові слова), як правило, не повинен перевищувати 15 сторінок (інтервал – 1,5, шрифт Times New Roman, кегль 14, поля: верхнє, нижнє, праве, ліве – 2 см);
- перший рядок (ліворуч) – УДК статті;
- другий рядок (ліворуч) – фото, ім'я, по батькові, прізвище автора (співавторів) (шрифт напівжирний);
- третій (за необхідності) і четвертий рядки (ліворуч) – науковий ступінь, вчене звання, почесне звання, членство в НАПрН України (за наявності), місце роботи автора (співавторів);
- нижче (посередині рядка) – назва публікації великими літерами (шрифт напівжирний);
- коротка (150 слів) анотація українською мовою з ключовими словами (5–7 слів);
- текст статті – через 2 інтервали;
- СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»;
- коротка анотація (150 слів) та ключові слова (5–7 слів) англійською мовою;
- посилання у тексті здійснюються посторінково (посторінкові виноски) з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015

«Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

2. **Вимоги до надання матеріалів до редакції**

До редакції мають подаватись такі матеріали:

- роздрукований примірник наукової статті (підписаний у кінці автором, із зазначенням дати надання статті до редакції). На час дії воєнного стану ця вимога є факультативною;
- електронний варіант статті;
- довідка про автора (співавторів) із зазначенням П. І. Б. (повністю), наукового ступеня, вченого звання, членства в НАПрН України (за наявності), місця роботи й посади, контактного номера телефону, електронної пошти та поштової адреси з індексом, на яку необхідно направити примірник збірника наукових праць, розділу наукового збірника (нижче перелічено розділи), в якому доцільніше розмістити статтю;
- фото автора 3.5x4.5 у форматі jpg.

Усі матеріали підлягають обов'язковому рецензуванню членами редакційної колегії.

Усі матеріали мають надсилатися на електронну пошту (kpik.univd@gmail.com).

ТЕРМІНИ ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДО РЕДАКЦІЇ:

Вісник КАУ № 1	Вісник КАУ № 2	Вісник КАУ № 3
до 10 квітня	до 10 серпня	До 10 листопада

Відповідальність за достовірність поданої інформації та використаних джерел покладається на авторів. Редколегія залишає за собою право повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Авторів поінформовано про те, що електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України в розділі «Наукова періодика України», а також на офіційному сайті видання (<https://visnikkau.webnode.com.ua>).

Розділи збірника наукових праць:

1. Стаття номера.
2. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінального права.
3. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінології.
4. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінально-виконавчого права.
5. Питання кримінальної юстиції.
6. Кримінологічна безпека у міждисциплінарній оптиці.
7. Відгуки та рецензії.
8. Інституційні трансформації у фокусі правничих студій.

ЗМІСТ

СТАТТЯ НОМЕРА

КОЛОДЯЖНИЙ Максим Геннадійович

ПРОБЛЕМА КОМПЛЕКСНОСТІ У КРИМІНОЛОГІЇ: АНАЛІЗ МИНУЛОГО,
ОЦІНКА ТЕПЕРІШНЬОГО, ПОГЛЯД У МАЙБУТНЄ.....5

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

ОРЛОВ Юрій Володимирович,

ЩЕБЕТУН Сергій Володимирович

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЯМИ 342 ТА 345 КК УКРАЇНИ.....25

ТЕРЕЩУК Сергій Сергійович

ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ.....46

ШВЕЦЬ Юлія Вікторівна

ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИННОГО ОБІГУ АКТИВІВ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ
АНАЛІЗ.....60

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

ГАЛУШКО Петро Петрович

ОСОБА КІБЕРЗЛОЧИНЦЯ: КРИМІНОЛОГО-ТИПОЛОГІЧНА

ХАРАКТЕРИСТИКА.....73

ЛУЦЕНКО Ірина Геннадіївна,

ШЕВЧУК Тетяна Анатоліївна,

ЯЩЕНКО Андрій Миколайович

ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПІДРИВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОТИ
УКРАЇНИ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВОЄННО-ЗЛОЧИННИХ
ПРАКТИК У КІБЕРПРОСТОРІ.....86

МАРКО Сергій Іванович

НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО
ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ
ДОВКІЛЛЯ.....96

ПОЛЯКОВ Ігор Сергійович

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СПЕЦИФІЧНИХ КОРУПЦІЙНИХ СХЕМ
СЕРЕД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....108

СОКУРЕНКО Віталій Валерійович

МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР ПРОТИДІЇ ВОЄННО-АГРЕСИВНИЙ
ЗЛОЧИННОСТІ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ВІД
ДИПЛОМАТІЇ ДО ЗАХИСТУ КІБЕРПРОСТОРУ 117

СТАХОВСЬКИЙ Тарас Васильович

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ МЕХАНІЗМУ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ
ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ ЩОДО ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У
ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ.....133

ТОКАР Петро Танасійович,

КРІЩАК Іван Васильович

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ ЗЛОЧИННОСТІ В ХАРКІВСЬКІЙ
ОБЛАСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДІЯЛЬНОСТІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ).....153

ЮРТАЄВА Ксенія Володимирівна

АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ.....174

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

ВУЙМА Анастасія Геннадіївна

МОЖЛИВОСТІ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У ДОКАЗУВАННІ ВИНИ ОСОБИ У
ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.....192

ЖУРАВЕЛЬ Олена Олександрівна,

ЮХНО Олександр Олександрович

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ СЛІДЧОГО
СУДДІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИ ВОЄННОМУ СТАНІ
ТА У ПОВОЄННИЙ ПЕРСПЕКТИВІ.....201

ІВАШКО Сергій Володимирович,

ШПАК Ростислав Володимирович

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ
ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ ПРИ ПРОВЕДЕННІ НЕГЛАСНИХ
СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 213

КАРАМАН Костянтин Валерійович

СУЧАСНА ПАРАДИГМА КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ ЦИФРОВИХ СЛІДІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	224

КОВАЛЬОВ Юрій Юрійович

ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ КОНТРАБАНДОЮ: КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	234

**ЛЯСКА Оксана Петрівна,
ЧЕРВОНІЙ Павло Дмитрович,
СТРІЛЯНА Анастасія Василівна**

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ.....	242

МАКАРОВА Олена Павлівна

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА ЕТАПІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ І КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ.....	254

МІХАЛЬОВ Сергій Юрійович

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ.....	263

ПЕДОС Юрій Володимирович

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ СПЕЦІАЛІСТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	274

РОМАНАУСКАС Крістіна Андріївна

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗРОБЛЕННЯ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ НАДАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ.....	281

СВЕРДЛІН Костянтин Юрійович

ВЗАЄМОДІЯ ТА КООРДИНАЦІЯ У КАДРОВІЙ ПОЛІТИЦІ В ПЕНТІЕНЦІАРНІЙ СИСТЕМІ.....	290

СУП Євген Юрійович

ОСОБЛИВОСТІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОТЕРПІЛИХ ВІД КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, УЧИНЕНИХ ПРОФЕСІЙНИМИ УЧАСНИКАМИ СУДОЧИНСТВА.....	299

УСАТИЙ Віталій Олександрович

СУЧАСНІ НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ ФОРМУВАННЯ ТИПОВОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ГОСПОДАРСЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	309

ЧАЛИЙ Богдан Юрійович

ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ
РЕЙДЕРСТВОМ.....317

КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА У МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ ОПТИЦІ

БАХАЄВА Альона Сергіївна

МАНИПУЛЯЦІЯ ІНСТРУМЕНТАМИ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ
НАСИЛЬСТВУ: ПРОБЛЕМА ФЕЙКОВИХ ЗВЕРНЕНЬ ТА ЗЛОВЖИВАННЯ
СПЕЦІАЛЬНИМИ ЗАХОДАМИ.....327

КОМЗІЮК Анатолій Трохимович,

МЕЛЬНИК Віталій Васильович

ЗАВДАННЯ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ) ЗА ДОДЕРЖАННЯМ
І ВИКОНАННЯМ ВИМОГ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПОЖЕЖНОЇ
БЕЗПЕКИ.....337

КРИЦАК Іван Васильович,

ПОЛЯКОВ Ігор Сергійович

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО У ДОКТРИНАЛЬНО-НАВЧАЛЬНІЙ ОПТИЦІ:
ЗАПИТАЛЬНА КАРТОГРАФІЯ ЗАСНОВКІВ, ОРІЄНТАЦІЙ ТА
ПЕРСПЕКТИВ.....346

ЛУК'ЯНЕНКО Сергій Вікторович,

НАЗАРОВ Олексій Миколайович

ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ В СИСТЕМІ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ
ПРАВОПОРУШЕННЯМ.....367

ПЕРЕДЕРІЙ Олександр Сергійович

ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ ЯК УЧАСНИКА ЦИФРОВИХ
ВІДНОСИН В АСПЕКТІ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ ТА ВТЯГНЕННЮ
В ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ.....376

СЕЛЮКОВ Вадим Сергійович,

ОМЕЛЬЧЕНКО-СЕЛЮКОВА Анна Валеріївна

АНТИКОРУПЦІЙНА ПОЛІТИКА В ДЕРЖАВНІЙ МИТНІЙ СЛУЖБІ
УКРАЇНИ.....385

ШАТРАВА Сергій Олександрович,

БРУСАКОВА Оксана Валеріївна,

ЛЕЩЕНКО Дмитро Олександрович

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПОЧЕСНИХ КОНСУЛІВ:

ПРАВА, ОБОВ'ЯЗКИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.....	397

НАШІ АВТОРИ

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ ЗБІРНИКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ВІСНИК КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ» 2025 № 2 (35) ЧАСТИНА 1.....	409

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЙ

ВИМОГИ , ЩО ВИСУВАЮТЬСЯ ДО ПУБЛІКАЦІЙ, ЯКІ ПОДАЮТЬСЯ ДО ЗБІРНИКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ВІСНИК КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ»	414

TABLE OF CONTENTS

THE ARTICLE OF THE ISSUE

Maxim G. KOLODYAZHNY

THE PROBLEM OF COMPLEXITY IN CRIMINOLOGY: ANALYSIS
OF THE PAST, ASSESSMENT OF THE PRESENT AND A LOOK
INTO THE FUTURE 5

MODERN THEORETICAL AND APPLIED PROBLEMS OF CRIMINAL LAW OF CRIMINAL LAW

Yurii V. ORLOV,

Serhiy V. SHCHEBETUN

PROBLEMS OF QUALIFICATION OF CRIMINAL OFFENCES
PROVIDED FOR BY ARTICLES 342 AND 345 OF THE CRIMINAL
COURT OF UKRAINE 25

Serhiy S. TERESHCHUK

WAR CRIMES AGAINST THE ENVIRONMENT: PROBLEMS OF
QUALIFICATION..... 46

Yuliya V. SHVETS

OBJECT OF CRIMINAL ASSET CIRCULATION: CRIMINAL LEGAL
ANALYSIS..... 60

MODERN THEORETICAL AND APPLIED PROBLEMS OF CRIMINOLOGY

Petro P. HALUSHKO

CYBERCRIMINAL PERSONALITY: CRIMINOLOGY-TYPOLOGICAL
CHARACTERISTICS..... 73

Iryna H. LUTSENKO,

Tatiana An. SHEVCHUK,

Andrii M. YASHCHENKO

INVOLVEMENT OF MINORS IN SUBVERTIVE ACTIVITIES
AGAINST UKRAINE: CRIMINAL ANALYSIS OF WAR CRIMINAL
PRACTICES IN CYBERSPACE..... 86

Sergii Iv. MARKO

DIRECTIONS FOR IMPLEMENTING CRIMINOLOGICAL POLICY
TO PREVENT CRIMINAL OFFENSES AGAINST THE

ENVIRONMENT.....	96
Ihor S. POLYAKOV CRIMINAL ANALYSIS OF SPECIFIC CORRUPTION SCHEMES AMONG MILITARY SERVICEMEN.....	108
Vitalii V. SOKURENKO INTERNATIONAL DIMENSION OF COMBATING MILITARY- AGGRESSIVE CRIME IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN- UKRAINIAN WAR: FROM DIPLOMACY TO CYBERSPACE PROTECTION	117
Taras V. STAKHOVSKY CRIMINOLOGY ANALYSIS OF THE MECHANISM OF INDIVIDUAL CRIMINAL BEHAVIOR IN RELATION TO THE INVOLVEMENT OF MINORS IN ILLEGAL ACTIVITIES.....	133
Petro T. TOKAR, Ivan V. KRITSAK CRIMINOLOGY ANALYSIS OF THE STATE OF CRIME IN KHARKIV REGION IN WAR CONDITIONS (BASED ON MATERIALS OF THE NATIONAL POLICE ACTIVITIES).....	154
Kseniya V. YURTAYEVA ANALYSIS OF ECONOMIC CRIME IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW.....	174

CURRENT PROBLEMS OF CRIMINAL JUSTICE

Anastasiiia H. VUIMA POSSIBILITIES OF SPECIAL KNOWLEDGE IN PROVING A PERSON'S GUILT IN COMMITTING A CRIMINAL OFFENSE.....	192
Olena Ol. ZHURAVEL, Oleksandr Ol. YUKHNO PROBLEMATIC ISSUES OF ENSURING THE POWERS OF THE INVESTIGATING JUDGE DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION UNDER MARTIAL LAW AND IN THE POST- WAR PERSPECTIVE.....	201
Serhii V. IVASHKO, Rostyslav V. SHPAK REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK AND APPLICATION OF THE PRINCIPLE OF PROPORTIONALITY IN CONDUCTING	

COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS UNDER MARTIAL LAW.....	213

Kostiantyn V. KARAMAN

MODERN PARADIGM OF THE FORENSIC SIGNIFICANCE OF DIGITAL TRACES IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	224

Yurii Yu. KOVALOV

SUBJECT OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO SMUGGLING: FORENSIC CHARACTERISTICS.....	234

Oksana P. LYASKA,

Pavlo D. CHERVONYI,

Anastasia V. STRILIANA

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASSESSMENT OF JUVENILE OFFENDERS IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	242

Olena P. MAKAROVA

PROTECTION OF PROCEDURAL RIGHTS OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS AT THE STAGE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION: THEORETICAL-LEGAL AND CRIMINALIST ASPECTS.....	254

Serhii Yu. MIKHALOV

TYPICAL INVESTIGATIVE SITUATIONS DURING THE INITIAL STAGE OF TERRORISM FINANCING INVESTIGATION.....	263

Yuriy V. PEDOS

CERTAIN ASPECTS OF THE PROCEDURAL STATUS OF A SPECIALIST IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	274

Kristina An. ROMANAUSKAS

PROSPECTS FOR DEVELOPING CERTAIN FORENSIC METHODS FOR INVESTIGATING CRIMINAL OFFENSES IN THE AREA OF PROVIDING PROFESSIONAL LEGAL AID.....	281

Kostiantyn Y. SVERDLIN

INTERACTION AND COORDINATION IN PERSONNEL POLICY IN THE PENITENTIAL SYSTEM.....	290

Yevhen Yu. SUP

FEATURES OF THE CHARACTERISTICS OF VICTIMS OF CRIMINAL OFFENCES COMMITTED BY PROFESSIONAL PARTICIPANTS OF THE JUDICIAL PROCEEDINGS.....	299

Vitalii Ol. USATH

MODERN SCIENTIFIC CONCEPTS OF FORMING A TYPICAL FORENSIC CHARACTERISTIC OF ECONOMIC CRIMINAL OFFENSES.....	309

Bohdan Yu. CHALYI

TECHNICAL AND FORENSIC SUPPORT OF THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES RELATED TO RAIDING.....	317

INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS IN THE FOCUS OF LAW STUDIES

Alona S. BAKHAIEVA

MANIPULATION OF DOMESTIC VIOLENCE RESPONSE TOOLS: THE PROBLEM OF FALSE REPORTS AND ABUSE OF SPECIAL MEASURES.....	327

Anatoliy T. KOMZYUK,

Vitaly V. MELNYK

TASKS OF STATE SUPERVISION (CONTROL) OVER COMPLIANCE AND IMPLEMENTATION OF LEGISLATION REQUIREMENTS IN THE FIELD OF FIRE SAFETY.....	337

Ivan V. KRITSAK,

Ihor S. POLYAKOV

CRIMINAL LAW IN DOCTRINAL-ACADEMICAL OPTICS: INTERROGATIVE CARTOGRAPHY OF FOUNDATIONS, ORIENTATIONS AND PERSPECTIVES.....	346

Serhiy V. LUKYANENKO,

Oleksiy M. NAZAROV

PREVENTIVE MEASURES IN PREVENTING OFFENSES.....	367

Oleksandr S. PEREDERII

MEASURES TO PROTECT THE RIGHTS OF THE CHILD AS PARTICIPANT OF DIGITAL RELATIONS IN THE ASPECT OF COMBATING CYBERCRIME AND INVOLVEMENT IN ILLEGAL ACTIVITIES.....	376

Vadym S. SELIUKOV,

Anna V. OMELCHENKO-SELIUKOVA

ANTI-CORRUPTION POLICY IN THE STATE CUSTOMS SERVICE	

OF UKRAINE.....	385

Serhii OI. SHATRAVA,
Oksana V. BRUSAKOVA,
Dmytro OI. LESHCHENKO

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF HONORARY CONSULS: RIGHTS, OBLIGATIONS AND RESPONSIBILITIES	397

OUR AUTHORS

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

OF THE SCIENTIFIC WORK ASSEMBLY « BULLETIN OF THE CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE» 2025 № 2 (35) PART 1.....	409

REQUIREMENTS

REQUIREMENTS FOR ARTICLES

SUBMITTED TO THE SCIENTIFIC WORK ASSEMBLY «BULLETIN OF THE CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE».....	414

Адреса:

61080, Харківська обл., м. Харків, просп. Льва
Ландау, 27, Харківський національний університет
внутрішніх справ, корп. 4, каб. 407.

Контактні телефони:

+38 (050) 954-72-28, Орлов Юрій Володимирович

Більш детальна інформація міститься на офіційному веб-сайті
збірника наукових праць
«Вісник Кримінологічної асоціації України»
<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>

Наукове видання

ВІСНИК КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць

№ 2 (35) 2025

Частина 1

Українською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ № 18944-7734ПР

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо відповідають автори публікацій.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на офіційному сайті видання (<https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>).

Переклад англійською: *авторський*

Дизайн обкладинки, верстка: *А. С. Тяпкін*

Підписано до друку 01.09.2025 р. Формат 70×100 1/16. Папір офсетний. Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач –

Харківський національний університет внутрішніх справ, 61080, Україна, м. Харків, просп. Льва Ландау, 27. Тел.: +38 (057) 7398–031. Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008